

BAŁKANY XX/XXI

Katarzyna Domagała

Niestabilne parlamenty

Chwiejność wewnątrzparlamentarna
w Serbii i Wojwodinie w latach 2016–2020

Niestabilne parlamenty

Chwiejność wewnątrzparlamentarna
w Serbii i Wojwodinie w latach 2016–2020

SERIA WYDAWNICZA
„BAŁKANY XX/XXI”

Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość – teraźniejszość – perspektywy. Studia i szkice,
pod redakcją Pawła Chmielewskiego i Sławomira
Lucjana Szczesio, Łódź 2011 **(t. 1)**

Jan Muś, Marta Szpala, *Chorwacja w Unii Europejskiej/*
Croatia in the European Union, Łódź 2012 **(t. 2)**

Bałkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością,
pod redakcją Pawła Chmielewskiego i Sławomira
Lucjana Szczesio, Łódź 2013 **(t. 3)**

Magdalena Rekść, *Mity narodowe i ich rola*
w kreowaniu polityki na przykładzie państw
byłej Jugosławii, Łódź 2013 **(t. 4)**

Andrzej Dubicki, *System partyjny Królestwa Rumunii.*
Uwarunkowania i funkcjonowanie, Łódź 2013 **(t. 5)**

Konrad Składowski, *System rządów*
w Republice Chorwacji, Łódź 2013 **(t. 6)**

Bałkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa
euroatlantyckiego, pod redakcją Albina Głowackiego
i Sławomira Lucjana Szczesio, Łódź 2015 **(t. 7)**

Magdalena Rekść, *Wyobrażenia zbiorowe społeczeństw*
byłej Jugosławii w XXI wieku. Perspektywa politologiczna,
Łódź 2019 **(t. 8)**

Bośnia i Hercegowina. Kultura, literatura, język, polityka,
pod redakcją Anetty Buras-Marciniak, Łódź 2019 **(t. 9)**

Joanna Wygnańska, *Oswajając bałkańskie demony.*
Rzecz o Serbii. Dyskursywne konstruowanie serbskiej
tożsamości narodowej, Łódź 2020 **(t. 10)**

BAŁKANY XX/XXI

Katarzyna Domagała

Niestabilne parlamenty

Chwiejność wewnątrzparlamentarna
w Serbii i Wojwodinie w latach 2016–2020

Katarzyna Domagała (ORCID: 0000-0001-9036-1050)
– Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Politologii
Zakład Systemów Politycznych i Administracyjnych
51-149 Wrocław, ul. Koszarowa 3

RECENZENCI

Rafał Czachor, Magdalena Reksć

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Dorota Stepień

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

© Copyright by Katarzyna Domagała, Łódź 2023
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2023

Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego
nr 2017/27/B/HS5/00507
finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10799.22.0.M
Ark. wyd. 15,5; ark. druk. 22,5

ISBN 978-83-8220-976-1

e-ISBN 978-83-8220-977-8

<https://doi.org/10.18778/8220-976-1>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

Ukochanym Rodzicom

Spis treści

Podziękowania	11
Wstęp	13
1. Stan badań	17
2. Cel pracy	20
3. Pytania i hipotezy badawcze	23
4. Metodologia badań i terminologia	26
Rozdział I	
Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych w ujęciu teoretycznym	31
1. Mandat parlamentarny – imperatywny <i>vs.</i> wolny	31
2. Standardowa trajektoria sprawowania mandatu parlamentar- nego	36
2.1. Objęcie mandatu parlamentarnego	36
2.2. Wygaśnięcie mandatu parlamentarnego	38
3. Niestandardowa trajektoria sprawowania mandatu parlamen- tarnego	39
3.1. Fluktuacje w wykonywaniu mandatu deputowanego typu <i>party-switching</i>	40
3.1.1. <i>Party-switching</i> – typologia	41
3.1.2. Determinanty fluktuacji typu <i>party-switching</i>	46
3.1.3. <i>Party-switching</i> jako proces	65
3.1.4. Dyscyplina partyjna a <i>party-switching</i>	71
3.2. Fluktuacje w wykonywaniu mandatu deputowanego typu <i>replacement</i>	77
3.2.1. <i>Replacement</i> – terminologia i dotychczasowe ustale- nia naukowe	77
3.2.2. Determinanty fluktuacji typu <i>replacement</i>	79

4. Konsekwencje fluktuacji w wykonywaniu mandatów deputowanych.....	87
5. Instrumenty formalnoprawne zapobiegające fluktuacjom w wykonywaniu mandatów deputowanych	89
6. Podsumowanie	93

Rozdział II

Dynamika zmian w systemach partyjnych Republiki

Serbii i Autonomicznej Prowincji Wojwodiny .....

1. Działalność partii politycznych w Republice Serbii – aspekty formalnoprawne	99
2. Ewolucja systemu partyjnego Republiki Serbii	102
2.1. System partyjny Republiki Serbii w latach 90. XX wieku ..	103
2.2. System partyjny Republiki Serbii w latach 2000–2006	111
2.3. System partyjny Republiki Serbii po uchwaleniu konstytucji w 2006 roku	116
3. System wyborczy Republiki Serbii	133
4. Ewolucja systemu partyjnego Autonomicznej Prowincji Wojwodiny	140
4.1. System partyjny Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 90. XX wieku	146
4.2. System partyjny Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2000–2008.....	151
4.3. System partyjny Autonomicznej Prowincji Wojwodiny po 2008 roku	157
5. System wyborczy do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny	162
6. Podsumowanie	164

Rozdział III

Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do

Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii .....

1. Prawne regulacje dotyczące funkcjonowania grup parlamentarnych i wykonywania mandatu deputowanego w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii	167
1.1. Forma mandatu parlamentarnego a zmiana afiliacji partyjnej deputowanego	167
1.2. Wygaszenie i zastąpienie mandatu deputowanego.....	173
2. Wybory w 2016 roku jako wkład do systemu partyjnego na poziomie legislatury centralnej	175

2.1. Sytuacja przedwyborcza	175
2.2. Analiza wyników elekcji parlamentarnej	181
2.3. Formowanie rządu Republiki Serbii po wyborach w 2016 roku	185
3. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii XI kadencji w ujęciu przyczynowo-skutkowym	189
3.1. Zmiany afiliacji partyjnych (<i>party-switching</i>)	192
3.2. Wygaszenia i zastąpienia mandatów (<i>replacement</i>)	203
4. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii XI kadencji w ujęciu systemowym i socjodemograficznym	216
4.1. Zmiany afiliacji partyjnej (<i>party-switching</i>)	216
4.2. Wygaszenia i zastąpienia mandatów (<i>replacement</i>)	231
5. Podsumowanie	237
Rozdział IV	
Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny	241
1. Prawne regulacje dotyczące funkcjonowania grup parlamentarnych i wykonywania mandatu deputowanego w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny	241
1.1. Zmiana afiliacji partyjnej deputowanego	241
1.2. Wygaszenie i zastąpienie mandatu deputowanego	244
2. Wybory w 2016 roku jako wkład do systemu partyjnego na poziomie legislatury regionalnej	245
2.1. Sytuacja przedwyborcza	245
2.2. Analiza wyników elekcji parlamentarnej	256
2.3. Formowanie rządu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny po wyborach w 2016 roku	261
3. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji w ujęciu chronologicznym	263
4. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji w ujęciu systemowym i socjodemograficznym	276
4.1. Zmiany afiliacji partyjnej (<i>party-switching</i>)	276
4.2. Wygaszenia i zastąpienia mandatów (<i>replacement</i>)	289
5. Podsumowanie	294

Zakończenie	297
1. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a system wyborczy.....	300
2. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a cykl wyborczy.....	301
3. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a wiek deputowanych ...	302
4. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a doświadczenie deputo- wanych.....	303
5. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a płeć deputowanych	304
Bibliografia	309
Wykaz skrótów	353
Spis rysunków, tabel i wykresów	357

Podziękowania

Niniejsza monografia jest nieznacznie zmodyfikowana wersją rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do legislatury centralnej i regionalnej na przykładzie Zgromadzenia Republiki Serbii oraz Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny*. Teoretyczne i metodologiczne podstawy prezentowanych badań są wynikiem realizacji projektu OPUS 14 Narodowego Centrum Nauki *Badanie chwiejności wewnątrzparlamentarnej w wybranych państwach Europy. Perspektywa krytycznej analizy systemowej*.

Pragnę podziękować dr. hab. prof. UW Przemysławowi Żukiewiczowi, który przez cały okres moich studiów doktorskich merytorycznie oraz mentorsko wspierał mój rozwój naukowy. Dziękuję prof. Andrzejowi Antoszewskiemu, kierownikowi projektu naukowego, oraz recenzentom za wnikliwą lekturę, cenne uwagi i sugestie. Podziękowania kieruję również do mgr Magdaleny Czeladyn, dr Julii Trzcińskiej oraz dr. Mateusza Zielińskiego, którzy niejednokrotnie okazali mi pomoc podczas pracy nad niniejszą książką.

Wstęp

Partie polityczne mają fundamentalne znaczenie dla współczesnej demokracji. Odgrywają one także ważną rolę w procesach transformacji ustrojowej oraz – później – konsolidacji demokratycznego systemu politycznego (Dalton, Farrell, McAllister, 2011; Levitsky, Cameron, 2003). Aktywność partii politycznych jest szczególnie istotna na trzech poziomach: wyborczym, parlamentarnym i gabinetowym.

Politycy, którzy chcą sprawować parlamentarny mandat, w większości przypadków starają się o to, realizując swoje kariery w strukturach partyjnych i kandydując w wyborach z list wyborczych rejestrowanych przez partie lub koalicje partii. W trakcie kampanii wyborczych przed elekcją parlamentarną wyborcy otrzymują konkretne informacje o programie danej partii (koalicji) politycznej i afiliowanych przy niej kandydatach. Oddając swój głos, wyborca „deleguje” na wybraną partię lub wskazanego przez tę partię kandydata podejmowanie decyzji w zakresie kreowania określonej ideologicznie polityki wewnętrznej i zagranicznej oraz w zakresie reprezentacji interesów wyborcy – grupowych i indywidualnych.

Po wyborach, już w trakcie kadencji parlamentarnej, może jednak dojść między innymi do następujących sytuacji, które naruszają zasadę reprezentacji i stabilność ideologicznej afiliacji deputowanego:

- mandat parlamentarny może ulec wygaśnięciu na przykład w wyniku rezygnacji deputowanego lub w wyniku śmierci deputowanego;
- deputowany może dobrowolnie zmienić afiliację partyjną lub opuścić dotychczasową partię polityczną i pozostać niezależnym parlamentarzystą;
- deputowany wybrany jako kandydat niezależny, pełniąc mandat, może dołączyć do wybranej partii politycznej;
- deputowany może zostać dyscyplinarnie wykluczony z partii politycznej (na przykład w wyniku naruszenia dyscypliny partyjnej).

Sytuację, w której na poziomie parlamentarnym dochodzi do zmiany afiliacji partyjnej (deputowany opuszcza jedną partię i dołącza do innego ugrupowania), dołączenia do partii politycznej niezależnego deputowanego lub opuszczenia partii politycznej w celu pozostania niezależnym deputowanym, określa się w literaturze anglojęzycznej mianem *party-switching*. W przypadku gdy mandat parlamentarny ulegnie wygaśnięciu przed końcem kadencji, w parlamencie powstaje wakat, więc zwykle zaprzysiężony zostaje nowy deputowany. Proces ten określany jest terminem *replacement*.

Zarówno *party-switching*, jak i *replacement* stanowią rodzaje fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego. W niniejszej pracy przyjmuję więc, że **fluktuacja w wykonywaniu mandatu deputowanego to każda rekonstrukcja składu osobowego lub struktury partyjnej, ukształtowanych pierwotnie w wyniku wyborów parlamentarnych w izbie parlamentu, wynikająca bądź ze zmiany afiliacji partyjnej deputowanego (*party-switching*), bądź z wygaśnięcia i zastąpienia mandatu deputowanego (*replacement*).**

Dotychczasowe badania nad zjawiskiem *party-switching* koncentrowały się na parlamentach państw demokracji skon-

solidowanych (Dassonneville, Dejaeghere, 2014; Grose, Yoshinaka, 2003; Heller, Mershon, 2005a; Nokken, 2009; O'Brien, Shomer, 2013). Moją ambicją jest odniesienie wniosków z przeprowadzonych dotąd badań do państw, które przeszły transformację ustrojową i pozostają w procesie demokratyzacji systemu. Wybór Republiki Serbii był podyktowany faktem, że jest to państwo nieautorytarne, jednak wciąż nieuznawane za w pełni demokratyczne, a demokracja w Serbii opisywana jest jako „krucha i nieskonsolidowana” (Orlović, 2008, s. 122; 2020, s. 82–83; Presnall, 2009, s. 661–662). Dodatkowo w 2014 roku Serbia rozpoczęła negocjacje akcesyjne z UE, co dało asumpt do rozpoczęcia wdrażania reform gwarantujących – przynajmniej w teorii – przestrzeganie praworządności i poszanowanie zasady pluralizmu politycznego (Dawson, 2019, s. 62).

Wiele państw regionu Bałkanów Zachodnich, jeszcze do niedawna doświadczanych przez wojny i interwencje sił międzynarodowych, w pierwszej dekadzie XXI wieku rozpoczęło proces transformacji politycznej. Wskazywano, że ten „demokratyzacyjny trend” będzie trudny do powstrzymania (Żukiewicz, 2017, s. 11–12). Okazało się jednak, że nastąpiło mniej zmian ustrojowych niż zakładali to wcześniej zwolennicy demokracji (Krastev, 2002, s. 39). Bałkańskie elity polityczne stopniowo rezygnowały z troski o przestrzeganie demokratycznych zasad. Liderzy polityczni skupili zaś swoją uwagę na umacnianiu władzy, co powodowało nierzadko regres w procesie transformacji ustrojowej (Szpala, 2017).

Problem ten zauważalny był także w Republice Serbii, w której stan demokracji ulegał sukcesywnemu pogorszeniu. Wskazywały na to choćby kolejne raporty o stanie demokracji (*Nations in Transit*) przygotowywane przez ekspertów organizacji pozarządowej *Freedom House*. W corocznych raportach publikowanych w latach 2015–2019 Serbia określana

była mianem semiskonsolidowanej demokracji (*Nations in Transit*, 2015; 2016; 2017; 2018; 2019). W 2020 roku państwo to zostało zaś uznane za reżim hybrydowy (*Nations in Transit*, 2020). Procesowi demokratyzacji nie sprzyja z pewnością niski poziom zaufania obywateli do instytucji państwa, który jest z kolei pokłosiem między innymi niezwykle wysokiego poziomu korupcji – zarówno jawnej, jak i ukrytej (Transparency International, *Corruption perception...*, 2020; Đorđević, 2021; *Nearly 40 pct...*, 2016). Rządząca od 2012 roku Serbska Partia Postępowa (*Srpska Napredna Stranka*, SNS) regularnie ogranicza niezależność mediów i możliwość nieskrępowanego działania opozycji politycznej. SNS znacząco przyczyniła się do ograniczenia praw politycznych i wolności obywatelskich, czego przejawem były liczne protesty skierowane przeciwko władzy w latach 2017–2020 (*Freedom House, Serbia*, 2020).

Konsolidacji systemu demokratycznego na pewno nie sprzyjają także liczne fluktuacje wewnątrzparlamentarne w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii (RS), Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji (AP) Wojwodiny oraz organach przedstawicielskich na poziomie lokalnym (radach miast i gmin) skutkujące nieprzejrzystą strukturą parlamentów różnych szczebli.

Zjawiska takie jak *party-switching* i *replacement* negatywnie oddziałują na i tak już niski poziom zaufania obywateli do instytucji państwa. Wyborcy, oddając swój głos, liczą bowiem na realizację obietnic programowych konkretnej partii politycznej i jej kandydatów. Podejmując decyzje wyborcze, obywatele nie zakładają zmiany afiliacji partyjnej wybranych deputowanych ani nie prognozują sytuacji, w której parlamentarzysta rezygnuje z wykonywania swojego mandatu. Jednak, co postaram się wykazać w niniejszej pracy, takie zjawiska w ogromnej skali występują zarówno

w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii, jak i w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny. Zmianom wewnątrzparlamentarnym wydaje się sprzyjać to, że systemy partyjne w Serbii i w Wojwodinie¹ pozostają silnie sfragmentaryzowane oraz ekstremalnie spolaryzowane, co także przeanalizuję w niniejszej monografii, posiłkując się dotychczasowymi ustaleniami badaczy (Podolak, 2012, s. 374; Wojnicki, 2007, s. 168).

1. Stan badań

Przygotowana praca obejmuje kilka pól badawczych eksplorowanych przez badaczy zarówno w kraju, jak i za granicą. Jednym z nich jest problematyka systemu partyjnego Serbii, który wielokrotnie został poddany analizie przez politologów afiliowanych przy polskich jednostkach naukowych,

---

¹ W niniejszej pracy posługuję się terminem „systemy partyjne”, oddzielnie rozpatrując system partyjny Serbii (centralny) i system partyjny Wojwodiny (regionalny). Za takim zabiegiem przemawiają co najmniej trzy argumenty. Po pierwsze, we wskazanych przypadkach mamy do czynienia z dwoma parlamentami różniącymi się między innymi wielkością (Zgromadzenie Narodowe RS – 250 deputowanych, Zgromadzenie AP Wojwodiny – 120 deputowanych) oraz odmiennymi ustrojami politycznymi. Po drugie, mimo że na poziomie centralnym i regionalnym działają partie polityczne o zasięgu ogólnokrajowym, w Wojwodinie aktywne są partie regionalne oraz partie mniejszości narodowych i etnicznych, które nie uczestniczą w rywalizacji wyborczej na poziomie centralnym. Wreszcie – po trzecie – w polskiej literaturze przedmiotu odnaleźć można badania nad regionalnymi systemami partyjnymi – między innymi Szkocji i Katalonii (Sobolewska-Myślik, 2012) oraz Walii (Libor, 2015). Również w odniesieniu do Polski istnieją liczne analizy, których autorzy koncentrują się na lokalnych systemach partyjnych w poszczególnych regionach kraju (zob. Alberski, Cichosz, 2017; Alberski, Koziarska, 2010; Cichosz, 2011; Gajowniczek, 2014).

między innymi przez Jacka Wojnickiego (2003; 2007; 2009), Dominikę Mikucką-Wójtowicz (2012; 2013; 2014; 2016), Małgorzatę Podolak (2014) i Marko Babicia (2013). W odniesieniu do literatury anglojęzycznej warto wskazać na opracowania Daniela Bochslera (2010a; 2010b), który podejmuje próbę prześledzenia ewolucji serbskiego systemu partyjnego, zwracając szczególną uwagę na proces jego regionalizacji. Największa liczba publikacji dotyczących omawianego tematu z oczywistych względów wyszła spod pióra badaczy serbskich. W tym miejscu wskazać należy na dorobek takich naukowców, jak: Dušan Spasojević (2019), Zoran Stojiljković (2019) Slaviša Orlović (2008; 2017), Vladimir Goati (2005; 2007), Despot Kovačević (2014) i Milan Jovanović (2018).

Warto podkreślić, że o ile serbskiemu systemowi partyjnemu poświęconych zostało wiele opracowań naukowych (Goati, 2007; Orlović, 2017; Spasojević, Stojiljković, 2018), o tyle niewiele napisano dotychczas o systemie partyjnym Wojwodiny. Politolodzy piszący o tym regionie koncentrują się głównie na kwestiach związanych z autonomią terytorialną prowincji w kontekście teorii regionalizmu (Bjelica, 2020; Korhecz, 2002; 2013; Lazar, 2007), na zagadnieniach prawnoustrojowych (Komšić, 2014; Nešić, Lazar, 2017; Żukiewicz, 2017) lub na analizie poszczególnych wyborów do regionalnego parlamentu (Grubanović, 2004; Puzigaća, 1996; Radosavljević, 2016; Vučićević, 2016).

Kolejnym fundamentalnym polem badawczym w niniejszej pracy są fluktuacje w wykonywaniu mandatu deputowanego. Najczęściej cytowana w tym zakresie tematycznym jest monografia pod redakcją Williama B. Hellera i Carol Mershon (2009a), którzy w pierwszym rozdziale nakreślają ramy teoretyczne, będące punktem wyjściowym do rozważań w pozostałych analitycznych rozdziałach pracy (Heller, Mershon, 2009a, s. 3–55). W kolejnych częściach tego zbiorowego

opracowania Scott Desposato (2009, s. 109–146) analizuje przyczyny i skutki zmian afiliacji partyjnych w brazylijskim parlamencie, a Gail McElroy i Kenneth Benoit (2009, s. 147–172) badają to zjawisko w odniesieniu do Parlamentu Europejskiego. Niezwykle wartościowa jest ostatnia część monografii, w której Junko Kato i Kentaro Yamamoto (2009, s. 233–264) oraz Marcus Kreuzer i Vello Pettai (2009, s. 265–286) koncentrują się na zależności pomiędzy fluktuacjami w wykonywaniu mandatu deputowanego a dynamiką wybranych systemów partyjnych.

Polem eksploracji zagranicznych badaczy są także motywacje deputowanych decydujących się na *party-switching*. David R. Mayhew (2004) i Kaare Strøm (1990) analizują zależności występujące pomiędzy zmianami afiliacji partyjnych przez deputowanych a maksymalizacją ich szans na reelekcję. Zagadnieniem tym interesowali się także Diana O'Brien i Yael Shomer (2013), Goldie Shabad i Kazimierz Slomczynski (2004) oraz Antoine Yoshinaka i Christian R. Grose (2003). Dowodzili oni, że *party-switching* negatywnie wpływa na wynik wyborczy deputowanych, którzy dokonali zmiany afiliacji partyjnej w trakcie mijającej kadencji.

Wszystkie przytoczone powyżej prace naukowe niewątpliwie charakteryzują się ogromnym walorem poznawczym. Mają jednak także jeden zauważalny mankament – przedmiotem zainteresowań ich autorów są głównie zmiany afiliacji partyjnych (*party-switching*). Zjawisko zastępowania wakującego mandatu deputowanego (*replacement*) – wskutek uprzedniego wygaśnięcia tegoż mandatu w trakcie parlamentarnej kadencji – nie było dotąd przedmiotem dużego zainteresowania politologów. Warto tu wskazać wyjątki w postaci prac Manuela Sáncheza de Dios (1999), który badał *replacement* w hiszpańskim parlamencie w latach 1977–1996, oraz Eleny Semenovej (2015), która zwróciła uwagę na ten aspekt

zmian wewnątrzparlamentarnych w parlamentach wybranych państw Europy Środkowej i Wschodniej, ale mimo to znaczącą część analiz poświęciła zmianom przynależności partyjnej.

2. Cel pracy

Głównym celem badań, których efektem jest niniejsza monografia, było przeanalizowanie genezy, skali oraz dynamiki zjawiska fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego do Zgromadzenia Narodowego RS oraz Zgromadzenia AP Wojwodiny. Wybrałam do analizy parlamenty na poziomie centralnym i regionalnym, chcąc dowiedzieć się przy okazji, na ile fluktuacje w sprawowaniu mandatu deputowanych interferują w Serbii na tych dwóch poziomach (innymi słowy: jak często deputowani regionalni „przechodzą” do parlamentu krajowego i na odwrót).

Starałam się uzupełnić dotychczasowy stan badań oraz zastosować oryginalną ramę analityczną w dwóch najważniejszych aspektach. Po pierwsze, analizując fluktuacje na poziomie osobowym, **postanowiłam zbadać zarówno zmiany afiliacji partyjnych (*party-switching*), jak i zastąpienia deputowanych wynikające z wygaśnięcia mandatu przed upływem kadencji (*replacement*)**. Połączenie analityczne i teoretyczne tych dwóch fenomenów wydaje się uzasadnione zwłaszcza w tych przypadkach, w których konsekwencją *replacement* staje się *party-switching*, czyli wówczas, gdy mandat wygasły przypada w udziale deputowanemu decydującemu się przystąpić do innej frakcji parlamentarnej niż frakcja jego poprzednika. W literaturze przedmiotu wciąż dominują analizy *party-switching*, a zjawisko *replacement* jest przez autorów traktowane jako drugorzędne. Moim zamierzeniem było zminimalizowanie tej dysproporcji.

Po drugie, **staralam się odnieść dotychczasowe ustalenia badaczy do przypadku demokracji nieskonsolidowanej oraz do parlamentów na różnych poziomach – centralnym i regionalnym**. Ponownie wynikało to z dostrzeżenia istotnej dysproporcji w literaturze przedmiotu, w której dominują analizy systemów demokracji skonsolidowanej² oraz parlamentów na poziomie krajowym (lub nawet ponadnarodowym, jak w przypadku Parlamentu Europejskiego). Wprawdzie Norman Schofield i S. Desposato – uznani politolodzy, od wielu lat zajmujący się procesami fluktuacji w sprawowaniu mandatów deputowanych – podkreślają, że *party-switching* występuje w demokracjach zarówno nieskonsolidowanych oraz niestabilnych, jak i skonsolidowanych oraz stabilnych (Schofield, 2009; Desposato, 2009), to jednak pogłębiony przedmiot literatury dowodzi, że z reguły analizowane są te drugie.

Aby zrealizować główny cel pracy, niezbędne okazało się zrekonstruowanie założeń teoretycznych dotyczących fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego. Celem dodatkowym pracy było także prześledzenie dynamiki ewolucji systemów partyjnych Serbii i Wojwodiny, by wykazać, że w istocie systemy te pozostają sfragmentaryzowane i ekstremalnie spolaryzowane, co ma znaczenie dla skali i dynamiki tych fluktuacji.

---

² Według Samuela Huntingtona (1995, s. 269) aby uznać demokrację za skonsolidowaną, potrzeba dwukrotnej pokojowej zmiany władzy. Klaus von Beyme (2005, s. 216–217) stwierdza, że dany reżim może stać się demokracją skonsolidowaną po spełnieniu szeregu kryteriów. Są nimi: 1) wyłanianie rządzących w wolnych i uczciwych wyborach; 2) istnienie rządów prawa; 3) niski poziom poparcia dla ugrupowań antysystemowych; 4) konsolidacja zachowań aktorów nieformalnych, dysponujących polityczną mocą bez legitymizacji (między innymi wojska, przedsiębiorców); 5) akceptacja norm demokratycznych przez elity polityczne i obywateli; 6) wysoki poziom instytucjonalizacji systemu partyjnego.

Cele badań empirycznych pośrednio wyznaczyły ich cezurę czasową. Zdecydowały o niej dwa czynniki. Po pierwsze, zarówno w przypadku Zgromadzenia Narodowego RS, jak i Zgromadzenia AP Wojwodiny zależało mi na uwzględnieniu danych z pełnej czteroletniej kadencji parlamentarnej izb parlamentarnych ukształtowanych już po przyjęciu Konstytucji Republiki Serbii w 2006 roku. Jedyną taką pełną kadencją, dla której możliwy był realny dostęp do danych, okazała się kadencja z lat 2016–2020³. Zdaję sobie sprawę, że wysnuwanie daleko idących wniosków z analizy zdarzeń parlamentarnych w obrębie jednej konkretnej kadencji może być obarczone dużym ryzykiem, jednak warto wskazać, że uznani badacze zmian wewnątrzparlamentarnych także wykorzystywali taką strategię pogłębiania (a nie poszerzania) pola badawczego. Analizę *party-switching* w ramach jednej kadencji parlamentarnej przeprowadziły między innymi Olga Shvetsova i Carol Mershon (2008). Badaczki w jednej ze swoich najpoczytniejszych prac opublikowały wyniki badań dotyczących zmian afiliacji

---

³ Większość wcześniejszych kadencji była niepełna (wyjątek – kadencja 2008–2012). Ponadto dostęp do danych, na podstawie których możliwa byłaby rzetelna analiza wszystkich fluktuacji w wykonywaniu mandatów przez deputowanych w Serbii i Wojwodinie, jest znacząco ograniczony. W przypadku prowincji dane są częściowo dostępne na oficjalnej stronie internetowej Zgromadzenia AP Wojwodiny w formie sprawozdań stenograficznych z posiedzeń parlamentarnych, ale archiwum parlamentarne sięga zaledwie 2016 roku. W odniesieniu do Serbii, niezbędne dane nie są nawet dostępne w tej samej formie na oficjalnej stronie Zgromadzenia Narodowego RS, w związku z tym bazowałam głównie na wiarygodnych doniesieniach prasowych oraz dokumentach wytworzonych przez inne instytucje i organizacje. W trakcie kwerendy miejscowej podjęłam próbę uzyskania dostępu do parlamentarnych materiałów udostępnianych w formie stacjonarnej, jednak zakończyła się ona niepowodzeniem.

partyjnych w Rosji i we Włoszech. Autorki porównały zdarzenia z jednej (niepełnej) kadencji Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej (1993–1995) oraz jednej kadencji włoskiej Izby Deputowanych (1996–2001).

3. Pytania i hipotezy badawcze

Dążąc do realizacji wskazanych celów badawczych, nie stawiałam własnych oryginalnych hipotez badawczych, ale sprawdzałam, na ile serbski i wojwodiński przypadek potwierdza ugruntowane w literaturze przedmiotu zależności. Na poziomie metateoretycznym uznać zatem należy, że weryfikowałam hipotezę bazową, wynikającą z fundamentalnego dla niniejszej pracy pytania:

Pytanie 0 (P0): Czy przypadek skrajnie sfragmentaryzowanego subsystemu partyjnego w instytucjonalnym otoczeniu systemu politycznego demokracji nieskonsolidowanej potwierdza ugruntowane w nauce o polityce twierdzenia związane z fluktuacjami mandatów deputowanych?

Hipoteza 0 (H0): Przypadek skrajnie sfragmentaryzowanego subsystemu partyjnego w instytucjonalnym otoczeniu systemu politycznego demokracji nieskonsolidowanej nie potwierdza ugruntowanych w nauce o polityce twierdzeń związanych z fluktuacjami mandatów deputowanych.

Weryfikowane w odniesieniu do przypadków serbskiego i wojwodińskiego pytania oraz twierdzenia ugruntowane w literaturze przedmiotu podzieliłam na dwa typy – strukturalno-instytucjonalne oraz socjodemograficzne. Do pierwszych z nich zaliczyłam następujące:

***P1:** Czy istnieją systemy wyborcze, które sprzyjają fluktuacjom w wykonywaniu mandatu deputowanego?*

***H1:** Proporcjonalny system wyborczy sprzyja zwiększonej częstotliwości fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego.*

Hipoteza H1 bazuje na wynikach badań Eleny Semenovoj (2015), według której system proporcjonalny nie tylko sprzyja ugruntowaniu rywalizacji wielopartyjnej, lecz także wpływa na zwiększenie częstotliwości zmian wewnątrzparlamentarnych.

***P2:** Czy istnieje zależność pomiędzy temporalną dynamiką systemu politycznego a częstotliwością występowania fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego?*

***H2:** Im bliżej kolejnych wyborów parlamentarnych, tym częściej występują fluktuacje w wykonywaniu mandatu deputowanego w danym parlamencie.*

Hipoteza H2 opiera się na założeniu, że jednym z najważniejszych czynników warunkujących dynamikę systemu partyjnego są wybory (a jeszcze precyzyjniej rzecz ujmując: prognozy ich wyników oparte na przedwyborczych sondażach). Zbliżająca się elekcja parlamentarna intensyfikuje aktywność deputowanych (w tym zmiany ich afiliacji partyjnej), ponieważ zmierzają oni do maksymalizacji szansy na reelekcję i osiągnięcia jak najlepszego wyniku wyborczego. Hipotezę tę potwierdzają badania przeprowadzone przez Luce Pinto (2015), K. Ślomczyńskiego, G. Shabad i Jakuba Zielńskiego (2008) oraz W. Hellera i C. Mershon (2005b).

Do drugich, a więc przyjmujących socjodemograficzną perspektywę aktora politycznego (indywidualny poziom systemu partyjnego), zaliczyłam następujące pytanie i twierdzenia:

P3: *Czy istnieje zależność pomiędzy wybranymi czynnikami socjodemograficznymi a częstotliwością występowania fluktuacji w wykonywaniu mandatów deputowanych?*

H3: *Im młodszy deputowany, tym częściej dochodzi do zmian afiliacji partyjnej (party-switching) i zastępowania mandatów deputowanego (replacement).*

H4: *Im krótsze doświadczenie parlamentarne deputowanych, tym większe prawdopodobieństwo występowania fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego.*

H5: *Kobiety rzadziej niż mężczyźni decydują się na zmianę afiliacji partyjnej (party-switching) oraz rzadziej zastępują wygasły uprzednio mandat deputowanego (replacement).*

Powyższe hipotezy H3–H5 opierają się na założeniu, że wraz z procesem socjalizacji politycznej wzrasta poziom lojalności deputowanego wobec własnej partii politycznej. W tym przypadku inne zmienne socjodemograficzne mają mniejsze znaczenie w odniesieniu do możliwości wystąpienia fluktuacji. Świadczą o tym wyniki badań: a) S. Sevi, A. Yoshinaka, A. Blais (2018), dowodzących, że płeć ma wpływ na prawdopodobieństwo wystąpienia zjawisk *party-switching* i *replacement*; b) G. Shabad i K. Słomczynskiego (2004), wskazujących, że wraz z nabywaniem doświadczenia parlamentarnego minimalizuje się ryzyko zmiany afiliacji partyjnej przez deputowanego; c) Josepha A. Schlesingera (1966; 1991) oraz W. Hellera i C. Mershona (2005a), twierdzących, że wraz z wiekiem parlamentarzysty spada częstotliwość występowania fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego.

4. Metodologia badań i terminologia

Główną perspektywą teoretyczną jest **teoria systemów politycznych**. Bazuję głównie na modelu zaproponowanym przez Davida Eastona (1965), w którym zmiany wewnątrzsystemowe (działania polityczne) generowane są przez wkład do systemu. Według tego badacza system polityczny jest złożoną strukturą, która obejmuje następujące elementy: instytucje polityczne, reżim polityczny i wspólnotę polityczną. Co ważne, dla D. Eastona struktura pojmowana jest jako stabilny wzorzec relacji zachodzących między indywidualnymi i zbiorowymi aktorami polityki (Antoszewski, 2014, s. 18). W działaniu systemu politycznego istotnymi składnikami są: wejście, proces przetwarzania oraz wyjście. W niniejszej analizie wkłady do systemu występują między innymi w postaci reguł prawa, ewolucji systemu partyjnego i decyzji wyborców. Następnie, w ramach konwersji wewnątrzsystemowej, dochodzi do takich zjawisk, jak *party-switching* i *replacement*. Efektami zmian systemowych są potencjalna zmiana układu sił na poziomie parlamentarnym oraz zachowania wyborcze przekładające się na wyniki wyborów parlamentarnych. Wszystkie wytwory systemu warunkują jednocześnie wkład do tegoż systemu w kolejnej kadencji parlamentarnej.

Analizowane fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych (*party-switching* i *replacement*) traktuję jako zmiany systemowe zachodzące na poziomie instytucji parlamentu. W związku z tym praca osadzona została w **paradygmacie neoinstytucjonalnym**, stanowiącym syntezę podejścia instytucjonalnego i funkcjonalnego (Czachor, 2017, s. 21). Paradygmat ten zasadza się na przekonaniu, że zbiorowi i indywidualni aktorzy procesów politycznych, dążąc do maksymalizacji swoich korzyści, kierują się wartościami racjonalnymi (Czachor, 2017, s. 21). Decyzje polityczne po-

dejmowane przez indywidualnych aktorów mają charakter nielosowy oraz są wypadkową uwarunkowań instytucjonalnych i motywacji indywidualnych.

W swoich badaniach korzystałam głównie z **metody dogmatycznej oraz metody analizy treści**. Analiza dogmatyczna obowiązujących aktów prawnych znalazła zastosowanie na etapie rekonstrukcji: a) formalnoprawnego statusu mandatu deputowanego do Zgromadzenia Narodowego RS i Zgromadzenia AP Wojwodiny oraz b) trybu i organizacji pracy obu organów przedstawicielskich. Oba te aspekty warunkowały prawdopodobieństwo zdarzeń *party-switching* i *replacement*, a także okoliczności, w jakich deputowani zmieniali afiliację partyjną i w jakich wygaszano im mandaty parlamentarne.

Analizę treści (*content analysis*) wykorzystano podczas procedury rekonstrukcji motywacji przyświecających deputowanym decydującym się na *party-switching* lub powodów, dla których deputowanym wygaszano parlamentarne mandaty. Materiał badawczy stanowiły sprawozdania stenograficzne z sesji parlamentarnych w analizowanych kadencjach oraz 90 artykułów prasowych opublikowanych w latach 2016–2020, w których występowały nazwiska deputowanych zmieniających afiliację partyjną lub rezygnujących z mandatu. Treści pochodziły przede wszystkim z periodyków, takich jak: *Danas*, *Blic* i *Politika*.

W częściach empirycznych pracy (rozdziały III i IV) przeprowadziłam dwa **pogłębione studia przypadku** (*in-depth case study*). Korzystając głównie z techniki *desk research* w odniesieniu do Zgromadzenia Narodowego RS, dla każdego z 292 deputowanych zebrałam dane dotyczące: a) listy wyborczej, w ramach której parlamentarzysta został zarejestrowany jeszcze jako kandydat na deputowanego; b) przynależności do grupy parlamentarnej w trakcie kadencji parlamentu;

c) płci; d) wykształcenia; e) wieku; f) doświadczenia wyrażonego w liczbie kadencji parlamentarnych, w których dana osoba pełniła funkcję deputowanego; g) wystąpienia lub niewystąpienia zdarzeń *party-switching* lub *replacement* w przypadku konkretnego deputowanego; h) informacji o ewentualnej reelekcji. Tożsamą bazę danych sporządziłam w odniesieniu do 134 deputowanych do Zgromadzenia AP Wojwodiny. Następnie zebrane dane socjodemograficzne zostały zestawione z częstotliwością występowania fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego. Aby je przedstawić w formie graficznej, posłużyłam się **statystyką opisową**.

Niniejsza monografia składa się z czterech rozdziałów, *Wstępu* oraz *Zakończenia*. Pierwszy rozdział stanowi podstawę teoretyczną pracy, natomiast trzy kolejne – część analityczną.

Pierwszy rozdział poświęcony został wybranym aspektom teorii parlamentaryzmu w zakresie, w jakim odnosi się ona do pojęcia mandatu parlamentarnego oraz fluktuacji w jego wykonywaniu. Rozpoczynają go rozważania dotyczące imperatywnego i wolnego mandatu parlamentarnego. Następnie przedstawione zostały modele zjawisk *party-switching* oraz *replacement*. Kolejno zaprezentowałam wybrane determinanty mające fundamentalne znaczenie dla wystąpienia fluktuacji w wykonywaniu mandatów deputowanych, a także konsekwencje, jakie te fluktuacje mogą wywołać – w szczególności dla systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym. Za konieczne uznałam także wskazanie – bazując na przykładach wybranych parlamentów – tych mechanizmów formalnoprawnych, których celem było ograniczenie lub wyeliminowanie z systemu partyjnego występowania takich zdarzeń, jak *party-switching* i *replacement*.

Drugi rozdział stanowi analizę ewolucji systemów partyjnych Republiki Serbii i Autonomicznej Prowincji Wojwodiny. Staram się możliwie wieloaspektowo i holistycznie wykazać

genezę ich ekstremalnej fragmentaryzacji i polaryzacji. Dlatego też rekonstruję dynamikę tych systemów, rozpoczynając analizę od początku lat 90. XX wieku, czyli od momentu, kiedy w Serbii można mówić o zainicjowaniu transformacji ustrojowej (jej istotnym elementem okazały się zmiany w systemach partyjnych zarówno na poziomie republiki, jak i na poziomie prowincji). Rekonstrukcję przeprowadziłam według kryterium chronologicznego, ponieważ zastosowanie kryterium problemowego (ilościowego) i wykorzystanie indeksów (współczynników) zmian systemu partyjnego w przypadku systemów *in statu nascendi* uważam za niemiarodajne, jeśli w ogóle możliwe.

W trzecim i czwartym rozdziale zaprezentowałam wyniki badań empirycznych. Omówiłam w nich kolejno fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Narodowego RS w latach 2016–2020 oraz fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia AP Wojwodiny w latach 2016–2020. W obu przypadkach przedstawiłam i omówiłam najważniejsze akty prawne regulujące prace deputowanych oraz prace Zgromadzenia Narodowego RS i Zgromadzenia AP Wojwodiny, które wpływają na możliwość wystąpienia fluktuacji w wykonywaniu mandatów parlamentarnych. Ponadto analizie poddałam elekcje z 2016 roku inicjujące poszczególne kadencje parlamentarne. Główne części trzeciego i czwartego rozdziału poświęcone zostały szczegółowej analizie zjawiska *party-switching* i *replacement* w badanych parlamentach. Uwzględniłam w nich takie czynniki socjodemograficzne mogące wpływać na skalę badanego zjawiska, jak wiek, płeć oraz doświadczenie deputowanych. Analizowane fluktuacje wewnątrzparlamentarne przedstawiłam w ujęciu przyczynowo-skutkowym i chronologicznym.

Brak ugruntowanej w Polsce tradycji badań nad fluktuacjami w wykonywaniu mandatu parlamentarnego jest powodem wielu problemów translatorskich. Znakomita większość

opracowań poświęconych tej problematyce powstała w języku angielskim (Desposato, 2006a; Grose, Yoshinaka, 2003; Klein, 2016; Kreuzer, Pettai, 2009; Mershon, Heller, 2003; Heller, Mershon, 2009b; Mershon, Shvetsova, 2008; Snagovsky, Kerby, 2018; Young, 2014). W polskojęzycznej literaturze przedmiotu wskazać można na pracę Michała Fijałkowskiego, który, koncentrując się na analizie przypadku Sejmu RP, zamiennie posługuje się terminami „transfer posłów”, „transfer partyjny”, „transfer parlamentarny”. Pod tymi pojęciami autor rozumie wszystkie zmiany przynależności organizacyjnej posłów, zachodzące w Sejmie RP w trakcie kadencji (Fijałkowski, 2017, s. 6). Chcąc zachować precyzję wywodu naukowego, niejednokrotnie przytaczając wnioski i wyniki badań zagranicznych badaczy, postanowiłam, że będę się posługiwać w niniejszej pracy również terminami *party-switching* i *replacement* zapożyczonymi z języka angielskiego.

Synonimicznie do pojęcia „fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego” używam terminów „fluktuacje wewnętrzzparlamentarne” oraz „zmiany wewnętrzzparlamentarne”. Mam jednak świadomość, że określenia te, zastosowane w innych kontekstach, mogą być szerzej rozumiane – jako wszelkie zmiany bądź sytuacje, do których dochodzi na płaszczyźnie parlamentarnej w trakcie kadencji. Należy jednak wskazać, że oba badane zjawiska (*party-switching* i *replacement*), generujące zmiany wewnętrzzparlamentarne, wpływają na dynamikę systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym i jednocześnie mogą doprowadzić do zmian o charakterze strukturalnym w całym systemie politycznym.

Rozdział I

Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych w ujęciu teoretycznym

1. Mandat parlamentarny – imperatywny *vs.* wolny

Mandat parlamentarny jest pojęciem wieloznacznym. Można je rozumieć trojako: jako pełnomocnictwo, którego deputowanemu udzielają wyborcy, jako określenie funkcji członka parlamentu lub jako zbiór praw i obowiązków parlamentarzysty (Grajewski, 2009, s. 24–27). Wspólną płaszczyzną spajającą różne koncepcje mandatu parlamentarnego jest „kierunek jego przekazania” – zostaje on powierzony parlamentarzystcie przez wyborców. Niemniej jednak charakter mandatu parlamentarnego wciąż pozostaje tematem dyskusji badaczy (Đurić, 2012; Van der Hulst, 2000).

Już Jean-Jacques Rousseau wskazywał, że władza i zwierzchnictwo jest w rękach ludu i dodawał, że: „zwierzchnictwo nie może być reprezentowane [...] woli powszechnej się nie reprezentuje; jest taka właśnie a nie inna, nie ma tu nic pośredniego” (Rousseau, 1966, s. 112). Jacques Maritain podkreślał natomiast, że każda jednostka posiada jakąś część suwerenności, a ich połączenie tworzy obraz pełnej suwerenności posiadanej przez społeczeństwo (Maritain, 1950, s. 349). Mandat, który parlamentarzysta otrzymuje od wyborców, charakteryzuje się zaś podległością reprezentanta wobec tych, którzy go wybrali. Według Georges Burdeau, Francis Hamona i Michaela Tropera społeczeństwo przejmuje pełną

kontrolę nad swoimi przedstawicielami, a jest to możliwe właśnie dzięki implementowaniu koncepcji mandatu imperatywnego (Burdeau, Hamon, Troper, 1995, s. 180–181).

Teoria suwerenności ludu, zakładająca wykonywanie przez deputowanego mandatu imperatywnego, była popularna w krajach socjalistycznych Europy Środkowej i Wschodniej. Obecnie stosowanie mandatu imperatywnego należy do wyjątków. Marc Van der Hulst (2000, s. 8) przytacza teorię suwerenności narodowej przyświecającą pracom Francuskiego Zgromadzenia Ustawodawczego w 1789 roku. W tym samym czasie zakazano we Francji wykonywania mandatu imperatywnego.

Zgodnie z teorią suwerenności narodowej władza suwerenna pochodzi od narodu i różni się w swoich założeniach od teorii suwerenności proponowanej przez J. J. Rousseau (Kędzia, Hauser, 2007, s. 4). Suwerenność narodowa pozwala jednostkom na wybór swoich reprezentantów w ciałach przedstawicielskich. Zostają oni wówczas „wyposażeni” w funkcję parlamentarną, która – będąc jednocześnie funkcją publiczną – może podlegać szczegółowym regulacjom zarówno w zakresie wykonywania tej funkcji, jak i procesu wyborów reprezentantów przez naród (Burdeau, Hamon, Troper, 1995). U podstaw teorii suwerenności narodowej tkwi założenie, że mandat parlamentarzysty ma charakter reprezentatywny i wolny. Wynika to z przekonania, że parlamentarzysta reprezentuje cały naród, nie zaś jedynie określoną grupę wyborców, a realizowanie przez deputowanego swojej funkcji nie powinno być dyktowane lub ograniczane rozkazami grupy wyborców (Van der Hulst, 2000, s. 7).

Wolny mandat parlamentarny¹ wywodzi się z przedstawionej powyżej koncepcji suwerenności narodowej i jest

---

¹ W literaturze przedmiotu mandat wolny jest utożsamiany z mandatem przedstawicielskim. W związku z tym, na potrzeby niniejszej pracy, oba pojęcia będą używane zamiennie (Pisz, 2013, s. 176).

integralną częścią demokracji przedstawicielskiej. Zdzisław Kędzia i Agata Hauser przytaczają cechy mandatu wolnego (Kędzia, Hauser, 2007, s. 5). Wykonując wolny mandat:

- deputowany reprezentuje cały naród, a nie poszczególne grupy elektoratu lub indywidualnych wyborców;
- deputowany jest niezależny od wyborców oraz okręgu wyborczego – nakazy i instrukcje ze strony wyborców są niedozwolone;
- deputowany powinien wykonywać swoją funkcję w zgodzie z własnym sumieniem oraz przekonaniem moralnymi i etycznymi;
- parlamentarzysta związany jest z wyborcami jedynie politycznie, a więc ta nie ma charakteru prawnego – do polityka należy decyzja o utrzymywaniu kontaktu z elektoratem oraz realizacji obietnic wyborczych;
- deputowany posługuje się mandatem nieodwołalnym, co oznacza, że jedynym formalnym instrumentem w rękach elektoratu, dzięki któremu wyborcy mogą rozliczyć deputowanego z jego pracy, są kolejne wybory parlamentarne (Kędzia, Hauser, 2007, s. 5; zob. też: Van der Hulst, 2000, s. 8–9).

Mandatowi przedstawicielskiemu przypisuje się takie cechy, jak powszechność i uniwersalność. Według Macieja Piszsa powszechność mandatu przedstawicielskiego wyraża się we wspomnianym powyżej założeniu, że chociaż deputowani nabywają mandat z woli elektoratu w konkretnym okręgu wyborczym, to powierzoną im funkcją jest reprezentowanie interesów całego narodu. Parlamentarzyści nie powinni wówczas reprezentować wyłącznie tych wyborców, którzy oddali na nich swój głos, ani tych, którzy zamieszkują okręg wyborczy, w którym kandydował deputowany, ale powinni dbać o reprezentację zbiorowego podmiotu suwerenności, jakim jest naród (Pisz, 2013, s. 177).

Mandat przedstawicielski został powszechnie uznany za niezbędną gwarancję demokracji parlamentarnej (Kędzia, Hauser, 2007, s. 5; Šturanović, 2018, s. 425). Wykonywanie tego typu mandatu przez deputowanych wiąże się z zachowaniem szerokiego zakresu elastyczności i niezależności podczas poszukiwań nowych rozwiązań prawnych i politycznych, które odpowiadałyby na potrzeby społeczeństwa. Niemniej jednak nie jest ono wolne od wyzwań, które stoją przed deputowanymi. Jednym z nich jest szeroki zakres potencjalnych formalnych i nieformalnych powiązań pomiędzy parlamentarzystami a innymi źródłami wpływów – partiami politycznymi czy grupami interesów. Wówczas parlamentarzyści, wolni od nacisków ze strony elektoratu, stają się podatni na wpływy ze strony innych podmiotów, co może doprowadzić do dysfunkcji procesu decyzyjnego, w którym całkowicie pominięta zostaje wola polityczna społeczeństwa.

Kolejnym typem mandatu parlamentarnego jest – wspomniany już w niniejszym rozdziale – **mandat imperatywny**. O ile mandat wolny cechuje niezależność, powszechność i nieodwoływalność, o tyle mandat imperatywny charakteryzuje się ścisłym związaniem deputowanego z wyborcą i silniejszym poczuciem odpowiedzialności deputowanego wobec elektoratu.

Mandat imperatywny można opisać, wyodrębniając trzy jego właściwości (Pisz, 2013, s. 176–177). Deputowany, który związany jest mandatem imperatywnym:

- reprezentuje wyłącznie tych wyborców, którzy oddali na niego głosy w okręgu wyborczym, w którym kandydował;
- może otrzymywać instrukcje oraz wytyczne od swoich wyborców, do realizacji których jest prawnie zobowiązany;
- może zostać odwołany przez wyborców przed upływem kadencji (Grajewski, 2006, s. 15).

Parlamentarzystą, który wykonując swoją funkcję, nie przestrzega instrukcji i wytycznych swojego elektoratu, może zostać odwołany przez wyborców przed upływem kadencji, na jaką został powołany. Wówczas na miejsce odwołanego deputowanego może zostać powołany nowy parlamentarzysta, który nadal pozostanie związany instrukcjami wyborców i będzie przed nimi odpowiedzialny.

W niniejszym podrozdziale podkreśliłam, że mandat imperatywny jest obecnie rzadko stosowanym rozwiązaniem instytucjonalnym, w przeszłości zaś był implementowany głównie w państwach socjalistycznych Europy Środkowej i Wschodniej. M. Van der Hulst (2000, s. 10) wskazuje, że w państwach, w których deputowani wykonywali mandat imperatywny, prawo nie tylko przewidywało odpowiedzialność parlamentarzystów przed elektoratem, lecz także gwarantowało skuteczne wykonywanie tego obowiązku. Jako przykład badacz przytacza przepisy węgierskie, zgodnie z którymi parlamentarzyści byli zobowiązani do regularnego informowania elektoratu o przedsięwziętych działaniach i efektach swojej pracy, a w przypadku utraty zaufania wyborców lub dokonania czynu „niegodnego” ich urzędu mogli zostać odwołani. Następowало to z inicjatywy jednej dziesiątej wyborców w okręgu wyborczym danego deputowanego lub na wniosek Rady Narodowej, a w przypadku deputowanych wybieranych z listy krajowej – decyzję o odwołaniu, na wniosek Frontu Ludowego, podejmowało Zgromadzenie Narodowe (Van der Hulst, 2000, s. 9–10). Autor wskazuje także na podobne rozwiązania prawne w Bułgarii, Czechosłowacji, Polsce i Rumunii.

Stanowisku M. Van der Hulsta częściowo przeciwstawia się M. Pisz, który wspierając się analizami innych badaczy – między innymi Zdzisława Czeszejko-Sochackiego (1997) i Marii Kruk (1993), ukazuje, że w praktyce politycznej

państw socjalistycznych możliwość odwołania parlamentaryzisty przez wyborców znajdowała zastosowanie niezwykle rzadko, a niejednokrotnie procedura odwołania nie była przewidziana przez przepisy prawa wyborczego (Pisz, 2013, s. 182–183). W Europie instytucja mandatu imperatywnego przetrwała na Białorusi. Ponadto mandat imperatywny ma wciąż zastosowanie w państwach rozwijających się, między innymi w takich jak: Etiopia, Indonezja, Republika Seszeli, Fidzi i Sri Lanka (Eckhardt, 2018, s. 575).

2. Standardowa trajektoria sprawowania mandatu parlamentarnego

2.1. Objęcie mandatu parlamentarnego

Deputowany zaczyna sprawować mandat parlamentarny z chwilą, kiedy mandat ten zostanie potwierdzony i uznany za ważny. Nie jest to jednak ten sam moment w przypadku wszystkich parlamentów. W niektórych państwach mandat staje się ważny już w dniu wyborów parlamentarnych (na przykład w Czechach i Japonii) lub w momencie uznania ważności przeprowadzonych wyborów (np. w Andorze i Grecji). W przypadku Izby Reprezentantów w Australii kandydat, który otrzymał mandat, może rozpocząć jego wykonywanie niezwłocznie po uznaniu ważności wyborów, jednak do czasu złożenia przysięgi nie może uczestniczyć w pracach parlamentarnych (Van der Hulst, 2000, s. 12).

Zainicjowanie sprawowania mandatu parlamentarnego może również wymagać działania specjalnie powołanych w tym celu instytucji. W Kazachstanie mandat parlamentarny zaczyna obowiązywać w momencie zarejestrowania nowych deputowanych przez Centralną Komisję Wyborczą.

W innych przypadkach, kiedy to parlament jest odpowiedzialny za uznanie wyborów (dzieje się tak między innymi na Łotwie), deputowany rozpoczyna sprawowanie mandatu podczas inauguracyjnego posiedzenia parlamentu. Procedura ta wydaje się podobna do tej, zgodnie z którą początek obowiązywania mandatu zbiega się z ceremonią zaprzysiężenia deputowanych. Złożenie przysięgi zwykle odbywa się właśnie podczas posiedzenia inauguracyjnego. Praktykę taką można zaobserwować w takich państwach, jak: Meksyk, Słowacja, Wielka Brytania czy Stany Zjednoczone (Van der Hulst, 2000, s. 12).

Choć istnieją przypadki, w których deputowany formalnie zaczyna sprawować mandat już w dniu wyborów parlamentarnych, to sam proces wyborczy nigdy nie kończy się w chwili zakończenia procedury przeliczenia głosów przez członków komisji wyborczych. Indywidualnie potwierdzony powinien być bowiem wybór każdego z kandydatów. Konieczne jest także ewentualne zweryfikowanie możliwych nieprawidłowości, które mogły zdarzyć się w procesie wyborczym. Dopiero wtedy można uznać ważność elekcji.

W wielu państwach – na przykład w Danii, na Łotwie, w Luksemburgu i na Węgrzech – powołane zostały specjalne instytucje, których zadaniem jest rozstrzyganie o ważności przeprowadzonych wyborów. Jest to proces wieloetapowy, podczas którego członkowie tych instytucji badają między innymi, czy kandydaci spełniają wszystkie kryteria formalnoprawne, aby pełnić powierzoną im funkcję (Van der Hulst, 2000, s. 13). Najczęściej skład specjalnych komisji orzekających o ważności wyborów jest oparty na regule proporcjonalnej reprezentacji, aby móc odzwierciedlić partyjną konfigurację parlamentu nowej kadencji. Odpowiedzialność za walidację wyborów może ponosić jednak także władza ustawodawcza (parlament) lub władza sądownicza

(najczęściej trybunał konstytucyjny danego kraju lub inny, odpowiadający mu rangą, sąd) (Duhamel, Meny, 1992; Van der Hulst, 2000, s. 13).

2.2. Wygaśnięcie mandatu parlamentarnego

Deputowany standardowo wykonuje swój mandat przez pełną kadencję parlamentarną. Niemniej jednak data wygaśnięcia jego mandatu różni się w zależności od procedur, jakie przewidział ustawodawca w danym państwie. M. Van der Hulst wskazuje, że choć przyjęto, iż parlamentarzysta przestaje pełnić swoją funkcję wraz z końcem kadencji parlamentarnej, to okres między przeprowadzonymi nowymi wyborami parlamentarnymi a rozpoczęciem kolejnej kadencji charakteryzuje się niską aktywnością deputowanych. Ustawodawca nie powinien zaś dopuścić do przerywania ciągłości prac parlamentarnych (Van der Hulst, 2000, s. 15).

W wielu państwach, między innymi w Bułgarii, Grecji i Stanach Zjednoczonych, mandat parlamentarny ulega wygaśnięciu w ostatnim dniu kadencji parlamentarnej lub – jeśli mamy do czynienia z przedterminowym rozwiązaniem parlamentu – w dniu jego rozwiązania (Van der Hulst, 2000, s. 15). Innym rozwiązaniem, które wprowadzono na przykład w Danii, jest wygaśnięcie mandatu w dniu wyborów parlamentarnych, których efektem ma być wyłonienie nowego składu parlamentu. Cypryjscy parlamentarzyści przestają natomiast pełnić swoją funkcję dopiero w momencie zatwierdzenia mandatów parlamentarnych posłów wybranych na kolejną kadencję (Van der Hulst, 2000, s. 15). Jeszcze inna procedura została zastosowana w państwach, takich jak Niemcy czy Węgry, w których mandat parlamentarny został ustawowo przedłużony do dnia pierwszego posiedzenia parlamentu po uprzednio zorganizowanych wyborach parlamentarnych (Van der Hulst, 2000, s. 15).

3. Niestandardowa trajektoria sprawowania mandatu parlamentarnego

W wyniku przeprowadzonych wyborów deputowanemu powierzone zostaje wykonywanie mandatu parlamentarnego. Standardowa trajektoria oznacza, że mandat ten jest sprawowany przez parlamentarzystę: a) bez zmiany afiliacji partyjnej oraz b) przez cały okres kadencji przewidziany w odpowiednich aktach prawnych (zwykle – w konstytucjach). Niejednokrotnie dochodzi natomiast do sytuacji niestandardowej, w której mandat parlamentarny – z różnych powodów – zostaje wygaszony przed końcem kadencji (deputowany traci go na skutek własnej decyzji politycznej lub z przyczyn obiektywnych, takich jak choroba lub śmierć) lub w jej trakcie parlamentarzysta zmienia afiliację partyjną.

Należy podkreślić, że oba zjawiska generujące fluktuacje w sprawowaniu mandatu parlamentarnego – to jest *party-switching* i *replacement* – wpływają na dynamikę systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym, a w skrajnych przypadkach mogą doprowadzić także do zmian o charakterze strukturalnym w całym systemie politycznym. Przede wszystkim jednak wspomniane działania prowadzą do naruszenia zasady reprezentatywności i deformacji woli obywateli wyrażonej w akcie głosowania.

Przez pojęcie fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego (synonimicznie w niniejszej pracy także: fluktuacji wewnątrzparlamentarnej, zmiany wewnątrzparlamentarnej) będę rozumiała każdą rekonstrukcję składu osobowego lub struktury partyjnej, ukształtowanych pierwotnie w wyniku wyborów parlamentarnych w izbie parlamentu, wynikającą bądź ze zmiany afiliacji partyjnej deputowanego (*party-switching*), bądź z wygaśnięcia i zastąpienia mandatu deputowanego (*replacement*).

3.1. Fluktuacje w wykonywaniu mandatu deputowanego typu *party-switching*

W. Heller i C. Mershon (2009b) zredagowaną przez siebie monografię poświęconą zagadnieniu zmiany afiliacji partyjnej rozpoczynają nieomal truistycznym stwierdzeniem, że partie polityczne stanowią fundament dla funkcjonowania nowoczesnych demokracji (Diamond, Gunther, 2001; Dalton, Farrell, McAllister, 2011; Levitsky, Cameron, 2003; Lipset, 2000). Redaktorzy przywołują powszechne przekonanie, że wybrani w wyborach parlamentarnych politycy powinni reprezentować swoich wyborców „w barwach” macierzystych partii politycznych przez pełną kadencję (Marsh, Norris, 1997; Andeweg, 2003; Alonso, Ruiz-Rufino, 2007). W. Heller i C. Mershon przyznają jednak, że postawiona przez nich hipoteza zerowa, zgodnie z którą politycy pozostają lojalni wobec swojej pierwotnej afiliacji partyjnej, została bardzo szybko obalona (Heller, Mershon, 2009b, s. 4).

Samo zjawisko *party-switching*, jak dotąd, było przedmiotem niewielu pogłębionych badań politologicznych opublikowanych w postaci monografii naukowej². Niewielka liczba analiz nie wynika z tego, że badacze kwestionują występowanie tego zjawiska, ale raczej z tego, że nie doceniają konsekwencji, jakie ze sobą niesie. Scott Mainwaring wskazuje, że często traktuje się *party-switching* jako rodzaj „anomalii parlamentarnej” i zjawisko to zestawia się ze słabo zinstytucjonalizowanym systemem partyjnym (Mainwaring, 1999, s. 129, 261). Jednak N. Schofield i S. Desposato podkreślają,

---

² Poza zbiorową monografią pod redakcją W. Hellera i C. Mershona (2009) warto wspomnieć o publikacji autorstwa Antoina Yoshinaki, który, wykorzystując głównie analizę statystyczną, przeanalizował *party-switching* w Stanach Zjednoczonych oraz ukazał przyczyny i konsekwencje tego zjawiska w tamtejszym systemie politycznym (Yoshinaka, 2016).

że *party-switching* występuje zarówno w nieskonsolidowanych, jak i skonsolidowanych demokracjach; zarówno w stabilnych, jak i niestabilnych systemach politycznych (Schofield, 2009; Desposato, 2009).

Przyczyn tego zjawiska jest wiele i będą one szczegółowo omawiane w niniejszym rozdziale. Na wstępie warto wspomnieć, że są to między innymi: motywacje wyborcze – kiedy deputowany zmienia afiliację partyjną, antycypując swoje szanse na uzyskanie reelekcji; wykluczenie z partii ze względu na nieprzestrzeganie partyjnej dyscypliny; rekonfiguracja na arenie parlamentarnej, gdy grupa deputowanych odchodzi z partii, by założyć nową grupę parlamentarną.

3.1.1. *Party-switching* – typologia

Termin *party-switching* może być dosłownie przetłumaczony jako „przełączenie” lub „zmiana” partii. W. Heller i C. Mershon traktują czasownik *switch* jako swego rodzaju etykietę dla każdej zarejestrowanej zmiany przynależności partyjnej, którą inicjuje polityk sprawujący kadencyjny urząd lub ubiegający się o niego (Heller, Mershon, 2009b, s. 8). Koncepcja tych badaczy stała się także podstawą typologizacji zaprezentowanej w niniejszej pracy (zob. tabela 1). Warto zauważyć, że typologię tę rekonstruuje się w licznych późniejszych artykułach naukowych (O'Brien, Shomer, 2013, s. 113; Thames, 2007, s. 717; Desposato, 2006a, s. 3).

Tabela 1. Typologia zmian afiliacji partyjnych (*party-switching*)

Typ zmiany	Definicja
Zmiana (<i>switch</i>)	Zmiana afiliacji partyjnej
Zmiana wyodrębniona ze względu na kierunek	
Wejście (<i>inswitch</i>)	Uzyskanie nowej afiliacji po uprzedniej utracie innej afiliacji
Wyjście (<i>outswitch</i>)	Rezygnacja z dotychczasowej afiliacji na rzecz nowej afiliacji

Tabela 1 (cd.)

Typ zmiany	Definicja
Zmiana wyodrębniona ze względu na strukturę i liczbę partii w parlamencie	
Zmiana zwykła	Zmiana przebiegająca pomiędzy partiami już istniejącymi, która nie wpływa na liczbę grup parlamentarnych
Rozłączenie (<i>fission</i>)	Zmiana powodująca, że istniejąca partia dzieli się na dwie (lub więcej) nowe grupy (efekt: przestaje istnieć jedna dotychczasowa grupa parlamentarna i powstają dwie nowe)
Połączenie (<i>fusion</i>)	Zmiana powodująca, że dwie (lub więcej) dotychczas istniejące grupy parlamentarne łączą się ze sobą w celu stworzenia nowej grupy (efekt: przestają istnieć dwie dotychczasowe grupy parlamentarne i powstaje jedna nowa)
Nowa partia (<i>start-up</i>)	Zmiana powodująca, że deputowani rezygnują z afiliacji jednej z grup parlamentarnych i tworzą nową grupę (efekt: wciąż istnieje dotychczasowa grupa parlamentarna, ale powstaje też nowa)
Zmiana wyodrębniona ze względu na czynnik czasu	
Zmiana indywidualna	Zmiana odizolowana w czasie
Zmiana równoczesna	Zmiana odbywająca się równolegle ze zmianami innych deputowanych
Zmiana niemal równoczesna	Zmiana zbliżona czasowo do zmian innych deputowanych
Zmiana wyodrębniona ze względu na przyczynę decyzji	
Zmiana wynikająca z reguł	Zmiana wymuszona przez określone reguły parlamentarne
Zmiana wolontarystyczna	Zmiana będąca konsekwencją indywidualnej decyzji deputowanego

Źródło: Heller, Mershon, 2009b, s. 8–10.

Pierwsze dwa typy zmian zostały wyróżnione ze względu na kierunek „przepływu” deputowanych. W praktyce każda z nich oznacza to, że parlamentarzysta opuszcza jedną partię (*outswitch*), a następnie zasila szeregi innego ugrupowania (*inswitch*). W Stanach Zjednoczonych za podręcznikowy

przykład takiej zmiany uważa się działanie senatora Jima Jeffordsa, który w 2001 roku – po dwunastomiesięcznym konflikcie z kierownictwem Partii Republikańskiej, do której należał – postanowił wystąpić z ugrupowania i pełnić swoją funkcję w Senacie jako niezależny senator. Krótko po tym wydarzeniu poinformował jednak opinię publiczną, że wyraża chęć dołączenia do Partii Demokratycznej, dzięki czemu ta uzyskała w izbie liczebną przewagę (51 do 49 głosów). Wydarzenie to uznaje się za symboliczne, gdyż po raz pierwszy w amerykańskiej historii poprzez zmianę przynależności partyjnej jednego senatora doszło w Senacie do diametralnej zmiany układu sił (Janda, 2009, s. 6–7).

Kolejne typy *party-switching* można wyodrębnić wówczas, gdy powodują one zmianę liczby podmiotów parlamentarnych. Zdarza się bowiem, że aktywność kilku polityków doprowadza do rozłamu (*fission*) w istniejącym dotąd ugrupowaniu – wówczas dzieli się ono na dwa mniejsze podmioty (rzadziej – na więcej części). Przeciwna do opisaney sytuacji to fuzja (*fusion*), kiedy dwie grupy parlamentarne (rzadziej – większa ich liczba) łączą się ze sobą i tworzą jeden nowy podmiot. Ostatnią możliwością jest utworzenie nowego ugrupowania (*start-up*) złożonego z polityków, którzy opuścili różne partie.

Odrębne typy *party-switching* zostały wyróżnione po uwzględnieniu zakresu, w jakim zmiana afiliacji partyjnej jednego deputowanego była powiązana z podobną aktywnością innego parlamentarzysty. W sytuacji, w której w niedługim czasie zdarza się kilka różnych zmian takich afiliacji, możemy stwierdzić, że są to efekty indywidualnych decyzji i nie stoją za nimi żadne kolektywne motywacje (zmiana indywidualna). Inaczej wygląda to, gdy decyzję taką w tym samym lub zbliżonym czasie podejmuje co najmniej kilkoro parlamentarzystów, a efektem ich działań staje się na przykład powstanie nowej grupy parlamentarnej. Wówczas mamy

do czynienia z tak zwanymi *simultaneous switches* lub *near-simultaneous switches*, czyli zmianami równoczesnymi lub niemal równoczesnymi. Niejednokrotnie są to działania skoordynowane i obliczone na realizację założonego kolektywnego celu politycznego. Zmiana równoczesna może być wynikiem realizacji celu, jakim jest stworzenie nowej partii, natomiast zmiana niemal równoczesna może wystąpić w przypadku decyzji kolejnych deputowanych o przejściu – w zbliżonym czasie – do nowo powstałego ugrupowania (na przykład wskutek rosnącego dla niego poparcia sondażowego).

Ostatnimi typami zmian wewnątrzparlamentarnych są te związane z powodem podjętej przez polityka (lub jego przełożonych) decyzji o zmianie. Wyróżnić możemy w tym kontekście zmianę spowodowaną zastosowaniem reguł parlamentarnych oraz zmianę woluntarystyczną. Przykładem pierwszej jest przejście do innej formacji ze względu na potrzebę pozyskania odpowiedniej liczby parlamentarzystów do tego, aby utworzyć nową grupę parlamentarną. Do tego typu zmian zaliczać się będą także „transfery” wynikające z wykluczenia z partii, na przykład w konsekwencji złamania jej regulaminu (wówczas parlamentarzysta, chcąc zachować swój mandat, jest zmuszony zmienić afiliację partyjną lub pozostać niezależnym). Przykładem drugiej jest każde inne przejście deputowanego z jednego ugrupowania do drugiego, które jest konsekwencją dobrowolnie podjętej przez parlamentarzystę decyzji, a więc nie zostało spowodowane na przykład wykluczeniem z partii.

Zaprezentowana typologia dowodzi tego, że *party-switching* jest działaniem strategicznym. Niezależnie od tego, czy ma ono charakter dobrowolny, czy wynika z odgórnie narzuconych reguł instytucjonalnych, jego konsekwencją są zmiany w strukturze parlamentu. Indywidualna decyzja jednego deputowanego rzadko jest w stanie wpłynąć na globalny układ

sił politycznych decydujący choćby o tym, kto tworzy rząd, jednak pojedyncze decyzje mogą zachęcać niezdecydowanych polityków do podjęcia podobnych kroków. Wydaje się to szczególnie istotne w parlamentach, które cechują się mnogością obostrzeń i brakiem wieloletniej praktyki zmian afiliacji partyjnej (Janda, 2009).

Badacze często koncentrują się na związku, jaki zachodzi pomiędzy ambicjami lub celami deputowanych a instytucjonalnymi zmiennymi, które towarzyszą zmianom przynależności partyjnej (Heller, Mershon, 2009b, s. 12). Na przykład w Polsce deputowani są skłonni do zmiany afiliacji partyjnej w przypadku niekorzystnej koniunktury gospodarczej. W zabiegu tym upatrują też zwiększenia swojej szansy na reelekcję, co niejednokrotnie znajduje potwierdzenie w wynikach wyborczych (Slomczynski, Shabad, Zielinski, 2008). W rzeczywistości *party-switching* nie jest jedynie efektem realizacji celu danego polityka, ale również konsekwencją działań podejmowanych przez innych polityków (przede wszystkim liderów partii) oraz sytuacji gospodarczej, politycznej i społecznej w danym państwie.

W. Heller i C. Mershon (2009b) proponują dość nieoczywistą analogię pomiędzy zmianami afiliacji partyjnych i bronią nuklearną. Wskazują, że celem posiadania broni nuklearnej przez jakiś podmiot nie jest (najczęściej) jej użycie, ale posługiwanie się nią w celu zastraszenia przeciwnika lub koalicjanta na arenie międzynarodowej oraz zwiększenia poziomu lęku i niepewności związanych z brakiem przewidywalności przywódców politycznych dysponujących bronią nuklearną. Kwestię tę można odnieść w sposób pośredni do wykorzystywania zjawiska *party-switching* jako „broni negocjacyjnej”. Każde działanie podejmowane w kierunku zmiany afiliacji partyjnej (wyrażenie publicznie takiej woli, rozpoczęcie rozmów z liderami innego ugrupowania, podjęcie kroków

formalnych) oddziałuje na aktywność oraz postawę współpracowników wobec polityka planującego zmianę³.

Dodatkowo, jak już wspomniano wyżej, nawet indywidualna zmiana wewnątrzparlamentarna może być istotna z punktu widzenia całej struktury parlamentu, niosąc ze sobą kolejne zmiany o charakterze instytucjonalnym. Deputowany może bowiem wpłynąć negatywnie na nastroje wewnątrz ugrupowania, które chce opuścić, lub doprowadzić do ewentualnych rozłamów i podziałów.

3.1.2. Determinanty fluktuacji typu *party-switching*

Dynamika zmian w systemie partyjnym pomiędzy kolejnymi wyborami parlamentarnymi zależy od wielu czynników. W literaturze zostały one podzielone na dwie grupy. Systematyzacji determinant w grupie pierwszej dokonali K. Strøm i W. Müller (1999). Koncentrowali się oni na motywacjach parlamentarzystów i celach partii. Systematyzując drugą grupę, skupiono się na zmiennych instytucjonalnych. Określają one to, w jakim zakresie takie czynniki, jak systemy wyborcze, wewnątrzpartyjne procesy selekcji kandydatów czy poziom instytucjonalizacji systemów partyjnych warunkują motywację parlamentarzystów do zmiany afiliacji partyjnej (O'Brien, Shomer, 2013, s. 116).

3.1.2.1. Czynniki indywidualne

Klasyfikacja celów politycznych zaproponowana przez K. Strøma i W. Müllera (1999, s. 5) pozwala lepiej zrozumieć indywidualne decyzje parlamentarzystów. Badacze wskazują

---

³ Szczególnie widoczne jest to w Norwegii, która słynie ze stabilnego członkostwa w partiach na poziomie parlamentarnym i w której jakkolwiek zmiana wewnątrzparlamentarna świadczy o sile politycznej deputowanego oraz wymusza wzmożoną aktywność liderów politycznych – ich zadaniem staje się „zatrzymanie” swoich współpracowników w ugrupowaniu (Heller, Merzhon, 2009b, s. 14).

na główne cele partii politycznych, którymi są: zdobywanie nowych wyborców i utrzymywanie lojalności elektoratu oraz realizacja swoich celów ideologicznych poprzez kreowanie polityki państwa. Realizacja wskazanych celów koncentruje się na maksymalizacji korzyści związanych z wyborami, urzędami i kreowaniem polityki. Richard F. Fenno (1973) podkreśla, że to, jakie cele chce realizować dana partia polityczna, może być istotnym powodem dla wyboru danego ugrupowania przez deputowanego. Aktywność polityków sprawujących mandat parlamentarny jest bowiem ściśle powiązana z dążeniem do reelekcji, uzyskiwania prestiżu wewnątrz instytucji oraz awansu na wyższe stanowiska. Jeśli podczas kadencji deputowany dostrzeże, że ma większe szanse na realizację tych celów w innej grupie parlamentarnej niż jego grupa „bazowa”, wzrasta prawdopodobieństwo, że podejmie on decyzję o zmianie afiliacji partyjnej (Mershon, Shvetsova, 2008, s. 108).

W swoich badaniach John Aldrich i William Bianco oraz Erik Herron pozytywnie weryfikują hipotezę, zgodnie z którą **parlamentarzysta jest bardziej skłonny do zmiany partii, jeśli akt ten zwiększa jego szansę na uzyskanie reelekcji w nadchodzących wyborach** (Aldrich, Bianco, 1992; Herron, 2002). Jako dowód Diana O'Brien i Yael Shomer przytaczają za Christiną Bellantoni (2010) zdarzenia z Kongresu Stanów Zjednoczonych w 2009 roku. Wówczas senatorka Arlen Specter oświadczyła publicznie, że zmiana partii z pewnością ułatwi jej ponowne wygranie wyborów (O'Brien, Shomer, 2013, s. 117). Indywidualne motywacje parlamentarzystów wydają się więc ściśle powiązane zarówno z celami politycznymi rodzimego ugrupowania, jak i z możliwościami, jakimi dysponują parlamentarzyści w swojej partii. Jeśli A. Specter dostrzegałaby szansę na uzyskanie mandatu w kolejnej kadencji jako reprezentantka Partii Demokratycznej, prawdopodobnie nie zmieniałaby afiliacji partyjnej, bądź

kwestia reelekcji nie byłaby głównym podnoszonym przez nią argumentem uzasadniającym zmianę.

Kolejny czynnik sprzyjający zmianom wiąże się z możliwościami awansu. Parlamentarzysta jest bardziej skłonny do zmiany afiliacji partyjnej, gdy władze partii, której jest członkiem, nie są w stanie zagwarantować mu awansu wewnątrz ugrupowania, a więc gdy w jego hierarchii polityk pozostaje przez długi czas na tym samym szczeblu. Podobne założenie można poczynić w odniesieniu do poziomu parlamentarnego. Deputowany może poszukiwać nowych afiliacji partyjnych, jeśli liderzy partyjni lub liderzy grup parlamentarnych nie są w stanie zagwarantować mu awansu wewnątrz systemu instytucjonalnego, na przykład awansu na stanowisko ministra. D. O'Brien i Y. Shomer z tego założenia wywodzą jedną ze swoich głównych hipotez badawczych, zgodnie z którą **partie opozycyjne są bardziej narażone na *party-switching* niż partie tworzące rząd (będące u władzy)** (O'Brien, Shomer, 2013, s. 116). Głównym argumentem jest tu brak możliwości partii opozycyjnych zaspokojenia ambicji deputowanych. Wynika to bezpośrednio z braku decyzyjności w zakresie dostępu do stanowisk rządowych oraz innych istotnych funkcji na poziomie parlamentarnym.

Party-switching może także wynikać ze względów ideologicznych. Członkostwo w partii politycznej zazwyczaj wiąże się ze zgodą zainteresowanego członkostwem z założeniami programowymi danej partii. W. Heller i C. Mershon (2009c) podkreślają, że w partiach, które charakteryzują się wysokim stopniem spójności ideologicznej, ryzyko konfliktu jest minimalne. **W sytuacji, w której poglądy deputowanego nie będą zgodne z linią ideologiczną liderów partyjnych oraz większości jej członków, będzie on zmuszony do głosowania wbrew swoim przekonaniom (często ze względu na dyscyplinę partyjną) lub**

rozważyć zmianę ugrupowania (Desposato, 2006b; Heller, Mershon, 2009c). Dzięki realizacji tej drugiej strategii deputowany będzie mógł zaangażować się w działalność partii, której postulaty lepiej odzwierciedlają jego preferencje polityczne (Mainwaring, Liñán, 1997).

Deputowani, co widać na przykładzie parlamentu Republiki Irlandii (*Oireachtas*), opuszczając w tym samym lub zbliżonym czasie dotychczasową grupę parlamentarną, pozostają bezpartyjni, jednak „pod wspólnym szyldem”, który najczęściej określa tożsamy dla nich cel politycznych działań. W kadencji 2011–2016 trzech irlandzkich deputowanych zostało dyscyplinarnie wykluczonych z partii *Fine Gael* po naruszeniu partyjnej dyscypliny podczas parlamentarnego głosowania w sprawie prawa aborcyjnego. Tuż po opuszczeniu *Fine Gael* deputowani ci utworzyli ugrupowanie *Reform Alliance*, a po kolejnych dwudziestu miesiącach wspólnie założyli partię *Renua*.

W. Heller i C. Mershon (2009b, s. 29, 31; 2009c, s. 537) w swoich tekstach wielokrotnie podkreślają, że *party-switching* na poziomie parlamentarnym jest zdarzeniem zindywidualizowanym. Nawet jeśli parlamentarzyści zmieniają afiliację partyjną grupowo, to każda pojedyncza decyzja podyktowana jest indywidualnymi motywacjami. W związku z tym teoretyczne ujęcie zjawiska *party-switching* wymaga zwrócenia szczególnej uwagi na indywidualne zachowania i strategię. Z tej perspektywy można wysnuć dwa założenia. Według pierwszego politycy dążą do osiągnięcia postawionych celów, a zmiana afiliacji partyjnej motywowana jest ambicją ukierunkowaną na realizację tych celów. Zgodnie z drugim założeniem *party-switching* sam w sobie jest narzędziem, przy użyciu którego deputowany jest w stanie realizować własne ambicje (Heller, Mershon, 2009c, s. 30–31).

Niektórzy badacze twierdzą, że *party-switching* jest przejawem patologii ambicji politycznych (de Dios 1999; Mallén,

2002; Turan, 1985) lub dowodem na brak konsolidacji systemu politycznego znajdującego się wciąż w procesie zmiany (Ágh, 1999). Uczeni zgodni są w jednej kwestii – duże znaczenie dla wszystkich zmian wewnątrzparlamentarnych mają ambicje deputowanych.

W. Heller i C. Mershon podzielają to stanowisko i wskazują, że politycy różnych ugrupowań politycznych decydują się na dokonanie zmiany afiliacji, ponieważ chcą zdobyć nowy urząd lub pozostać na dotychczasowym stanowisku (Heller, Mershon, 2009c, s. 33). Urząd sam w sobie może być zarówno celem, jak i narzędziem do jego osiągnięcia. Polityk, który dąży do zdobycia mandatu parlamentarnego, prawdopodobnie robi to, ponieważ uważa, że jest to dla niego w tym czasie najbardziej atrakcyjna opcja kariery zawodowej. Może też dzięki niej dążyć do realizacji innych wyznaczonych sobie wcześniej celów. Kluczowe jest spostrzeżenie, że cele te często nie są możliwe do zrealizowania bez objęcia konkretnego stanowiska. W związku z tym ewentualny *party-switching* pozostaje konsekwencją realizacji celów, a jeszcze precyzyjniej rzecz ujmując – stanowi odpowiedź na pytanie o to, w jaki sposób najlepiej uda się te cele zrealizować lub w jakiej partii politycznej istnieje większa szansa na ich realizację. Każde podjęte działanie zmierzające do zmiany afiliacji partyjnej staje się tym samym działaniem strategicznym.

3.1.2.2. Czynniki instytucjonalne

Party-switching jest działaniem, które deputowani podejmują na różnych etapach kadencji parlamentarnej. Fluktuacje w wykonywaniu mandatu parlamentarnego mogą doprowadzić do rekonfiguracji rządów, co może stanowić zagrożenie dla stabilności systemu politycznego (Giannetti, Laver, 2001). Benjamin Reilly podaje w tym kontekście przykład Papui-Nowej Gwinei, gdzie skutek chwiejności

wewnątrzparlamentarnej żaden rząd utworzony po 2002 roku nie przetrwał pełnej kadencji parlamentu (Reilly, 2008).

Decyzja o zmianie afiliacji partyjnej może być spowodowana między innymi dążeniem do objęcia stanowisk politycznych (*office-seeking motivation*) lub realizowania postulatów programowych (*policy-seeking motivation*), jednak moment, w którym deputowany wykona taki krok, wybierany jest głównie na podstawie oceny możliwych zysków i strat w kolejnych wyborach parlamentarnych (Heller, Mershon, 2005a; Radean, 2013; O'Brien, Shomer, 2013).

3.1.2.2.1. Wybrane elementy systemu wyborczego

Zanim poruszony zostanie problem zależności między elementami systemów wyborczych a zmianami afiliacji partyjnych, należy wspomnieć o kwestii reprezentacji – kluczowej dla późniejszych konstatacji dotyczących relacji wyborca–parlamentarzysta. Reprezentacja jest uznawana za instytucję prawną w myśl zasady, że parlamentarzysta działa w imieniu i na rzecz swojego wyborcy oraz w jego zastępstwie, zważywszy na fakt, że wyborca nie ma bezpośredniej możliwości podejmowania decyzji (Szymanek, 2014, s. 13). Hanna Pitkin z kolei analizuje reprezentację w kategoriach symulacji (Pitkin, 1967, s. 112). Badaczka wskazuje, że aktywność parlamentarna polityków stanowi symulację tego, co w podobnych okolicznościach mogliby uczynić reprezentowani, gdyby mieli ku temu okazję.

Podejścia J. Szymanka i H. Pitkin są ze sobą sprzeczne, ponieważ parlamentarzysta, działając „w zastępstwie”, podejmuje aktywność opierając się na indywidualnej i swobodnej decyzji, a następnie tę aktywność przypisuje się osobom reprezentowanym. W koncepcji reprezentacji jako symulacji zakłada się natomiast, że działania reprezentanta symulują zachowania reprezentowanego. Tak rozumiana funkcja reprezentacji może negatywnie oddziaływać na relacje

wyborca–parlamentarzystą, gdy ten drugi decyduje się na zmianę afiliacji partyjnej bez pewności, że taki byłby też zamiysł osoby reprezentowanej (Szymanek, 2014; Pitkin, 1967; Bergman, Müller, Strøm, Blomgren, 2003). Zgodnie z założeniem, że wyborca oddaje głos na polityka afiliowanego przy konkretnej partii politycznej, deputowany, rejestrujący swoją kandydaturę na danej liście wyborczej, może domniemywać, że nie było zamiarem jego wyborcy, aby realizował on program innej partii politycznej. Obie przedstawione koncepcje reprezentacji zakładają jednak jej wolicjonalny charakter, co oznacza, że fundamentem reprezentacji pozostaje odwzorowanie woli osoby reprezentowanej przez reprezentanta.

W odniesieniu do zjawiska *party-switching* bardziej adekwatną koncepcją reprezentacji będzie propozycja Maurice’a Duvergera. Jego idea reprezentacji socjologicznej (Duverger, 1966, s. 82) opiera się na założeniu, że parlamentarzysta poprzez swoją działalność zawodową realizuje określone preferencje ekonomiczne i polityczne wyborców. Reprezentacja socjologiczna ma charakter strukturalny. Odnosi się do cech demograficznych, które reprezentowane są w mikroskali (Dogan, Narbonne, 1955). Celem reprezentacji socjologicznej jest odwzorowanie preferencji danej grupy wyborców na poziomie parlamentarnym. Obecnie ten rodzaj reprezentacji najczęściej jest realizowany w proporcjonalnych systemach wyborczych (Szymanek, 2014, s. 19). Tym, co łączy przedstawione wyżej formy postrzegania reprezentacji, jest rozpatrywanie jej mechanizmu jako konwersji systemowej (Easton, 1957; 1965). Oznacza to, że wkład wejściowy zostaje zamieniony na wynik wyjściowy. Wkład wejściowy stanowią oczekiwania, postulaty oraz żądania osoby reprezentowanej, natomiast wynikiem wyjściowym są decyzje podejmowane przez reprezentantów, oddziałujące w efekcie na reprezentowanego (Runciman, Vieira, 2011).

Relacja pomiędzy parlamentarzystą a wyborcą jest tak istotna, ponieważ – na co wskazują różne typy zjawiska *party-switching* zaprezentowane w niniejszym rozdziale – wyborcy odgrywają kluczową rolę w karierze politycznej deputowanego i to dzięki nim deputowany ma szansę na realizację swoich celów oraz ambicji politycznej. Decyzja o zmianie afiliacji partyjnej może zaś nieść za sobą konsekwencje – między innymi wyborcze – na które świadomie godzi się osoba dokonująca zmiany. Zmiany wewnątrzparlamentarne mogą doprowadzić do zniekształcenia personalnego składu parlamentu, który ukształtował się jako rezultat określonego rozstrzygnięcia wyborczego. W konsekwencji parlamentarzyści poprzez zmiany afiliacji partyjnych są w stanie „wypaczyć” wynik wyborów, a co za tym idzie – zignorować wolę i preferencje elektoratu (Laver, Benoit, 2003).

Pojedynczy parlamentarzyści mają ograniczony wpływ na system wyborczy oraz jego mechanizmy. Jak zauważa Andrew Heywood, różnorodność systemów wyborczych oraz istnienie różnych typów wyborów sprawiają, że trudno jest generalizować, jakie dokładnie funkcje pełnią wybory (Heywood, 2009, s. 286). W klasycznych koncepcjach są one mechanizmem, w ramach którego politycy zostają poddani ocenie i mogą być rozliczani ze swojej działalności (Heywood, 2009; Harrop, Miller, 1987). Natomiast według Benjamina Ginsberga dzięki wyborom politycy uzyskują legitymację do rządzenia, a podczas sprawowania swoich funkcji mają wpływ na kształtującą się opinię publiczną (Ginsberg, 1982, s. 3, 36).

Jak dotąd w literaturze przedmiotu nie pojawiła się jednoznaczna odpowiedź na pytanie, jakie typy i mechanizmy systemów wyborczych sprzyjają występowaniu zmian afiliacji partyjnej, a jakie ograniczają to zjawisko. Choć studia nad systemami wyborczymi należą do grupy najbardziej pogłębionych w dyscyplinie nauk o polityce (Michalak, 2016, s. 8),

wciąż pożądane są publikacje, w których prezentowane będą wyniki badań empirycznych.

Zarówno w analizie porównawczej wielu państw, dokonanej przez D. O'Brien i Y. Shomera, jak i w analizie przypadku włoskiego, dokonanej przez W. Hellera i C. Mershon, autorzy nie wykazują istotnej zależności pomiędzy ordynacją wyborczą a częstotliwością występowania zjawiska *party-switching* w badanych parlamentach (O'Brien, Shomer, 2013; Heller, Mershon, 2005). Prace naukowe poświęcone zmianom wewnątrzparlamentarnym wskazują natomiast na związek pomiędzy perspektywą reelekcji a zmianą afiliacji partyjnej (Desposato, 2006a; Mershon, Shvetsova, 2008; Reed, Scheiner, Thies, 2012). Z przytoczonych badań wynikałoby zatem, że typ systemu wyborczego (ani jego poszczególne mechanizmy) sam w sobie nie wpływa na szanse deputowanego na ponowny wybór.

Mariusz Radean podkreśla jednak, że konstruowanie założeń na bazie wcześniejszych badań D. O'Brien i Y. Shomera oraz W. Hellera i C. Mershon może umniejszać wagę zależności pomiędzy poszczególnymi elementami systemu wyborczego a motywacją legislatora do zmiany afiliacji partyjnej (Radean, 2019). Systemy wyborcze oraz ich składowe uznawane są za jeden z determinantów instytucjonalnych zjawiska *party-switching*.

To, czy wybór ordynacji wyborczej może wpłynąć na częstotliwość fluktuacji wewnątrzparlamentarnych, prezentowane jest zarówno w niniejszym rozdziale, jak i w kolejnych rozdziałach poświęconych empirycznej analizie przypadku. Niemniej jednak należy zauważyć, że determinanty instytucjonalne zmian afiliacji partyjnych stwarzają przestrzeń dla uaktywnienia się determinantów indywidualnych. Ambicje polityczne w postaci chęci wywierania wpływu na prowadzoną politykę, awansu w strukturach partyjnych, piastowania

urzędów oraz ponownego wyboru do parlamentu realizowane są przez deputowanych w ramach precyzyjnie określonej struktury instytucjonalnej. System wyborczy, poziom instytucjonalizacji systemu partyjnego, a także ustrój polityczny państwa – między innymi te czynniki są „instytucjonalnym podłożem” dla indywidualnej aktywności parlamentarzystów. Zjawisko *party-switching*, jego determinanty oraz konsekwencje poddawane są głównie badaniom empirycznym. Podobnie jest w odniesieniu do związku, jaki zachodzi pomiędzy tym zjawiskiem a systemami wyborczymi. Analiza systemów wyborczych obliguje badacza do spojrzenia ponad normatywno-instytucjonalny wymiar danego systemu i do uwzględnienia towarzyszącego mu tła politycznego (Michalak, 2016, s. 15; Nohlen, 2004, s. 143).

W literaturze można zaobserwować zgodność dotyczącą twierdzenia, że sprawowanie częściowej kontroli przez wyborców, która ma miejsce w trakcie wyborów parlamentarnych, jest głównym kosztem transakcyjnym deputowanych, którzy zmienili afiliację partyjną lub rozważają taką decyzję (Kato, Yamamoto, 2009; Desposato, 2006a; Heller, Mershon, 2009c). M. Radean (2019), stając w opozycji do wniosków takich badaczy jak W. Heller i C. Mershon oraz D. O'Brien i S. Desposato, stwierdza, że mechanizmy poszczególnych systemów wyborczych oddziałują na prawdopodobieństwo wystąpienia zmiany przynależności partyjnej na poziomie parlamentarnym. Badacz wskazuje, że w systemach wyborczych zorientowanych na partie polityczne (na przykład w systemie proporcjonalnym z listami zamkniętymi) partie polityczne są w stanie chronić swoich członków przed negatywną oceną działalności kandydata. Jest to możliwe, ponieważ wykorzystanie w wyborach list zamkniętych pozwala liderom partyjnym na uszeregowanie kandydatów na liście. Wysoka pozycja na liście zwiększa szanse kandydata na ponowny wybór do

parlamentu. Wyborca natomiast w rzeczywistości oddaje głos na listę wyborczą, a nie na danego kandydata. W takiej sytuacji wyborcy pozbawieni są możliwości krytyki kandydatów.

Wyniki niektórych badań – między innymi nad systemami politycznymi Brazylii oraz wybranych państw Europy Środkowej i Wschodniej – wskazują, że wyborcy „karzą” partyjnych „dezterterów”, odmawiając im poparcia w kolejnych wyborach parlamentarnych (Samuels, 2000; Shabad, Slomczynski, 2004). M. Radean (2019) twierdzi, że w systemach wyborczych, które koncentrują się na kandydacie, a nie na partii, zmiany wewnątrzparlamentarne występują rzadziej. W systemach wyborczych, w których wyborcy dysponują możliwością wyrażenia swoich preferencji poprzez bezpośrednie oddanie głosu na kandydata lub uszeregowanie kandydatów na liście wyborczej, parlamentarzyści zmieniający w trakcie kadencji swoje partyjne afiliacje będą prawdopodobnie ponosić bardziej dotkliwe konsekwencje ze strony elektoratu. Należy podkreślić, że przedstawione założenia, choć poparte badaniami, odnoszą się głównie do tak zwanych wyborców „przepluwających”, którzy charakteryzują się tym, że są podatni na oddziaływanie bodźców zewnętrznych, a swoją decyzję podejmują w oparciu o doświadczenia z mijającej kadencji (Kreweras, 1965, s. 111–115; Turska-Kawa, 2015, s. 193–194).

Jak podkreślono wcześniej, można wskazać pewne zależności pomiędzy ordynacją wyborczą a częstotliwością zmian afiliacji partyjnych, jednak kierunek tych zależności nie został w literaturze, jak dotąd, precyzyjnie określony. W systemach większościowych partie dominujące uzyskują zazwyczaj większy odsetek mandatów, a ich liczba w parlamencie jest znacznie mniejsza niż w przypadku systemów proporcjonalnych (Turska-Kawa, 2015, s. 66–68). Dodatkowo system większościowy maksymalizuje szanse na uzyskanie większości parlamentarnej i objęcie samodzielnych rządów

(Zakrzewski, 2015, s. 29). W państwach, w których system większościowy jest ugruntowany w tradycji, na przykład w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych, mniej prawdopodobne jest, że deputowany zdecyduje się na zmianę afiliacji partyjnej (Dassonneville, Dejaeghere, 2014, s. 588). Może to stanowić swoisty kontrargument w dyskusji o niewypełnieniu przez systemy większościowe przedstawicielskiej funkcji wyborów (Heywood, 2009, s. 292)⁴.

Założeniem bazowym tkwiącym u podstaw konstrukcji systemów proporcjonalnych jest to, że partie powinny być reprezentowane w parlamencie w takiej liczbie i wielkości, które odzwierciedlałyby ich rezultat wyborczy mierzony odsetkiem ważnych oddanych na nie głosów. W sytuacji idealnej odsetek mandatów przydzielonych danej partii miałby być równy odsetkowi oddanych na nią głosów. W rzeczywistości system proporcjonalny jest zbiorem reguł i mechanizmów, które implementowane są w różnych państwach w zróżnicowany sposób. Badacze są jednak zgodni co do tego, że system proporcjonalny sprzyja rywalizacji wielopartyjnej i zwiększa prawdopodobieństwo zwiększenia efektywnej liczby partii w systemie partyjnym (Turska-Kawa, 2015). W konsekwencji, jeśli nie ma innych obostrzeń prawnych, deputowani dysponują w tych warunkach większą swobodą wyboru w odniesieniu do afiliacji partyjnej (Janda, 2009; Semenova, 2015).

---

⁴ Przykładem takiego zniekształcenia są między innymi wybory w Wielkiej Brytanii, które przeprowadzono w 1974 roku. Konserwatyści uzyskali w nich 38,1% głosów i 46,5% mandatów. Laburzyści otrzymali 37,2% głosów i 48,6% mandatów. Liberalowie dostali 13,3% głosów, jednak otrzymali zaledwie 2,2% mandatów. W 2001 roku w wyborach parlamentarnych w Wielkiej Brytanii Partia Pracy zdobyła 63% mandatów, uzyskując 41% poparcia wyborców. Partii Konserwatywnej przypadło 25% mandatów przy 31% oddanych głosów. Partia Liberalno-Demokratyczna, zdobywając 18% głosów, objęła jedynie 8% miejsc w Izbie Gmin.

W tabeli 2 zaprezentowane zostały zmiany systemów wyborczych oraz częstotliwość zmian afiliacji partyjnej w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej, które na początku lat 90. XX wieku rozpoczęły transformację ustrojową.

Tabela 2. System wyborczy i *party-switching* w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej

	System wyborczy		Zmiana afiliacji partyjnej (%)	
	1991	2009	1991	2009
Ukraina	większościowy	proporcjonalny	19,0	0,0
Rosja	mieszany*	proporcjonalny	21,2	0,0
Mołdawia	większościowy	proporcjonalny	7,7	15,7
Łotwa	większościowy	proporcjonalny	0,0	3,0
Węgry	większościowy	proporcjonalny	3,9	6,5

* W literaturze przedmiotu nie ma zgodnego stanowiska w kwestii definiowania mieszanego systemu wyborczego (Michalak, 2011, s. 53). Stanowisko D. Nohlena jest bardziej krytyczne, kwestionuje on bowiem założenie, że systemy mieszane tworzą odrębną kategorię systemów wyborczych (Nohlen, 2004, s. 55–57).

Źródło: Semenova, 2015, s. 281.

Party-switching był zjawiskiem występującym w parlamentach wszystkich wymienionych państw już na początku lat 90. XX wieku (Semenova, 2015). Transformacja ustrojowa niejednokrotnie wiązała się ze zmianą systemu wyborczego. Jedną z priorytetowych reform wyborczych w XX wieku było przyjęcie modelu reprezentacji proporcjonalnej, która miała częściowo wyeliminować deformacje wyników wyborczych spowodowanych wieloletnim stosowaniem większościowego systemu wyborczego (Michalak, 2011, s. 51). Stało się tak między innymi w Mołdawii i Rosji oraz na Łotwie, Ukrainie i Węgrzech. Badania Eleny Semenovej wykazały, że częstotliwość

zmian wewnątrzparlamentarnych nasiliła się wraz ze zmianą systemu wyborczego na proporcjonalny (Semenova, 2015).

Systemy wyborcze nie są jednak jedyną instytucjonalną determinantą warunkującą fluktuacje wewnątrzpartyjne. Wpływają na nie także inne instytucjonalno-prawne mechanizmy blokujące. E. Semenova podkreśla, że w Rosji i Mołdawii deputowani stosunkowo często dokonywali zmian afiliacji partyjnej na latach 1991–2000 (Semenova, 2015, s. 281). W Ukrainie *party-switching* został prawnie tymczasowo zakazany orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego, które wydane zostało po tak zwanej „pomarańczowej rewolucji” i obowiązywało do 2008 roku (Semenova, 2015, s. 282).

3.1.2.2.2. Instytucjonalizacja systemów partyjnych

Zjawisko chwiejności wyborczej jest nierozzerwalnie związane z demokratycznym procesem wyborczym. Jest ono swoistym wskaźnikiem dokumentującym strukturalne zmiany zachowań wyborczych (Mair, 2005). Warto jednak podkreślić, że chwiejność wyborcza nie świadczy wyłącznie o jakości interakcji pomiędzy wyborcą a partią, ale jest przede wszystkim bardzo istotnym, kwantyfikowalnym parametrem, który wskazuje na poziom instytucjonalizacji systemów partyjnych (Rafałowski, 2015, s. 143). Powyżej przedstawione zostały rozważania na temat wpływu elementów systemu wyborczego na prawdopodobieństwo wystąpienia zjawiska *party-switching*. W tym miejscu przedstawiona będzie zależność pomiędzy częstotliwością zmian wewnątrzparlamentarnych a poziomem instytucjonalizacji systemów partyjnych. Jest ona uważana za kolejny z instytucjonalnych determinantów zmian afiliacji partyjnych (McMenamin, Gwiazda, 2011).

Instytucjonalizacja stanowi proces, w którym powtarzalna praktyka lub organizacja staje się powszechnie rozpoznawalna i akceptowana. Zgodnie z definicją S. Mainwaringa „[...] Aktorzy budują wówczas oczekiwania, orientacje

i zachowania bazujące na przesłance, że ta praktyka lub organizacja będzie trwać w przewidywalnej przyszłości. W polityce instytucjonalizacja oznacza, że aktorzy polityczni mają jasne i stabilne oczekiwania związane z zachowaniami innych aktorów” (Mainwaring, Torcal, 2006, s. 206). Instytucjonalizacja jest postrzegana jako proces, który prowadzi do wyłaniania i utrwalania struktur normatywnych, w tym reguł społecznych i wartości (Sztompka, 2003).

Angelo Panebianco twierdzi, że dzięki instytucjonalizacji możemy analizować i opisywać dynamikę procesu ewolucji partii politycznych. Autor, podobnie jak wielu innych późniejszych badaczy (Casal Bértoa, 2011; Mainwaring, Torcal, 2006), dostrzega dwupłaszczyznowość tego procesu: autonomię wobec środowiska i systemowość, czyli wewnętrzną spójność partii (Panebianco, 1988, s. 54). Fernando Casal Bértoa wskazuje na szeroki zakres czasowy instytucjonalizacji, czyli cechę potwierdzającą fakt, że jest to proces. Rutynowość, przewidywalność i stabilność czasową odnosi natomiast wyłącznie do relacji pomiędzy partiami politycznymi (Casal Bértoa, 2011, s. 2, 14). Bazując na ustaleniach wymienionych politologów, Andrzej Antoszewski osadza proces instytucjonalizacji w bardziej precyzyjnych ramach i podkreśla, że

chodzi tu o stabilizację sceny politycznej (rywalizacja toczy się między tymi samymi, i co należy podkreślić, legitymowanymi podmiotami), stabilizację zachowań wyborczych (nie wielkie przesunięcia poparcia udzielanego głównym partiom politycznym) wynikającą z ukształtowania się więzi między partiami a reprezentowanymi przez nie segmentami elektoratu, wzrost autonomii partii wobec instytucji „zewnętrznych” oraz o stabilizację aprobowanych (a więc legitymowanych) wzorców tworzenia koalicji (Antoszewski, 2002, s. 21).

Początkowo instytucjonalizacja systemu partyjnego była czynnikiem decydującym o możliwości poddania analizie komparatystycznej scen politycznych wybranych państw. Jeśli jej poziom nie był wystarczający, badacze zwykle rezygnowali z przeprowadzenia analizy porównawczej, ponieważ brak obserwowalnych wzorów interakcji między aktorami oraz brak w pełni ukształtowanego systemu partyjnego powodował, że w konsekwencji nie było czynników możliwych do zbadania (Sartori, 1976; Rafałowski, 2015). Nie zgadzają się z tym S. Mainwaring i M. Torcal (2006), którzy stoją na stanowisku, że instytucjonalizacja jest całkowicie odrębnym aspektem, który należy poddawać analizie.

Jednymi z pierwszych badaczy nauk politycznych, którzy zwrócili uwagę na związek, jaki zachodzi pomiędzy poziomem instytucjonalizacji systemu partyjnego a częstotliwością występowania zmian wewnątrzparlamentarnych, są Iain McMenamin i Anna Gwiazda (2011). Co więcej, autorzy traktują częstotliwość zmian afiliacji partyjnej przez deputowanych jako czynnik odzwierciedlający poziom instytucjonalizacji systemu partyjnego (McMenamin, Gwiazda, 2011, s. 840). Pomimo wzmożonego zainteresowania procesem instytucjonalizacji systemów partyjnych związanego z trzecią falą demokratyzacji oraz zgodnym twierdzeniem, że zinstytucjonalizowane partie są niezbędne w dobrze funkcjonującej demokracji (Scully, Mainwaring, 1995; Reilly, 2008), I. McMenamin i A. Gwiazda zauważyli, że instytucjonalizacja pozostaje wciąż dość enigmatycznym zagadnieniem (McMenamin, Gwiazda 2011, s. 838). O ile w badaniach wskazywano, które systemy partyjne bądź poszczególne partie są zinstytucjonalizowane, a które nie, o tyle problematyczna okazywała się odpowiedź na pytanie, dlaczego się tak dzieje.

Stabilność jest jednym z aspektów instytucjonalizacji i oznacza, że na scenie politycznej stale występują ci sami

aktorzy oraz nie przejmują oni wzajemnie swoich ról. W konsekwencji – w wyniku wyborów partie małe nie zdobywają większości, a partie duże nie tracą na znaczeniu. Stabilność jest ważna, ponieważ na poziomie parlamentarnym zachęca ona deputowanych do pracy na rzecz danej partii lub grupy parlamentarnej oraz do budowania w ramach tej partii swojej kariery politycznej. Dzięki zauważalnej stabilności deputowani rzadziej decydują się na zmianę afiliacji partyjnej i tworzenie nowych ugrupowań politycznych (Materska-Sosnowska, 2020, s. 78).

Kolejnym istotnym aspektem instytucjonalizacji – szczególnie z perspektywy omawianego w tej publikacji zagadnienia – jest zakorzenienie partii w społeczeństwie. Najważniejsze w tym aspekcie jest wykreowanie lojalnego elektoratu oraz zapewnienie powtarzalności decyzji wyborców. Stabilna relacja polityków z ich elektoratem jest szansą na powtarzalność zachowań wyborcy. I. McMenamin i A. Gwiazda wnioskuje, że dążenie do reelekcji jest najsilniejszą motywacją dla deputowanych, którzy decydują się na zmianę afiliacji partyjnej. Zmiana dokonywana jest wówczas w kierunku ugrupowania, które maksymalizuje swoje szanse na utrzymanie lub zwiększenie liczby reprezentantów w parlamencie. Zgodnie z modelem zaprezentowanym przez autorów partie powinny obronić się przed „odpływem” deputowanych, jeśli zachowują ponad 40% poparcia z poprzednich wyborów (McMenamin, Gwiazda, 2011, s. 839).

Ostatnimi dwoma aspektami instytucjonalizacji są legitymizacja partii i autonomia organizacji partyjnej. Przeświadczenie o konieczności istnienia partii politycznych dla sprawnego funkcjonowania demokracji powinno być podzielane przez społeczeństwo (Rafałowski, 2015). Poziom autonomii organizacji partyjnej jest natomiast ściśle uzależniony od pozycji lidera. Jeśli członkowie partii, na poziomie

parlamentarnym, prowadzą swoją działalność, kierując się politycznymi decyzjami lidera i jego autorytetem, świadczy to o niskim poziomie instytucjonalizacji. Autorytet ten nie musi być bowiem doceniany wśród obywateli. Co więcej, deputowanym należącym do partii pozbawionej silnej autonomii organizacyjnej trudniej jest nawiązać z wyborcą relację opierającą się na reprezentacji jego interesów i wartości.

Z niskiego poziomu instytucjonalizacji zarówno partii politycznych, jak i systemu partyjnego wypływa wiele konsekwencji. Z punktu widzenia zmian wewnątrzparlamentarnych najważniejszą z nich wydaje się problematyczna rozliczalność ugrupowań przez wyborców. W trakcie kadencji partia o niskim poziomie instytucjonalizacji oraz stabilności może przestać istnieć na poziomie parlamentarnym. Członkowie ugrupowania mogą stworzyć nowe ugrupowanie lub przejść do innych grup parlamentarnych. Wówczas wyborcy nie mają możliwości oceny danej partii, ponieważ ona już nie istnieje, a jej dotychczasowi członkowie prowadzą działalność polityczną, będąc członkami innego ugrupowania.

W przypadku niezinstytucjonalizowanego systemu partyjnego mamy do czynienia z nieustrukturyzowaną rywalizacją wyborczą. Dwa główne powody takiego stanu rzeczy to: praktycznie nieistniejące bariery w zakresie członkostwa w partiach politycznych oraz niewydolność organizacyjna ugrupowań, która prowadzi do częstych zmian afiliacji partyjnej deputowanych. Marcus Kreuzer i Vello Pettai (2009, s. 270) wskazują, że w systemach partyjnych cechujących się niskim poziomem instytucjonalizacji rywalizacja wyborcza skupia się na indywidualnych politykach (najczęściej liderach partyjnych). Badacze uważają, że w niezinstytucjonalizowanych systemach partyjnych *party-switching* oddziałuje szczególnie na fragmentaryzację sceny politycznej na poziomie parlamentarnym. Aby w badaniach uchwycić ten fenomen, należy

wnikliwie przyjrzeć się zmieniającej się strukturze partyjnej. Wysoka częstotliwość zmian wewnątrzparlamentarnych, opisana jedynie liczbowo, uwidoczni fałszywy obraz zmian strukturalnych, ponieważ pod względem liczbowym członkostwo w poszczególnych grupach parlamentarnych lub partiach nie ulegnie znacznej zmianie. Należy wówczas skupić się na osobnej analizie partii przyjmującej (do której trafia deputowany) oraz partii opuszczanej (Kreuzer, Pettai, 2009, s. 278–279).

Deputowany planujący zmianę afiliacji partyjnej, kierując się motywacją wyboru na kolejną kadencję, powinien wziąć pod uwagę występowanie mechanizmów wyborczych⁵, które mają istotne znaczenie dla liczby partii w parlamencie. Dodatkowo, jeśli wśród wyborców występuje efekt psychologiczny⁶, wskutek którego wyborcy oddają głosy na większe partie, maksymalizujący swoje szanse na reprezentację w parlamencie deputowany – obok kwestii ideologicznych i formalnoprawnych – powinien brać pod uwagę rozmiar partii. Oznacza to, że niezależnie od przyjętej ordynacji wyborczej parlamentarzysta, dokonawszy zmiany afiliacji partyjnej, a kandydujący w kolejnych wyborach, nie powinien skupiać swojej uwagi wyłącznie na odbiorze jego zachowania przez wyborców, ale również przewidywać strategiczne działania elektoratu przy urnie wyborczej, które mogą odnieść się do całej partii (listy wyborczej), a nie do konkretnego kandydata.

---

⁵ Chodzi głównie o mechanizmy opisujące związek liczby partii i ordynacji wyborczej zaproponowane przez Maurice'a Duvergera (1954).

⁶ Efekt psychologiczny jest wynikiem antycypacji przez głosujących konsekwencji przyjętej ordynacji wyborczej. Wyborcy oddają swój głos na większe partie kosztem poparcia tych mniejszych. Wynika to z założenia przyjętego przez wyborców, że oddając głos na mniejszą partię, ich głos zostanie prawdopodobnie „zmarnowany”, gdyż partia ta ma małe szanse na zdobycie mandatów i reprezentowanie swoich wyborców w parlamencie (Turska-Kawa, 2015; Rafałowski, 2015; Potz, 2015).

Nie zawsze jednak głosowanie strategiczne przynosi założone przez deputowanego cele. Dodatkowo przy zaobserwowanej słabej instytucjonalizacji nie istnieją wiarygodne źródła informacji o prognozowanych preferencjach wyborców (Rafałowski, 2015, s. 147). Można wówczas zakładać, że będzie dochodzić do częstszych zmian wewnątrzparlamentarnych, ponieważ zmniejszają się szanse na wystąpienie efektu psychologicznego wśród wyborców.

3.1.3. *Party-switching* jako proces

Analizując motywacje parlamentarzystów, należy „osadzić” *party-switching* w szerszym kontekście – mianowicie w pełnym cyklu parlamentarnym. Mimo że fluktuacje wewnątrzparlamentarne mają zindywidualizowany charakter, proces zmiany przynależności partyjnej nie zostanie sfinalizowany, jeśli nowa partia polityczna nie zgodzi się na akces (nie dotyczy to sytuacji, gdy parlamentarzysta decyduje się pozostać niezależnym posłem). O ile więc początek procesu jest często warunkowany indywidualnymi ambicjami polityka, o tyle jego finalizacja i skuteczność zależą również od stanowiska liderów partii przyjmującej.

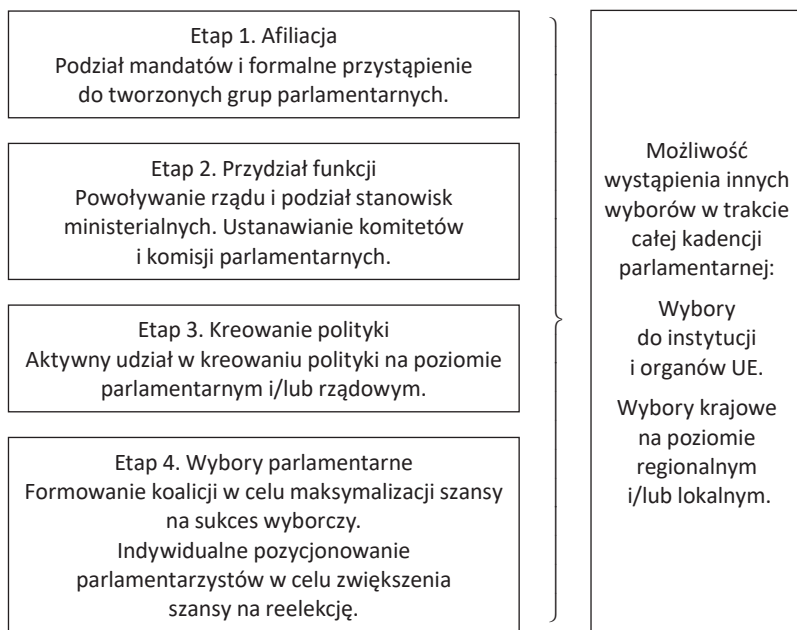
Istotnym pytaniem, które należy zadać, jest to, jakie argumenty miałyby spowodować, że partia polityczna zgodzi się pozyskać kolejnego deputowanego. Zależy to od systemu partyjnego oraz, powiązanego z nim, systemu wyborczego w danym państwie. W parlamentach, w których mamy do czynienia z silnie spolaryzowanym systemem wielopartyjnym, *party-switching* odgrywa kluczową rolę dla siły negocjacyjnej grup parlamentarnych. Główną motywacją przewodniczących grup parlamentarnych w systemach wielopartyjnych jest pozyskanie do tych grup nowych członków, by móc liczyć na większą liczbę głosów w trakcie głosowań i w ten sposób zwiększać swój potencjał szantażu w negocjacjach. Kwestia ta nie jest dalece odmienna w systemach dwupartyjnych, w których brak

wyraźnej dominacji jednej z partii umacnia wagę zjawiska *party-switching*, mogącego doprowadzić do zmiany rozkładu sił w parlamencie. W przypadku zbliżających się wyborów decyzja partii politycznych o ewentualnym przyjęciu nowego deputowanego będzie motywowana głównie względami wizerunkowymi oraz oparta na przewidywaniach konsekwencji takiej decyzji, wyrażonej we wzroście, utrzymaniu lub spadku poparcia.

Analizując determinanty zmian afiliacji partyjnych, nie można pominąć istotnego aspektu czasowego. C. Mershon i O. Shvetsova (2008) uważają, że motywacje deputowanych mogą zostać poddane komparatystyce, jeśli nastąpiły w zbliżonym czasie. Według autorek cykl parlamentarny determinuje indywidualne motywacje, które w zależności od kontekstu – czyli między innymi sytuacji gospodarczej, społecznej i politycznej w kraju – służą do realizacji odrębnych celów. Choć C. Mershon i O. Shvetsova nie podważają głównych motywacji parlamentarzystów dokonujących zmiany i wskazują na realizację celów politycznych, awans w strukturze parlamentarnej lub rządowej oraz reelekcję, dodają, że częstotliwość ich występowania różni się w zależności od tego, na jakich zagadnieniach skupiają się aktualnie deputowani w parlamencie (Mershon, Shvetsova, 2008).

Badaczki wyróżniły cztery etapy kadencji parlamentarnej, podczas których można wyodrębnić specyficzne dla tych etapów motywacje zmian afiliacji partyjnych. Zostały one zaprezentowane na rysunku 1.

Na każdym etapie możliwa jest zmiana afiliacji partyjnej na poziomie parlamentarnym. Etap, który nie został przedstawiony na rysunku, to kampania wyborcza, która najczęściej – zarówno formalnie, jak i praktycznie – rozpoczyna się już podczas trwania trzeciego etapu, a jej zwieńczenie przypada na koniec etapu czwartego, czyli na organizację wyborów parlamentarnych.

Rysunek 1. Model zachowań deputowanych dokonujących zmian afiliacji partyjnej według C. Mershon i O. Shvetsovej

Źródło: Mershon, Shvetsova, 2008, s. 99–127

Pierwsza faza zaprezentowanego modelu zachowań deputowanych decydujących się na *party-switching* zaczyna się po ogłoszeniu wyników wyborów parlamentarnych. Wówczas wybrani politycy decydują o tym, czy ich afiliacja partyjna pozostanie niezmienną w stosunku do list wyborczych, z których kandydowali, czy też bardziej opłacalne jest przystąpienie do grupy parlamentarnej stworzonej przez inną partię polityczną lub koalicję partii. Sytuacja wygląda podobnie w przypadku kandydatów bezpartyjnych, którzy dostali się do parlamentu i stają przed wyborem pomiędzy pozostaniem deputowanymi niezależnymi a przystąpieniem do którejś z grup parlamentarnych. Zmiany na tym etapie wynikają

głównie z dokładnej analizy korzyści możliwych do uzyskania po dołączeniu do konkretnej grupy. Możemy wówczas mówić o zmianie motywowanej ubieganiem się o urząd, który sam w sobie – jak już wspomniano w niniejszym rozdziale – najczęściej staje się narzędziem do realizacji celu, jakim jest kreowanie polityki (Laver, Shepsle, 1996, s. 19).

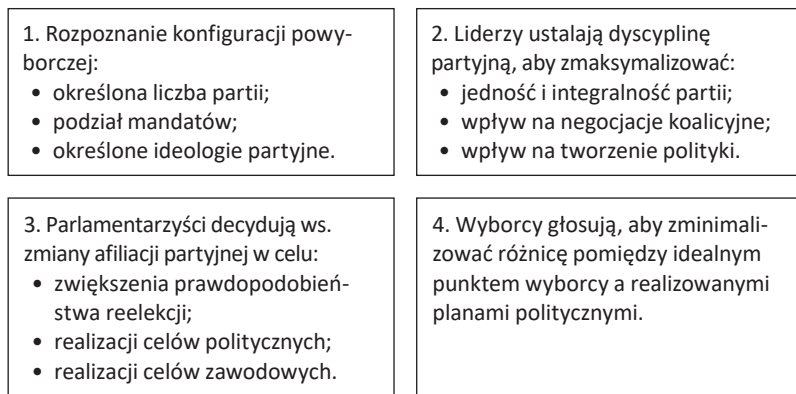
Drugi etap polega na przydzielaniu stanowisk ministerialnych oraz podziale miejsc w komisjach i komitetach. C. Mershon i O. Shvetsova (2008) uważają, że jest to etap, kiedy posłowie w największym stopniu motywowani są perspektywą objęcia nowego stanowiska lub urzędu, przez co bardzo prawdopodobne jest, że wówczas mogą decydować o zmianie afiliacji partyjnych, aby maksymalizować swoje szanse na realizowanie ambicji politycznych.

Najdłuższą z wymienianych faz cyklu parlamentarnego jest faza trzecia, podczas której odbywają się regularne sesje parlamentarne. Charakteryzuje się ona tym, że posłowie skupiają się na wypełnianiu swoich funkcji poprzez wykorzystywanie kompetencji w zakresie ustawodawczym i kontrolnym. Michael Laver i Kenneth A. Shepsle postrzegają kadencję parlamentarną jako etap działalności legislacyjnej, w którym wyodrębnić można krótsze fazy zintensyfikowanej pracy poselskiej na podstawie zagadnień pojawiających się w agendzie parlamentarnej. Są to przede wszystkim: finanse publiczne, bezpieczeństwo wewnętrzne i kwestie konstytucyjne (Laver, Shepsle, 1996, s. 8, 50–51). Wydaje się zatem, że w trzecim etapie cyklu parlamentarnego główną motywacją zmiany afiliacji partyjnej są konflikty polityczne dotyczące zagadnień znajdujących się w harmonogramie prac poselskich. Zdarzyć się może, że w procesie legislacyjnym deputowany nie zgodzi się z oficjalnym stanowiskiem partii w danej kwestii, na przykład finansów publicznych, a niezgodność ta zainicjuje decyzję o zmianie grupy parlamentarnej.

Wybory stanowią ostatni etap omawianego cyklu. Etap ten rozpoczyna się w momencie ogłoszenia terminu nowej elekcji parlamentarnej. Dla większości deputowanych głównym celem staje się reelekcja, więc na tym aspekcie kariery politycznej koncentrują się politycy. D. O'Brien i Y. Shomer uważają, że **w hierarchii ambicji politycznych reelekcja plasuje się wyżej niż awans**, czyli piastowanie wybranego stanowiska lub urzędu (O'Brien, Shomer, 2013, s. 128). Podobnego zdania są Christian R. Grose i Antoine Yoshinaka, choć badacze ci jednocześnie wykazują, że **poparcie dla polityków, którzy w okresie przedwyborczym zmienili afiliację partyjną, spadło w stosunku do liczby głosów oddanych przed kadencją parlamentarną poprzedzającą te wybory** (Yoshinaka, Grose, 2011). Podejmowane przez deputowanych działania, w tym przede wszystkim zmiana afiliacji partyjnej, bazują na wynikach licznych sondaży przedwyborczych przeprowadzanych w okresie kampanii wyborczej, stanowią także pokłosie negocjacji wewnątrzpartyjnych lub koalicyjnych dotyczących planowanej pozycji danego parlamentarzysty na listach wyborczych.

W. Heller i C. Mershon sam akt zmiany afiliacji partyjnej postrzegają jako część czteroetapowego procesu (zob. rys. 2) (Heller, Mershon, 2005b, s. 38–46). Na pierwszym etapie określone zostają kluczowe dla tego procesu elementy, czyli system partyjny i podział mandatów. Podczas drugiego etapu liderzy partyjni podejmują działania w celu ustalenia dyscypliny partyjnej i maksymalizacji szans przestrzegania jej przez członków grupy parlamentarnej. Według autorów kluczowym etapem jest natomiast etap trzeci, któremu poświęcają najwięcej uwagi w swoich badaniach. Opisując go, badacze skupiają się na zachowaniach parlamentarzystów i wskazują, że jest to kluczowa faza dla prowadzenia badań nad

zmianą afiliacji partyjnych. Właśnie podczas trzeciego etapu deputowani podejmują bowiem ewentualną decyzję o opuszczeniu grupy parlamentarnej i dołączeniu do innej lub o pozostaniu niezależnym parlamentarzystą.

Rysunek 2. Czteroetapowy model zjawiska *party-switching* według W. Hellera i C. Mershona

Źródło: Heller, Mershon, 2009a, s. 39

Decyzja o tym, czy poddanie się dyscyplinie oraz postępowanie z poszanowaniem spójności grupy parlamentarnej jest opłacalne, czy też więcej korzyści przynieść może zmiana afiliacji partyjnej, należy do deputowanego (wyłączając przypadek parlamentarzystów wykluczanych z grup). Proces decyzyjny odbywa się jednak podczas wspomnianego we wcześniejszym akapicie trzeciego etapu omawianego modelu zaproponowanego przez W. B. Hellera i C. Mershona. Najpierw liderzy każdej z partii, która posiada swoją reprezentację w parlamencie, ustalają (często w porozumieniu z innymi liderami ugrupowań, które również należą do tej samej grupy parlamentarnej) zakres dyscypliny partyjnej obejmującej wszystkich jej członków. Wielokrotnie w niniejszej pracy podkreślano, że partie polityczne nie są postrzegane, szczególnie

w badaniach nad zmianami wewnątrzparlamentarnymi, jako monolityczni aktorzy, ale jako zbiory autonomicznych jednostek (Heller, Mershon, 2009c, s. 44).

3.1.4. Dyscyplina partyjna a *party-switching*

O efektywne działanie partii lub grupy parlamentarnej zabiegają przede wszystkim jej liderzy. Z jednej strony działają oni w imieniu partii, reprezentują swoje ugrupowania oraz starają się, by miały one wpływ na prowadzoną politykę, były atrakcyjne dla stałego elektoratu i przyciągały nowych wyborców, a także by posiadały silną pozycję w negocjacjach politycznych z koalicjantami. Z drugiej strony, liderzy partyjni są również parlamentarzystami i wspólnie z innymi deputowanymi tworzą daną strukturę parlamentarną. Realizują oni własne ambicje polityczne, dążąc do maksymalizacji swoich szans na ponowne uzyskanie mandatu, do wpływu na podejmowane decyzje, a także do awansu na ścieżce kariery parlamentarnej.

Liderzy partyjni w dużej mierze decydują o strategii działania grup parlamentarnych. Efektywność tej strategii zależy między innymi od umiejętnego dostosowania zachowania przywódców i podejmowanych przez nich decyzji do konkretnej sytuacji (Żukiewicz, 2012, s. 33). Jednym z bardzo ważnych instrumentów, które pozwalają liderom wpływać na zachowanie deputowanych afiliowanych przy danej grupie parlamentarnej (w taki sposób, aby swoją aktywnością wpisywali się w założenia strategii), jest dyscyplina partyjna (Hagemann, 2007; Heller, Mershon, 2005b; 2008).

K. A. Shepsle wskazuje, że w partiach oraz grupach parlamentarnych, którym zależy nie tylko na utrzymaniu dotychczasowego stanu osobowego, lecz także na pozyskiwaniu deputowanych niezależnych lub odchodzących z innych grup parlamentarnych, a które jednocześnie chciałyby zachować duży poziom spójności, decyzja o ustanowieniu

dyscypliny jest warunkowana częściowo możliwością realizacji tego celu (Shepsle, 1972, s. 559).

Zbyt restrykcyjna dyscyplina partyjna może bowiem zniechęcać deputowanych do dołączenia do konkretnej grupy parlamentarnej. K. A. Shepsle podaje przykład partii ekstremistycznych, których liderzy mogą w nieskrępowany sposób dyscyplinować pozostałych członków. Są tego dwa skutki: po pierwsze, mało prawdopodobne jest to, że deputowany partii ekstremistycznej zmieni afiliację ze skrajnie prawicowej na centrową – zatem liderzy nie obawiają się częstych zmian wewnątrz grupy; po drugie, brak rywali o podobnych przekonaniach ideologicznych nie doprowadza do rozproszenia elektoratu (Shepsle, 1972, s. 559; Heller, Merzhon, 2009c, s. 45).

Jak stwierdził M. Duverger: „Zanim poseł zostanie wybrany przez swoich wyborców, jest wybierany przez partię [...] mandat partyjny wydaje się mieć większą wagę niż mandat wyborczy” (Duverger, 1954, s. 353). Parlamentarzysta, który stara się o kolejną kadencję, jest w mniejszym lub większym stopniu (w zależności od przyjętego systemu wyborczego) zależny od liderów partyjnych, którzy współdecydują między innymi o umiejscowieniu kandydatów na listach wyborczych.

W. Heller i C. Merzhon twierdzą, że politycy realizują swoje ambicje polityczne poprzez osiąganie celów, które jednak nie muszą być wcale szczegółowo sprecyzowane. Spośród nich daje się wyodrębnić dwa główne – zdobycie władzy i wpływ na prowadzoną politykę (Heller, Merzhon, 2009c, s. 40).

Motywacje dotyczące wpływu na politykę należą do bardziej skomplikowanych z kilku powodów. Po pierwsze, istotna jest przynależność do dużej partii, mającej liczną reprezentację w parlamencie. W celu maksymalizacji korzyści powinna być to partia posiadająca samodzielną większość lub taka, której członkowie tworzą koalicję większościową. Problem motywacji wpływu na politykę wynika również

z prawdopodobieństwa, że osobiste preferencje polityczne parlamentarzysty mogą nieco odbiegać od preferencji lidera partyjnego lub pozostałych członków partii.

Ponadto deputowany może kierować się kryteriami odnoszącymi się do spójności partyjnej⁷, nieograniczającymi się jedynie do dyscypliny nierzadko wymaganej podczas głosowań. Choć decyzja o zmianie afiliacji partyjnej jest z założenia decyzją indywidualną, ma ona wpływ na szersze grono parlamentarzystów – stąd deputowany planujący zmianę prawdopodobnie zwróci uwagę na poziom spójności w partii macierzystej i partii docelowej. Jak wskazują W. Heller i C. Mershon, bardziej cenione przez parlamentarzystów są partie cechujące się wysokim poziomem spójności (Heller, Mershon, 2009c, s. 41). Autorzy podkreślają ponadto, że deputowani, co do których istnieje prawdopodobieństwo zmiany afiliacji, w większości będą dążyć do uzyskania członkostwa w wybranej grupie parlamentarnej. Tym samym zrezygnują z możliwości pozostania niezależnymi parlamentarzystami. Członkostwo w grupie parlamentarnej (szczególnie kiedy przejście odbywa się z mniejszej grupy parlamentarnej do większej) maksymalizuje szansę posła na realizację jego politycznych ambicji (Heller, Mershon, 2009c, s. 42).

---

⁷ W tłumaczeniu dosłownym „unity” oznacza jedność. W niniejszej pracy wykorzystuję przekład zaproponowany przez Jacka K. Sokołowskiego, który tłumaczy słowo „unity” jako spójność. Argumentuje to stwierdzeniem, że „tłumaczenie jest językowo «niepoprawne», ale intuicyjnie lepiej oddające sens «zgodnego działania niezależnie od motywacji», a przy tym mające ładną formę przymiotnikową: klub głosował spójnie” (Sokołowski, 2014, s. 47). J. K. Sokołowski trafnie wskazuje na możliwość błędnej interpretacji dosłownego tłumaczenia słowa „unity” jako „jedność”. Wówczas, mówiąc o tym, że np. głosowanie klubu nad projektem ustawy pokazało jedność partyjną, nie otrzymujemy precyzyjnej informacji, czy wszyscy członkowie głosowali tak samo, czy może była to większość, ale wciąż nieprecyzyjnie określona (Sokołowski, 2014, s. 46).

Analizując decyzje o planowanej przez parlamentarzystę zmianie afiliacji partyjnej, należy poświęcić więcej uwagi zagadnieniu dyscypliny partyjnej. W procesie zmiany afiliacji zagadnienie to nie pozostaje bez znaczenia w odniesieniu zarówno do decyzyjności poszczególnych deputowanych, jak i liderów partyjnych – jej oddziaływanie ma zatem charakter dwustronny. Warto wskazać różnice definicyjne pomiędzy terminami *cohesion* (zgodność), *unity* (tłumaczenie tego terminu zostało już w niniejszym rozdziale wyjaśnione) i *discipline* (dyscyplina), które mają odmienne znaczenie, choć w literaturze stosowane są często zamiennie, mimo iż politolodzy poświęcają tym różnicom definicyjnym wiele uwagi (zob. Sokołowski, 2014; Bowler, Faller, Katz, 1999; Hazan, Rahat, 2015).

Unity (jedność) możemy postrzegać jako możliwy do zaobserwowania stopień, gdy członkowie konkretnej grupy działają w sposób zgodny. *Cohesion* (zgodność) jest natomiast zgodnym działaniem członków tej grupy, które jest możliwe dzięki posiadaniu tych samych preferencji i/lub motywacji. *Discipline* (dyscyplina) jest zestawem odpowiednich środków (najczęściej w postaci zakazów, nakazów i zachęt), dzięki którym członkowie grupy motywowani są do zgodnego głosowania, nawet mimo różnych przekonań. Z tych związanych objaśnień Reuven Y. Hazan wnioskuje, że dyscyplina służy do osiągnięcia spójności partyjnej, mimo braku zgodności (Hazan, 2003, s. 3).

David R. Mayhew zauważa, że w badaniach behawioralnych nad parlamentaryzmem aksjomatem stało się założenie, iż główną motywacją parlamentarzysty jest reelekcja na kolejną kadencję. Zgodność poglądów i lojalność partyjna są drugorzędne (Mayhew, 2004). Ważne są również: dążenie deputowanych do uzyskania dostrzegalnego wpływu na politykę publiczną oraz szeroko rozumiane korzyści związane z rozwojem kariery politycznej (Strøm, 1990, s. 569).

Analiza spójności i dyscypliny jest stosunkowo nowym nurtem badawczym, w którym politolodzy koncentrują uwagę na głosowaniach parlamentarnych. Teoretyczne i terminologiczne uporządkowanie pojęć jest wynikiem aktywności badaczy nauk politycznych w ostatniej dekadzie. Wciąż jednak jest to dorobek daleki od ugruntowanej teorii (Sokołowski, 2014, s. 51). Zagadnienie spójności ugrupowań parlamentarnych stanowi zauważalny wycinek rozważań teoretycznych dotyczących fluktuacji wewnątrzparlamentarnych. Zostały one zaprezentowane powyżej (Heller, Merzhon, 2009c; Mayhew, 2004; Strøm, 1990) i na ich podstawie można wnioskować, że partie polityczne (również ich reprezentacje w postaci grup parlamentarnych) nie są jednolitymi aktorami politycznymi.

W dyskusji o spójności ugrupowań parlamentarnych wyróżnia się dwa podejścia badawcze – neoinstytucjonalne i socjologiczne – które można zaimplementować również do rozważań nad fluktuacjami wewnątrzparlamentarnymi. Jak już wskazano, powiązanie tych dwóch pól badawczych opiera się głównie na wspólnych założeniach, które wskazują na indywidualny charakter działań jednostki (deputowanego) wpływający na stabilność większej struktury (grupy parlamentarnej).

Podejście neoinstytucjonalne uzupełnia w pewnym stopniu wspomnianą perspektywę indywidualistyczną, ponieważ zakłada, że to mechanizmy instytucjonalno-prawne wpływają na zachowania i przekonania zbiorowe. Nie można zatem rezygnować z tego podejścia, niezależnie od tego, czy analizie poddana zostanie spójność grup parlamentarnych, czy zmiana afiliacji partyjnej. W obu przypadkach nie sposób pominąć rozwiązań ustrojowych stanowiących fundament struktury i kompetencji organów oraz instytucji państwowych – w tym parlamentu.

Konieczność zastosowania podejścia neoinstytucjonalnego wynika z pierwszeństwa, jakie można przypisać instytucjom oraz rozwiązaniom instytucjonalno-prawnym w odniesieniu

do analizy indywidualnych zachowań parlamentarzystów. Poddając analizie działalność grup parlamentarnych oraz parlamentarzystów, ich aktywność mieści się w wybranym zakresie czasowym (najczęściej w określonych kadencjach parlamentarnych). Aktywność ta odbywa się w szerszej, zinstytucjonalizowanej strukturze. Ponadto badacze fluktuacji wewnątrzparlamentarnych wskazują, że rozwiązania instytucjonalne w zakresie funkcjonowania organów parlamentu w największym stopniu wpływają na spójność grup parlamentarnych (Sokołowski, 2014, s. 35). Jednym z takich rozwiązań jest podkreślana przez wielu autorów (Heller, Merzhon, 2009c; Laver, Shepsle, 1996; Klein, 2016) kontrola nad porządkiem obrad parlamentu, dzięki której można poddawać pod głosowanie kwestie niegenerujące podziałów w ugrupowaniach sprawujących władzę, natomiast mogące wywołać je w ugrupowaniach opozycyjnych (Carey, 2007, s. 93).

Drugim podejściem w badaniach behawioralnych nad parlamentaryzmem jest podejście socjologiczne. I w tym przypadku można je odnieść do badań nad zmianami personalnymi zachodzącymi na poziomie parlamentarnym. W podejściu tym głównym aspektem poddawanych analizie jest motywacja deputowanych, która rzutuje na podejmowane decyzje w zakresie dyscypliny partyjnej oraz członkostwa w grupie parlamentarnej. Wykorzystanie podejścia socjologicznego może być pomocne podczas opisywania i wyjaśniania zjawisk, które są obserwowalne i dotyczą grupy osób – w przypadku fluktuacji wewnątrzparlamentarnych może być to sprzeciwienie się partyjnej dyscyplinie w postaci głosowania sprzecznego z linią programową ugrupowania. Podejście motywacyjne posłuży natomiast do skupienia się na jednostce (deputowanym) i ustalenia indywidualnych powodów do podjęcia określonej decyzji (Kam, 2009). Aplikowalność wspomnianych podejść w różnych typach badań nad

parlamentaryzmem potwierdza związek przyczynowo-skutkowy, jaki zachodzi pomiędzy regulacjami parlamentarnymi i partyjnymi, wpływającymi na dyscyplinę oraz poziom spójności partyjnej, a indywidualnymi decyzjami deputowanych, których konsekwencją może być zachwianie tej spójności lub – szerzej – stabilności struktury partyjnej w parlamencie.

3.2. Fluktuacje w wykonywaniu mandatu deputowanego typu *replacement*

Poza przeanalizowanymi powyżej zjawiskami *party-switching* zdarza się również, że fluktuacje wewnątrzparlamentarne spowodowane są wygaszeniem mandatu parlamentarnego i koniecznością zaprzysiężenia nowego parlamentarzysty. Jak zostało już wcześniej wskazane, zjawisko to określa się mianem zastąpienia (*replacement*). Nowy deputowany – w zależności od uwarunkowań konstytucyjnoprawnych danego systemu politycznego – może uzyskać swój mandat w drodze wyborów uzupełniających, na podstawie wyniku osiągniętego w ostatniej elekcji parlamentarnej (jako kandydat z kolejno największą liczbą otrzymanych wówczas głosów) lub na podstawie miejsca zajmowanego na liście wyborczej.

3.2.1. *Replacement* – terminologia i dotychczasowe ustalenia naukowe

W przypadku wygaszenia mandatu parlamentarnego możliwe są – precyzyjnie rzecz ujmując – trzy systemowe konsekwencje tego stanu (zależne od decyzji ustawodawcy): a) mandat pozostaje nieobsadzony (powstaje wakat parlamentarny); b) mandat sprawuje inny deputowany „w zastępstwie” deputowanego, którego mandat czasowo wygaś (substitution); c) mandat przypada w udziale innej osobie (albo wybranej w ponownych wyborach, albo wyłonionej w innym pozawyborczym trybie przewidzianym w przepisach prawa) (*replacement*).

W literaturze przedmiotu niektórzy badacze zamiennie posługują się terminem *replacement* i *substitution* (Leston-Bandeira, 2009; Semenova, 2015). Choć oba terminy można przetłumaczyć jako „zastępstwo” lub „zamiana”, wyniki przeprowadzonych badań wskazują na ich odmienne zastosowanie. Cristina Leston-Bandeira, która bada to zjawisko w portugalskim parlamencie, terminu *substitution* używa w celu określenia „tymczasowego zastępstwa” (Leston-Bandeira, 2009, s. 701). Portugalscy deputowani mogą tymczasowo zawiesić swoje mandaty lub mandaty te są zawieszane przez władze grup parlamentarnych. Drugi przypadek, czyli tymczasowe zawieszenie mandatu przez władze grup parlamentarnych, jest instrumentem używanym przede wszystkim w konsekwencji łamania dyscypliny partyjnej przez członków grupy parlamentarnej. W obu wspomnianych przypadkach kolejny kandydat z listy wyborczej danej partii zastępuje deputowanego w parlamencie (Leston-Bandeira, 2004, s. 93; 2009, s. 702). Stan prawny umożliwiający tymczasowe zastępstwo parlamentarzystów wzbudzał wiele kontrowersji. Szeroko dyskutowane były przypadki, kiedy trzech posłów portugalskiego parlamentu okresowo zawiesiło wykonywanie swoich mandatów podczas dwóch głosowań nad ustawą aborcyjną w 1982 i 1984 roku. Od tego czasu możliwość tymczasowego zastępstwa w Portugalii została znacznie ograniczona, a liczba takich przypadków uległa zmniejszeniu (Leston-Bandeira, 2004, s. 93).

Badania nad fenomenem *replacement* prowadzi natomiast Manuel Sánchez de Dios, który koncentruje się na aktywności deputowanych w hiszpańskim parlamencie w latach 1977–1996. Autor wskazuje, że w każdej z badanych kadencji między 35 a 40 razy dochodziło do zastąpienia deputowanego nowym parlamentarzystą. Zaledwie średnio od trzech do czterech przypadków zjawiska *replacement* w każdej z badanych kadencji było spowodowanych śmiercią deputowanego.

Jedynie 10% zmian osobowych w strukturze parlamentu stanowiło efekt konfliktu pomiędzy deputowanym a jego macierzystą partią polityczną (de Dios, 1999, s. 158–159).

E. Semenova koncentruje swoje badania na zmianach afiliacji partyjnych, których dokonują deputowani do Rady Najwyższej Ukrainy. W pracy autorka wskazuje jednak na zależność, jaka występuje pomiędzy zjawiskami *party-switching* i *replacement*. Z jej analiz wynika, że deputowani, którzy obejmują mandat parlamentarny w wyniku wygaszenia go przed końcem kadencji innemu deputowanemu, rzadziej decydują się na zmianę afiliacji partyjnej niż parlamentarzyści sprawujący mandat od pierwszego posiedzenia parlamentu (Semenova, 2015, s. 284).

3.2.2. Determinanty fluktuacji typu *replacement*

Replacement jest zjawiskiem, do zaistnienia którego niezbędne są: a) zaprzestanie wykonywania mandatu parlamentarnego przez deputowanego, którego mandat wygasł z przyczyn subiektywnych lub obiektywnych, oraz b) zainicjowanie sprawowania mandatu przez nowego parlamentarzystę. Klarowne wydają się motywacje nowego deputowanego, który „przejmuje” mandat w trakcie trwającej kadencji. Sam bowiem fakt czynnego uczestnictwa w przeprowadzonych wyborach parlamentarnych świadczy o kierowaniu się kandydata motywacją wpływu na politykę (Strøm, 1990, s. 569). Bardziej szczegółowego omówienia wymagają natomiast przyczyny sytuacji, w której deputowany traci swój mandat lub ulega on wygaśnięciu.

3.2.2.1. Rezygnacja z pełnienia mandatu parlamentarnego

W wielu parlamentach deputowani mają możliwość dobrowolnej rezygnacji z dalszego wykonywania mandatu. Często ustawodawca nie wymaga nawet przedstawiania przyczyn takiej decyzji podjętej przez polityka. M. Van der Hulst

(2000, s. 16–17) podaje liczne przykłady organów przedstawicielskich, w których deputowani mogą zrezygnować ze sprawowania mandatu. Jednym z nich jest Senat Belgii. Senator decydujący się na rezygnację z mandatu przedstawia swoją pisemną decyzję przewodniczącemu izby, a następnie pozostali senatorowie są informowani o zaistniałym fakcie. We francuskim Zgromadzeniu Narodowym procedura charakteryzuje się wyższym stopniem formalizacji. Regulamin Zgromadzenia przewiduje, że parlamentarzysta może złożyć pisemną rezygnację, jeśli jego wybór na deputowanego nie został zakwestionowany podczas dziesięciodniowego okresu przewidzianego na złożenie petycji podważającej wynik wyborczy (*Le Règlement de l'Assemblée...*, 2014).

Dokument zawierający decyzję o rezygnacji składa się najczęściej na ręce przewodniczącego parlamentu lub, w przypadku parlamentów dwuizbowych, na ręce przewodniczącego wybranej izby (Claessen, Bailer, Turner-Zwinkels, 2021, s. 21). Warto podkreślić, że w niektórych państwach, na przykład w Niemczech, procedura rezygnacji została określona precyzyjniej niż w dotychczas wspomnianych przypadkach. Członkowie Bundestagu, chcący zrezygnować z mandatu, są zobowiązani do pisemnej rezygnacji, którą następnie powinien poświadczyć notariusz lub dyplomata posiadający odpowiednie uprawnienia. Taka rezygnacja zostaje oficjalnie złożona dopiero w momencie zarejestrowania pisma przez Prezydenta Bundestagu w obecności odpowiednich urzędników (Claessen, Bailer, Turner-Zwinkels, 2021)⁸.

---

⁸ W większości badanych przez M. Van der Hulsta przypadków konstytucje państw lub regulaminy parlamentów przewidują procedurę zastępczą w przypadku nieobecności przewodniczącego parlamentu. Za przykład może posłużyć Konstytucja Australii, której przepisy stanowią, że w przypadku nieobecności przewodniczącego pisemna rezygnacja powinna zostać skierowana do Gubernatora Generalnego (Van der Hulst, 2000, s. 17).

Deputowani rezygnują z pełnienia mandatu parlamentarnego również w sytuacji, w której występuje zakaz łączenia mandatu parlamentarnego z piastowaniem określonych stanowisk w aparacie państwa oraz z różnymi funkcjami publicznymi (Przywora, 2011, s. 207). Stanowi o tym zasada *incompatibilitas*. Uzasadnieniem dla jej wprowadzenia było zagwarantowanie należytej niezależności deputowanych w sprawowaniu mandatu – w tym eliminacji możliwości pojawienia się różnych konfliktów interesów i zjawisk korupcyjnych (Przywora, 2011, s. 208). Wówczas istnieje bowiem ryzyko, że konflikt ten wpłynie negatywnie na efektywność i bezstronność wykonywanych przez parlamentarzystę zadań (Koniuszewska, 2015, s. 39).

Konrad Składowski (2017, s. 134) podkreśla, że regulacje dotyczące zasady *incompatibilitas* najczęściej zawierane są w konstytucjach poszczególnych państw. Autor jako wyjątek wskazuje przypadek Chorwacji, w której przepisy o niepołączalności mandatu deputowanego z pełnieniem określonych funkcji zostały zawarte w przepisach ordynacji wyborczej (Składowski, 2017, s. 134). Niemniej jednak, jak zauważa badacz, mimo braku regulacji konstytucyjnej chorwacki ustawodawca dostrzega wagę tej zasady, widząc w niej instrument zapewniający bezpieczeństwo ekonomiczne i niezależność deputowanych od rządu (Składowski, 2017, s. 135).

3.2.2.2. Utrata mandatu parlamentarnego

Wygaśnięcie mandatu parlamentarnego może nastąpić nie tylko po dobrowolnej rezygnacji deputowanego, lecz także z powodu utraty mandatu – na przykład wskutek usunięcia deputowanego ze stanowiska przed zakończeniem kadencji lub w konsekwencji wydania przez sąd stosownej decyzji (orzeczenia lub wyroku) (Van der Hulst, 2000, s. 18).

Pozbawienie deputowanego mandatu przed ustawowym terminem jego wygaśnięcia jest zwykle powiązane z omawianą w niniejszym rozdziale regułą mandatu imperatywnego,

który – choć obecnie stanowi rzadkość – wciąż występuje w niektórych parlamentach. Mandat imperatywny zakłada odpowiedzialność deputowanego przed wyborcami, dzięki którym zasiadł w parlamencie. Utrata zaufania, niewywiązywanie się z powierzonych obowiązków lub niewypełnianie instrukcji wyborców może doprowadzić do relegowania deputowanego z parlamentu. Wyborcy konkretnego deputowanego lub partii, do której deputowany należy, mogą decydować o jego odwołaniu na przykład na Kubie⁹. Procedurę odwoławczą, na wniosek wyborców, rozpoczyna Zgromadzenie Narodowe lub wybrane zgromadzenie municypalne. Niezależnie od zainicjowania procedury, każdorazowo wymaga ona zatwierdzenia przez konkretne zgromadzenie municypalne, którego władza obejmuje obszar okręgu wyborczego, z którego wywodzi się deputowany (Allahar, Valdés, 2013, s. 408; Van der Hulst, 2000, s. 17).

Do relegowania deputowanego z parlamentu może jednak dojść także w państwach, w których parlamentarzyści sprawują wolny mandat. M. Van der Hulst (2000, s. 20) za przykład podaje Cypr, Francję, Norwegię i Rumunię. W parlamentach, w których dopuszcza się taką możliwość (w tym także w Parlamencie Europejskim), trwale relegować deputowanego można z dwóch następujących przyczyn: nałożenia kary dyscyplinarnej lub stwierdzenia zajmowania przez niego innego stanowiska, formalnoprawnie kolidującego z wykonywaniem mandatu. Badacze podkreślają, że trwale relegowanie deputowanego z parlamentu powinno być traktowane jako procedura wyjątkowa i uruchamiana po wykorzystaniu wszelkich innych instrumentów (Janda, 2009; Kędzia, Hauser, 2007). Dodatkowo powinna być uzasadniona prawnie,

---

⁹ Należy podkreślić, że od 1959 roku Kuba jest republiką socjalistyczną, w której kierowniczą rolę sprawuje Komunistyczna Partia Kuby (Gwiazda, 2017, s. 67).

aby jej przebieg nie wzbudzał zastrzeżeń (Janda, 2009; Kędzia, Hauser, 2007; Venice Commission, 2016).

Deputowany może również utracić uprawnienia do wykonywania mandatu parlamentarnego na podstawie orzeczenia lub wyroku odpowiedniego sądu. Parlamentarzysta może zostać skazany między innymi za popełnienie wykroczenia lub przestępstwa, które dyskwalifikuje go jako funkcjonariusza publicznego. Lista przesłanek jest długa i zależy od przepisów prawa przyjętych w danym państwie. Wskazać można natomiast, że główną przesłanką w takich sytuacjach jest pozbawienie deputowanego – na mocy orzeczenia sądu – praw obywatelskich lub politycznych (Van der Hulst, 2000, s. 23–24).

Parlamentarzysta może niekiedy zostać pozbawiony mandatu przez członków partii politycznej, do której należy. Jedną z przesłanek dla takiej decyzji jest nieprzestrzeganie przez niego dyscypliny partyjnej. Według Z. Kędzi i A. Hauser (2007, s. 3, 19) najbardziej spektakularną formą naruszenia dyscypliny partyjnej jest głosowanie wbrew woli partii, jednak relegowanie deputowanego wyłącznie za złamanie dyscypliny pozostaje niezwykle rzadką praktyką. Zaledwie w pięciu państwach poseł może stracić mandat w przypadku głosowania niezgodnego z wytycznymi partii lub w wyniku wstrzymania się od głosu. Są nimi: Bangladesz, Indie, Indonezja, Pakistan i Papua-Nowa Gwinea. Badacze wskazują, że takie rozwiązania prawne negatywnie wpływają na swobodę wykonywania wolnego mandatu parlamentarnego (Kędzia, Hauser, 2007, s. 19).

Zjawisko utraty mandatu powiązane ze zmianą afiliacji partyjnej przedstawia tabela 3, która bazuje na ustaleniach Z. Kędzi i A. Hauser (2007, s. 15). Analizując akty prawne, takie jak konstytucje oraz regulaminy parlamentarne, badacze wyróżnili przypadki, które mogą doprowadzić do utraty mandatu przez parlamentarzystę. Są to sytuacje, w których:

następuje ustanie członkostwa deputowanego w partii politycznej; deputowany rezygnuje z członkostwa w partii politycznej; deputowany dołącza do innej partii politycznej niż ta, do której należał w dniu wyborów; deputowany dołącza do partii politycznej, choć został wybrany jako kandydat niezależny; deputowany dobrowolnie przekazuje swój mandat do dyspozycji władz partii politycznej.

Tabela 3. Utrata mandatu parlamentarnego w wyniku zmiany członkostwa w partii politycznej

	1. Ustanie członkostwa deputowanego w partii politycznej ¹⁰	2. Deputowany rezygnuje z członkostwa w partii politycznej	3. Deputowany dołącza do innej partii politycznej niż ta, do której należał w dniu wyborów	4. Deputowany dołącza do partii politycznej, choć wybrany został jako kandydat niezależny	5. Deputowany dobrowolnie przekazuje swój mandat do dyspozycji władz partii politycznej
Angola			X		
Republika Środkowoafrykańska	X				
Demokratyczna Republika Konga		X			
Gabon		X			
Gambia	X			X	
Ghana		X	X	X	
Kenia		X			

¹⁰ Autorzy badania w sposób precyzyjny nie wskazują różnicy pomiędzy ustaniem członkostwa a rezygnacją deputowanego. Można domniemywać, że przez ustanie członkostwa rozumie się zaprzestanie wykonywania funkcji z powodów innych niż dobrowolna rezygnacja deputowanego (Kędzia, Hauser, 2007, s. 14).

	1. Ustanie członkostwa deputowanego w partii politycznej	2. Deputowany rezygnuje z członkostwa w partii politycznej	3. Deputowany dołącza do innej partii politycznej niż ta, do której należał w dniu wyborów	4. Deputowany dołącza do partii politycznej, choć wybrany został jako kandydat niezależny	5. Deputowany dobrowolnie przekazuje swój mandat do dyspozycji władz partii politycznej
Namibia	X				
Nigeria			X		
Rwanda			X		
Tanzania	X				
Kambodża	X				
Indie		X	X		
Indonezja		X	X		
Japonia			X		
Nepal		X	X		
Pakistan		X	X		
Singapur	X	X			
Sri Lanka	X	X			
Tajlandia		X			
Czarnogóra	X				
Portugalia			X		
Serbia					X
Razem	8	11	10	2	1

Źródło: Kędzia, Hauser, 2007, s. 15.

W przypadku analizowanych przez Z. Kędzię i A. Hauser (2007) państw głównym powodem, dla którego deputowany traci mandat, jest rezygnacja z członkostwa w partii

politycznej. Kolejną, niemal równie częstą, przyczyną jest ustanie członkostwa w partii politycznej. Trzeci i czwarty przypadek zawarty w tabeli, a więc sytuacje, w których deputowany zdecydował się na zmianę afiliacji partyjnej, pośrednio wskazują na powiązanie zjawiska *party-switching* z możliwością utraty mandatu, a w konsekwencji zamiany deputowanego (*replacement*).

W grupie państw analizowanych przez badaczy interesującym przypadkiem jest Serbia. Politycy, których kandydatury znalazły się na listach wyborczych konkretnych partii, podpisywali tak zwane „puste rezygnacje”. Dokument ten zawierał pisemną rezygnację z dalszego wykonywania mandatu, był opatrzony podpisem zainteresowanego, jednak nie zawierał daty. Lider partii, dysponując pisemną rezygnacją *in blanco*, mógł wykorzystać ją w dowolnym momencie – na przykład jeśli deputowany wykazałby się brakiem lojalności wobec swojej partii. Wymóg złożenia „pustej rezygnacji” był warunkiem nominacji kandydata na parlamentarzystę przez lidera partyjnego (Pešić, 2007, s. 19; *Blank resignation letters...*, 2011)¹¹.

3.2.2.3. Przyczyny obiektywne

Należy również wskazać na możliwość wygaśnięcia mandatu deputowanego wskutek ciężkiej choroby uniemożliwiającej wykonywanie powierzonych funkcji lub wskutek śmierci parlamentarzysty.

---

¹¹ „Puste rezygnacje” przestały funkcjonować w Serbii w wyniku nacisków UE po rozpoczęciu negocjacji członkowskich. Zmiany w prawie wyborczym, które nastąpiły w 2011 roku, warunkują objęcie mandatu od miejsca, jakie kandydat na deputowanego zajął na liście wyborczej i wyniku wyborczego listy. W konsekwencji liderzy partyjni nie decydują o nominacjach wyborczych (*Blank resignation letters...*, 2011). Temat ten został szerzej opisany w trzecim rozdziale.

4. Konsekwencje fluktuacji w wykonywaniu mandatów deputowanych

Zastanawiając się nad konsekwencjami fluktuacji wewnętrzparlamentarnych, ze szczególnym uwzględnieniem zmian afiliacji partyjnej oraz zastąpień, należy stwierdzić, że polityczne skutki tego zjawiska mają charakter wielowymiarowy. *Party-switching* i *replacement* niosą ze sobą konsekwencje zarówno dla struktury wewnętrzparlamentarnej, systemu partyjnego i wybranych mechanizmów systemów wyborczych, jak i dla indywidualnych zachowań parlamentarzystów, którzy zmienili afiliację partyjną lub zrezygnowali z mandatu. Wnioski te wynikają z poczynionego wcześniej założenia, że fakt współistnienia motywacji indywidualnych i czynników instytucjonalnych wpływających na możliwość występowania fluktuacji, determinuje sprzężenie zwrotne. W konsekwencji fluktuacje w wykonywaniu mandatu parlamentarnego (*party-switching* i *replacement*) także wpływają na zmiany instytucjonalne i systemowe.

S. Desposato i Timothy P. Nokken udowodnili, że ***party-switching* wpływa na indywidualne zachowania deputowanych**. Z analizy zachowań brazylijskich deputowanych wynika, że osoby, które w trakcie kadencji zmieniły afiliację partyjną, po dokonanej zmianie głosowały zgodnie z wytycznymi partyjnymi w ponad 70% głosowań, podczas gdy przed zmianą współczynnik ten wynosił 60% (Desposato, 2009). T. P. Nokken w badaniu poświęconym amerykańskim kongresmenom dodatkowo potwierdził, że w każdym analizowanym przypadku nastąpiła zmiana politycznych zachowań – członkowie Kongresu częściej głosowali zgodnie z wytycznymi partyjnymi (Nokken, 2000).

Kolejną konsekwencją zmian afiliacji partyjnych jest wpływ na wynik procesu wyborczego. Większość badaczy

zgadza się co do tego, że ***party-switching* negatywnie wpływa na wynik wyborczy deputowanych, którzy dokonali zmiany** (Heller, Merzhon, 2009c; Shabad, Słomczyński, 2004; Kreuzer, Pettai, 2009; O'Brien, Shomer, 2013; Grose, Yoshinaka, 2003; Yoshinaka, 2016).

G. Shabad i K. Słomczyński (2004) wykazują, że w krajach Europy Środkowej i Wschodniej większość badanych parlamentarzystów, którzy dokonali zmiany podczas kadencji parlamentarnej, otrzymało mniej głosów w wyborach parlamentarnych w stosunku do poprzedniego głosowania, co niejednokrotnie skutkowało brakiem reelekcji. Podobną tendencję zauważają Feodor Snagovsky i Matthew Kerby (2018), jednak precyzują oni, że **gorszy wynik wyborczy notują głównie parlamentarzyści, którzy zdecydowali się na zmianę afiliacji partyjnej ze względu na chęć maksymalizacji swoich szans w wyborach lub szans na uzyskanie awansu politycznego**. „Kara” ze strony elektoratu była znacznie mniej surowa w przypadku deputowanych, których *party-switching* wynikał z niezgodności ideologicznej z macierzystym ugrupowaniem oraz z potrzeby zwiększenia swojego wpływu na kreowanie polityki.

Party-switching, traktowany jako zmienna niezależna, oddziałuje na płaszczyźnie systemowej bardziej niż na płaszczyźnie indywidualnych zachowań (Janda, 2009). Jego konsekwencje zauważalne są przede wszystkim w procesie ewolucji systemu partyjnego. Utrata lub pozyskiwanie nowych członków do grup parlamentarnych nie pozostaje bowiem bez znaczenia dla tego systemu na poziomie parlamentarnym. **Ugrupowania pozyskujące nowych członków maksymalizują swoją szansę na zdobycie większości parlamentarnej** (Kato, Laver, 1998). Masowe przejścia do innych partii – zarówno w wyniku zmiany afiliacji partyjnej (*party-switching*), jak i w konsekwencji zamiany deputowanego (*replacement*), kiedy

nowy parlamentarzysta w parlamencie dołącza do innej partii niż ta, do której należał odchodzący deputowany – niosą więc za sobą poważne implikacje nie tylko dla władzy ustawodawczej, lecz także dla władzy wykonawczej (rządu). Niemniej jednak, dla niezdecydowanych parlamentarzystów, nawet pojedyncze zmiany afiliacji mogą być motywacją do podjęcia decyzji o zmianie przynależności partyjnej (Janda, 2009; Kamath, 1985).

Fluktuacje wewnątrzparlamentarne mogą doprowadzić do istotnych zmian w systemie partyjnym w trakcie jednej kadencji parlamentarnej. W odniesieniu do stabilnych systemów partyjnych, „polityczna turystyka” jest dla parlamentarzystów bardziej kosztowna pod względem wizerunkowym i wyborczym (Shabad, Slomczynski, 2004). Jej występowanie jest wówczas rzadkie, choć kiedy dojdzie do zmiany afiliacji partyjnej, jest ono dostrzegalne przez wyborców. Zjawisko to jest częstsze w przypadku państw, w których system partyjny cechuje się niskim poziomem instytucjonalizacji (Kreuzer, Pettai, 2009). Badania nad zmianami wewnątrzparlamentarnymi na Filipinach, w Peru i Meksyku wskazują jednak na to, że **istnieją przypadki, w których częste fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych doprowadziły do poważnego zachwiania stabilności i efektywności systemu partyjnego** (Barrow, 2007; Levitsky, Cameron, 2003; Montinola, 1999).

5. Instrumenty formalnoprawne zapobiegające fluktuacjom w wykonywaniu mandatów deputowanych

Party-switching i *replacement* są zjawiskami, które występują w wielu parlamentach. Warto jednak podkreślić, że odpowiednie czynniki systemowe, w tym między innymi systemy

partyjny i wyborczy, mogą stwarzać bardziej „podatny grunt” dla występowania fluktuacji wewnątrzparlamentarnych lub przeciwnie – ograniczać ich częstotliwość (Janda, 2009, s. 1).

Nierzadko ustawodawca postanawia też wprowadzić odpowiednie mechanizmy formalnoprawne, których celem jest ochrona parlamentu przed destabilizacją jego struktury osobowej i politycznej wynikającej ze zmian afiliacji partyjnych dokonywanych przez parlamentarzystów (Janda, 2009; Tesfay, 2020). W literaturze przedmiotu rozwiązania takie określa się – w dosłownym tłumaczeniu – **prawem antydezercyjnym** (*anti-defection law*) (Janda, 2009; Nikolenyi, Shenhav, 2015; Tesfay, 2020). Na jego mocy deputowani, którzy dokonali zmiany afiliacji partyjnej lub głosowali przeciwko stanowisku partii politycznej po tym, jak otrzymali mandat parlamentarny jako kandydaci tego ugrupowania, zostają zmuszeni do zrezygnowania się mandatu lub obowiązuje ich zakaz kandydowania w następnych wyborach parlamentarnych z list wyborczych innych partii politycznych (Tesfay, 2020, s. 227).

Instrumenty formalnoprawne mogą zostać wprowadzone tymczasowo lub na czas nieokreślony. Warto przytoczyć wspomniany w niniejszym rozdziale przypadek Ukrainy. W 2004 roku tamtejszy Trybunał Konstytucyjny w wydanym orzeczeniu zakazał zmian afiliacji partyjnych w Radzie Najwyższej Ukrainy do 2008 roku. Miało to ograniczyć niestabilność parlamentarną wywołaną kryzysem politycznym w państwie (Semenova, 2015, s. 282).

W 2001 roku parlament Nowej Zelandii przyjął ustawę uniemożliwiającą deputowanym zmianę afiliacji partyjnej, która – zgodnie z zawartą w niej klauzulą – miała obowiązywać do 2005 roku (*New Zealand's Constitution...*, 2013, s. 65). W przypadku opuszczenia partii, z której list kandydował deputowany, przewodniczący parlamentu miał prawo trwale wykluczyć go z prac parlamentarnych i ogłosić wakat.

To rozwiązanie prawne spotkało się jednak z krytyczną opinią nowozelandzkiego środowiska prawniczego. Na zniesienie lub zmianę treści ustawy naciskał Generalny Radca Prawny Nowej Zelandii, który uważał, że ustawa narusza konstytucyjne prawo do wolności wypowiedzi i zrzeszania się (Janda, 2009, s. 20; *New Zealand's Constitution...*, 2013). Nowozelandzki zespół ekspertów prawa konstytucyjnego podkreślał, że wprowadzone rozwiązanie prawne nie było konieczne. Dowodzić tego miał fakt, że w latach 2005–2013 zaledwie czterech deputowanych opuściło swoją partię polityczną, pozostając w parlamencie (*New Zealand's Constitution...*, 2013, s. 66), choć – jak wskazuje Przemysław Żukiewicz – w 2005 i 2008 roku w niezbyt liczbnym parlamencie Nowej Zelandii było reprezentowanych aż osiem partii politycznych (Żukiewicz, 2020, s. 37).

K. Janda, Gabriella Montinola i Csaba Nikolenyi podkreślają, że rozwiązania formalnoprawne trwale ograniczające lub uniemożliwiające *party-switching* częściej przyjmowane są przez parlamenty państw, w których demokracja nie jest skonsolidowana, a system partyjny jest słabo zinstytucjonalizowany, niż w parlamentach państw, które określić można mianem skonsolidowanych demokracji (Nikolenyi, 2016; Janda, 2009; Montinola, 1999). C. Mershon i W. Heller zauważają jednak, że dyskusja dotycząca zasadności implementacji aktów prawnych ograniczających zmiany afiliacji partyjnych lub ich zakazujących toczy się głównie w gronie politologów badających to zjawisko w parlamentach państw rozwijających się, dlatego wnioski z niej płynące pozostają ubogie w doświadczenia skonsolidowanych demokracji, w których system partyjny charakteryzuje się wysokim stopniem instytucjonalizacji (Mershon, Heller, 2003, s. 5).

Wolfgang C. Müller i Ulrich Schreiber wskazują, że ustawowy zakaz zmiany afiliacji partyjnej przez parlamentarzystów w trakcie trwającej kadencji służy ochronie systemu

partyjnego opartego na centralizacji władzy i jej skupieniu w rękach liderów dużych partii. Dodatkowo na poziomie parlamentarnym całkowicie wyklucza możliwość powołania nowych partii politycznych (Müller, Schreiber, 2006, s. 437). K. Janda dostrzega inne konsekwencje formalnoprawnego zakazu zmian przynależności partyjnej w trakcie parlamentarnej kadencji. Uważa on, że taki zakaz uniemożliwia większym partiom przejęcie kontroli nad instytucjami władzy wykonawczej. Liderzy partii, które sprawują władzę, nie mogą wówczas prowadzić negocjacji z parlamentarzystami afiliowanymi przy innych ugrupowaniach, zachęcając ich do zmiany przynależności partyjnej, w zamian proponując objęcie stanowiska rządowego. Co więcej, brak zjawiska *party-switching* przyczynia się do zmniejszenia fragmentacji systemu partyjnego oraz prowadzi do postrzegania partii politycznych zgodnie z wizją Edmunda Burke'a, który partię definiuje jako zjednoczoną grupę ludzi, promującą interes narodowy na wspólnie uzgodnionych zasadach (Janda, 2009, s. 16). G. Shabad i K. Slomczyński podkreślają, że w młodych demokracjach prawny zakaz zmian afiliacji partyjnych pozytywnie wpływa na proces instytucjonalizacji systemów partyjnych (Shabad, Slomczyński, 2004, s. 170).

Istnieją także instrumenty formalnoprawne, które ograniczają możliwość występowania zjawiska *replacement*. Dotyczy to szczególnie dobrowolnej rezygnacji deputowanego z dalszego wykonywania mandatu. M. Van der Hulst podkreśla że do lat 80. XX wieku zakaz rezygnacji obowiązywał w niektórych państwach Europy Środkowej i Wschodniej (między innymi w Niemieckiej Republice Demokratycznej) oraz w parlamentach, w których deputowani wykonywali mandat imperatywny. Wówczas rezygnacja wymagała zgody członków partii politycznej lub wyborców. Podobne rozwiązanie wciąż funkcjonuje na Kubie, gdzie parlamentarzyści,

chcący zrezygnować z pełnienia mandatu, są zobowiązani do złożenia wniosku do odpowiedniego urzędu gminy, w której zostali wybrani. Następnie urząd ten decyduje o przyjęciu rezygnacji po wysłuchaniu opinii Zgromadzenia Narodowego (Van der Hulst, 2000, s. 16).

Warto podkreślić, że omawiane obostrzenia prawne nie występują wyłącznie tam, gdzie obowiązującym jest mandat imperatywny. W Wielkiej Brytanii, gdzie deputowani wykonują wolny mandat, rezygnacja członka Izby Gmin nie jest formalnie możliwa. Niemniej jednak parlamentarzyści, którzy chcą zrezygnować z pełnienia mandatu parlamentarnego, mają możliwość ubiegania się o urząd, który zaklasyfikowany jest jako wchodzący w skład służby cywilnej. Brytyjski ustawodawca nie przewidział możliwości łączenia tych funkcji (w myśl zasady *incompatibilitas*). Wówczas sam proces ubiegania się o urząd bez konieczności jego objęcia powoduje zaprzestanie wykonywania mandatu parlamentarnego (*Glossary*, UK Parliament; Van der Hulst, 2000, s. 16).

6. Podsumowanie

W niniejszym rozdziale przedstawione zostały założenia teoretyczne dotyczące fluktuacji w wykonywaniu mandatów deputowanych. Skupiłam się w nim na zaprezentowaniu stanowisk politologów analizujących zjawiska *party-switching* i *replacement*. Upřednio omówione zostały główne założenia dwóch rodzajów mandatów parlamentarnych: wolnego i imperatywnego. Jest to istotne, ponieważ między innymi od rodzaju wykonywanego przez deputowanego mandatu zależy możliwość i częstotliwość dokonywania zmian afiliacji partyjnych i zastępowania deputowanych. Z przytoczonych wyników badań można wywnioskować, że występowaniu

fluktuacji wewnątrzparlamentarnych sprzyja mandat wolny (Kędzia, Hausner, 2007; Pisz, 2013; Šturanović, 2018). Choć obecnie mandat imperatywny jest rzadko spotykany, politolodzy badają również zjawisko fluktuacji w państwach, w których jest on stosowany (między innymi na Kubie i na Ukrainie w latach 2004–2010, a następnie od 2014 roku) (Van der Hulst, 2000; Semenova, 2015).

Przedstawiona została typologia zmian afiliacji partyjnych zaproponowana przez W. B. Hellera i C. Mershon (Heller, Mershon, 2009b, s. 8–10), którzy wyróżnili typy zmian ze względu na kierunek zmiany, strukturę i liczbę partii, czas oraz przyczynę.

Następnie omówione zostały determinanty zmian afiliacji partyjnych. K. Strøm i W. Müller (1999) oraz D. O'Brien i Y. Shomer (2013) wyszczególniają czynniki indywidualne i instytucjonalne. Nie pozostają one bez znaczenia, gdyż – jak zauważają F. Snagovsky i M. Kerby (2018) – gorszy wynik wyborczy notują głównie deputowani, którzy zdecydowali się na zmianę afiliacji partyjnej ze względu na chęć maksymalizacji swoich szans w wyborach lub szans na uzyskanie awansu politycznego.

Wskazana została także zależność pomiędzy wybranymi elementami systemu wyborczego i poziomem instytucjonalizacji systemu partyjnego a zjawiskiem *party-switching*. E. Semenova wskazuje, że zwiększonej częstotliwości zmian przynależności partyjnej sprzyja system proporcjonalny (Semenova, 2015). Ponadto *party-switching* jest też zjawiskiem częściej obserwowalnym w państwach, które cechuje niski poziom instytucjonalizacji systemu partyjnego (McMenamin, Gwiazda, 2011, s. 838; Materska-Sosnowska, 2020, s. 78).

W literaturze *replacement* postrzegany jest jako jedna z form zmian wewnątrzparlamentarnych, jednak w przeprowadzonych analizach zjawisko to rzadko stanowi główny

przedmiot badawczy (Heller, Mershon, 2009c; Kreuzer, Pet-tai, 2009; O'Brien, Shomer, 2013; Semenova, 2015). Aby do-szło do sytuacji, w której deputowany rozpoczyna pełnienie mandatu w trakcie trwającej kadencji, inny parlamentarzysta musi zakończyć pełnienie swojego mandatu. Dzieje się tak wskutek rezygnacji deputowanego lub utraty mandatu. Drugi z wymienionych przypadków – utrata mandatu – może być konsekwencją między innymi postępowania dyscyplinarnego, wykluczenia deputowanego z partii politycznej, pozbawienia możliwości pełnienia funkcji deputowanego na mocy wyroku sądu lub też konsekwencją śmierci deputowanego.

Zarówno *party-switching*, jak i *replacement*, jako formy fluktuacji w wykonywaniu mandatów parlamentarnych, nio-są za sobą konsekwencje systemowe, instytucjonalne oraz indywidualne. C. R. Grose i A. Yoshinaka dowiedli, że po-parcie dla polityków, którzy w okresie przedwyborczym zmie-nili afiliację partyjną, spadło w stosunku do liczby głosów oddanych przed kadencją parlamentarną poprzedzającą te wybory (Yoshinaka, Grose, 2011). Jednocześnie ugrupowa-nia pozyskujące nowych członków maksymalizują swoją szansę na zdobycie większości parlamentarnej (Kato, Laver, 1998). Badania wskazują również na to, że istnieją przypadki, w których częste fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych doprowadziły do poważnego zachwiania sta-bilności i efektywności systemu partyjnego (Barrow, 2007; Levitsky, Cameron, 2003; Montinola, 1999).

Rozdział II

Dynamika zmian w systemach partyjnych Republiki Serbii i Autonomicznej Prowincji Wojwodiny

W latach 80. i 90. XX wieku w państwach Europy Środkowej i Wschodniej doszło do istotnych przemian ustrojowych. Dokonały się one na płaszczyznach: polityczno-prawnej, społeczno-gospodarczej i geopolitycznej (Krysieniel, Wojnicki, 2009, s. 7). Jednym z elementów tych przemian było zainicjowanie procesu kształtowania się rywalizacyjnych systemów wielopartyjnych. Niemniej jednak w poszczególnych państwach regionu Bałkanów Zachodnich zarysowały się różne trajektorie ich rozwoju. Niejednokrotnie uznawano, że w kontekście analizy transformacji ustrojowych oraz zmian o charakterze społecznym i gospodarczym przeprowadzonych w jednej lub niewielkiej liczbie byłych republik postjugosłowiańskich można wysnuwać tożsame wnioski (Sundhaussen, 2014). Argumentowano to zbliżonymi doświadczeniami w dążeniu do odzyskania suwerenności i uniezależnienia się od ówczesnej władzy centralnej oraz zbliżoną sytuacją ekonomiczną, wynikającą z wieloletniego funkcjonowania w obrębie tego samego, geograficznie ograniczonego, rynku międzynarodowego. Warto jednak podkreślić, że przeobrażenia polityczne i instytucjonalne przebiegały w różny sposób. W szczególności różnice znajdowały odzwierciedlenie w procesie ewolucji systemu partyjnego. Stopniowe kształtowanie się zrębów nowych systemów partyjnych było jednym z pierwszych symptomów upadku realnego socjalizmu (Wojnicki, 2009, s. 115).

Ewa Bujwid-Kurek wskazuje, że schyłek XX wieku to z perspektywy politologicznej niezwykle interesujący okres dziejowy (Bujwid-Kurek, 2012, s. 9). Poza opisanymi przez Krzysztofa Krysieniela i J. Wojnickiego (2009) transformacjami ustrojowymi, E. Bujwid-Kurek (2012, s. 9) podkreśla także znaczenie procesu rozpadu struktur federacyjnych. Dekompozycja struktur państwowych, która dotknęła między innymi Socjalistyczną Federacyjną Republikę Jugosławii (SFRJ), nie pozostała bez znaczenia dla ewolucji systemów partyjnych w republikach postjugosłowiańskich.

K. Janda (1990) twierdzi, że poza nielicznymi wyjątkami (Mair, 2005; Pedersen, 1983; Sundberg, 1987) autorzy prac naukowych poświęconych zmianom zachodzącym na poziomie partii politycznych traktują w pobieżny sposób zmiany w systemach partyjnych. Powstanie nowych partii politycznych z nowymi programami, dla których to partii charakterystyczne były nieznaczny wpływ na dynamikę zmian poszczególnych scen politycznych oraz powiązanie z grupami interesu, niejednokrotnie uczestniczącymi w procesie tworzenia konkretnych ugrupowań, skutkowało utratą znaczenia przez te partie, które dotychczas traktowano jako instytucje rządowe. Funkcjonujące od wielu lat na danej scenie politycznej ugrupowania zaczęły tracić poparcie wyborców na rzecz nowo powstałych podmiotów, czego konsekwencją były widoczne zmiany w formacie systemów partyjnych (Janda, 1990, s. 1). Erozja lojalności elektoratu była konsekwencją bardziej zróżnicowanego wyboru, jakiego mogli dokonać głosujący na przełomie lat 80. i 90. XX wieku.

Funkcjonowanie systemu politycznego w Republice Serbii dopiero od niedawna wzbudza zainteresowanie politologów (Bujwid-Kurek, 2012, s. 10). Proces przemian systemowych w tym kraju wydaje się dynamiczny i złożony. Jest to związane między innymi ze specyfiką ustrojową Republiki Serbii,

w skład terytorium której wchodzi: region autonomiczny – Autonomiczna Prowincja Wojwodiny – oraz Republika Kosowa, która jednostronnie ogłosiła niepodległość w 2008 roku. W niniejszym rozdziale przedstawiony zostanie jeden z komponentów systemu politycznego Serbii – system partyjny. Zaprezentowana będzie jego ewolucja od lat 90. XX wieku – zarówno w odniesieniu do poziomu centralnego (w Serbii), jak i do poziomu regionalnego (przypadek Wojwodiny).

1. Działalność partii politycznych w Republice Serbii – aspekty formalnoprawne

W państwach byłej federacji jugosłowiańskiej regulacje dotyczące funkcjonowania partii politycznych zawarte są w konstytucjach i ustawach. Artykuły ustawy zasadniczej z 28 lipca 1990 roku nie zawierają szczegółowych przepisów dotyczących aktywności partii politycznych. Jak zauważa J. Wojnicki, zasada pluralizmu politycznego nie została zawarta w ówczesnej konstytucji wprost, jednak istniały przesłanki do wyprowadzenia jej z artykułów 42 i 44 (Wojnicki, 2009, s. 143). Ustawodawca zagwarantował obywatelom możliwość zrzeszania się w partiach politycznych, związkach zawodowych i innych organizacjach o charakterze społeczno-politycznym oraz uznał, że rejestracja tych podmiotów nie wymaga zgody organów państwowych (Wojnicki, 2009, s. 143–144).

Obecnie głównymi dokumentami regulującymi powoływanie i aktywność partii politycznych w Serbii są: Konstytucja Republiki Serbii (*Ustav Republike Srbije*) z 2006 roku, Ustawa o partiach politycznych z 2009 roku (*Zakon o političkim strankama*) i Ustawa o finansowaniu partii politycznych z 2011 roku (*Zakon o finansiranju političkih aktivnosti*).

Zgodnie z artykułem 5 Konstytucji Republiki Serbii tworzenie partii politycznych nie podlega ograniczeniom. Ustawodawca legalizuje działalność partii politycznych w oparciu o zasadę pluralizmu politycznego, której istotą jest gwarancja możliwości tworzenia partii politycznych z szerokim wachlarzem programów i poglądów politycznych (Bujwid-Kurek, 2012, s. 107–108). Niemniej jednak zakazano działalności partii, które za cel obierają sobie destrukcję porządku konstytucyjnego oraz których działalność narusza prawa człowieka, prawa mniejszości narodowych czy prowadzi do wywoływania nienawiści na tle narodowym, wyznaniowym lub rasowym (*Ustav Republike Srbije*, 2006, art. 5). Wszelkie akty formalnoprawne uchwalane przez partie polityczne na mocy ustawy winny być z tą ustawą zgodne (*Ustav Republike Srbije*, 2006, art. 195).

Zgodnie z Ustawą o partiach politycznych z 2009 roku (sześć lat później została znowelizowana) partia polityczna jest dobrowolnym stowarzyszeniem obywateli utworzonym po to, by osiągać wyznaczone cele polityczne. Ustawodawca dodaje, że ich osiągnięcie możliwe jest wyłącznie poprzez demokratyczne formowanie woli politycznej i udział w wyborach (*Zakon o političkim...*, 2009, art. 2). Osobny artykuł ustawy został poświęcony definicji partii mniejszości narodowych, za które uważa się organizacje działające w celu i w zakresie wskazanych w – przytoczonym wyżej – artykule 2 Ustawy o partiach politycznych. Dodatkowo aktywność tych partii powinna być szczególnie ukierunkowana na reprezentację interesów mniejszości narodowych, a także na ochronę i promowanie praw osób należących do tych mniejszości (*Zakon o političkim...*, 2009, art. 3).

Akt założycielski partii politycznej, inaczej zwany statutem partii (*Osnivački akt političke stranke*), powinien zawierać informacje o nazwie, siedzibie i celach programowych

ugrupowania, dane osoby uprawnionej do złożenia wniosku o rejestrację oraz datę przyjęcia statutu przez partię. Decyzje o wpisaniu lub wykreśleniu organizacji do lub z rejestru (*Registar političkih stranaka*), prowadzonego przez ministra administracji publicznej i samorządu lokalnego Republiki Serbii, są ogłaszane w Dzienniku Urzędowym Republiki Serbii (*Službeni Glasnik Republike Srbije*) (*Zakon o političkim...*, 2009, art. 11–13, 26). Ustawodawca przewidział możliwość wykreślenia organizacji politycznej z rejestru partii po stwierdzeniu następujących okoliczności: organ decyzyjny, określony w statucie partii, postanowi o zaprzestaniu działalności partii; partia polityczna połączy się z inną partią lub partiami; Sąd Konstytucyjny (*Ustavni sud*) postanowi o zakazaniu działalności partii (*Zakon o političkim...*, 2009, art. 35).

Przyjęta 14 czerwca 2011 roku Ustawa o finansowaniu aktywności politycznych (*Zakon o finansiranju političkih aktivnosti*) reguluje źródła i sposób finansowania oraz ewidencję i kontrolę finansową działalności podmiotów politycznych, za które – zgodnie z tą ustawą – uważa się partie polityczne, koalicje i stowarzyszenia obywatelskie (*Zakon o finansiranju...*, 2011, art. 1). Ustawodawca przewidział w ustawie finansowanie działalności politycznej, którą zdefiniował jako „regularną pracę i kampanię wyborczą podmiotu politycznego jako podmiotu zgłaszającego listę wyborczą i wnioskującego o rejestrację kandydatów na Prezydenta Republiki, posłów, deputowanych i radnych” (*Zakon o finansiranju...*, 2011, art. 2). Partie polityczne mogą pozyskiwać środki na finansowanie swoich aktywności ze źródeł publicznych i prywatnych.

Do źródeł publicznych zalicza się środki pieniężne pochodzące z budżetu Republiki Serbii, budżetu prowincji autonomicznej i samorządów terytorialnych. Do tej grupy włączono również inne środki materialne w postaci usług i dóbr (zdefiniowanych w odrębnych przepisach) przekazanych

partiom politycznym przez organy Republiki Serbii, prowincji autonomicznej lub samorządu terytorialnego. Zastrzega się, że rozdysponowywanie dóbr i usług powinno odbywać się na zasadach równych dla wszystkich podmiotów politycznych (*Zakon o finansiranju...*, 2011, art. 4–6).

Partie mogą również finansować swoją działalność ze źródeł prywatnych. Zgodnie z omawianą ustawą mogą być to składki członkowskie, darowizny, spadki, dochody z nieruchomości oraz pożyczki od banków i innych organizacji finansowych prowadzących działalność na terenie Serbii. Wysokość składki członkowskiej ustalana jest przez uprawnione organy partii i określana w jej statucie. W ustawie uwzględniono obostrzenia dotyczące wysokości darowizn przekazywanych na rzecz danej partii. W przypadku rocznej darowizny osoby fizycznej kwota nie może przekroczyć dwudziestu średnich miesięcznych pensji. Darowizna od podmiotu prawnego nie może przekroczyć 200 średnich miesięcznych pensji. Wszystkie darowizny, których kwota przekracza wskazane limity, zostają podane do informacji publicznej (*Zakon o finansiranju...*, 2011, art. 7–11).

2. Ewolucja systemu partyjnego Republiki Serbii

Marzena Cichosz wskazuje na trzy etapy, które można wyodrębnić w analizie ewolucji serbskiego systemu partyjnego: 1) lata 1990–2000; 2) lata 2000–2003 (etap związany z „buldożerową rewolucją”¹); 3) okres po 2003 roku (Cichosz,

---

¹ Buldożerowa rewolucja miała miejsce w Serbii w 2000 roku. Rozpoczęła się masowymi protestami po ogłoszeniu wyników wyborów prezydenckich, które wygrał opozycyjny kandydat, Vojislav Koštunica, jednak nie uznał ich ówczesny prezydent, Slobodan Milošević. Symbolicznym wydarzeniem był przemarsz protestujących pod siedzibę rządu,

2016, s. 34). Wydaje się, że zasadne jest jednak wyodrębnienie jeszcze jednego ważnego etapu – po uchwaleniu Konstytucji Republiki Serbii w 2006 roku.

2.1. System partyjny Republiki Serbii w latach 90. XX wieku

Serbski system wielopartyjny zaczął kształtować się już pod koniec lat 80. XX wieku. M. Cichosz zauważa, że na zdominowaną wówczas przez Związek Komunistów Jugosławii (*Savez komunista Jugoslavije*, SKJ) scenę polityczną zaczęły powracać reaktywowane partie oraz powstawały nowe formacje (Cichosz, 2016, s. 34). Dnia 28 lipca 1990 roku w republikach jugosłowiańskich przyjęto pierwszą ustawę zasadniczą – była to Konstytucja Republiki Serbii. J. Wojnicki podkreśla, że ustrojodawca lakonicznie odniósł się w niej do kwestii funkcjonowania partii politycznych. Choć przepisy konstytucyjne (szczególnie artykuły 42 i 44) gwarantowały wolność zrzeszania się w partie polityczne oraz inne organizacje społeczne i polityczne, zasada pluralizmu politycznego nie została w ustawie zasadniczej precyzyjnie wskazana (Wojnicki, 2009, s. 142).

Dominika Mikucka-Wójtowicz zwraca uwagę, że początków wielopartyjności w Serbii należy doszukiwać się na przełomie 1989 i 1990 roku, kiedy odbyły się pierwsze wolne wybory, jednak formalnie Serbia była jeszcze częścią SFRJ (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 412). Do tego czasu pojawiające się na serbskiej scenie politycznej ugrupowania miały charakter regionalny lub etnoregionalny. Powstawanie nowych

---

prowadzony przez Ljubisava Đokicia, przemieszczającego się na żółtej koparce. Był to znak na tyle charakterystyczny, że dał początek publicznej nazwie „buldożerowa rewolucja”. Protesty znacząco przyczyniły się do ostatecznej rezygnacji S. Miloševicia (Avioutsikii, 2007, s. 31; Wojnicki, 2009, s. 172).

partii politycznych w tamtym okresie było możliwe dzięki decyzji podjętej na listopadowym zjeździe Związku Komunistów Serbii (*Savez komunista Srbije*, SKS). W przyjętej deklaracji członkowie SKS stwierdzili, że nie widzą żadnych przeszkód administracyjnych dla tworzenia nowych ugrupowań i ich aktywnej obecności na scenie politycznej (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 415). Dnia 6 stycznia 1990 roku powołana została Serbska Odnova Narodowa (*Srpska narodna obnova*, SNO). Jej założycielami byli Mirko Jović i Vuk Drašković (który niedługo potem opuścił ugrupowanie).

W opisywanym przez D. Mikucką-Wójtowicz okresie serbska scena polityczna nie stanowiła platformy do swobodnej konkurencji partii i aktywności ugrupowań reprezentujących różne strony podziałów ideologicznych. Wywodząca się z SKS Socjalistyczna Partia Serbii (*Socijalistička partija Srbije*, SPS), pod przewodnictwem Slobodana Miloševicia, mimo pojawiania się nowych konkurencyjnych formacji wygrywała kolejne wybory i pozostała u władzy aż do 2000 roku. Slaviša Orlović skonstatował, że „życie polityczne” w Serbii w latach 90. XX wieku posiadało cechy zamkniętego państwa, zamkniętego społeczeństwa i zamkniętego systemu. Głównymi przesłankami dla sformułowania takiej opinii były według S. Orlovicia nałożone w tym czasie sankcje międzynarodowe oraz blokady instytucjonalne uniemożliwiające sprawne funkcjonowanie systemu politycznego (Orlović, 2007, s. 94).

W latach 1990–2000 liderzy poszczególnych partii politycznych skupiali się głównie na polityce federacyjnej SFRJ oraz wyborach do organów przedstawicielskich na poziomie federacji, a rywalizacja partii politycznych bazowała częściowo na podziałach programowych dotyczących kwestii powstawania niepodległych republik oraz sposobów ochrony ludności serbskiej zamieszkującej ich terytoria. Wyniki tej rywalizacji wyborczej zaprezentowano w tabeli 4.

Tabela 4. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w latach 1990–1997

Lista wyborcza	Wybory w 1990 roku		Wybory w 1992 roku		Wybory w 1993 roku		Wybory w 1997 roku	
	liczba mandatów	odsetek głosów	liczba mandatów	odsetek głosów	liczba mandatów	odsetek głosów	liczba mandatów	odsetek głosów
SPS	194	46,1%	101	28,8%	123	36,65%	110	42,4%
SPO	19	15,8%	–	–	–	–	45	19,2%
DS	7	7,4%	6	4,2%	29	11,57%	–	–
DZVM	8	2,6%	9	3%	5	2,61%	–	–
SDA	3	1,7%	–	–	–	–	–	–
SRSJ	2	1,5%	–	–	–	–	–	–
NSS	1	1,4%	–	–	–	–	–	–
SSS	2	1,0%	3	2,7%	–	–	–	–
SDS	1	0,6%	–	–	–	–	–	–
UJDI	1	0,5%	–	–	–	–	–	–
DSHV	1	0,5%	–	–	–	–	–	–
PDD	1	0,4%	–	–	–	–	–	–
SJ	1	0,4%	–	–	–	–	–	–
DRSM	1	0,1%	1	0,1%	–	–	–	–
SRS	–	–	73	22,6%	39	13,84%	82	28,07%

Tabela 4 (cd.)

Lista wyborcza	Wybory w 1990 roku		Wybory w 1992 roku		Wybory w 1993 roku		Wybory w 1997 roku	
	liczba mandatów	odsetek głosów	liczba mandatów	odsetek głosów	liczba mandatów	odsetek głosów	liczba mandatów	odsetek głosów
DEPOS	–	–	50	16,9%	45	16,63%	–	–
DSS	–	–	–	–	7	5,07%	–	–
KDR	–	–	2	1,5%	–	–	–	–
Arkan	–	–	5	0,3%	–	–	–	–
KPzDD i DPA	–	–	–	–	2	0,68%	–	–
Koalicja Vojvodina	–	–	–	–	–	–	4	2,72%
Demokratska Alternativa	–	–	–	–	–	–	1	1,47%
SVM / VMSZ	–	–	–	–	–	–	4	1,23%
Koalicja Lista za Sandžak (LS-SU)	–	–	–	–	–	–	3	1,20%
DKPB	–	–	–	–	–	–	1	0,34%
Niezależni kandydaci	8	9,1%	–	–	–	–	–	–

Legenda:

SPS – Socialistyczna Partia Serbii (*Socijalistička partija Srbije*).SPO – Serbski Ruch Odnowy (*Srpski pokret obnove*).

- DS – Partia Demokratyczna (*Demokratska stranka*).
- DZVM – Demokratska Wsólnota Wojwodinskih Węgrów (*Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara*).
- SDA – Partia Akciji Demokratycznej Sandžaku (*Stranka demokratske akcije Sandžaka*).
- SRJSJ – Związek Sił Demokratycznych Jugosławii/oddział wojwodiński (*Savez reformskih snaga Jugoslavije/Vojvodina*).
- NSS – Narodowa Partia Chłopska (*Narodna seljačka stranka*).
- SSS – Serbską Partię Chłopską (*Srpska seljačka stranka*).
- SDS – Serbska Partia Demokratyczna (*Srpska demokratska stranka*).
- UJDI – Stowarzyszenie Jugosłowiańskiej Demokratycznej inicjatywy (*Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu*).
- DSHV – Demokratyczny Związek Chorwatów z Wojwodiny (*Demokratski savez Hrvata u Vojvodini*).
- SJ – Partia Jugosłowian (*Stranka Jugoslavena*).
- PDD – Partia Demokratycznej Działalności (*Partija za demokratsko delovanje*).
- DRSM – Demokratyczna Reformatorska Partia Muzułmanów (*Demokratska reformska stranka Muslimana*).
- SRS – Serbska Partia Radykalna (*Srpska radikalna stranka*).
- DEPOS – Demokratyczny Ruch Serbii (*Demokratski pokret Srbije*).
- DSS – Demokratyczna Partia Serbii (*Demokratska stranka Srbije*).
- KDR – Koalicja Partii Demokratycznej i Reformistyczno-Demokratycznej Partii Wojwodiny (*Koalicija DS i Reformske demokratske stranke Vojvodine*).
- Arkan – Grupa Obywateli Željko Ražnatović – Arkan.
- KPzDD i DPA – Koalicja Partii Działalności Demokratycznej oraz Demokratycznej Partii Albańczyków (*Koalicija Partije za demokratsko delovanje i Demokratske partije Albanaca*).
- SVM / VMSZ – Związek Węgrów Wojwodiny (*Savez vojvođanskih Mađara*).
- LS-SU – Lista dla Sandžaku – dr Sulejman Ugljanin (*Lista za Sandžak – dr Sulejman Ugljanin*).
- DKPB – Demokratyczna Koalicja Preševo–Bujanovac (*Demokratska koalicija Preševo–Bujanovac*).

Źródło: Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 414–415; 2013, s. 91–92; *Okolo Izboru: Centar za slobodne izbore i demokratiju*, 1997.

W wyborach w 1990 roku SPS otrzymała 46,1% poparcia głosujących, co przełożyło się na 194 mandaty i pozwoliło partii na samodzielne rządy. Był to wyborczy debiut SPS, partii powstałej w wyniku połączenia dwóch innych ugrupowań – SKS oraz oddziału Socjalistycznego Związku Ludu Pracującego Jugosławii (*Socijalistički savez radnog naroda Srbije*, SSRNS). Lider SPS, S. Milošević, od 1989 roku sprawował urząd Prezydenta Republiki Serbii.

Dwa lata później poparcie dla SPS spadło drastycznie do poziomu 28,8%. Jedną z przyczyn tego spadku było stłumienie protestów opozycji przy użyciu siły. SPS otrzymała 101 mandatów (40,4% ogólnej ich liczby), ale już rok później odrobiła straty i w wyborach w 1993 roku uzyskała 123 mandaty. W kolejnej elekcji parlamentarnej, która odbyła się w 1997 roku, SPS otrzymała 42,4% głosów, co przełożyło się na 110 mandatów. Było to jednak zasługą utworzenia koalicji z mniejszymi partiami – Nową Demokracją (ND) i Jugosłowiańską Zjednoczoną Lewicą (JUL) (Cichosz, 2016, s. 35).

Od początku swojego funkcjonowania na jugosłowiańskiej (a następnie – serbskiej) scenie politycznej aktywność SPS charakteryzowała się negatywnym nastawieniem do rozpadu federacji. Partyjni liderzy nie uniknęli wyzwań związanych z przeprowadzeniem referendum niepodległościowych i odłączeniem się od federacji Słowenii i Chorwacji. Głównym celem politycznym SPS było jednak działanie na rzecz przyłączenia do Republiki Serbii terytoriów, na których wciąż zamieszkiwała ludność serbska (Waldenberg, 2005, s. 82).

W konsekwencji czterech elekcji parlamentarnych, których wyniki zaprezentowane zostały w tabeli 4, w Zgromadzeniu Narodowym RS zasiedli przedstawiciele 25 partii lub koalicji prezentujących różne programy. W tym czasie powstało wiele ugrupowań o charakterze nacjonalistycznym, których członkowie wyrażali protest przeciwko rozpadowi federacji.

Jednym z takich podmiotów był Serbski Ruch Odnowy (*Srpski pokret obnove*, SPO). Założycielami partii byli Vuk Drašković i Vojislav Šešelj. Ten ostatni jednak bardzo szybko opuścił ugrupowanie, aby w 1991 roku założyć Serbską Partię Radykalną (*Srpska radikalna stranka*, SRS). Początkowo SPO było partią skrajnie nacjonalistyczną i antykomunistyczną, którą uważano za główną siłę prodemokratyczną w kraju. Członkowie SPO byli organizatorami oraz uczestnikami licznych wieców i protestów przeciwko władzy komunistycznej. V. Drašković został z tego powodu dwukrotnie aresztowany.

W 1990 roku partia otrzymała 7,6% głosów, dzięki czemu zdobyła 19 mandatów. Do rywalizacji wyborczej w latach 1992 i 1993 SPO przystąpiło w ramach koalicji wyborczej DEPOS, która do parlamentu wprowadziła kolejno 26 i 37 deputowanych. Należy jednak zwrócić uwagę, że w skład koalicji DEPOS w roku 1992 wchodziła również Demokratyczna Partia Serbii (*Demokratska stranka Srbije*, DSS). SPO jako jedyna partia opozycyjna wzięła udział w wyborach parlamentarnych w 1997 roku, zdobywając 18% głosów, co przełożyło się na 45 mandatów w Zgromadzeniu. Po dziewięciu latach od utworzenia ugrupowania V. Drašković otrzymał propozycję objęcia funkcji wicepremiera jugosłowiańskiego rządu. Lider SPO przyjął ofertę S. Miloševicia, jednak zaledwie po czterech miesiącach – w trakcie trwania operacji *Allied Force*² – został zdymisjonowany. Mimo to można uznać, że SPO aż

---

² Operacja *Allied Force* była przeprowadzoną przez siły Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO) operacją lotniczą w Federalnej Republice Jugosławii. Rozpoczęła się 24 marca 1999 roku i początkowo była zaplanowana na kilka dni. Ostatecznie zakończyła się 20 czerwca 1999 roku. Oficjalnym celem operacji *Allied Force* było zapobieżenie katastrofie humanitarnej, będącej konsekwencją czystek etnicznych na terenie Kosowa (Peters, Johnson, Bensahel, Liston, Williams, 2001, s. 12).

do końca lat 90. stanowiło drugą co do wielkości siłę polityczną w kraju (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 212, 231).

Inną relewantną partią w kształtującym się na początku lat 90. XX wieku serbskim systemie partyjnym była Partia Demokratyczna (*Demokratska stranka*, DS), będąca kontynuatorką idei jednego z istotniejszych ugrupowań okresu przedwojennego. Inicjatorami reaktywacji byli między innymi Ljuba Tadić, Vojislav Koštunica i Borislav Pekić. W lutym 1990 roku DS oficjalnie wznowiła swoją działalność. Jej wyborcami i zwolennikami były głównie osoby identyfikujące się z inteligencją oraz grupy zorientowane na przemianę demokratyczne (Wojnicki, 2007, s. 280).

Serbska opozycja demokratyczna w połowie lat 90. XX wieku była podzielona na trzy główne nurty: nacjonalistów, narodowych demokratów i reformatorów (Bieber, 2003, s. 75). Florian Bieber broni tezy, że wiele partii w okresie transformacji ustrojowej zmieniał swoje hasła ideologiczne pod wpływem polityki prowadzonej przez rząd wobec narodowych i etnicznych podziałów w jugosłowiańskich republikach. Badacz za przykład podaje SPO V. Draškovicia i SRS V. Šešelja, które początkowo należały do opozycji ekstremalnie nacjonalistycznej, jednak w kolejnych latach rozpoczęły współpracę w celu zaprzestania serbskiej działalności zbrojnej w Bośni i Hercegowinie (Bieber, 2003, s. 75–76). Podobny przykład stanowią DS oraz ugrupowania powstałe wskutek jej rozłamu – DSS i Demokratyczne Centrum (*Demokratski centar*, DC). Ta grupa partii skupiała swoją uwagę na procesie demokratyzacji państwa, jednak okazjonalnie w latach 1994–1995 DS przyjęła narodowo ukierunkowaną agendę w celu poparcia Radovana Karadžicia – przywódcy Republiki Serbskiej w Bośni i Hercegowinie (Bieber, 2003, s. 75–76).

Liczba partii w Republice Serbii w kolejnych latach rosła systematycznie. Do końca 1990 roku zostało zarejestrowanych

56 ugrupowań politycznych, z których nie wszystkie posiadały status partii. W 1990 roku 53 podmioty wystawiły swoich kandydatów w wyborach. Większość z nich stanowiły małe ugrupowania, które potocznie nazywano *van partiami*, ponieważ prześmiewczo mówiono, że ich członkowie zmieściliby się w jednym aucie (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 415–416). Pięć lat później, w 1996 roku, w Republice Serbii zarejestrowanych było już 161 partii politycznych, a liczba ta wzrosła w 2000 roku do 200. Niemniej jednak podane liczby nie odpowiadają liczbie aktywnych ugrupowań. Szacowano, że w 2000 roku na 161 partii zaledwie 30 było aktywnych (Goati, 2002, s. 9).

W okresie prezydentury S. Miloševicia (zwłaszcza w latach 1997–2000) serbska opozycja demokratyczna cechowała się strukturalno-organizacyjną słabością. Wewnętrzne podziały oraz istotne różnice ideologiczne znacząco utrudniały współpracę zorientowaną na przyspieszenie procesu demokratyzacji kraju i odsunięcie od władzy lidera SPS. Bojkot wyborów parlamentarnych i prezydenckich w 1997 roku przyniósł niekorzystny efekt w postaci marginalizacji znaczenia opozycji (Wojnicki, 2009, s. 156–157). Svećko Mihailović mimo to wskazał trzy podstawowe formy aktywności serbskiej opozycji w latach 90. Były to: zjednoczenie sił (na przykład koalicje DEPOS czy *Zajedno*), organizowanie bojkotu wyborów parlamentarnych i prezydenckich oraz organizowanie cyklicznych protestów ulicznych (Mihailović, 2001, s. 6).

2.2. System partyjny Republiki Serbii w latach 2000–2006

Dnia 27 lipca 2000 roku S. Milošević ogłosił przeprowadzenie przyspieszonych wyborów prezydenckich, które miały się odbyć 24 września 2000 roku. Wówczas opozycja zjednoczyła siły i wystawiła przeciwko S. Miloševiciowi kandydaturę V. Koštunica – lidera DSS. W pierwszej turze elekcji V. Koštunica zdobył

50,24% głosów, znacznie wyprzedzając S. Miloševicia, który uzyskał poparcie na poziomie 37,15%. Trzecim kandydatem na urząd prezydenta był popierany przez SRS Tomislav Nikolić. Zdobył on 5,88% głosów. Po przegranych wyborach prezydenckich S. Milošević dopiero po kilkunastu dniach uznał ich oficjalne wyniki. Zapadła wówczas decyzja o skróceniu kadencji serbskiego parlamentu (Wojnicki, 2009, s. 157).

W dniu 23 grudnia 2000 roku w Serbii odbyły się pierwsze od obalenia reżimu S. Miloševicia realnie wolne wybory parlamentarne (Spasić, Subotić, 2001). Wybory z ogromną przewagą wygrała koalicja Demokratyczna Opozycja Serbii, uzyskując 176 mandatów (zob. tabela 5). DOS była koalicją złożoną z 19 partii politycznych³. W Zgromadzeniu Narodowym RS mandaty objęli też przedstawiciele trzech innych podmiotów: SPS, SRS i SSJ. Mogłoby się więc wydawać, że wyniki elekcji dowiodły niewielkiego stopnia fragmentaryzacji serbskiego systemu partyjnego. Przeczył temu jednak fakt, że DOS była strukturą złożoną z dziewiętnastu, a SSJ – z czterech partii, co skutkowało tym, że w parlamencie zasiedli ostatecznie reprezentanci aż 25 ugrupowań.

---

³ W skład Demokratycznej Opozycji Serbii weszły: Partia Demokratyczna (DS, 45 mandatów), Demokratyczna Partia Serbii (DSS, 45 mandatów), Obywatelski Sojusz Serbii (GSS, 9 mandatów), Nowa Demokracja (NS, 9 mandatów), Socjaldemokracja (SD, 9 mandatów), Nowa Serbia (NS, 8 mandatów), Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Serbii (DHSS, 7 mandatów), Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV, 6 mandatów), Związek Węgrów Wojwodiny (VMSZ, 6 mandatów), Demokratyczna Alternatywa (DA, 6 mandatów), Ruch na rzecz Demokratycznej Serbii (PDS, 5 mandatów), Centrum Demokratyczne (DC, 4 mandaty), Unia Socjaldemokratyczna (SDU, 4 mandatu), Koalicja Wojwodina (4 mandaty), Reformatorzy Wojwodiny (RDSV, 4 mandaty), Sandżacka Partia Demokratyczna (SDP, 2 mandaty), Serbski Ruch Oporu (SPO, 1 mandat), Liga na rzecz Šumadiji (LŠ, 1 mandat), Stowarzyszenie Wolnych i Niezależnych Związków Zawodowych (ASNS, 1 mandat).

Tabela 5. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2000 roku

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Liczba mandatów
DOS – Demokratyczna Opozycja Serbii – dr Vojislav Koštunica (<i>Demokratska opozicija Srbije</i> – dr Vojislav Koštunica)	2 402 387	64,08	176
Socjalistyczna Partia Serbii – Slobodan Milošević (<i>Socijalistička partija Srbije</i> , SPS – Slobodan Milošević)	515 845	13,76	37
Serbska Partia Radykalna – dr Vojislav Šešelj (<i>Srpska radikalna stranka</i> , SRS – dr Vojislav Šešelj)	322 333	8,60	23
SSJ – Partia Jedności Serbskiej – prof. Borislav Pelević (<i>Stranka srpskog jedinstva</i> – prof. Borislav Pelević)	199 847	5,33	14
Serbski Ruch Odnowy (<i>Sprski pokret obnove</i> , SPO)	141 296	3,77	0
DSP – Demokratyczna Partia Socjalistyczna (<i>Demokratska socijalistička partija</i>)	31 951	0,85	0
SSDP – Serbska Partia Socjaldemokratyczna (<i>Srpska socijaldemokratska stranka</i>)	29 383	0,78	0
JUL – Jugosłowiańska Lewica (<i>Jugoslovenska levica</i>)	14 317	0,38	0
Razem	3 748 623	100	250

Źródło: Baza podataka – Dokumentacioni Priolog, 2010.

Indeks Gallaghery⁴ dla omawianych wyborów parlamentarnych wyniósł 7,83. Jest to wartość charakterystyczna dla

⁴ Indeks Gallaghery zwany jest też indeksem LSq (*least-square index*). Stanowi on miernik dysproporcjonalności systemu wyborczego (między liczbą otrzymanych głosów a liczbą przyznanych mandatów). Zakładając sytuację, w której przeprowadzone wybory byłyby idealnie proporcjonalne, indeks Gallaghery wyniósłby 0. Im wyższa wartość indeksu, tym większa dysproporcjonalność przy przeliczaniu liczby oddanych

systemów politycznych, w których zastosowanie znajduje mieszany system wyborczy (Michalak, Sokala, Uziębło, 2013, s. 48). Rekordowy poziom osiągnął w Serbii w 2000 roku poziom chwiejności wyborczej. Wyniósł on wówczas 110%, podczas gdy średnia jego wartość dla sześciu kolejnych cykli wyborczych oscylowała wokół 50% (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 447). Stanowi to argument na rzecz tezy, że elektorat serbskich partii politycznych nie był lojalny, a same partie nie potrafiły wykształcić trwałych więzi pomiędzy reprezentantami a wyborcami.

Rząd koalicyjny wyłoniony po wyborach w 2000 roku nie był w stanie sprawować władzy przez pełną kadencję. Między DS i DSS pojawiły się spory, których konsekwencją były podziały wewnątrzkoalicyjne. Konflikt pomiędzy liderami partii, V. Koštunicą i Zoranem Đindiciem, toczył się zarówno na poziomie partyjnym, jak i personalnym. DS i DSS miały odmienny pogląd na temat współpracy rządu z Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii oraz ewentualnego wydania Trybunałowi S. Miloševicia, a także na temat integralności Jugosławii i relacji politycznych z Kosowem (Wojnicki, 2009, s. 159). Ostatecznie DSS V. Koštunicy wycofała swój udział w koalicji, a w jej ślady poszła Grupa 17 Plus. Kiedy liderzy DS, najliczniejszej partii wchodzącej w skład DOS, ogłosili samodzielny start w wyborach parlamentarnych, w listopadzie 2003 roku doszło do ostatecznego rozpadu koalicji demokratycznej (Motyl, Schnetzer, 2004, s. 498).

DSS, która ostatecznie zdobyła w wyborach 53 mandaty, zarejestrowała listę wyborczą wraz z koalicjantami: Ludową

---

głosów na liczbę otrzymanych mandatów (inaczej ujmując – tym większy stopień odchylenia systemu wyborczego od idealnej proporcjonalności) (Michalak, Sokala, Uziębło, 2013, s. 48). Zwolennikiem posługiwania się indeksem Gallaghery był m.in. Arend Lijphart, według którego jest to jedna z bardziej miarodajnych metod możliwych do zaimplementowania przez badaczy nauk o polityce (Lijphart, 2012, s. 60).

Partią Demokratyczną (*Narodna demokratska stranka*, DSS), Serbską Partią Liberalną (*Srpska liberalna stranka*, SLS) i Serbską Partią Demokratyczną (*Srpska demokratska stranka*, SDS). Koalicyjną listę wyborczą skonstruowała też DS razem z Obywatelskim Sojuszem Serbii (*Gradanski savez Srbije*, GSS), Centrum Demokratycznym (*Demokratski centar*, DC), Unią Socjaldemokratyczną (*Socijaldemokratska unija*, SDU) i partiami z Sandżaku. Partia G17 Plus zarejestrowała wspólną listę z SDS.

Największym wygranym tych wyborów była opozycyjna SRS, która w stosunku do poprzednich wyborów zwiększyła liczbę posiadanych mandatów o 59 (zob. tabela 6). Na drugim miejscu uplasowała się DSS, której przedstawiciele zdobyli 53 parlamentarne mandaty. Również G17 Plus zyskała liczną reprezentację (34 przedstawicieli). Największym przegranym okazała się DS, która straciła aż 25 mandatów. Zwycięstwo SRS okazało się jednak pyrrusowe, ponieważ rząd utworzyły DSS, G17 Plus, NS i SPO. Koalicyjny gabinet kolejny raz nie przetrwał całej kadencji i w styczniu 2007 roku rozpisano przedterminowe wybory.

Tabela 6. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2003 roku

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów w %	Liczba mandatów	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
SRS – Serbska Partia Radykalna (<i>Srpska radikalna stranka</i>)	1 056 256	27,62	82	+59
DSS – Demokratyczna Partia Serbii (<i>Demokratska stranka Srbije</i>)	678 031	17,73	53	+8
DS – Partia Demokratyczna (<i>Demokratska stranka</i>)	481 249	12,58	37	–25

Tabela 6 (cd.)

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów w %	Liczba mandatów	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
G17 Plus	438 422	11,46	34	+34
SPO – NS – Serbski Ruch Odnowy i Nowa Serbia (Srpski pokret obnove, Nova Srbija)	293 082	7,66	22	+14
SPS – Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i>)	291 341	7,62	22	–15
Razem	3 238 381	84,07	250	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Izbori za narodne...*, Republička izborna komisija, 2003.

2.3. System partyjny Republiki Serbii po uchwaleniu konstytucji w 2006 roku

W 2006 roku doszło do ogłoszenia niepodległości Czarnogóry i uchwalenia nowej Konstytucji Republiki Serbii. Jak zauważa Magdalena Rekść, nie brakowało opinii, że nowa ustawa zasadnicza nie jawi się jako w pełni demokratyczna (Rekść, 2007, s. 91–92). W tej – obowiązującej do dziś – ustawie zasadniczej z 2006 roku starano się jednak określić zasady ustrojowe zgodnie z wymogami stawianymi państwom demokratycznym. E. Bujwid-Kurek wskazuje, że w kontekście zmian ustrojowych istotna jest realizacja założeń pluralizmu politycznego, dzięki której partie polityczne, tworzone w oparciu o demokratyczne zasady, przystępują do rywalizacji o władzę w państwie

(Bujwid-Kurek, 2005, s. 257). Reguły powoływania i działalności partii politycznych zostały zawarte w artykule 5 Konstytucji, który stanowi:

Gwarantuje się oraz uznaje rolę partii politycznych w demokratycznym wyrażaniu politycznej woli obywateli. Tworzenie partii politycznych nie podlega ograniczeniom. Zakazana jest działalność partii politycznych, która jest ukierunkowana na burzenie porządku konstytucyjnego, łamanie zagwarantowanych praw człowieka, praw mniejszości narodowych lub wywoływanie nienawiści na tle rasowym, narodowym czy wyznaniowym. Partie polityczne nie mogą bezpośrednio sprawować władzy ani jej swojej kontroli podporządkować (*Ustav Republike Srbije*, 2006, art. 5).

W dniu 21 stycznia 2007 roku w Republice Serbii odbyły się kolejne wybory parlamentarne. Były pierwszymi, które przeprowadzono po rozpadzie Związku Państw Serbii i Czarnogóry. Zarejestrowano wówczas 20 list wyborczych. Wybory wygrała SRS, która uzyskała 81 mandatów. Na drugim miejscu uplasowała się DS, której przypadły 64 mandaty. Ponadto mandaty parlamentarne otrzymali przedstawiciele: DSS i NS (47 mandatów), G17 Plus (19 mandatów), SPS (16 mandatów) oraz LDS (15 mandatów). Partie mniejszości, których nie obowiązywał pięcioprocentowy próg wyborczy, zdobyły łącznie osiem mandatów, uzyskując 3,34% oddanych głosów (zob. tabela 7).

Czteromiesięczne powyborcze negocjacje, których efektem było utworzenie rządu V. Koštunicy, nie przyniosły oczekiwanych długofalowych skutków. Rząd bowiem okazał się nietrwały i upadł po zaledwie dziesięciu miesiącach funkcjonowania.

Tabela 7. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2007 roku

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Liczba mandatów	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
SRS – Serbska Partia Radykalna (<i>Srpska radikalna stranka</i>)	1 153 453	28,60	81	–1
DS – Partia Demokratyczna – Boris Tadić (<i>Demokratska stranka – Boris Tadić</i>)	915 854	22,71	64	+41
DSS – NS – Demokratyczna Partia Serbii i Nowa Serbia (<i>Demokratska stranka Srbije – Nova Srbija – Vojislav Koštunica</i>)	667 615	16,55	47	–10
G17 Plus	275 041	6,82	19	–12
SPS – Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i>)	227 580	5,64	16	–6
LDP – Partia Liberalno-Demokratyczna – Čedomir Jovanović (<i>Liberalno-demokratska partija – Čedomir Jovanović</i>)	214 262	5,31	15	+8
VMSZ – Związek Węgrów Wojwodiny – Jožef Kasa (<i>Savez vojvođanskih Mađara – Jožef Kasa</i>)	52 510	1,30	3	+3
Koalicja na rzecz Sandżaku – dr Sulejman Ugljanin (<i>Koalicija Lista za Sandžak – dr Sulejman Ugljanin</i>)**	33 823	0,84	2	–
Związek Romów Serbii – dr Rajko Đurić (<i>Unija Roma Srbije – dr Rajko Đurić</i>)	17 128	0,42	1	+1

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Liczba mandatów	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
Albańska Koalicja Doliny Preszewa (<i>Koalicija Albanaca Preševske doline</i>)	16 973	0,42	1	+1
Partia Romska – Šajn Srđan (<i>Romska partija – Šajn Srđan</i>)	14 631	0,36	1	+1
Razem	3 588 870	88,97	250	–

* Partia Liberalno-Demokratyczna (LDP) zawiązała koalicję wyborczą z Obywatelskim Sojuszem Serbii (*Građanski savez Srbije*, GSS), Unią Socjaldemokratyczną (*Socijaldemokratska unija*, SDU) i Ligą Socjaldemokratów Wojwodiny (*Liga socijaldemokrata Vojvodine*, LSV).

** W skład Koalicji na rzecz Sandżaku weszły następujące partie: Partia Akcji Demokratycznej Sandżaku (*Stranka demokratske akcije Sandžaka*, SDA), Bośniacka Demokratyczna Partia Sandżaka (*Bošnjačka demokratska stranka Sandžaka*), Partia Reformatorska Sandżaku (*Reformska stranka Sandžaka*), Socjaldemokratyczna Partia Sandżaku (*Socijaldemokratska partija Sandžaka*), Społeczno-liberalna Partia Sandżaku (*Socijalno-liberalna partija Sandžaka*).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Izbori za narodne...*, Republička izborna komisija, 2007.

Dnia 17 lutego 2008 roku władze Kosowa ogłosiły deklarację niepodległości. Wywołało to spór dotyczący nie tylko integralności terytorialnej Serbii, lecz także jej stosunków z UE i przyszłości procesu integracji europejskiej. Członkowie rządu V. Koštunicy wraz z prezydentem byli podzieleni w kwestii reakcji i ustosunkowania się do jednostronnej deklaracji niepodległości Kosowa, jednak poważniejszym wyzwaniem okazało się wypracowanie wspólnego stanowiska, które wyrażałoby serbskie interesy na arenie międzynarodowej (Bujwid-Kurek, 2009, s. 85).

Premier V. Koštunica kwestię niepodległości Kosowa postrzegał jako problem polityczny na poziomie wewnętrznym (parlamentarnym) i zewnętrznym. Uważał, że serbscy liderzy partyjni powinni wypracować wspólne stanowisko, które podkreślałoby niezbywalne prawo Republiki Serbii do Kosowa jako integralnej części państwa w rozumieniu prawa międzynarodowego, a jednocześnie chciał utrzymać dobre relacje z UE (Economides, Ker-Lindsay, 2015, s. 4). Wiele państw członkowskich UE wspierało Kosowo w dążeniach niepodległościowych, a następnie przedstawiciele tych państw w stosunkowo niedługim czasie uznali jego niepodległość. V. Koštunica sprzeciwiał się podpisaniu układu z tymi państwami UE, które uznały niepodległość Kosowa (Żukiewicz, 2017, s. 41).

P. Żukiewicz (2017, s. 41) wskazuje, że po rozpadzie Unii Państwowej Serbii i Czarnogóry w 2006 roku oraz po jednostronnym ogłoszeniu aktu niepodległości przez Kosowo serbski system partyjny uległ zauważalnej rekonfiguracji. Poza problemami natury geopolitycznej, Serbia została dotknięta także światowym kryzysem gospodarczym, który negatywnie wpłynął na sytuację społeczno-ekonomiczną w kraju. W tym samym roku, w wyniku konfliktu koalicyjnych liderów: V. Koštunicy, Borisa Tadicia i Mładana Dinkicia, rozpadła się koalicja DSS, DS i G17Plus. Z tego powodu rozpisano przedterminowe wybory.

Elekcję przeprowadzono 11 maja 2008 roku, a w jej wyniku zmianie uległ rozkład sił w Zgromadzeniu Narodowym RS (zob. tabela 8). Demokratycznej koalicji „O Europejską Serbię Borisa Tadicia”, w skład której weszli kandydaci siedmiu partii, przypadły 102 mandaty. Jej trzonem była DS. Pozostałych kandydatów koalicji zgłosiły następujące podmioty: G17 Plus, SDP, SPO, LSV, Serbska Lista na rzecz Kosowa i Metochii (*Srpska lista za Kosovo i Metohiju*). W ramach proeuropejskiej koalicji 25 mandatów przypadło partii G17

Plus. Partia V. Šešelja poradziła sobie gorzej niż w poprzednich wyborach, zdobywając o trzy mandaty mniej w stosunku do wyborów z 2007 roku. Największy spadek odnotowały DSS i NS V. Koštunicy, tracąc aż 13 mandatów, między innymi na rzecz Partii Liberalno-Demokratycznej Čedomira Jovanovicia. W Zgromadzeniu Narodowym RS znalazło się osiem ugrupowań reprezentujących mniejszości narodowe (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 382).

Tabela 8. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2008 roku

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Liczba mandatów	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
O Europejską Serbię – Boris Tadić* (<i>Za evropsku Srbiju</i> – Boris Tadić)	1 590 200	38,42	102	+5
SRS – Serbska Partia Radykalna – dr Vojislav Šešelja (<i>Srpska radikalna stranka</i> – dr Vojislav Šešelja)	1 219 436	29,46	78	–3
DSS–NS – Demokratyczna Partia Serbii i Nowa Serbia – Vojislav Koštunica (<i>Demokratska stranka Srbije</i> – <i>Nova Srbija</i> – Vojislav Koštunica)	480 987	11,62	30	–13
SPS–PUPS–JS – Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i>) – Partia Zjednoczonych Emerytów Serbii (<i>Partija ujedinjenih penzionera Srbije</i>) – Zjednoczona Serbia (<i>Jedinstvena Srbija</i>)	313 896	7,58	20	+2

Tabela 8 (cd.)

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Liczba mandatów	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
LDP – Partia Liberalno-Demokratyczna – Čedomir Jovanović (<i>Liberalno-demokratska partija</i> – Čedomir Jovanović)	216 902	5,24	13	+6
Koalicja Węgierska – István Pásztor** (<i>Mađarska koalicija</i> – Ištvan Pastor)	74 874	1,81	4	+1
Bośniacka Lista o Europejski Sandžak – dr Sulejman Ugljanin (<i>Bošnjačka lista za evropski Sandžak</i> – dr Sulejman Ugljanin)	38 148	0,92	2	–
Albańska Koalicja Doliny Preszewa (<i>Koalicija Albanaca Preševske doline</i>)	16 801	0,41	1	–
Razem	4 139 384	95,46	250	–

* Koalicja „O Europejską Serbię” skupiona była wokół Partii Demokratycznej (*Demokratska stranka*, DS) i G17 Plus. Tworzyły ją również m.in.: Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (*Liga Socjaldemokrata Vojvodine*, LSV), Sandżacka Partia Demokratyczna (*Sandžačka demokratska partija*, SDP), Serbski Ruch Odnowy (*Srpski pokret obnove*, SPO), Demokratyczny Związek Chorwatów w Wojwodinie (*Demokratski savez Hrvata u Vojvodini*, DSHV).

** Koalicja węgierska skupiała trzy partie reprezentujące mniejszość węgierską. Były to: Związek Węgrów Wojwodiny (*Savez vojvođanskih Mađara*, VMSZ), Demokratyczna Partia Węgrów Wojwodiny (*Demokratska stranka vojvođanskih Mađara*, DSVM) i Demokratyczny Związek Węgrów Wojwodiny (*Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara*, DZVM).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Izbori za narodne poslanike...*, Republička izborna komisja, 2008.

Po wyborach w 2008 roku lider SPS, Ivica Dačić, rozpoczął negocjacje z SRS V. Šešelja. Zakończyły się jednak fiaskiem i antyeuropejska SPS I. Dačića zdecydowała się zawrzeć koalicję z proeuropejskimi DS i G17 Plus. Na czele rządu stanął Mirko Cvetković. Uważa się jednak, że największym wygranym przetargów koalicyjnych był właśnie I. Dačić, który odrzucił symboliczne (tożsamościowe) podziały partyjne na rzecz podziałów dystrybucyjnych (gospodarczych, modernizacyjnych), przez co doceniona została jego „dojrzałość” polityczna (Mikucka-Wójtowicz, 2013, s. 249–250).

W dniu 21 października 2008 roku grupa zwolenników T. Nikolicia, która w wyniku wewnętrznego rozłamu opuściła SRS, utworzyła nową formację – Serbską Partię Postępową (*Srpska napredna stranka*, SNS). Na początku 2011 roku poziom poparcia dla SNS był wyższy niż dla trzech pozostałych partii opozycyjnych łącznie (SNS: *Razorna politika...*, 2011). Dwoma najbardziej liczącymi się ugrupowaniami były wówczas SNS T. Nikolicia i DS ówczesnego prezydenta B. Tadića. W 2011 roku SNS zorganizowała w Belgradzie serię protestów przeciw szerzącej się korupcji i pogarszającej się sytuacji gospodarczej kraju (*Serbia Holds Biggest...*, 2011). Celem SNS było zmuszenie rządu i prezydenta do rozpisanie przedterminowych wyborów, w których T. Nikolić i Aleksandar Vučić (dwaj najpopularniejsi liderzy ugrupowania) upatrywali szansę na zdobycie większości parlamentarnej. Dążeniom liderów sprzyjał kryzys ekonomiczny, który Serbia odczuła najdotkliwiej spośród wszystkich państw regionu bałkańskiego (Lazea, 2015, s. 101). Mimo iż cel ten nie został osiągnięty i wybory odbyły się dopiero w maju 2012 roku, kampania wyborcza rozpoczęła się wraz ze wspomnianymi protestami i trwała nieformalnie dziesięć miesięcy.

W wyborach zarejestrowano 18 list, czyli o cztery mniej w porównaniu do wyborów z 2008 roku. Swoich kandydatów

wystawiły 93 organizacje, w tym 54 partie polityczne i 39 stowarzyszeń oraz ruchów społecznych (Mikucka-Wójtowicz, 2013, s. 254). Zwycięzcą wyborów została SNS, na kandydatów której zagłosowało 24,4% wyborców, co przełożyło się na 73 mandaty (zob. tabela 9). Triumf SNS można

Tabela 9. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2012 roku

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Mandaty	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
Poruszmy Serbię – Tomislav Nikolić (<i>Pokrenimo Srbiju</i> – Tomislav Nikolić)*	940 659	24,05	73	+64
Wybór Lepszego Życia – Boris Tadić (<i>Izbor za bolji život</i> – Boris Tadić)**	863 294	22,07	67	–4
Ivica Dačić – SPS – PUPS – JS – Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i>) – Partia Zjednoczonych Emerytów Serbii (<i>Partija ujedinjenih penzionera Srbije</i>) – Zjednoczona Serbia (<i>Jedinstvena Srbija</i>)	567 689	14,51	44	+24
DSS – Demokratyczna Partia Serbii – Vojislav Koštunica (<i>Demokratska stranka Srbije</i> – Vojislav Koštunica)	273 532	7,00	21	–
Odwrót – Čedomir Jovanović (Čedomir Jovanović – <i>Preokret</i>)***	255 546	6,53	19	+3
Zjednoczone Regiony Serbii – Mlađan Dinkić (<i>Ujedinjeni regioni Srbije</i> – Mlađan Dinkić)	215 666	5,51	16	–5

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Mandaty	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
VMSZ – Związek Węgrów Wojwodiny – István Pásztor (<i>Savez vojvođanskih Mađara – Ištvan Pastor, VMSZ</i>)	68 323	1,75	5	+1
SDA – Partia Akcji Demokratycznej Sandżaku – dr Sulejman Ugljanin (<i>Stranka demokratske akcije Sandžaka</i>)	27 708	0,69	2	+2
Wszyscy Razem – Emir Elfić (<i>Sve zajedno – Emir Elfić</i>)	24 993	0,63	1	+1
Nikt z Powyższych (<i>Nijedan od ponuđenih odgovora</i>)	22 905	0,59	1	+1
Albańska Koalicja Doliny Preszewa (<i>Koalicija Albanaca Preševske doline</i>)	13 384	0,30	1	–
Razem	3 273 639	83,63	250	–

* Członkami Koalicji „Poruszmy Serbię” były: Serbska Partia Postępowa (*Srpska napredna stranka, SNS*), Nowa Serbia (*Nova Srbija, NS*), Ruch Siła Serbii (*Pokret snaga Srbije, PSSBK*), Ruch Socjalistów (*Pokret socijalista, PS*), Narodowa Partia Chłopska (*Narodna seljačka stranka, NSS*) oraz trzy partie mniejszości (Boszniaków, Romów i Macedończyków).

** W skład koalicji wyborczej „Wybór Lepszego Życia” weszły: Partia Demokratyczna (*Demokratska stranka, DS*), Socjaldemokratyczna Partia Serbii (*Socijaldemokratska partija Srbije, SDP*), Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (*Liga Socijaldemokrata Vojvodine, LSV*), Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Serbii (*Demohrišćanska stranka Srbije, DHSS*), Demokratyczny Związek Chorwatów w Wojwodinie (*Demokratski savez Hrvata u Vojvodini, DSHV*), Zieloni Serbii (*Zeleni Srbije, ZS*).

*** Koalicja Odwrot składała się z kandydatów Partii Liberalno-Demokratycznej (*Liberalno-demokratska partija, LDP*), Serbskiego Ruchu Odnowy (*Srpski pokret obnove, SPO*), Unii Socjaldemokratycznej (*Socijaldemokratska unija, SDU*) i Bogata Serbia (*Bogata Srbija, BS*).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Izbori za narodne poslanike...*, Republička izborna komisija, 2012.

uznać za spektakularny, gdyż wybory parlamentarne były pierwszym poważnym „sprawdzeniem” dla tego ugrupowania. Macierzyste ugrupowanie T. Nikolicia, SRS, uzyskało 4,61% głosów i nie przekroczyło progu wyborczego, co oznaczało, że żaden z kandydatów nie uzyskał mandatu. Elektorat SRS został więc częściowo „przejęty” przez SNS. D. Mikucka-Wójtowicz trafnie zauważa, że obie partie na płaszczyźnie programowej różnią się diametralnie od siebie. Badaczka wskazuje, że SRS, obok DSS V. Koštunicy, pozostała jedną z dwóch partii antyeuropejskich, podczas gdy członkowie SNS w kadencji 2008–2012 ogłosili swoje poparcie dla zacieśniania relacji z UE, mimo że w Zgromadzeniu Narodowym RS głosowali przeciwko przyspieszeniu procesu integracji europejskiej (Mikucka-Wójtowicz, 2013, s. 261–262).

Analizując przebieg i wyniki wyborów parlamentarnych w 2012 roku, należy wziąć pod uwagę jeszcze jeden, niezwykle istotny, komponent analizy, którym okazały się wybory prezydenckie. W serbskim systemie politycznym prezydent dysponuje szerokim zakresem uprawnień, mając między innymi możliwość niepowołania proponowanego kandydata na premiera (Bujwid-Kurek, 2012, s. 71–72). Oczywiście jest natomiast współpraca kandydata na prezydenta z partią lub koalicją, z której się wywodzi.

Kadencja 2008–2012 była pierwszą pełną kadencją Zgromadzenia Narodowego RS od czasu uchwalenia nowej Konstytucji Republiki Serbii w 2006 roku. Ówczesny prezydent B. Tadić złożył urząd dziesięć miesięcy przed końcem kadencji, aby umożliwić przeprowadzenie wyborów prezydenckich i parlamentarnych w tym samym czasie. Wygrana T. Nikolicia, kandydata SNS, w drugiej turze elekcji prezydenckiej 20 maja 2012 roku była pokłosiem sukcesu SNS w wyborach parlamentarnych, które odbyły się 6 maja 2012 roku.

Dodatkowo rząd, który SNS stworzyła w koalicji między innymi z SPS, a na czele którego stanął I. Dačić, posiadał poparcie nowego prezydenta. Przez pierwszy rok działania rządzący cieszyli się dużym poparciem społecznym. W połowie 2013 roku, według sondaży, poparcie dla SNS pozostawało na wysokim, ponad czterdziestoprocentowym, poziomie. DS byłego prezydenta B. Tadića cieszyła się wówczas dwudziestoprocentowym poparciem, natomiast socjaliści mogliby liczyć zaledwie na 10% poparcia (Lazea, 2015, s. 104).

Dnia 21 stycznia 2014 roku UE rozpoczęła oficjalne negocjacje akcesyjne z Republiką Serbii. Niewątpliwie należy to uznać za sukces koalicyjnego rządu SNS–SPS, który utrzymał władzę przez 18 miesięcy. Rozpoczęcie negocjacji wymagało od rządzących podjęcia próby normalizacji relacji z Kosowem. Jej efektem było tak zwane porozumienie brukselskie podpisane 19 kwietnia 2013 roku. Na mocy porozumienia rząd Kosowa odzyskał kontrolę nad całym terytorium powstałego w 2008 roku państwa, ale w zamian za to władze kosowskie przyznały szeroki zakres uprawnień Związkowi Gmin Serbskich, działającemu na północy Kosowa. W praktyce w analizowanym cyklu wyborczym serbskie władze zachowały realny wpływ na kosowską sytuację wewnętrzną, oferując jednocześnie rozpoczęcie kolejnych etapów negocjacji dwustronnych (Szpala, 2018).

Rząd I. Dačića nie przeprowadził zapowiadanych reform gospodarczych. Przygotowywany przez wicepremiera A. Vučića tak zwany Plan Marshalla dla Serbii również nie doczekał się implementacji. Co więcej, A. Vučić został oskarżony przez ówczesnego ministra gospodarki, Sašę Radulovicia, o blokowanie zainicjowanych w gronie ekspertów reform, których celem było sprostanie wymogom Międzynarodowego Funduszu Walutowego (*International Monetary Fund*, IMF). IMF udzielił bowiem serbskiemu rządowi pożyczki, która miała posłużyć

dostosowaniu sytuacji ekonomicznej do standardów unijnych, niezbędnych do rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych.

Na łamach prasy wielu komentatorów wskazywało, że najważniejsi politycy SNS mogą być odpowiedzialni za korupcję. Mimo to opozycyjni politycy DS nie byli w stanie zaangażować swoich partyjnych współpracowników do skutecznego zdemaskowania tych działań (*Nenadić: Nema više...*, 2013; *Serbia: overview of...*, 2014). Ponadto wysoki poziom poparcia dla SNS był zasługą między innymi A. Vučića, który – paradoksalnie – swój sukces polityczny zawdzięczał kampanii antykorupcyjnej (*Serbia: Hopefully a New...*, 2014). W związku z optymistycznymi prognozami dla SNS A. Vučić wezwał do rozpisania przedterminowych wyborów.

W połowie kadencji rząd SPS–SNS podał się do dymisji. Premier I. Dačić zwrócił się do prezydenta T. Nikolicia z wnioskiem o rozpisanie przedterminowych wyborów parlamentarnych. Koalicyjny rząd posiadał stabilną większość parlamentarną. Według obserwatorów serbskiej sceny politycznej pomysł przeprowadzenia przedterminowych wyborów nie był jednak zaskoczeniem (Ristić, 2014, s. 86). Głównym argumentem rządzących na rzecz przedterminowej elekcji była potrzeba otrzymania możliwie największego wsparcia serbskich obywateli, niezbędnego w procesach kontynuacji rozpoczętych reform, negocjacji z UE oraz normalizacji stosunków z Kosowem. Prezydent T. Nikolić, który wyraził zgodę na rozpisanie wyborów, stwierdził, że „rząd chce udowodnić i wzmocnić swoją legitymizację” (*Predsednik Nikolić raspisao...*, 2014).

W wyborach, które przeprowadzono 16 marca 2014 roku, wzięło udział 40 partii, stowarzyszeń i ruchów społecznych. Zarejestrowano 19 list wyborczych (o jedną więcej w stosunku do wyborów w 2012 roku), na których znalazły się nazwiska 3020 kandydatów. Pośród nich 1087, czyli 36%, stanowiły kobiety. Kampania wyborcza oceniana była jako nieinteresująca

i monotematyczna (Mikucka-Wójtowicz, 2016, s. 144). Poza DSS, SRS i prawicowymi ruchami *Dveri* i *Obraz*, które wzywały do zerwania negocjacji z UE, a w zamian proponowały zacieśnianie relacji z Rosją, większość partii politycznych prezentowała bardzo zbliżone programy wyborcze (Ristić, 2014, s. 81). Postulowały one kontynuację dialogu z UE i Kosowem, zwalczanie korupcji oraz intensyfikację zabiegów o pozyskanie inwestycji zagranicznych, które mogłyby stymulować rozwój gospodarczy.

Na wynik wyborczy DS wpłynąć mogła decyzja B. Tadicia, który 30 stycznia 2014 roku opuścił DS. Było to niespodziewane posunięcie, bowiem jeszcze 21 stycznia 2014 roku, podczas posiedzenia zarządu DS, były prezydent zapowiadał, że nie zamierza zmieniać swojej partyjnej afiliacji. B. Tadić nie zrezygnował z udziału w wyborach parlamentarnych, jednak podkreślał, że nie ma czasu i wystarczających zasobów, aby w tak newralgicznym przedwyborczym okresie zakładać nową partię.

Mimo to 9 lutego 2014 roku uroczyście ogłoszono powstanie i rejestrację nowego ugrupowania pod kierownictwem B. Tadicia – Nowej Partii Demokratycznej (*Nova demokratska stranka*, NDS). NDS zawiązało przedwyborczą koalicję z pięcioma mniejszymi partiami (w skład koalicji weszła między innymi LSV Nenada Čanaka). Władze DS nie zdecydowały się na dołączenie do koalicji pod egidą SNS i ostatecznie zawiązały sojusz przedwyborczy z centrolewicową Nową Partią (*Nova stranka*, NS), kierowaną przez Zorana Živkovicia.

SNS, jako jedna z kluczowych partii politycznych w Serbii, była w stanie przyciągnąć wielu koalicjantów perspektywą reprezentacji na poziomie parlamentarnym. Do współpracy z SNS dołączyły: Nowa Serbia (*Nova Srbija*, NS), pod przewodnictwem Velimira Ilicia; Ruch Socjalistów (*Pokret socijalista*, PS) Aleksandra Vulina; SDPS Rasima Ljajicia oraz SPO kierowany przez V. Draškovicia. Wskazane ugrupowania

miały jedną wspólną cechę – w minionych cyklach wyborczych wszystkie stanowiły silne wsparcie koalicyjne dla partii politycznych rywalizujących z SNS. Jediną grupą, która pozostała wierna swoim sojusznikom, była SPS kierowana przez I. Dačića, trzeci raz z rzędu przystępując do wyborów w ramach koalicji SPS–PUPS–JS (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 144–146).

Sondaże przedwyborcze wskazywały na wygraną SNS z poparciem pomiędzy 43% a 45% (*CeSid: SNS 44 odst...*, 2014; *Istraživanje: Ko raste...*, 2014). W samych wyborach SNS nie tylko potwierdziła swoją pozycję najsilniejszej partii, ale zdobyła samodzielną większość w parlamencie, co od 1989 roku wydarzyło się tylko raz (w wyborach parlamentarnych w 1990 roku), oraz podwoiła poziom swojego poparcia, który wzrósł z 24% w 2012 roku do 48% w 2014 roku (zob. tabela 10).

Tabela 10. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2014 roku

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Liczba mandatów	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
SNS – Serbska Partia Postępowa (<i>Srpska napredna stranka</i>)	1 736 920	48,35	158	+71
SPS–PUPS–JS – Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i>), Partia Zjednoczonych Emerytów Serbii (<i>Partija ujedinenih penzionera Srbije</i>), Zjednoczona Serbia (<i>Jedinstvena Srbija</i>)	484 607	13,49	44	+1
DS – Partia Demokratyczna (<i>Demokratska stranka</i>)*	216 634	6,03	19	–32

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Liczba mandatów	Różnica w liczbie mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
NDS – Nowa Partia Demokratyczna (<i>Nova demokratska stranka</i>)**	204 767	5,70	18	+12
VMSZ – Związek Węgrów Wojwodiny (<i>Savez vojvođanskih Mađara</i>)	75 294	2,10	6	+1
PDA – Partia Akcji Demokratycznej Sandżaku (<i>Stranka demokratske akcije Sandžaka</i>)	35 157	0,98	3	+1
PDD – Partia Demokratycznej Działalności (<i>Partija za demokratsko delovanje</i>)	24 301	0,68	2	+1
Razem	2 777 680	77,33	250	–

* Partia Demokratyczna (DS) startowała w wyborach w koalicji z Nową Partią (*Nova stranka*, NS), Demokratycznym Związkiem Węgrów w Wojwodinie (*Demokratski savez Hrvata u Vojvodini*, DZHV), Bogatą Serbią (*Bogata Srbija*, BS) i Zjednoczonymi Związkami Zaowodowymi Serbii „Sloga” (*Udruženi sindikati Srbije „Sloga”*).

** Za wyborczą nazwą Nowej Partii Demokratycznej kryła się Partia Socjaldemokratyczna (*Socjaldemokratska stranka*, SDS), która utworzyła koalicję z Ligą Socjaldemokratów Wojwodiny (*Liga socijaldemokrata Vojvodine*, LSV), Zielonymi Serbii (*Zeleni Srbije*, ZS) i Demokratyczną Wspólnotą Węgrów w Wojwodinie (*Demokratska zajednica Mađara u Vojvodini*, VMDK).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Izbori za narodne poslanike...*, Republička izborna komisja, 2014.

Lepszy wynik w Serbii po tak zwanym demokratycznym przełomie uzyskiwała tylko koalicja DOS, która w 2000 roku uzyskała

poparcie 64,4% wyborców (Mikucka-Wójtowicz, 2016, s. 148). W wyborach w 2014 roku demokraci uzyskali łącznie 11,7% głosów (DS otrzymała 6,03% głosów, NDS i LSV otrzymały 5,7% głosów). Dodatkowo mandaty w Zgromadzeniu Narodowym RS zdobyły zaledwie trzy partie mniejszości narodowych.

W postkomunistycznej Republice Serbii partie są zdecydowanie najważniejszymi aktorami politycznymi i obdarzonymi jednocześnie najmniejszym zaufaniem przez serbskie społeczeństwo (Spasojević, Stojiljković, 2018, s. 148). W ciągu ostatnich trzech dekad funkcjonowały w dwóch zupełnie różnych ramach prawnych i politycznych: pierwszej – w okresie konkurencyjnego autorytaryzmu, a drugiej – w okresie konsolidacji demokracji wyborczej po 2000 roku (Ördögh, 2017, s. 438; Spasojević, Stojiljković, 2018, s. 164). Proces instytucjonalizacji systemu partyjnego, który teoretycznie rozpoczął się wraz z początkiem transformacji ustrojowej na początku lat 90. XX wieku, nie został dokończony. Jednym z czynników, które stanowią przeszkodę w tym procesie są częste podziały i konflikty pojawiające się wewnątrz partii, które uniemożliwiają zwiększenie wewnętrznego potencjału demokratycznego i stworzenia instytucjonalnych rozwiązań dla wspomnianych podziałów (Spasojević, Stojiljković, 2018, s. 164).

Należy dodać, że partie polityczne w Republice Serbii charakteryzują się silnym stopniem personalizacji przywództwa. Liderzy partyjni mają możliwość wpływania na organy partyjne i struktury partii na poziomie centralnym, regionalnym i lokalnym. Niejednokrotnie ich władza znacząco wykracza poza przepisy statutowe danych ugrupowań (Mikucka-Wójtowicz, 2015, s. 180–182).

Serbski system partyjny pozostaje silnie sfragmentaryzowany (Spasojević, 2019, s. 156). Jest to szczególnie zauważalne w odniesieniu do partii opozycyjnych, które wobec

braku współpracy i wspólnej mobilizacji od 2012 roku wyraźnie ustępują rządowi większości SNS (Šturanović, 2018, s. 437). Badacze wskazują, że silnej fragmentaryzacji systemu partyjnego i rządowi większościowemu skupionemu wokół jednej partii sprzyja obowiązujący system wyborczy (Orlović, 2012, s. 34; Šturanović, 2018, s. 437).

3. System wyborczy Republiki Serbii

M. Cichosz zauważa, że poddając analizie system partyjny, nie sposób pominąć głównych elementów systemu wyborczego, ponieważ to właśnie system wyborczy w dużej mierze wpływa na zasoby partii politycznych, a w konsekwencji – na szanse ugrupowań w rywalizacji na scenie politycznej (Cichosz, 2016, s. 33). Wybór konkretnego systemu wyborczego rzutuje na liczbę partii politycznych działających na szczeblu centralnym i lokalnym. Ich aktywność jest bowiem nierzadko związana z otrzymywaniem subwencji publicznych uzależnionych od wyników wyborczych (Colomer, 2014, s. 3; Reynolds, Reilly, Ellis, 2005, s. 163).

Josep M. Colomer zwraca uwagę na zasadę „*Micro-mega rule*”, która znajduje zastosowanie w procesie wyboru systemu wyborczego. Zdaniem autora liderzy dużych partii preferują małe zgromadzenia parlamentarne i skąpomandatowe okręgi wyborcze, podczas gdy członkowie małych ugrupowań są zwolennikami dużych zgromadzeń parlamentarnych i wielomandatowych okręgów wyborczych (Colomer, 2014, s. 3–4). Wynika to z przekonania, że dużym partiom łatwiej jest wykluczyć mniejszych rywali z niedużego zgromadzenia parlamentarnego, podczas gdy małe partie mają większą szansę na przetrwanie w dużych zgromadzeniach, charakteryzujących się wyższym poziomem fragmentaryzacji.

Wybór systemu wyborczego powinien być poprzedzony wnikliwą analizą sytuacji politycznej, społecznej oraz gospodarczej kraju. Istotne jest, aby w procesie decyzyjnym wziąć pod uwagę, czy wybrany system będzie gwarantował reprezentację możliwie wielu grup społecznych. Kwestia ta powinna być szczególnie ważna dla decydentów państw przechodzących transformację ustrojową. Wówczas do głosu, ze swoimi żądaniami i interesami, dochodzą grupy społeczne, które wiążą transformację ustrojową z możliwością poprawy swojej sytuacji oraz te grupy, które obawiają się utraty swojej pozycji społecznej, a także pogorszenia warunków ekonomicznych.

Arend Lijphart w swoich pracach wskazuje, że optymalnym wyborem dla wielu państw przechodzących proces transformacji ustrojowej jest wybór systemu proporcjonalnego, który gwarantuje reprezentację wszystkich istotnych grup społecznych (Lijphart, 1984, s. 163–164). Szczególnie istotne jest to w państwach, które zamieszkują liczne grupy mniejszości etnicznych – dla tych grup proporcjonalna reprezentacja może być szansą na urzeczywistnienie fenomenu określanego w języku angielskim jako *power-sharing*⁵, czyli – w dużym uproszczeniu – mechanizmów oraz instytucji

---

⁵ Termin *power-sharing* w polskiej literaturze przedmiotu tłumaczony jest jako „współrządzenie” lub „współdzielenie władzy” (*Słownik politologii*, 2008, s. 669–670; Trzeciński, 2016, s. 27). Głównym założeniem koncepcji *power-sharing* jest segmentowe dzielenie się władzą przez różne grupy w społeczeństwach sfragmentaryzowanych (Trzeciński, 2016, s. 27). W praktyce *power-sharing* odnosi się do różnych wymiarów dzielenia się władzą. Poza klasycznym Monteskiuszowskim trójpodziałem władzy istnieje też koncepcja podziału horyzontalnego, zakładająca dzielenie się władzą i odpowiedzialnością za jej sprawowanie przez partie polityczne (czego wyrazem są na przykład koalicje rządowe), a także przez partie i inne podmioty (w tym organizacje pozarządowe i ruchy społeczne) (Wolff, 2010, s. 535–556; Trzeciński, 2016, s. 27–40).

pozwalających na dynamiczną i odpowiedzialną inkluzję grup mniejszościowych w proces podejmowania – istotnych dla całego systemu – decyzji politycznych (Norris, 2005; Rule, Zimmerman, 1994).

Odmienne stanowisko prezentował Giovanni Sartori, według którego system proporcjonalny sprzyja fragmentaryzacji i polaryzacji systemu partyjnego, czyniąc dystans ideologiczny między partiami jeszcze większym. G. Sartori był zwolennikiem systemu większościowego z wielomandatowymi okręgami wyborczymi, chroniącego scenę polityczną przed rosnącymi w siłę ugrupowaniami antysystemowymi (Sartori, 2005, s. 90–100). Jednak konsekwencje systemu większościowego mogły uwidaczniać się w niedoreprezentowaniu niektórych grup społecznych. W przypadku Republiki Serbii, a nawet szerzej – całego regionu Bałkanów Zachodnich⁶, konieczność uwzględnienia interesów mniejszości narodowych, religijnych i etnicznych była istotnym czynnikiem sprzyjającym rozładowywaniu napięć społecznych i politycznych, zarówno na szczeblu lokalnym, jak i centralnym.

Philippe C. Schmitter i Nicolas Guilhot sugerowali, aby w regionach przechodzących transformację ustrojową nie stawiać na jeden, aplikowany we wszystkich przypadkach system, ale raczej testować poszczególne systemy wyborcze w różnych państwach, biorąc pod uwagę uwarunkowania polityczne i ekonomiczne. Autorzy uważali, że do szczegółowych rozwiązań należy podchodzić z dużym dystansem przede wszystkim ze względu na to, że społeczeństwa i gospodarki państw mierzących się z procesem transformacji inaczej reagują na nową

---

⁶ Określenie Bałkany Zachodnie zostało użyte po raz pierwszy w 1998 roku podczas szczytu Rady Europejskiej w Wiedniu. W poczet państw regionu Bałkanów Zachodnich zaliczono wówczas: Albanie, Bośnię i Hercegowinę, Chorwację, Czarnogórę, Kosowo, Macedonię i Serbię (Bujwid-Kurek, 2011, s. 255).

sytuację polityczną. W związku z tym nie istnieje – ich zdaniem – jeden system wyborczy, który byłby zgodnie preferowany przez władze państw przechodzących transformację ustrojową (Schmitter, Guilhot, 2000, s. 615–617).

D. Mikucka-Wójtowicz zauważa, że we wszystkich republikach powstałych po rozpadzie Socjalistycznej Federalnej Republiki Jugosławii decydującą rolę w procesie zmian ustrojowych, w tym także wyboru określonego systemu wyborczego, odegrały elity partii komunistycznych poszczególnych republik (Mikucka-Wójtowicz, 2012, s. 84). Proces ten uważa się za trzecią formę przemian zaprezentowanych przez Samuela Huntingtona (Huntington, 1993, s. 132–166). Zgodnie z typologią zaproponowaną przez autora pozostałe dwie to „przemieszczenie”, będące wynikiem porozumienia i współpracy grup politycznych starego i nowego reżimu politycznego, oraz „zastąpienie”, w którym priorytetową rolę odgrywają siły opozycyjne (Huntington, 1993, s. 49, 114).

Zarówno w Republice Serbii, jak i w większości republik postjugosłowiańskich przewaga polityków rozwijających swoją karierę w systemie komunistycznym w procesie zmian ustrojowych wynikała między innymi z celu, jaki przyświecał władzom poszczególnych republik, dla których priorytetowe było utrzymanie ich niezależności i suwerenności. W takiej sytuacji podziały społeczne, choć istotne dla dalszego procesu demokratyzacji, nie odgrywały pierwszoplanowej roli w procesie transformacji ustrojowej. Innymi słowy, wybrane grupy społeczne, w tym przede wszystkim mniejszości narodowe i etniczne, nie zostały „dopuszczone do głosu” podczas podejmowania kluczowych decyzji – w tym także tej dotyczącej metody wyboru reprezentacji obywateli. Ponadto wspomniane grupy społeczne nie posiadały zasobów instytucjonalnych na poziomie lokalnym i centralnym (Lončar, 2016).

System wyborczy Serbii od 1992 roku opierał się na zasadzie proporcjonalności oraz stosowaniu zamkniętych list wyborczych⁷. W kontekście przydziału mandatów parlamentarnych zaledwie 1/3 miejsc była gwarantowana zgodnie z kolejnością kandydatów zgłoszonych na listach komisji wyborczej. O personalnej obsadzie pozostałych 2/3 mandatów decydowali liderzy partii, a na podjęcie decyzji mieli dziesięć dni od daty ogłoszenia wyników wyborów (Mikucka-Wójtowicz, 2012, s. 88).

Dopiero w 2000 roku realny wpływ na ukształtowanie ordynacji wyborczej uzyskały ugrupowania, które od początku lat 90. XX wieku stanowiły opozycję przeciwko reżimowi S. Miloševicia. Od 2002 roku całe terytorium Serbii tworzy jeden okręg wyborczy. Próg wyborczy został wówczas ustalony na poziomie 5%, jednak od 2004 roku nie obowiązuje on partii mniejszości narodowych (Mikucka-Wójtowicz, 2012), których kandydaci nie byli w stanie sforsować bariery dostępu do parlamentu na szczeblu centralnym, by reprezentować w nim interesy swojego elektoratu. W znowelizowanej w 2004 roku ordynacji wyborczej ustawodawca zniósł próg wyborczy dla partii mniejszości, co oznaczało, że kandydaci tych ugrupowań otrzymają mandaty parlamentarne, jeśli zdobędą tyle głosów, ile wyniosłby przeciętny koszt uzyskania mandatu (*Zakon o izboru narodnih poslanika*, 2004). W kolejnych wyborach, które odbyły się w 2007 roku, było to około 14 000 głosów, więc tak zwany próg naturalny wyniósł około 0,4% (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 378). Zmiana ordynacji została przeprowadzona niekonsekwentnie, bowiem partie

---

⁷ System proporcjonalny w wyborach do niższych izb parlamentu przyjęła większość krajów postkomunistycznych, między innymi: Bułgaria, Czechy, Estonia, Polska, Rosja, Serbia, Słowacja, Słowenia i Ukraina (*Procedury wyborcze w krajach europejskich*, Kancelaria Senatu, 2015, s. 8).

mniejszości, tak jak pozostałe ugrupowania, nadal były zobligowane do zebrania co najmniej 10 000 podpisów poparcia w celu zarejestrowania list wyborczych. Kolejną zmianą było wprowadzanie parytetów wyborczych, zgodnie z którymi kobiety powinny stanowić nie mniej niż 30% wszystkich kandydatów na listach wyborczych. W nowelizacji prawa wyborczego z 2011 roku zawarto przepis sankcjonujący regułę, że co trzecie miejsce musi być zarezerwowane dla kandydata słabiej reprezentowanej płci (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 379; *Zakon o izmjenama i dopunama...*, 2011).

Trzy kolejne ważne zmiany w systemie wyborczym zostały wprowadzone w 2011 roku. Przede wszystkim odebrano liderom partyjnym możliwość decydowania o personalnej obsadzie mandatów. Od maja 2011 roku parlamentarne mandaty przydziela Komisja Wyborcza Republiki (*Republička Izborna Komisija*, RIK), zgodnie z kolejnością na zgłoszonych przez partię listach. Serbski politolog Vladimir Goati twierdził, że wcześniejsze regulacje prawne skutkowały tym, że przeprowadzane elekcje miały charakter fasadowy, ponieważ wyborcy nie mieli realnego wpływu na wybór konkretnego kandydata na liście partyjnej (Goati, Serbia, 2011, s. 11–15). Dodatkowo liderzy partyjni swobodnie przydzielali mandaty parlamentarne zaufanym współpracownikom, eliminując jednocześnie „niewygodnych” deputowanych (Mikucka-Wójtowicz, 2013, s. 251). Wprowadzono wymóg kontrolowania sprawozdań finansowych z kampanii wyborczych przez powołaną w 2009 roku Agencję ds. Walki z Korupcją (*Agencija za borbu protiv korupcije*). Wcześniej sprawozdania finansowe podlegały kontroli RIK, która pozostawała organem „zaangażowanym politycznie” i nieneutralnym, ponieważ jej członkowie byli równocześnie przedstawicielami rządzących partii (Mikucka-Wójtowicz, 2013, s. 252–253). Trzecią – najbardziej innowacyjną – zmianą było uruchomienie

przygotowywanego przez Ministerstwo Administracji Publicznej i Samorządu Lokalnego od wielu lat elektronicznego spisu wyborców. Było to działanie niezbędne, gdyż dotychczas liczba wyborców była ustalana przez urzędników w poszczególnych gminach, zaś przepływ informacji między nimi a urzędnikami szczebla centralnego był nieefektywny (*Jedinstveni birački spisak*, 2020).

Obecnie podczas wyborów zastosowanie znajduje proporcjonalny system wyborczy. Wyborcy głosują na listy, a podział mandatów następuje proporcjonalnie do liczby głosów, które otrzymała dana lista wyborcza. Kandydaci wybierani są w jednym okręgu wyborczym, który od 2000 roku obejmuje terytorium całego kraju. Dieter Nohlen uważa, że wielkość okręgów wyborczych ma fundamentalne znaczenie dla reprezentacji i struktury systemu partyjnego. Badacz podkreśla, że im mniejsze okręgi wyborcze, tym mniej deputowanych wybieranych jest w poszczególnych okręgach i w konsekwencji – kandydatom małych ugrupowań trudniej jest zdobyć mandat. Duże okręgi wyborcze pozytywnie wpływają na zminimalizowanie straconych głosów (Nohlen, 2004, s. 80).

Oddane głosy przeliczane są na mandaty przy użyciu metody d'Hondta. D. Mikucka-Wójtowicz i Milan Jovanović podkreślają, że w opinii wielu badaczy metoda ta faworyzuje duże ugrupowania (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 327; Jovanović, 1997, s. 172). Zarówno czynne, jak i bierne prawo wyborcze w wyborach parlamentarnych w Serbii posiada każdy obywatel, który ukończył 18 lat i zamieszkuje na terenie kraju.

Listy wyborcze kandydatów na deputowanych mogą zgłaszać partie polityczne, koalicje partii politycznych i grupy obywatelskie, nie później niż 15 dni przed uprzednio ogłoszonym dniem wyborów. Aby zarejestrować listę, zgłaszająca ją partia, koalicja lub grupa obywatelska musi zebrać 10 000 podpisów poparcia. Na jednej liście wyborczej można umieścić nie

więcej niż 250 kandydatów, ponieważ dokładnie tylu jest wybieranych parlamentarzystów.

Należy wspomnieć, że w 2020 roku doszło do kolejnej nowelizacji ordynacji wyborczej. Dnia 8 lutego 2020 roku na wniosek SNS Zgromadzenie Narodowe RS zdecydowało o obniżeniu progu wyborczego w wyborach parlamentarnych i lokalnych z 5% do 3% (Pawłowski, 2020). W uzasadnieniu rządząca SNS podała, że zainicjowane działanie ma charakter demokratyczny, a jego celem jest wzmocnienie wielopartyjności w serbskim parlamencie. Przedstawiciele opozycji, wskazując na przyjęcie nowelizacji przed samymi wyborami, twierdzili, że taki zabieg nie wpisuje się w standardy nowoczesnych państw demokratycznych (Pawłowski, 2020).

4. Ewolucja systemu partyjnego Autonomicznej Prowincji Wojwodiny

Wojwodina jest prowincją w północnej części Republiki Serbii, dysponującą pewnym zakresem autonomii terytorialnej. Pojęcie „autonomia terytorialna” może nastroczać wielu naukowych problemów, między innymi wskutek stosowania go jako synonimu pojęcia „samorząd terytorialny” (Iwanek, 2001, s. 170). Główną przeszkodą w odróżnianiu wskazanych kategorii teoretycznych jest to, że ustrój jednostek terytorialnie autonomicznych nie posiada jednego wzorca, a instytucjonalizacja tego ustroju bywa procesem dynamicznym i podatnym na zmiany. Cechy ustroju konstytuują się w oparciu o rozwiązania prawno-konstytucyjne obowiązujące w państwie, w którym autonomia terytorialna została ustanowiona. Nie można zatem przyjąć jednego „modelu autonomii terytorialnej”, właściwego dla każdego państwa, w którym taki ustrój wprowadzono.

Małgorzata Domagała i Jan Iwanek wskazują, że obecnie traktowanie autonomii terytorialnej jako rozwiązania o charakterze federalnym jest podejściem błędnym (Iwanek, 2014, s. 37). Podkreślają, że w przeszłości występowała ona zarówno w formach unitarnych, jak i federalnych; jednak tam, gdzie stosuje się ją na przestrzeni obejmującej większość terytorium państwa, należy traktować autonomię jako samostanną i nową formę ustroju.

Klasyyczną koncepcję autonomii zaproponował Aurel C. Popovici. Przekonywał, że państwa powinny za wszelką cenę pozostać wieloetniczne. Zgodnie z tą koncepcją, panowało przekonanie, że państwo wielonarodowe (Popovici posługiwał się przykładem monarchii Habsburgów) może przetrwać tylko dzięki przekształceniu jej w państwo o strukturze federacyjnej (Stoczewska, 2010, s. 359). W autonomii terytorialnej autor upatrywał możliwości pokojowej koegzystencji w ramach jednej struktury wielonarodowej.

Autonomię terytorialną zdefiniować można jako „porozumienie, które ma na celu wyposażenie danej grupy, różniącej się od większości społeczeństwa, ale w danym regionie tworzącej większość, w środki, dzięki którym możliwe będzie wyrażanie własnej odrębności” (Lapidoth, 1997, s. 33). A. Antoszewski dodaje, że: „jest ona związana z tendencją odciążania rządu krajowego od spraw, które mogą być załatwione na niższych szczeblach podziału terytorialnego. Dążenia do autonomii mogą doprowadzić do zmiany formy państwa – z unitarnej w federalną [...] bądź do ograniczenia uprawnień władz centralnych w stosunku do regionów” (Herbut, Antoszewski, 1995, s. 27). Autorzy przytoczonych definicji nie traktują autonomii jako nowej samoistnej formy ustroju, nie nawiązują również do powstania „państwa autonomicznego” lub „państwa regionalnego”, ujmując autonomię jako ustrój uprzywilejowany pozostający w granicach

państwowych. Dodatkowo J. Iwanek podkreśla, że „autonomia funkcjonuje w granicach decentralizacji” (Iwanek, 2014, s. 219) i uwypukla bardzo ważną kwestię – decentralizacja stała się nie tylko dobrowolną cechą, lecz także koniecznym elementem nowoczesnej demokracji (Iwanek, 2014, s. 13). Doświadczenia ostatnich kilkudziesięciu lat pokazują, że zarówno proces demokratyzacji, jak i towarzyszący mu proces decentralizacji nie przebiegają płynnie i podlegają pewnym zahamowaniom.

J. Iwanek wskazuje na różnice pomiędzy autonomią współczesną i klasyczną. Uważa, że jeśli przyczyny wprowadzenia autonomii terytorialnej wykraczają poza te klasyczne, czyli geograficzne, etniczne, historyczne czy gospodarcze, oraz jeśli ma to wpływ na ustrój obowiązujący na terenie całego państwa, to wówczas zmienia się jego charakter jako całości, a nie tylko wybranego obszaru (Iwanek, 2014, s. 20–21). W tym przypadku autonomię należy rozumieć jako: „rodzaj wykonywanej władzy publicznej w państwie zdecentralizowanym polegający na powszechności jego zastosowania na całym terytorium państwa lub na znacznym jego obszarze” (Iwanek, 2014, s. 20).

Autonomiczna Prowincja Wojwodiny zajmuje około 20% powierzchni Serbii i zamieszkuje ją 19,3% populacji całego kraju (Korhecz, 2013). Ludność węgierska stanowi ponad 15% ogółu mieszkańców prowincji (Kopyś, 2008).

Na przestrzeni wieków sytuacja polityczna i status prawny Wojwodiny wielokrotnie się zmieniały. W V i VI wieku na terenach Wojwodiny pojawili się Słowianie, którzy zaczęli się tam osiedlać. W IX wieku dotarła tam ludność węgierska, która przejęła region we władanie na kolejne 600 lat. Turecki podbój Bałkanów sprawił, że ludność węgierska migrowała na północ kraju. W XV wieku na tereny Wojwodiny zaczęli napływać Serbowie, a ich liczebność wzrosła

pod koniec XVII wieku podczas wielkiej wędrówki pod przywództwem Arsenije III Čarnojevicia (Jagiello, 2008, s. 178). W tym okresie powracający Węgrzy osiedlali się głównie na terenach wiejskich. Dopiero podczas ekspansji Austro-Węgier ludność węgierska zaczęła ponownie zasiedlać terytorium dzisiejszej Wojwodiny. Wówczas osiedlanie Węgrów było częścią prowadzonej przez austro-węgierskie mocarstwo polityki, której celem było uzyskanie na tym obszarze liczebnej przewagi ludności węgierskiej nad serbską.

Anna Jagiello (2008, s. 178) zauważa, że wielokrotne przesiedlenia ludności, do których dochodziło na terytorium Wojwodiny na przestrzeni wieków, doprowadziły do wymieszania się społeczności serbskiej i węgierskiej. Badaczka wskazuje, że wieloletnie procesy przesiedlania i deportacji rzutowały także na politykę prowadzoną przez władze jugosłowiańskie wobec Wojwodiny po drugiej wojnie światowej. Polityka narodowościowa Josipa Broz Tity skupiała się głównie na zachowaniu neutralnych stosunków pomiędzy poszczególnymi narodowościami. W tym okresie struktura narodowościowa Wojwodiny była zdominowana przez Serbów, którzy stanowili niespełna 56% ludności, a największą mniejszością narodową byli Węgrzy, stanowiący prawie 22% populacji tego regionu (Jagiello, 2008). Chorwacji stanowili 7% ludności, Słowacy – 4%, Rumuni – 3%, Czarnogórcy – 2%, podobnie Jugosłowianie – 2% (Mróz, 1994, s. 66–67).

W 1974 roku w konstytucji jugosłowiańskiej ustawodawca znacząco rozszerzył autonomię terytorialną Wojwodiny. Mieszkańcy prowincji otrzymali między innymi prawo do wyłaniania organów przedstawicielskich, w ramach których zaczęto powoływać rząd prowincjonalny. Po 16 latach rząd serbski ograniczył autonomię terytorialną Wojwodiny do stanu sprzed 1974 roku. Została ona przywrócona Wojwodinie w 2002 roku.

Przed przyjęciem obowiązującej od 2006 roku Konstytucji Republiki Serbii, w 2003 roku miały miejsce próby uregulowania zakresu praw i obowiązków władz prowincjonalnych. W 2002 roku przyjęto Ustawę o określeniu jurysdykcji Autonomicznej Prowincji Wojwodiny (*Zakon o utvrđivanju nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine*, 2009), której treść potwierdziła kompetencje administracji prowincji w zakresie edukacji, kultury, zdrowia oraz opieki społecznej. Katinka Beretka zauważa, że były to prawne wskazówki, które ustawodawca wykorzystał podczas przygotowywania nowej serbskiej ustawy zasadniczej (Beretka, 2014). Niemniej jednak przepisy zawarte w Ustawie o określeniu jurysdykcji AP Wojwodiny nie regulowały kwestii fundamentalnych dla określenia autonomii prowincji. Dla elit politycznych w Wojwodinie treść Konstytucji Republiki Serbii była istotna, ponieważ autonomia jest konstruktem administracyjno-politycznym, który nie ma swoich podstaw w prawie międzynarodowym. W związku z tym zakres autonomii regulowany jest wyłącznie przez prawo krajowe.

Republika Serbii uznawana jest za państwo unitarne z jednolitym systemem prawnym obejmującym całe terytorium (Beha, 2015). Zgromadzenie Narodowe RS wobec Zgromadzenia AP Wojwodiny jest nadrzędną instytucją, która stanowi prawo. Serbski rząd również posiada nadrzędny charakter wobec regionalnego rządu Wojwodiny. Parlament regionalny ma prawo regulować sposób wyboru, strukturę i kompetencje organów prowincji oraz decydować o symbolach Wojwodiny. Niemniej jednak wszelkie inne regulacje prawne przygotowane przez deputowanych Zgromadzenia AP Wojwodiny muszą być zgodne z prawem państwowym. Oznacza to, że wszelkie akty prawne wydawane na poziomie prowincji muszą być zgodne zarówno z Konstytucją Republiki Serbii, jak i z ustawami

przyjmowanymi przez Zgromadzenie Narodowe RS (*Ustav Republike Srbije*, 2006, art. 183).

Do 2014 roku ustroj prowincji regulowany był przez Statut Autonomicznej Prowincji Wojwodiny przyjęty 14 grudnia 2009 roku. W grudniu 2013 roku Sąd Konstytucyjny Republiki Serbii zakwestionował kilkadziesiąt artykułów statutu sankcjonujących między innymi najważniejsze kwestie ustrojowe. Stało się tak w obawie przed przeniesieniem kompetencji na organy prowincjonalne niezależnie od regulacji prawnych na poziomie republiki (Żukiewicz, 2017, s. 162). W grudniu 2014 roku przyjęty został nowy projekt statutu (*Statut Autonomne pokrajine Vojvodine*, 2014), w którym zawarto propozycje modyfikacji kwestii ustrojowych i symbolicznych budzących uprzednio wątpliwości Sądu Konstytucyjnego Republiki Serbii (Żukiewicz, 2017, s. 163).

Organy AP Wojwodiny posiadają dwa rodzaje kompetencji – pierwotne i te nadane przez państwo. Kompetencje pierwotne obejmują decyzje w zakresie rolnictwa, leśnictwa, wody, rybołówstwa, turystyki, przemysłu, transportu, kultury, edukacji, ochrony środowiska, opieki społecznej i ubezpieczeń zdrowotnych. K. Beretka wskazuje jednak na to, że nie są one pierwotne *per se*, ponieważ nadal muszą pozostawać w zgodności z serbską konstytucją, a więc objęte są nadrzędnymi regulacjami. Drugi typ kompetencji, czyli te nadane przez państwo, wiąże się z przekonaniem, że nie istnieje coś takiego, jak prowincjonalna władza legislacyjna. Zatem pomimo kompetencji pierwotnych, które zostały przypisane parlamentowi prowincji w celu podejmowania samodzielnych decyzji w zakresie spraw istotnych dla społeczności Wojwodiny, akty wewnętrzne przyjmowane przez Zgromadzenie AP Wojwodiny na podstawie kompetencji pierwotnych oraz nadanych przez państwo muszą być zgodne z nadrzędnymi aktami prawnymi (Korhecz, 2013).

Autonomia terytorialna Wojwodiny ma zatem niepełny charakter. Zakres autonomii jest określony nie tylko poprzez ogólnopństwowe akty normatywne, lecz także poprzez bieżącą sytuację polityczną w państwie. Dodatkowo aktywność polityków w zakresie dbania o interes społeczności prowincji jest utrudniona, ponieważ nie posiadają oni swojej reprezentacji na szczeblu centralnym. Niemniej jednak mieszkańcy prowincji posiadają możliwość wyboru swoich przedstawicieli do Zgromadzenia AP Wojwodiny, co z kolei powoduje ukształtowanie się specyficznego i autonomicznego systemu partyjnego na poziomie regionu.

4.1. System partyjny Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 90. XX wieku

W Wojwodinie charakterystyczna jest aktywność większej liczby partii politycznych niż na poziomie republiki. Struktury partyjne, których zasięg jest ogólnokrajowy, działają również w Wojwodinie. Oprócz nich w prowincji, na przestrzeni lat, powstawały partie regionalne oraz partie mniejszości etnicznych i narodowych, które konkurują jedynie w Wojwodinie. Większość partii, które odgrywają ważną rolę w kreowaniu polityki prowincji, opowiada się za poszanowaniem praw mniejszości, wzajemną tolerancją oraz poszerzeniem autonomii Wojwodiny (Bochsler, 2010b).

Odnosząc się do partii o zasięgu ogólnokrajowym, relevantnych także na poziomie prowincji, warto wspomnieć między innymi o SRS. W latach 90. XX wieku w Wojwodinie SRS zyskiwała rosnące poparcie wśród nowych mieszkańców prowincji, którzy napływali na jej tereny (Petsinis, 2019). Lazar Vrkatić dowodzi, że nowi mieszkańcy prowincji – członkowie grup mniejszościowych, których badacz nazywa „kolonialistami” – niejednokrotnie podzielali nacjonalistyczne i radykalne poglądy głoszone przez SRS. Autor podkreśla

jednak, że istnieją w prowincji gminy, w których SRS nie udało się w latach 90. XX wieku wprowadzić ani jednego kandydata do instytucji przedstawicielskich (Vrkatić, 2000).

Wśród studentów, pracowników naukowych i przedsiębiorców zamieszkających ośrodki miejskie w Wojwodinie największą popularnością cieszyły się następujące partie: DS, DSS i DEPOS. Było to szczególnie zauważalne w takich gminach, jak: Alibunar, Bački Petrovac, Vršac, Novi Bečej (Vrkatić, 2000). Poparcie tej części ludności Wojwodiny dla partii proeuropejskich było spowodowane nie tylko niesatysfakcjonującym zakresem autonomii terytorialnej prowincji, lecz także nasilającą się niechęcią do rządzącej SPS, którą uważano za sukcesorkę partii komunistycznej (Petsinis, 2011, s. 11). DS nawiązywała w prowincji współpracę z różnymi partiami regionalnymi. W późniejszych latach, co zostanie odnotowane w niniejszym rozdziale, zawarła koalicję między innymi z LSV, a już w 1992 roku, dwa lata po powstaniu partii, DS podjęła współpracę z regionalną Reformatorską Demokratyczną Partią Wojwodiny (*Reformska demokratska stranka Vojvodine*, RDSV) (Petsinis, 2011, s. 16). Partie o zasięgu ogólnokrajowym nie prezentowały jednak specjalnie przygotowanego dla Wojwodiny programu, a ich hasła wyborcze były odbierane jako bardzo ogólne. Pomimo częstych prób zawiązywania koalicji partii o zasięgu ogólnokrajowym z partiami regionalnymi i partiami mniejszości do połowy lat 90. XX wieku demokratyczna opozycja w Wojwodinie była sfragmentaryzowana, na czym korzystała wiodąca wówczas prym SPS.

Na początku lat 90. XX wieku na znaczeniu zaczęła zyskiwać partia reprezentująca interesy mniejszości węgierskiej w Wojwodinie – Demokratyczny Związek Węgrów Wojwodiny (*Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara*, DZVM). Oficjalnie DZVM została zarejestrowana w sierpniu

1990 roku. W kwietniu 1992 jej ówczesny lider, András Ágoston, zwrócił się do rządu Republiki Serbii o przywrócenie prowincji szerokiego zakresu autonomii. Wówczas działania polityczne DZVM skupiały się na ochronie mieszkańców Wojwodiny przed stosowaniem prawnych rozwiązań, które miały zmusić ich do obowiązkowych działań na rzecz Serbii (na przykład do służby wojskowej w serbskiej armii) oraz rozwiązań, których celem było ograniczenie praw mieszkańców prowincji (władze Serbii planowały pozbawić ludność Wojwodiny prawa do dziedziczenia majątku pozostawionego w regionie przez Węgrów, którzy w przeszłości emigrowali poza granice kraju) (Kopyś, 2008, s. 59–60). Członkowie partii wraz ze swym liderem działali na rzecz ochrony przed dyskryminacją artystów tworzących w języku węgierskim, upowszechnienia ich dzieł oraz popularyzacji badań naukowych nad mniejszością węgierską w Wojwodinie. Zwracali się między innymi do Organizacji Narodów Zjednoczonych i Parlamentu Europejskiego, aby nagłośnić postulaty mniejszości węgierskiej (Kopyś, 2008, s. 58–59).

Anna Jagiełło-Szostak (2013) wskazuje, że w latach 90. XX wieku pojawiały się liczne projekty autorstwa reprezentantów mniejszości węgierskiej, których celem było znaczne poszerzenie autonomii Wojwodiny. Były to: Memorandum o samorządzie Węgrów, którzy żyją w Republice Serbii, którego treść obejmowała trzystopniową autonomię prowincji (personalną, terytorialną i lokalny samorząd węgierski); Porozumienie o politycznych i prawnych ramach samorządu Wojwodiny i narodowych wspólnot Wojwodiny, którego inicjatorami byli członkowie sześciu partii mniejszości węgierskiej z Wojwodiny; Projekt porozumienia o politycznych ramach samorządu w Wojwodinie (Jagiełło, 2008, s. 188; Jagiełło-Szostak, 2013, s. 29). W 2008 roku przyjęto Wspólny Projekt Autonomii Partii Węgrów z Wojwodiny (*Zajednički Koncept*

Autonomije Stranaka Vojvođanskih Mađara). Autorzy dokumentu – Związek Węgrów Wojwodiny (*Savez vojvođanskih Mađara*, VMSZ), DZVM i Partia Demokratyczna Węgrów Wojwodiny (*Demokratska stranka vojvođanskih Mađara*, DSVM) – postulowali poszerzenie praw mniejszości węgierskiej w zakresie kultury, dostępu do informacji publicznej i edukacji.

W grudniu 1992 roku odbyły się w wybory, w wyniku których kandydaci DZVM uzyskali 300 mandatów w izbach przedstawicielskich na różnych szczeblach administracji (między innymi trzech posłów do parlamentu federalnego, dziewięciu – do parlamentu serbskiego, a siedemnastu – do parlamentu prowincji Wojwodiny). Tuż po wyborczym sukcesie doszło do pogorszenia relacji i konfliktu pomiędzy władzami DZVM a rządzącą w kraju SPS i mniejszymi organizacjami reprezentującymi węgierskie interesy. Główną osią konfliktu była kwestia zakresu autonomii terytorialnej Wojwodiny. W efekcie tych sporów poparcie dla DZVM zaczęło spadać, a w kolejnych wyborach w 1993 roku partia zdobyła zaledwie trzy mandaty parlamentarne (Puzigaća, 1996, s. 530).

W dniu 18 czerwca 1994 roku powstał nowy ruch polityczny – wspomniany VMSZ, który założyło 75 działaczy wykluczonych z VMDK. Na jego czele stanął József Kasza. VMSZ od wielu lat cieszy się największą popularnością wśród elektoratu mniejszości węgierskiej (Ivković, 2020). Celami partii są przede wszystkim uzyskanie dla Wojwodiny poszerzonej autonomii terytorialnej, ochrona mniejszości węgierskiej oraz jej wartości narodowych, możliwość powszechnego używania języka węgierskiego (w procesie edukacji, w urzędach) oraz wspieranie instytucji kulturalnych promujących narodowe wartości węgierskie (*Program Saveza vojvođanskih Mađara*, 2004). VMSZ od początku swojego istnienia charakteryzuje

się widoczną aktywnością na scenie politycznej nie tylko AP Wojwodiny, lecz także Republiki Serbii. VMSZ jest partią stowarzyszoną Europejskiej Partii Ludowej.

Pomimo zauważalnej aktywności partii regionalnych i etnicznych w latach 1992–2000 scenę polityczną w Wojwodinie częściowo zdominowała SPS. Działo się tak w konsekwencji zastosowania większościowego systemu wyborczego, który promował duże partie, a partiom regionalnym znacząco utrudniał zdobycie reprezentacji w parlamencie.

Wspomniana SPS była bezsprzecznym wygranym w wyborach do Zgromadzenia AP Wojwodiny w 1996 roku. Zdobyła wówczas 74 spośród 120 mandatów. Koalicja Razem (*Zajedno*), która skupiała DS i SPO, zdobyła 16 mandatów (zob. tabela 11). Obie partie współpracowały ze sobą w wyborach w 1996 roku tylko na poziomie prowincji. Koalicja Razem nie wystawiła swoich kandydatów w wyborach parlamentarnych na szczeblu centralnym.

SPS w swoim programie wyborczym odrzucała pomysł poszerzenia autonomii terytorialnej Wojwodiny i Kosowa. Głoszone hasła, odnoszące się do tolerancji i równości dla mniejszości etnicznych i narodowych, nie znalazły swojego odzwierciedlenia w podejmowanych przez SPS działaniach. Partia oskarżana była przez mieszkańców Wojwodiny o stosowanie praktyk autorytarnych (Goati, 2005, s. 12).

Tabela 11. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 1996 roku

Lista wyborcza	Liczba mandatów	Odsetek mandatów (%)
Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i> , SPS)	74	61,6
Koalicja Razem (<i>Koalicija Zajedno</i>)	16	13,3
Związek Węgrów Wojwodiny (<i>Savez vojvođanskih Mađara</i> , VMSZ)	13	10,8

Lista wyborcza	Liczba mandatów	Odsetek mandatów (%)
Serbska partia radykalna (<i>Srpska radikalna stranka, SRS</i>)	7	5,8
Koalicja Wojwodina (<i>Koalicija Vojvodina</i>)	6	5,0
Jugosłowiańska lewica (<i>Jugoslovenska levica</i>)	1	0,83
Demokratyczny Związek Węgrów Wojwodiny (<i>Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara, DZVM</i>)	1	0,83
Grupy obywatelskie (<i>Grupe građana</i>)	2	1,6
Razem	120	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rezultati izbora za poslanike...*, Pokrajinska Izborna Komisija, 1996.

W 1997 roku miał miejsce wewnętrzny konflikt, a w jego następstwie – rozłam w DZVM. Z partii odszedł jej pierwszy lider, A. Ágoston, który utworzył nowe ugrupowanie DSVM. Trzy lata później DSVM zdobyła jeden mandat w wyborach regionalnych w Wojwodinie⁸.

4.2. System partyjny Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2000–2008

Wybory, które odbyły się 24 sierpnia 2000 roku, zakończyły w Wojwodnie okres rządów SPS. Wygrała je Demokratyczna Opozycja Serbii (DOS), której reprezentanci objęli 101 mandatów (zob. tabela 12). DOS powstała 10 stycznia 2000 roku. Wokół niej skupiły się wówczas niemal wszystkie siły opozycyjne (z wyjątkiem SPO). Do koalicji dołączyły między

⁸ Ostatecznie w elekcji parlamentarnej w 2016 roku DSVM dołączyło do koalicji pod patronatem VMSZ, jednak partii pod przewodnictwem Béli Csorby nie udało się zdobyć mandatu (*Political Handbook...*, 2019, s. 1398).

innymi: DS, DSS, NS, LSV⁹, Nowa Demokracja (ND) (*Koalicioni Sporazum DOS...*, 2000). Wybory na poziomie prowincji okazały się również sukcesem partii mniejszości. VMSZ łącznie z DZVM i Demokratyczną Opozycją Wojwodiny zdobyły 16 mandatów, z czego aż 14 przypadło w udziale VMSZ.

Tabela 12. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2000 roku

Lista wyborcza	Liczba mandatów	Odsetek mandatów (%)
Demokratyczna Opozycja Serbii (<i>Demokratska opozicija Srbije</i> , DOS)	101	84,2
Związek Węgrów Wojwodiny (<i>Savez vojvođanskih Mađara</i> , VMSZ)	14	11,6
Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i> , SPS) – Jugosłowiańska lewica (<i>Jugoslovenska levica</i>)	2	1,6
Demokratyczny Związek Węgrów Wojwodiny (<i>Demokratska stranka vojvođanskih Mađara</i> , DSVM)	1	0,83
Demokratyczna Opozycja Wojwodiny (<i>Vojvođanska demokratska opozicija</i>)	1	0,83
Grupy obywatelskie (<i>Grupe građana</i>)	1	0,83
Razem	120	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rezultati izbora za poslanike...*, Pokrajinska Izborna Komisija, 2000.

Po rozpoczęciu kadencji parlamentarnej, w zaktualizowanym programie politycznym VMSZ podkreślone zostały

⁹ Warto nadmienić, że LSV zalicza się do rodziny partii socjaldemokratycznych. Partie socjaldemokratyczne w Serbii przeważnie czerpią wzorce z grupowań zachodnioeuropejskich. Do rodziny tych partii w Serbii i Wojwodinie można zaliczyć również powstałą w 2009 roku SDPS i DS. W programach wskazanych partii nacisk kładziony jest na wartości obywatelsko-liberalne (Bochsler, 2010a; 2010b).

udział i rola polityków tego ugrupowania w kreowaniu nowego serbskiego ładu politycznego po przełomowych wyborach w 2000 roku. Przeczytać w nim można, że:

Wydarzenia, które miały miejsce jesienią 2000 roku, i wyniki wyborów, które odbyły się później, stworzyły nowe możliwości na politycznej drodze Związku Węgrów Wojwodiny oraz zwiększyły szanse na pozostanie i przetrwanie Węgrów w Wojwodinie. Związek Węgrów Wojwodiny skorzystał z możliwości i zaakceptował udział w rządzie, czego rezultatem jest – między innymi – federalna ustawa ramowa o ochronie mniejszości, która uznaje nasze zbiorowe prawa i autonomię kulturową, a następnie Narodową Radę Węgier [...]¹⁰.

Christina Isabel Zuber, badająca partie polityczne w Republice Serbii, wskazuje, że VMSZ jest jedną z nielicznych partii, która na przestrzeni lat nie zmieniła swoich głównych założeń i celów. Dodatkowo członkowie partii, z którymi badaczka przeprowadzała wywiady, określali cele działalności partyjnej jako stałe i niepodlegające negocjacjom (Zuber, 2013, s. 765).

Kolejne wybory parlamentarne zostały przeprowadzone w prowincji w 2004 roku. W pierwszej turze w segmencie proporcjonalnym zostało zgłoszonych 11 list wyborczych.

---

¹⁰ Tekst w oryginale: „Dogadaji u jesen 2000. i rezultati izbora, održanih nakon toga, otvorili su novu mogućnost u političkom usmerenju Saveza vojvodanskih Mađara, povećali su šanse za ostajanje i opstajanje vojvodanskih Mađara. Savez vojvodanskih Mađara je iskoristio mogućnost i prihvatio se učešća u vlasti, a rezultat toga je – između ostalog – savezni okvirni zakon o zaštiti manjina, koji u osnovi priznaje naša kolektivna prava i kulturalnu autonomiju, zatim Nacionalni savet Mađara [...]” (Program Saveza vojvodanskih Mađara, 2004, pkt II).

W segmencie większościowym mieszkańcy wybierali zaś spośród kandydatów zgłoszonych przez 21 partii lub koalicji.

W 2004 roku mandat parlamentarny do Zgromadzenia AP Wojwodiny otrzymali kandydaci 11 list wyborczych. Z nieznaną przewagą wybory wygrała SRS, zdobywając 36 mandatów (zob. tabela 13). Niewiele mniej, bo 34 mandaty, otrzymała DS, która w prowincji zyskała popularność głównie dzięki głoszonym hasłom o potrzebie głębszej decentralizacji i szerszej autonomii dla Wojwodiny (Bochsler, 2010a, s. 108). Daniel Bochsler (2010b, s. 140) zauważa, że na poziomie prowincji partie regionalne i etniczne cieszą się większym poparciem niż na poziomie republiki. Istnieje natomiast jeden wyjątek, którym jest wspomniana SRS. Poparcia tej partii w prowincji udziela ją głównie serbscy uchodźcy z Chorwacji oraz Bośni i Hercegowiny, którzy osiedlili się w Wojwodinie na początku lat 90. XX wieku (Bochsler, 2010b, s. 142). Niektórzy badacze uważają, że na obszarach wieloetnicznych i wielonarodowościowych, w tym w Wojwodinie, partie etniczne i regionalne tracą poparcie na rzecz partii, które przyjmują bardziej radykalne stanowisko wobec pojawiających się konfliktów na tle etnicznym i narodowościowym (takich jak SRS) (Bochsler, 2010b; 2007).

Tabela 13. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2004 roku

Lista wyborcza	Liczba mandatów w segmencie proporcjonalnym	Liczba mandatów w segmencie większościowym	Łączna liczba mandatów	Odsetek mandatów (%)
Serbska Partia Radykalna (<i>Srpska radikalna stranka</i> , SRS)	21	15	36	30
Partia Demokratyczna (<i>Demokratska stranka</i> , DS)	15	19	34	28,3

Lista wyborcza	Liczba mandatów w segmencie proporcjonalnym	Liczba mandatów w segmencie większościowym	Łączna liczba mandatów	Odszetek mandatów (%)
Związek Węgrów Wojwodiny (<i>Savez vojvođanskih Mađara</i> , VMSZ)	6	5	11	9,2
Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i> , SPS)	4	4	8	6,6
Koalicja „Razem dla Wojwodiny” (<i>Koalicija Zajedno za Vojvodinu</i>)	6	1	7	5,8
Demokratyczna Partia Serbii (<i>Demokratska stranka Srbije</i>)	4	3	7	5,8
Ruch polityczny „Siła Serbii” (<i>Politički pokret „Snaga Srbije”</i>)	4	3	7	5,8
Reformatorzy Wojwodiny (<i>Reformisti Vojvodine</i>)	0	2	2	1,6
G17 Plus	0	2	2	1,6
Grupy obywatelskie (<i>Grupe građana</i>)	0	4	4	3,3
Demokratyczna Partia Węgrów Wojwodiny (<i>Demokratska stranka vojvođanskih Mađara</i> , DSVM)	0	1	1	0,83
Koalicja Subotica – Nasze Miasto (<i>Koalicija Subotica – naš grad</i>)	0	1	1	0,83
Razem	60	60	120	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rezultati izbora za poslanike...*, Pokrajinska Izborna Komisija, 2004.

Spośród zarejestrowanych w wyborach list koalicyjnych najwięcej mandatów zdobyła Koalicja „Razem dla Wojwodiny” (*Zajedno za Vojvodinu*). Zdobyć siedmiu mandatów było możliwe dzięki współpracy następujących partii, które weszły w skład koalicji: LSV, Unia Socjalistów Wojwodiny (*Unija Socijalista Vojvodine*, USV), Partia Wojwodiny (*Vojvođanska*

partija, VP), Unia Socjaldemokratyczna (*Socijaldemokratska unija*, SDU), Związek Obywatelski Serbii (*Građanski savez Srbije*), Demokratyczna Wojwodina (*Demokratska Vojvodina*) oraz Unia Wojwodiny – Wojwodina mój dom (*Vojvođanska unija – Vojvodina moj dom*) (*Statistical Yearbook...*, 2005). Z siedmiu zdobytych mandatów aż sześć otrzymali kandydaci LSV¹¹. Jeden mandat przypadł partii Demokratyczna Wojwodina.

W 2008 roku Republika Kosowa jednostronnie ogłosiła deklarację niepodległości. Wydarzenie to nie pozostało bez echa i niosło za sobą konsekwencje nie tylko dla samego Kosowa, lecz także dla innych regionów, w których kwestie

---

¹¹ LSV, założona w 1990 roku, jest największą partią regionalną w Wojwodinie. Jej lider, Nenad Čanak, w 2004 roku objął funkcję przewodniczącego Zgromadzenia AP Wojwodiny. W 1998 roku władze partyjne ogłosiły, że celem LSV jest utworzenie Republiki Wojwodiny w ramach dynamicznego procesu federalizacji Republiki Serbii (Komšić, 2007, s. 272). Choć z biegiem lat politycy LSV stopniowo rezygnowali z aktywności, która miała doprowadzić do stworzenia Republiki Wojwodiny, to nadal kontynuują swoją polityczną działalność na rzecz poszerzenia autonomii prowincji.

Do politycznej aktywności LSV pod koniec lat 90. XX wieku przyłączyła się patia Reformistów Wojwodiny (*Reformisti Vojvodine*, RV), która – podobnie jak LSV – założona została w 1990 roku w Nowym Sadzie i również uznawana jest za partię regionalną. Zarówno LSV, jak i RV odrzuciły przyjętą przez Zgromadzenie Narodowe RS Konstytucję Republiki Serbii, stojąc na stanowisku, że podejście ustrojodawcy do autonomii Wojwodiny jest regresywne i piętnujące idee federalizmu. Obie partie są zorientowane demokratycznie, a ich wyborcy utożsamiają się również z takimi ugrupowaniami, jak DS, a do 2013 roku również z G17 Plus (Bochsler, 2010b, s. 140). Członkowie partii regionalnych nawołują do tolerancji dla mniejszości etnicznych i narodowych, opowiadają się za normalizacją stosunków z sąsiednimi państwami oraz są zwolennikami integracji z UE. Pomimo ponad trzydziestu lat aktywności na serbskiej scenie politycznej LSV nie udało się zbudować silnej pozycji w Serbii. Największym sukcesem LSV na poziomie republiki było wprowadzenie do Zgromadzenia Narodowego RS w 2008 roku pięciu reprezentantów.

niepodległościowe i autonomiczne pozostawały tematem ożywionej dyskusji. Rząd Republiki Serbii podjął natychmiastowe działania i w celu zminimalizowania ryzyka secesji Wojwodiny zdecydował o rozszerzeniu zakresu autonomii terytorialnej (Żukiewicz, 2017, s. 162). Warto wspomnieć, że już w 2007 roku liderzy VMSZ i DZVM wyszli z inicjatywą podwójnego obywatelstwa dla Węgrów zamieszkujących Wojwodinę (Jagiello, 2008, s. 182). Ogłoszenie przez Kosowo niepodległości niewątpliwie zintensyfikowało aktywność polityczną partii, które koncentrowały się na poszerzeniu zakresu autonomii prowincji lub jej secesji.

4.3. System partyjny Autonomicznej Prowincji Wojwodiny po 2008 roku

W maju 2008 roku w prowincji przeprowadzono kolejne wybory do Zgromadzenia AP Wojwodiny. Odbłyły się one zgodnie z przewidzianym prawem terminem, ale początek kampanii wyborczej, datowany na luty 2008 roku, „nałożył się” na czas secesji zdominowanego przez ludność nieserbską Kosowa (Czachor, 2014, s. 25). Było to niewątpliwie istotne wydarzenie, które odegrało ważną rolę w działaniach wszystkich partii. Niemniej jednak warto podkreślić, że tak zwana „kwestia kosowska” była obecna w serbskim i wojwodińskim dyskursie politycznym od wielu lat. Jak wskazuje Magdalena Rekść (2013, s. 378), Serbia straciła Kosowo *de facto* w 1999 roku i *de iure* w 2008 roku.

Dążenia do uzyskania szerszej autonomii oraz dążenia separatystyczne stały się dla kandydatów do regionalnego parlamentu tematem przewodnim. Konstytucja Republiki Serbii z 2006 roku nie zawierała szczegółowych regulacji odnoszących się do autonomii prowincji. Ustrojodawca zależność między rządem republiki i władzami oraz instytucjami prowincji oparł na dość enigmatycznych założeniach

decentralizacji. Konieczność zmiany konstytucji oraz precyzyjnego określenia równowagi i współzależności między prowincją i republiką stały się głównymi hasłami wyborczymi partii regionalnych – w tym Partii Liberalno-Demokratycznej (*Liberalno-demokratska partija*, LDP) czy utworzonej przed wyborami Koalicji Węgierskiej (Pet-sinis, 2011, s. 16).

Wybory z dużą przewagą wygrała koalicja „Dla Europejskiej Wojwodiny” skupiona wokół DS i jej lidera, ówczesnego prezydenta Serbii, B. Tadicia. W skład koalicji wchodziły ugrupowania zorientowane proeuropejsko. Jej członkami były (poza DS): G17 Plus, SDPS, LSV i DSHV. Koalicja „Dla Europejskiej Wojwodiny” zdobyła 64 mandaty, co zapewniło jej bezwzględną większość w Zgromadzeniu AP Wojwodiny (zob. tabela 14). Należy podkreślić, że przed wyborami DS proponowała zmianę w składzie parlamentu prowincji. Propozycja władz partii zakładała gwarancję dodatkowych 12 miejsc w Zgromadzeniu AP Wojwodiny dla przedstawicieli mniejszości. Również prowincjonalne władze LSV, wyborczego koalicjanta DS, wniosły o rozważenie zmian w systemie wyborczym, proponując zmianę dotychczasowego systemu mieszanego na system proporcjonalny z listami partyjnymi. Oba pomysły nie uzyskały akceptacji i nie zostały zrealizowane, ponieważ wymagałyby zmian w Statucie AP Wojwodiny.

Na kanwie nasilających się napięć wewnętrznych w Serbii i Wojwodinie po ogłoszeniu jednostronnej deklaracji niepodległości przez Republikę Kosowa, w styczniu 2010 roku została zarejestrowana kolejna partia polityczna mająca reprezentować interesy węgierskiej mniejszości – Ruch Węgierskiej Nadziei (*Pokret mađarske nade*, PMN).

Założycielem i liderem partii był László Bálint. Celem PMN była integracja Węgrów zamieszkujących Serbię ze społecznością węgierską w sąsiednich państwach. Tym,

co odróżniało PMN od VMSZ, były działania prowadzone nie tylko na rzecz autonomii kulturowej, lecz także na rzecz ustanowienia możliwie szerokiej autonomii terytorialnej Wojwodiny, między innymi w celu ograniczenia emigracji Węgrów z tego regionu. Działacze PMN zwracali także

Tabela 14. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2008 roku

Lista wyborcza	Liczba mandatów w segmencie proporcjonalnym	Liczba mandatów w segmencie większościowym	Łączna liczba mandatów	Odsetek mandatów (%)
Dla europejskiej Wojwodiny (<i>Za evropsku Vojvodinu</i>)	23	41	64	53,3
Serbska Partia Radykalna (<i>Srpska radikalna stranka</i> , SRS)	20	4	24	20,0
Koalicja Węgierska (<i>Mađarska koalicija</i>)	5	6	11	9,2
Koalicja „Razem dla Wojwodiny” (<i>Koalicija Zajedno za Vojvodinu</i>)	5	1	6	5,0
Demokratyczna Partia Serbii – Nowa Serbia (<i>Demokratska stranka Srbije</i> – <i>Nova Srbija</i> , DSS–NS)	4	2	6	5,0
Socjalistyczna Partia Serbii – Partia Zjednoczonych Emerytów Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i> – <i>Partija ujedinjenih penzionera Srbije</i> , SPS–PUPS)	3	2	5	5,0
Grupy obywatelskie – Partia Liberalno-Demokratyczna (<i>Grupe građana</i> – <i>Liberalno-demokratska partija</i> , LDP)	0	4	4	3,3
Razem	60	60	120	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rezultati izbora za poslanike...*, Pokrajinska izborna komisija, 2008.

uwagę na potrzebę podniesienia poziomu życia Węgrów w Wojwodinie, bowiem według polityków tej partii Wojwodi-na stanowi prowincję zróżnicowaną pod względem poziomu rozwoju gospodarczego i dobrobytu jej mieszkańców. W wywiadzie, który C. I. Zuber przeprowadziła z Zoranem Šećerovem, wiceprzewodniczącym PMN, rozmówca wskazał na kolejną ważną kwestię, która stanowi o odrębności omawianego ugrupowania. Z. Šećerov zarzucił politykom VMSZ, że ich głównym celem jest integracja Serbii z UE i doprowadzenie do jak najszybszego członkostwa w organizacji, a to według niego nie powinno być priorytetem ugrupowania reprezentującego interesy mniejszości węgierskiej w Serbii (Zuber, 2013, s. 766–767)¹².

W wyborach regionalnych, które odbyły się w maju 2012 roku, zwycięzcą kolejny raz okazała się koalicja skupiona wokół DS (zob. tabela 15). Lider partii, B. Pajtić, zdecydował się na współpracę między innymi z Partią Zielonych (*Zeleni Srbije*, ZS) i partią mniejszości, DSHV. Koalicja SNS pod przywództwem T. Nikolicia zdobyła 22 mandaty. W stosunku do poprzednich wyborów z 2008 roku, zarówno koalicja skupiona wokół DS, jak i koalicja skupiona wokół SNS straciły odpowiednio sześć mandatów i dwa mandaty na rzecz koalicji SPS, która w wyborach w 2012 roku prawie podwoiła liczbę uzyskanych mandatów.

Samodzielnie do Zgromadzenia AP Wojwodiny dostali się kandydaci LSV, która w dwóch turach zdobyła łącznie 10 mandatów. W kadencji 2012–2016 również SDPS była reprezentowana w parlamencie prowincji, jednak było to możliwe dzięki umieszczeniu kandydatów na koalicyjnej liście wyborczej, której przewodziła SPS.

---

¹² W dniu 14 grudnia 2018 roku Ruch Węgierskiej Nadziei został wykreślony z Rejestru Partii Politycznych (*Registar političkih stranaka*, 2020, pkt 28).

Tabela 15. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2012 roku

Lista wyborcza	Liczba mandatów w systemie proporcjonalnym	Liczba mandatów w systemie większościowym	Łączna liczba mandatów	Odsetek mandatów (%)
Wybór dla lepszej Wojwodiny – Bojan Pajtić (<i>Izbora za bolju Vojvodinu</i> – Bojan Pajtić)	16	42	58	48,3
Zacznijmy Wojwodino – Tomislav Nikolić (<i>Pokrenimo Vojvodinu</i> – Tomislav Nikolić)	14	8	22	18,3
Ivica Dačić – SPS–PUPS–JS–SDPS (<i>Socijalistička partija Srbije – Partija ujedinjenih penzionera Srbije – Jedinstvena Srbija – Socijaldemokratska partija Srbije</i>)	9	4	13	10,8
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny – Nenad Čanak (<i>Liga socijaldemokrata Vojvodine</i> – Nenad Čanak, LSV)	8	2	10	8,3
Związek Węgrów Wojwodiny – Ištvan Pastor (<i>Savez vojvođanskih Mađara</i> – Ištvan Pastor, VMSZ)	4	3	7	5,8
Serbska Partia Radykalna – dr Vojislav Šešelj (<i>Srpska radikalna stranka</i> – dr Vojislav Šešelj, SRS)	5	0	5	4,2
Demokratyczna Partia Serbii – Vojislav Koštunica (<i>Demokratska stranka Srbije</i> – Vojislav Koštunica, DSS)	4	0	4	3,3
Čedomir Jovanović – Zmiana Wojwodiny (<i>Čedomir Jovanović – Vojvođanski preokret</i>)	0	1	1	0,83
Razem	60	60	120	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rezultati izbora za poslanike...*, *Pokrajinska Izborna Komisija*, 2012.

Kolejny raz w parlamencie prowincji znalazła się VMSZ, partia reprezentująca interesy mniejszości węgierskiej, jednak tym razem – inaczej niż w 2008 roku – sukces wyborczy

osiągnęła bez zawiązywania koalicji. Oslabiła się natomiast pozycja SRS, która straciła 19 mandatów. Dwa mandaty straciła DSS V. Koštunicy. W przeprowadzonych w 2012 roku wyborach można było zaobserwować utrzymującą się tendencję zawiązywania szerokich koalicji wyborczych (Pavlović, 2012).

5. System wyborczy do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny

Do 2014 roku wybory do Zgromadzenia AP Wojwodiny odbywały się w oparciu o zasady tak zwanej ordynacji mieszanej, czyli z podziałem systemu wyborczego na dwa segmenty – proporcjonalny (w wariancie list „zamkniętych”) i większościowy (w wariancie większości bezwzględnej) (Živanović, 2016).

Aktualne regulacje dotyczące wyborów parlamentarnych na poziomie prowincji zostały zawarte w Decyzji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w sprawie wyboru deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny z 2014 roku (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2014). Wybory parlamentarne ogłasza Przewodniczący Zgromadzenia AP Wojwodiny na 90 dni przed upływem kadencji Zgromadzenia, aby zapewnić zakończenie procesu wyborczego w ciągu kolejnych 60 dni (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2014, art. 8–9). Za przebieg wyborów odpowiedzialne są Prowincjonalna Komisja Wyborcza (*Pokrajinska izborna komisija*, PIK), powoływana na czteroletnią kadencję, oraz komisje, które są powoływane każdorazowo w przypadku ogłoszenia wyborów.

Kandydatów na deputowanych mogą zgłaszać partie polityczne, koalicje partii politycznych i grupy obywatelskie. Zarejestrowanie listy wyborczej wymaga zebrania co najmniej

6000 podpisów poparcia. Wobec partii mniejszości narodowych i etnicznych wymóg ten obniżono do 3000 podpisów. Partie polityczne, koalicje lub grupy obywatelskie mogą zgłosić listy wyborcze nie później niż 15 dni przed wyznaczoną datą wyborów parlamentarnych (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2014, art. 25–26).

Bierne prawo wyborcze przysługuje każdemu obywatelowi, który ukończył 18 lat i posiada miejsce zamieszkania na terytorium okręgu wyborczego, w którym wykonuje swoje prawo wyborcze. Czynne prawo wyborcze przysługuje obywatelowi, który ukończył 18 lat i zamieszkuje na terenie AP Wojwodiny (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2014, art. 3).

Zgodnie z przyjętą w 2014 roku Decyzją Zgromadzenia Prowincjonalnego w sprawie wyboru deputowanych Zgromadzenia AP Wojwodiny, podczas wyborów parlamentarnych w prowincji zastosowanie znajduje proporcjonalny system wyborczy. Wyborcy głosują na listy, a następnie podział mandatów następuje proporcjonalnie do liczby głosów, które otrzymała dana lista wyborcza. Kandydaci wybierani są w jednym okręgu wyborczym, który obejmuje terytorium całej prowincji. Oddane głosy przeliczane są na mandaty przy użyciu metody d'Hondta, która według badaczy faworyzuje duże ugrupowania (Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 327; Jovanović, s. 1997, s. 172). PIK, przy współpracy z komisjami wyborczymi, po podliczeniu wszystkich głosów dokonuje alokacji mandatów (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2014, art. 48).

Należy podkreślić, że podobnie jak w przypadku Zgromadzenia Narodowego RS, w 2020 roku Zgromadzenie AP Wojwodiny znowelizowało ordynację wyborczą. Dokładnie 21 lutego 2020 roku Zgromadzenie AP Wojwodiny zdecydowało o obniżeniu progu wyborczego w wyborach parlamentarnych z 5% do 3% (*Pokrajinska skupštinska odluka o izmenama...*, 2020).

6. Podsumowanie

W niniejszym rozdziale przeanalizowano ewolucję systemu partyjnego Republiki Serbii (na poziomie centralnym) oraz systemu partyjnego Autonomicznej Prowincji Wojwodiny (na poziomie regionalnym). W każdym z analizowanych systemów partyjnych wyodrębniono różne fazy ewolucji po 1990 roku.

W obu współzależnych od siebie systemach zaobserwowano kilka podobieństw. Zarówno na poziomie republiki, jak i na poziomie prowincji do 2000 roku (do wybuchu tak zwanej buldożerowej rewolucji) zauważalna była dominacja SPS pod przewodnictwem ówczesnego prezydenta S. Miloševicia. W obu przypadkach wysoką relewancją (z wyjątkiem wyborów parlamentarnych w 1993 i 2000 roku) odznaczała się także SRS – partia pod przewodnictwem V. Šešelja, która w wyborach do Zgromadzenia Narodowego RS oraz Zgromadzenia AP Wojwodiny niemal każdorazowo odnotowywała jeden z trzech najlepszych wyników.

Charakterystyczna dla ewolucji systemów partyjnych w Serbii i w Wojwodinie jest także utrzymująca się duża liczba liberalno-konserwatywnych partii opozycyjnych wobec ugrupowań dominujących (Wojnicki, 2009, s. 172). Partie te, pomimo zawiązywania wyborczych koalicji, nie odnosiły znaczących sukcesów. Wyjątkiem były wybory w 1997 roku, w których DEPOS otrzymał ponad 20% głosów wyborczych, a następnie wybory parlamentarne w 2000 roku, w których demokratyczna koalicja DOS zdobyła 176 mandatów w Zgromadzeniu Narodowym RS (na ogólną liczbę 250 deputowanych) i 101 mandatów w Zgromadzeniu AP Wojwodiny (na ogólną liczbę 120 deputowanych). Poza wskazanymi wyjątkami władzę ustawodawczą i wykonawczą w Serbii i w Wojwodinie regularnie sprawują partie/koalicje dominujące w systemach (kolejno: SPS, SRS, DS, a obecnie SNS).

Biorąc pod uwagę założenia współczesnego europejskiego parlamentaryzmu, tak daleko idąca koncentracja władzy w ręku jednej partii nie służy instytucjonalizacji systemu partyjnego (Casal Bértoa, 2017, s. 414).

Podsumowując rozważania zawarte w niniejszym rozdziale, należy podkreślić, że – pomimo wciąż wysokiego stopnia centralizacji – Republika Serbii pozostaje państwem, w którym aktywnie działają liczne partie regionalne. Niektóre z nich (na przykład LSV) prezentują program regionalny, którego głównym celem jest po prostu rozszerzenie zakresu autonomii terytorialnej Wojwodiny, inne (takie jak VMSZ czy DSHV) konkurują o głosy elektoratu mniejszości etnicznych i narodowych. Ważną osią podziałów w grupie partii regionalnych w Wojwodinie pozostają wciąż konflikty społeczno-ekonomiczne, które wiążą się także z kwestią autonomii terytorialnej prowincji. Co ciekawe, ugrupowania regionalne powstały w Wojwodinie pomimo chwiejnej trajektorii procesu decentralizacji. Przeczy to założeniom niektórych teoretyków twierdzących, że to decentralizacja administracji stwarza warunki dla powstania silnych partii mniejszości i regionalnych (Bochsler, 2010b, s. 148–149). Z kolei w serbskim systemie partyjnym na poziomie centralnym wiele partii o zasięgu ogólnokrajowym (między innymi SNS, SPS) opowiada się za centralizacją państwa.

Jednym z najważniejszych czynników wpływających na zróżnicowanie systemów partyjnych Serbii i Wojwodiny był do niedawna system wyborczy. W wyborach do Zgromadzenia Narodowego RS zastosowanie znajduje system proporcjonalny, w którym obszar całego kraju traktuje się jak jeden okręg wyborczy. Wprawdzie obniżenie w 2020 roku progu wyborczego do poziomu 3% miało ułatwić partiom mniejszym uzyskanie reprezentacji w parlamencie (partii mniejszości etnicznych i narodowych próg ten nie obowiązuje), jednak konkurowanie

z takimi partiami, jak dominująca SNS, w jednym ogólnokrajowym okręgu wyborczym wciąż powoduje, że w wyborach parlamentarnych faworyzowane są partie duże, wokół których zazwyczaj organizują się koalicje przedwyborcze.

W przypadku wyborów do Zgromadzenia AP Wojwody do 2014 roku znalazła zastosowanie ordynacja mieszana. Dopiero od 2014 roku implementowano zasady systemu proporcjonalnego, w którym jeden okręg wyborczy obejmuje terytorium całej prowincji. Podobnie jak na poziomie republiki, w prowincji postanowiono obniżyć próg wyborczy do 3%.

Analiza wyników kolejnych elekcji parlamentarnych pozwala dostrzec – poza partiami dominującymi – utrzymującą się dużą fragmentaryzację i polaryzację systemu partyjnego. W przypadku obu parlamentów utrudnia to stworzenie rządzącej większości i prowadzi do zawiązywania szerokich koalicji przedwyborczych i gabinetowych (Jovanović, 1997, s. 242; Mikucka-Wójtowicz, 2014, s. 383).

Rozdział III

Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii

1. Prawne regulacje dotyczące funkcjonowania grup parlamentarnych i wykonywania mandatu deputowanego w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii

1.1. Forma mandatu parlamentarnego a zmiana afiliacji partyjnej deputowanego

Forma mandatu parlamentarnego określa relację, jaka zachodzi pomiędzy wyborcą a jego przedstawicielem. Charakter tej relacji jest istotnym elementem mandatu, ponieważ w dużej mierze determinuje jego formę. Jak podkreśla jeden z serbskich politologów, Vladimir Đurić, z formalnoprawnego punktu widzenia więzi między parlamentarzystami a wyborcami można kształtować w ramach wolnego lub imperatywnego mandatu. Jego zdaniem główna różnica pomiędzy nimi zasadza się na odpowiedzi na pytanie, kto jest wówczas „nositel” suwerenności (Đurić, 2012, s. 180–181).

W sytuacji, w której dzierżycielem suwerenności jest zbiorowość (społeczeństwo, naród, elektorat), wybrani przez nią przedstawiciele funkcjonują jedynie w rolach powierników jej interesów oraz komisarzy, którzy zostali zobowiązani do działania zgodnie z jej wolą oraz stosowania się do instrukcji i poleceń osób, które ich wybrały (Đurić, 2012, s. 180–181).

Taka forma relacji, która zakłada sformalizowany związek prawny między wybranymi przedstawicielami a wyborcami, oznacza obowiązywanie mandatu imperatywnego. Jest on instytucją, która została stworzona w celu zapewnienia, że działalność każdego posła będzie odzwierciedlała wolę jego wyborców (Van der Hulst, 2000).

W opozycji do założeń ideowych i ustrojowych tkwiących u podstaw mandatu imperatywnego ukształtował się pogląd, że to nie zbiorowość, ale wybrany przedstawiciel jest dzierżycielem suwerenności. To powoduje, że dysponuje on swobodą w interpretowaniu woli wyborcy. W takich okolicznościach deputowany wykonuje mandat wolny (Petrov, 2011, s. 768). Podstawowym założeniem wolnego mandatu jest brak możliwości odwołania deputowanego, który nie postępuje zgodnie z wolą wyborców. Ten typ mandatu ma chronić najważniejsze prawa posłów, między innymi wolność słowa i podejmowania decyzji w parlamencie, a także zapewniać im autonomię działania. Polityk sprawujący mandat wolny nie ponosi bezpośredniej odpowiedzialności, wypowiadając się lub postępując niezgodnie z wolą swoich wyborców.

W Serbii od dawna toczy się prawnoustrojowa dyskusja dotycząca formy mandatu, który powinni sprawować deputowani do Zgromadzenia Narodowego RS wybrani w wyborach. Rozważania koncentrują się wokół zasadności implementowania do systemu ustrojowego państwa instytucji wolnego mandatu.

Serbski ustawodawca w najważniejszych aktach prawnych nie wskazał precyzyjnie na charakter mandatu parlamentarnego. W artykule 102 Konstytucji Republiki Serbii można odnaleźć główne regulacje dotyczące „praktyki” wykonywania mandatu – między innymi informację o tym, że deputowany rozpoczyna wykonywanie mandatu z dniem zatwierdzenia

mandatu w Zgromadzeniu Narodowym RS i sprawuje go cztery lata (*Ustav Republike Srbije*, 2006, art. 102).

Choć z najwyższych rangą aktów prawnych nie można wywieść precyzyjnie charakteru mandatu, Sąd Konstytucyjny Republiki Serbii wskazuje, że wolny mandat posłów jest jedną z podstawowych zasad i wartości, na których opiera się współczesne państwo demokratyczne i prawne (Petrov, Manojlović, 2014).

L. Horváth (2017, s. 193) podkreśla, że mając na uwadze: a) artykuł 1 Konstytucji Republiki Serbii, zgodnie z którym urząd państwa opiera się na zasadach demokracji obywatelskiej; b) artykuł 2 ustawy zasadniczej, zgodnie z którym suwerenność pochodzi od obywateli wykonujących ją bezpośrednio oraz poprzez ich swobodnie wybranych przedstawicieli; c) artykuł 46 Konstytucji, który gwarantuje wolność wyrażania opinii, można wnioskować, że parlamentarzyści sprawują mandat wolny. Z przywołanych przepisów wynika bowiem, że nie są oni zobowiązani do wykonywania poleceń wyborców, a w Zgromadzeniu Narodowym RS podejmują decyzje zgodnie z własnymi indywidualnymi przekonaniami.

Dyskusja wśród serbskich konstytucjonalistów i politologów jest bardziej polaryzująca w odniesieniu do problematyki niezależności parlamentarzystów od partii politycznych, przy których są afiliowani (zob. Horváth, 2017; Spasojević, Stojiljković, 2018; Vučićević, 2016). Podstawą merytoryczną tej dyskusji jest ustęp 2 artykułu 102 Konstytucji Republiki Serbii, zgodnie z którym deputowany ma możliwość, na warunkach określonych w ustawie, nieodwołalnie zrezygnować z pełnienia mandatu i oddać go do dyspozycji partii politycznej, na wniosek której został wybrany. Według L. Horvátha taka konstrukcja konstytucyjnego przepisu może doprowadzić do sytuacji, w której władze danej partii

politycznej będą rościć sobie prawo do decydowania o mandacie członka tej partii (Horváth, 2017, s. 194–195).

Zważywszy na kontrowersje, jakie wzbudzają nieprecyzyjne przepisy konstytucyjne, niewskazujące wprost na charakter mandatu parlamentarnego, oraz kierując się jednocześnie wykładnią zaproponowaną przez serbski Sąd Konstytucyjny, można stwierdzić, że mandat parlamentarny w Serbii jest mandatem wolnym, jednak posiadającym pewne cechy mandatu imperatywnego (Horváth, 2017, s. 201–202).

Relacja deputowanego z partią polityczną stanowiła także przedmiot zainteresowań instytucji UE, która z precyzyjnego formalnoprawnego uregulowania tych kwestii uczyniła jeden z warunków dalszych negocjacji akcesyjnych. W 2011 roku w Opinii Komisji Europejskiej w sprawie wniosku Republiki Serbii o uzyskanie członkostwa w UE zawarto zalecenie poczynienia kolejnych kroków w celu dostosowania ustawodawstwa wyborczego do unijnych standardów, podkreślając, że częściowo Serbia spełniła ten wymóg, ponieważ:

stanowi ono [prawo wyborcze] teraz, że powoływanie członków parlamentu odbywa się zgodnie z porządkiem list przedstawianych wyborcom, co kładzie kres praktyce „pustych rezygnacji” polegającej na tym, że członkowie parlamentu składali na początku swojego mandatu rezygnacje na ręce swojej partii. Ujednolica to swobodne wykonywanie mandatów parlamentarnych; zasadę, która musi być we właściwym czasie zapisana w konstytucji (*Opinia Komisji...*, 2011, s. 6).

Tak zwane „puste rezygnacje”¹ były podpisywane przez kandydatów, którzy próbowali uzyskać mandat parlamentarny

---

¹ „Puste rezygnacje” zostały wprowadzone przez rząd mniejszościowy V. Koštunicy w 2003 roku. Dnia 27 maja 2003 roku Sąd Konstytucyjny

z listy wyborczej sygnowanej przez daną partię. Wówczas lider tej partii otrzymywał od kandydata podpisaną *in blanco* rezygnację i mógł wykorzystać ją w dowolnym momencie, na przykład jeśli polityk wykazałby się brakiem lojalności wobec swojej partii (Pešić, 2007, s. 19; *Blank resignation letters...*, 2011).

Pracę deputowanych, grup parlamentarnych, komitetów oraz innych ciał roboczych Zgromadzenia Narodowego RS reguluje Ustawa o Zgromadzeniu Narodowym (*Zakon o Narodnoj skupštini*) oraz Regulamin Zgromadzenia Narodowego (*Poslovník Narodne skupštine*). Przepisy odnoszące się do powoływania, funkcjonowania i struktury grup parlamentarnych mają charakter ogólny (Wojnicki, 2014, s. 18–19). Ustawodawca wskazuje, że członkami grup parlamentarnych mogą być wyłącznie osoby pełniące funkcje deputowanego w parlamencie (*Zakon o Narodnoj...*, 2010, art. 30). Do istniejącej grupy parlamentarnej może dołączyć każdy deputowany, który wyrazi taką chęć i na którego przyjęcie zgodzą się członkowie lub władze danej grupy. Wówczas przewodniczący grupy parlamentarnej powiadamia na piśmie o zmianie osobowej przewodniczącego Zgromadzenia Narodowego RS. Po dołączeniu do grupy nowego deputowanego przewodniczący grupy ma obowiązek dostarczyć także pisemne oświadczenie nowego członka, w którym potwierdza on swoje aktualne członkostwo (*Zakon o Narodnoj...*, 2010, art. 40).

Istotną kwestią w wykonywaniu mandatu jest forma ekspresji opinii deputowanych podczas obrad parlamentarnych. Serbski parlament jest instytucją opartą na hierarchicznej strukturze, co odzwierciedlają procedury regulujące

---

jednogłośnie skrytykował takie praktyki, twierdząc, że mogą one powodować nadużycia ze strony władz partyjnych, głównie na poziomie parlamentarnym, a także przeczą zasadzie, zgodnie z którą mandat parlamentarny należy do deputowanego (Goati, 2006; Pešić, 2007).

przemówienia deputowanych (*Zakon o Narodnoj...*, 2010, art. 85–104). W pierwszej kolejności prawo do zabrania głosu z parlamentarnej mównicy mają premier oraz członkowie rządu. Co więcej, ich wystąpienia nie podlegają ograniczeniom czasowym.

W przypadku przemówień członków poszczególnych grup parlamentarnych, którzy każdorazowo wybierają dyskutantów spośród członków danej grupy, otrzymują oni czas na przemowę przydzielony przez przewodniczącego proporcjonalnie do liczby członków grupy parlamentarnej (Wojnicki, 2014, s. 19). Posłowie niebędący członkami żadnej z grup parlamentarnych, mają prawo wybrać spośród swojego grona maksymalnie trzech uczestników obrad, z których każdy jest uprawniony do jednokrotnego przemówienia, a czas przemowy nie może przekroczyć pięciu minut. Jeśli niezrzeszeni deputowani nie zgłoszą swojego wyboru, prawo do przemowy otrzymuje trzech posłów, którzy jako pierwsi zgłosili taką chęć. Regulacje zawarte w Regulaminie Zgromadzenia Narodowego RS mają charakter dyskryminujący wobec posłów niezrzeszonych. W odniesieniu do zmian wewnątrzparlamentarnych mogą one wpływać na motywację deputowanych, którzy decydują się na zasilenie szeregów większych grup parlamentarnych, mających formalnie „większą siłę przebić” na arenie parlamentarnej (Spasojević, Stojiljković, 2018).

Struktura osobowa Zgromadzenia Narodowego RS zmienia się w trakcie trwania kadencji i nie jest to w Serbii ewenementem. Deputowani stosunkowo chętnie decydują się na zmianę grupy parlamentarnej, ponieważ serbski ustawodawca nie wprowadził żadnych uregulowań prawnych, które wpływałyby na takie działania zachęcająco lub zniechęcająco.

Brak aktów prawnych regulujących kwestie fluktuacji mandatów parlamentarnych może prowadzić do „zachwiania” osobowej struktury parlamentu oraz do chaosu

informacyjnego. Częste zmiany afiliacji partyjnej, a także – co się z tym niejednokrotnie wiąże – zmiany stanowisk danego deputowanego w istotnych społecznie i politycznie kwestiach, budzą w wyborcach konsternację i zwiększają niechęć do aktywnego śledzenia aktywności deputowanych w serbskim systemie partyjnym.

Badania opinii publicznej przeprowadzone przez organizację pozarządową Centrum Badań, Transparentności i Odpowiedzialności (*Centar za istraživanje, transparentnost i odgovornost*, CTRA), odpowiedzialną za wieloletni projekt, którego celem jest bieżące „śledzenie” aktywności parlamentarnej – Otwarty Parlament (*Otvoreni Parlament*), wskazują, że aż 80% ankietowanych uważa *party-switching* za bardzo częste zjawisko wśród parlamentarzystów w Zgromadzeniu Narodowym RS (*Nije život jedna...*, 2019; *Šta građani misle...*, 2019). Ponadto 86% respondentów jest zdania, że powodem, dla którego deputowani decydują się na *party-switching*, są ich osobiste interesy. Zaledwie 8% badanych uważa, że przyczyną zmian afiliacji partyjnych jest rzeczywista zmiana przekonań i poglądów politycznych przez deputowanego (*Šta građani misle...*, 2019). Analitycy CTRA realizujący projekt *Otvoreni Parlament* podkreślają, że najważniejszym wnioskiem płynącym z badań są dane, wedle których 70% ankietowanych obywateli odpowiedziało, że zmiana afiliacji partyjnej negatywnie wpływa na poziom zaufania obywateli do partii politycznych i na ich decyzję o wzięciu udziału w wyborach parlamentarnych (*Šta građani misle...*, 2019).

1.2. Wygaszenie i zastąpienie mandatu deputowanego

Zdarza się, że mandat deputowanego ulega wygaśnięciu przed upływem pełnej kadencji parlamentarnej, co może wpływać na osobową strukturę parlamentu. Serbski ustawodawca uregulował tę kwestię przede wszystkim w Ustawie

o wyborach członków parlamentu (*Zakon o izboru narodnih poslanika*, 2000). Zgodnie z nią mandat deputowanego wygasa przed upływem kadencji, na jaką ten został wybrany, w następujących przypadkach:

- 1) gdy sam deputowany rezygnuje z mandatu;
- 2) gdy deputowany zostaje skazany prawomocnym wyrokiem sądu na bezwarunkową karę pozbawienia wolności, na okres nie krótszy niż sześć miesięcy;
- 3) gdy zdolność deputowanego do wykonywania mandatu zostaje cofnięta na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu;
- 4) gdy deputowany obejmuje funkcję lub stanowisko, których zgodnie z ustanowionym prawem nie można łączyć z wykonywaniem mandatu posła (między innymi wykonywanie mandatu w Zgromadzeniu AP Wojwodiny, obejmowanie stanowisk i urzędów administracji publicznej – na poziomie centralnym, w tym rządowym, i lokalnym);
- 5) gdy deputowany traci obywatelstwo Republiki Serbii;
- 6) gdy deputowany traci miejsce stałego zamieszkania na terytorium Republiki Serbii;
- 7) gdy deputowany umiera.

W przypadku wygaśnięcia mandatu posła na skutek jednej z wymienionych powyżej okoliczności mandat ten przypada w udziale kolejnemu kandydatowi z tej samej listy wyborczej, który w kolejności uzyskał najlepszy wynik wyborczy (*Zakon o izboru...*, 2000, art. 92). W przypadku kiedy deputowany, którego mandat uległ wygaszeniu, kandydował z koalicyjnej listy wyborczej, nowy parlamentarzysta powinien pochodzić nie tylko z tej samej listy wyborczej, lecz także być afiliowany przy tej samej partii politycznej lub grupie obywatelskiej co deputowany, który zakończył sprawowanie mandatu. Jeśli przy partii politycznej lub grupie obywatelskiej, do której należy deputowany, którego mandat uległ wygaszeniu, nie ma afiliowanego kolejnego kandydata, wówczas nowym

parlamentarzystą zostaje kolejny kandydat z koalicyjnej listy wyborczej, który uzyskał największą liczbę głosów (bez względu na afiliację) (*Zakon o izboru...*, 2000, art. 92).

Deputowany, który został powołany na członka rządu i w wyniku tego powołania jego mandat uległ wygaszeniu, może z powrotem pełnić mandat parlamentarny pod warunkiem, że przestał być członkiem rządu, a w grupie parlamentarnej, do której należał deputowany przed rezygnacją z mandatu, wciąż jest wakat (*Zakon o izboru narodnih poslaniika*, 2000, art. 92).

2. Wybory w 2016 roku jako wkład do systemu partyjnego na poziomie legislatury centralnej

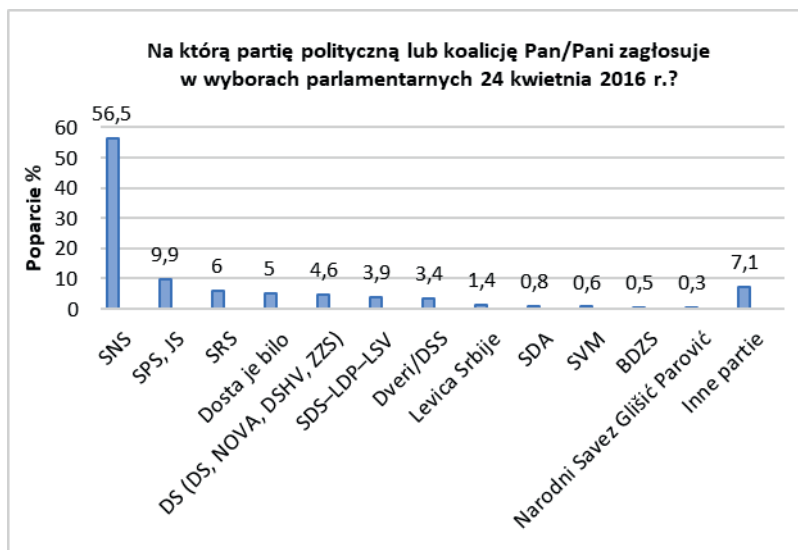
2.1. Sytuacja przedwyborcza

Poprzednia elekcja parlamentarna w 2014 roku przyniosła zwycięstwo SNS. Koalicja przedwyborcza sformowana przez SNS otrzymała 48,3% głosów, dzięki czemu jej reprezentanci obsadzili 158 miejsc w Zgromadzeniu Narodowym RS. Mimo to formacja A. Vučicia nie zdecydowała się na samodzielne rządy i podpisała porozumienie koalicyjne z SPS I. Daćicia. Utrzymanie takiej nadwyżkowej koalicji wzmacniało przewagę rządzących. Jednocześnie A. Vučić pozostawiał w odwodzie ewentualność rządzenia jednopartyjnego w razie problemów w relacjach z koalicjantami.

Niespełna dwa lata po wyborach koalicyjne rządy SNS i SPS wciąż cieszyły się dużym poparciem społecznym. W kwietniu 2016 roku Centrum Wolnych Wyborów i Demokracji (*Centar za slobodne izbore i demokratiju*, CeSID) przeprowadziło sondaż wyborczy, którego wyniki wskazały, że gdyby wybory parlamentarne odbyły się na początku tego miesiąca, SNS mogłaby liczyć na głosy ponad 56% wyborców

(*Poslednja reč pred...*, 2016). Jednocześnie poparcie dla żadnej z pozostałych partii politycznych nie przekroczyło 10%. Blisko tego progu znajdowała się jedynie SPS, która według wskazań sondażu mogła liczyć na 9,9% głosów. Respondenci w badaniu odpowiadali na pytanie: „Gdyby w 2016 roku odbyły się przedterminowe wybory parlamentarne, na kogo Pan/Pani oddałby/oddalaby swój głos?” (*Poslednja reč pred...*, 2016).

Wykres 1. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w Republice Serbii w kwietniu 2016 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z:
Poslednja reč pred..., 2016

Dušan Pavlović zauważa, że motywacją do przeprowadzenia wyborów przedterminowych są albo rozwiązanie politycznego kryzysu, w jakim znalazła się partia (koalicja) rządząca, albo chęć wzmocnienia pozycji partii (koalicji) rządzącej w obliczu wysokich notowań sondażowych. W przypadku Serbii na przestrzeni lat można zaobserwować obie

sytuacje, które zmusiły lub zmotywowały rządzących do podjęcia działań w celu rozpisania nowych wyborów – zarówno parlamentarnych, jak prezydenckich (Pavlović, 2016, s. 53). Należy podkreślić, że wybory przedterminowe wynikły z kryzysu politycznego niejednokrotnie są konsekwencją sytuacji wewnętrznej danego państwa oraz jego relacji międzynarodowych. Załamanie stabilności na scenie politycznej ma swoje przyczyny między innymi w kryzysach gospodarczych, które oddziałują na nastroje społeczne i spadek poparcia dla partii lub koalicji rządzących. W takich sytuacjach decyzja o przeprowadzeniu wyborów przed końcem kadencji może być pokłosiem protestów obywateli niezadowolonych z rządowej aktywności antykryzysowej lub jej całkowitego braku.

Zagadnienie to przedstawia się nieco odmiennie w obliczu wysokiego poparcia dla rządzących. Wówczas w wyborach przedterminowych politycy widzą szansę na potwierdzenie społecznej legitymacji i podkreślenie woli wyborców do kontynuowania polityki prowadzonej przez rząd. Wybory parlamentarne zostały szczegółowo omówione w pierwszym rozdziale niniejszej pracy, jednak w tym miejscu warto wspomnieć dodatkowo o wyborach prezydenckich, które odbyły się w 2012 roku.

Ówczesny prezydent B. Tadić złożył urząd dziesięć miesięcy przed końcem kadencji, aby umożliwić przeprowadzenie jednoczesnych wyborów prezydenckich i parlamentarnych. Wybory parlamentarne zostały rozpisane zgodnie z terminem dobiegającej końca kadencji parlamentu, natomiast wybory prezydenckie odbyły się przed konstytucyjnie przewidzianym terminem. Prezydent B. Tadić liczył na wygraną dzięki wsparciu i zaangażowaniu wyborców swojej partii, którzy jeszcze silniej zmobilizują się w obliczu „podwójnych” wyborów. Tego samego dnia odbyły się wybory parlamentarne i pierwsza tura wyborów prezydenckich. W drugiej z wymienionych elekcji konieczna

okazała się dodatkowa tura. Zwyciężył w niej T. Nikolić – główny konkurent B. Tadicia popierany przez SNS.

Jak już wspomniano, główną motywacją przyświecającą podjęciu decyzji o przeprowadzeniu w Serbii przedterminowych wyborów parlamentarnych w 2016 roku było bardzo wysokie sondażowe poparcie dla SNS – partii A. Vučića. Za skróceniem kadencji parlamentu dodatkowo przemawiał fakt, że sam lider cieszył się wówczas ogromną popularnością (*Poslednja reč pred...*, 2016).

Oficjalnym argumentem przemawiającym za rozpisanie przedterminowych wyborów była potrzeba społecznej legitymizacji dla działań rządu intensyfikującego proces integracji Serbii z UE. Argument ten był jednak podawany w wątpliwość. SNS posiadała bowiem większość parlamentarną oraz cieszyła się wysokim poparciem społecznym. Wprawdzie związki zawodowe organizowały wówczas protesty, które były odpowiedzią na zmianę kodeksu pracy i obniżki pensji w sektorze publicznym w 2014 roku, ale rządowi nie zagrażała dekonstrukcja, a eksperci nie przewidywali długotrwałej stagnacji gospodarczej (*Republika Srbija...*, OSCE, 2016; *Nikolić raspisao izbore...*, 2016). Co więcej, w 2015 roku UE zwróciła się do Serbii z zaleceniem przyjęcia 400 tysięcy uchodźców (Jovanović, 2015). Było to wynikiem nasilającego się kryzysu migracyjnego, który dotknął wiele państw regionu Bałkanów Zachodnich – w tym Serbię (Rekść, 2019, s. 151). Członkowie skrajnie prawicowych ruchów *Nasi* i *Srpski Obraz* zorganizowali protesty przeciw decyzji UE – szczególnie, że wraz z unijnymi zaleceniami do Serbii nie docierały środki finansowe, które miały wesprzeć to przedsięwzięcie (Rekść, 2019, s. 146–147). Do protestów dołączyło wielu obywateli, jednak zostały one pokojowo „wygaszone” przez Nebojšę Stefanovicia, ówczesnego ministra spraw wewnętrznych (Jovanović, 2015).

Kolejnym powodem, dla którego A. Vučićowi zależało na przeprowadzeniu przedterminowych wyborów parlamentarnych, była chęć połączenia ich z wyborami lokalnymi i regionalnymi, planowanymi właśnie na połowę maja 2016 roku. Lider SNS prawdopodobnie obawiał się o rezultaty „wypracowane” przez lokalnych i regionalnych działaczy partii, którzy z pewnością nie cieszyli się taką popularnością, jak politycy szczebla centralnego. Zorganizowanie wyborów parlamentarnych, regionalnych oraz lokalnych w jednym terminie miało zmobilizować elektorat i zmaksymalizować szanse na wygraną SNS na poziomie gmin i prowincji.

W dniu 17 stycznia 2016 roku premier A. Vučić wezwał do przeprowadzenia przedterminowych wyborów parlamentarnych. Dnia 4 marca prezydent T. Nikolić ogłosił rozpisanie wyborów i wyznaczył ich termin na 24 kwietnia 2016 roku (*Nikolić raspisao izbore...*, 2016). Tego samego dnia odbyły się wybory prowincjonalne, które ogłosił przewodniczący Zgromadzenia AP Wojwodiny I. Pastor oraz wybory lokalne (*Raspisani pokrajinski izbori...*, 2016; *Republika Srbija...*, OSCE, 2016, s. 4). Partie polityczne przystąpiły do działań kampanijnych na szczeblu centralnym, regionalnym i lokalnym.

Komisja Wyborcza Republiki (RIK) w wyborach na szczeblu centralnym zarejestrowała 20 list wyborczych. Maksymalną liczbę 250 kandydatów zgłosili przedstawiciele sześciu list wyborczych, których kandydaci zdobyli łącznie 227 mandatów (DSS–*Dveri* zgłosiło 240 kandydatów, a DS 246). Najmniej kandydatów znalazło się na listach reprezentujących mniejszości (choć na przykład na liście *Srpsko ruski pokret – Slobodan Dimitrijević* znalazło się aż 200 kandydatów).

W tabeli 16 przedstawione zostały poszczególne listy wyborcze z uwzględnieniem partii, ugrupowań politycznych oraz grup obywatelskich, których kandydaci znaleźli się na tych listach. Większość ugrupowań opozycyjnych

zdecydowała o rejestracji list wyborczych w takiej samej konfiguracji, jak przed dwoma laty. W porównaniu z wyborami w 2014 roku nowym podmiotem okazała się przedwyborcza koalicja *Dveri* i DSS. Koalicji tej udało się przekroczyć próg wyborczy, choć w stosunku do poprzednich wyborów parlamentarnych obie partie straciły w sumie około 90 tysięcy głosów.

Tabela 16. Listy wyborcze zarejestrowane przed wyborami parlamentarnymi do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2016 roku

Numer listy	Lista wyborcza	Liczba zgłoszonych kandydatów
1.	Aleksandar Vučić – Serbia wygrywa (Aleksandar Vučić – <i>Srbija pobeđuje</i>)	250
2.	Dla Wojwodiny praca i wiedza – DS, DSHV, NOVA, ZEP – dr Bojan Pajtić (<i>Za Vojvodinu rada i znanja</i> – DS, DSHV, NOVA, ZEP-Zeleni – dr Bojan Pajtić)	246
3.	Ivica Dacic – Socjalistyczna Partia Serbii (SPS), Zjednoczona Serbia – Dragan Marković Palma (JS), Ruch Patriotyczny Serbii (PPS) (Ivica Dačić – <i>Socijalistička partija Srbije</i> (SPS), <i>Jedinstvena Srbija</i> – Dragan Marković Palma (JS), <i>Patriotski pokret Srbije</i> (PPS))	250
4.	dr Vojislav Šešelj – Serbska Partia Radykalna (dr Vojislav Šešelj – <i>Srpska radikalna stranka</i>)	250
5.	<i>Dveri</i> –DSS – Sanda Rašković Ivić – Boško Obradović	240
6.	Związek Węgrów Wojwodiny – Ištvan Pastor (<i>Savez vojvođanskih Mađara</i> – Ištvan Pastor)	250
7.	Boris Tadić, Čedomir Jovanović – Sojusz na rzecz Lepszej Wojwodiny – Partia Liberalno-Demokratyczna (LDP), Partia Socjaldemokratyczna (SDS) (Boris Tadić, Čedomir Jovanović – <i>Savez za bolju Vojvodinu</i> – <i>Liberalno-demokratska partija</i> (LDP), <i>Socijaldemokratska stranka</i> (SDS))	250
8.	Muamer Zukorlić – Bośniacka Demokratyczna Wspólnota Sandżaku (Muamer Zukorlić – <i>Bošnjačka demokratska zajednica Sandžaka</i>)	99

Numer listy	Lista wyborcza	Liczba zgłoszonych kandydatów
9.	Partia Akcji Demokratycznej Sandžaku – dr Sulejman Ugljanin (<i>Stranka demokratske akcije Sandžaka</i> – dr Sulejman Ugljanin, SDA)	29
10.	Za wolną Serbię – Zavetnici – Milica Đurđević (<i>Za slobodnu Srbiju – Zavetnici – Milica Đurđević</i>)	66
11.	Grupa Obywateli Za Odrodzenie Serbii – prof. dr Slobodan Komazec (<i>Grupa građana za preporod Srbije</i> – prof. dr Slobodan Komazec)	186
12.	Partia Rosyjska – Slobodan Nikolić (<i>Ruska stranka – Slobodan Nikolić</i>)	55
13.	Partia Republikańska – Nikola Sandulović (<i>Republikanska stranka – Nikola Sandulović</i>)	131
14.	Ruch serbsko-rosyjski – Slobodan Dimitrijević (<i>Srpsko ruski pokret – Slobodan Dimitrijević</i>)	200
15.	Borko Stefanović – Serbia dla nas wszystkich (<i>Borko Stefanović – Srbija za sve nas</i>)	190
16.	Dialog – Stanko Debeljaković (<i>Dijalog – Stanko Debeljaković</i>)	50
17.	Wystarczy – Saša Radulović (<i>Dosta je bilo – Saša Radulović, DJB</i>)	250
18.	Partia Demokratycznej Działalności (<i>Partija za demokratsko delovanje – Ardita Sinani, PDD</i>)	8
19.	Partia Zielona (<i>Zelena stranka, ZS</i>)	106
20.	Jednogłośnie dla Serbii – Sojusz Narodowy (<i>Složno za Srbiju – Narodni savez</i>)	164

Źródło: Izborne liste..., Republička izborna komisija, 2016.

2.2. Analiza wyników elekcji parlamentarnej

Frekwencja wyborcza w przedterminowej elekcji parlamentarnej na poziomie centralnym wyniosła 56%. W wyborach – zgodnie z przewidywaniami – zwyciężyły partie rządzące (zob. tabela 17).

Tabela 17. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii przeprowadzonych 14 kwietnia 2016 roku

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (%)	Liczba mandatów	+/- mandatów w stosunku do poprzednich wyborów
Aleksandar Vučić – <i>Srbija pobeđuje</i>	1 823 147	48,25	131	-39
Ivica Dačić – „ <i>Socijalistička partija Srbije</i> (SPS), <i>Jedinstvena Srbija</i> (JS) – Dragan Marković Palma”	413 770	10,95	29	-4
Dr Vojislav Šešelj – <i>Srpska radikalna stranka</i>	306 052	8,10	22	+22
<i>Dosta je bilo</i> – Saša Radulović	227 626	6,02	16	+16
<i>Za pravednu Srbiju</i> – <i>Demokratska stranka</i> (NOVA, DSHV, ZZS)	227 589	6,02	16	-5
<i>Dveri</i> – <i>Demokratska stranka Srbije</i> – Sanda Rašković Ivić – Boško Obradović	190 530	5,04	13	+13
Boris Tadić, Čedomir Jovanović – <i>Savez za bolju Srbiju</i> – <i>Liberalno-demokratska partija</i> , <i>Liga socijaldemokratsa Vojvodine</i> , <i>Socijaldemokratska stranka</i>	189 564	5,02	13	-2
<i>Savez vojsvođanskih Mađara</i> – Ištvan Pastor	56 620	1,50	4	-2
Muamer Zukorlić – <i>Bošnjačka demokratska zajednica Sandžaka</i>	32 526	0,86	2	+2
<i>SDA Sandžaka</i> – dr Sulejman Ugljanin	30 092	0,80	2	-1
<i>Zelena stranka</i>	23 890	0,63	1	+1
<i>Partija za demokratsko delovanje</i> – Ardita Sinani	16 262	0,43	1	-1
Borko Stefanović – <i>Srbija za sve nas</i>	35 710	0,94	0	-

<i>Za slobodnu Srbiju – Zavetnici – Milica Đurđević</i>	27 690	0,73%	0	–
<i>U inat – Složno za Srbiju – Narodni savez</i>	17 528	0,46	0	–
<i>Ruska stranka – Slobodan Nikolić</i>	13 777	0,36	0	–
<i>Grupa građana Za preporod Srbije – prof. dr Slobodan Komazec</i>	13 260	0,35	0	–
<i>Srpsko ruski pokret – Slobodan Dimitrijević</i>	10 016	0,27	0	–
<i>Dijalog – Stanko Debeljaković</i>	7744	0,20	0	–
<i>Republikanska stranka – Nikola Sandulović</i>	4522	0,12	0	–
Frekwencja	3 778 923	56,07	–	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Izborni rezultat..., Republička izborna komisija, 2016.*

Kandydaci z listy SNS A. Vučića zdobyli ponad 48% głosów, dzięki czemu w kolejnej kadencji Zgromadzenia Narodowego RS objęli 131 mandatów parlamentarnych (co stanowiło 52,4% konstytucyjnej liczby deputowanych). Mimo że w stosunku do poprzednich wyborów liczba mandatów dla reprezentantów listy SNS zmniejszyła się o 31, wciąż dawało im to liczebną przewagę nad opozycją. Warto jednak zauważyć, że sami politycy SNS, którzy obsadzili relatywnie mniej miejsc w stosunku do swoich wyborczych partnerów koalicyjnych, osłabili swoją zdolność negocyjacyjną.

Koalicja partii pod przewodnictwem I. Dačića otrzymała niemal 11% głosów, co przełożyło się na 29 mandatów (o cztery mniej w stosunku do przedniej kadencji). Do serbskiego parlamentu powróciły – po kilkuletniej przerwie – skrajnie prawicowe ugrupowania. 8,1% wyborców oddało swój głos na radykalną SRS V. Šešelja, a 5% uczestniczących w wyborach zaufało zbliżonej do niej programowo koalicji DSS–*Dveri*. Po kwietniowych wyborach w parlamencie XI kadencji znalazły się również liberalno-lewicowe ugrupowania. Wśród nich największym poparciem cieszyło się *Dosta je bilo* (DJB) Sašy Radulovicia (16 mandatów), choć niewiele gorszy wynik (13 mandatów) zanotowali socjaldemokraci byłego prezydenta B. Tadića. Do parlamentu dostały się także partie reprezentujące mniejszości. Ugrupowania te otrzymały łącznie 4,22% głosów i zdobyły 10 mandatów.

Uznać można, że realny sukces w tych wyborach odniosły nie partie rządzące (A. Vučić i I. Dačić spodziewali się poprawy wyników, a to nie nastąpiło), ale SRS i DJB. Poparcie dla partii V. Šešelja wzrosło po tym, jak jej lider w 2014 roku powrócił do Serbii po zwolnieniu z aresztu w Hadze (ze względu na stan zdrowia), a następnie – w marcu 2015 roku – został uniewinniony przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii od ciężących na nim zarzutów.

DJB natomiast potroili liczbę swoich wyborców, otrzymując 6,4% głosów (w porównaniu z poparciem na poziomie 2,09% w 2014 roku). DJB swój sukces wyborczy zawdzięczało sprawnej kampanii, w której kandydaci ruchu skupili się na bezpośrednim kontakcie z wyborcami oraz zintensyfikowanej aktywności w mediach społecznościowych – szczególnie na portalach *Facebook* i *Twitter*.

Za *novum* w serbskim systemie partyjnym uznać należy to, że od 2016 roku SNS musiała się mierzyć nie tylko z opozycją liberalno-lewicową, lecz także skrajnie prawicową. Chodzi właśnie o partię SRS oraz koalicjantów DSS i *Dveri*. Łącznie zdobyły one 35 miejsc w Zgromadzeniu Narodowym RS, co oczywiście nie umożliwiałoby zablokowania poczynąń rządu SNS, ale sprawiało, że głos prawicowej opozycji nie pozostawał bez echa (Horváth, 2017).

Analizując wyniki wyborów parlamentarnych, warto zwrócić uwagę, że w większości opisywanych przypadków wynik wyborczy nie odnosił się do jednej partii politycznej, lecz do koalicji przedwyborczej, która została zawiązana przez co najmniej dwa podmioty, lub do tak zwanych wspólnych list wyborczych konstruowanych przez kilka ugrupowań, wystawiających jednak swoich kandydatów „pod szyldem” jednego z nich. Wyjątkami były DJB, SRS i partie mniejszości, które do wyborów przystąpiły jako pojedyncze ugrupowania.

2.3. Formowanie rządu Republiki Serbii po wyborach w 2016 roku

Pierwsza sesja XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS odbyła się 3 czerwca 2016 roku. Dnia 23 maja prezydent T. Nikolić oznajmił, że kolejny raz powierzył sformowanie nowego rządu A. Vučićowi, liderowi zwycięskiej listy SNS. T. Nikolić poinformował, że odbył rozmowy z liderami wszystkich list

wyborczych, których przedstawiciele zostali wybrani do Zgromadzenia Narodowego RS, jednak jedynie lider SNS przekonał go do tego, że jest gotów utworzyć nowy rząd (*President gives Vucic...*, 2016).

Koalicja skupiona wokół SNS zdobyła 131 z 250 mandatów, a do wyboru nowego rządu potrzeba było poparcia 126 deputowanych. Kolejny gabinet z A. Vučićem na czele utworzono jednak dopiero cztery miesiące po wyborach (11 sierpnia 2016 roku). Wynikało to z tego, że A. Vučić zaprosił do współpracy w jego tworzeniu polityków z SPS, SDPS, PS oraz PUPS (poza SPS były to partie, których kandydaci zostali zarejestrowani w wyborach na koalicyjnej liście SNS).

Politycy SPS otrzymali ministerialne posady w resortach spraw zagranicznych oraz górnictwa i energii (zob. tabela 18). S. Đukić Dejanović z SPS otrzymała stanowisko ministra bez teki. Politykom SPS powierzono zatem dwa ministerstwa o istotnym znaczeniu². Mianowanie na szefa resortu spraw zagranicznych I. Dačića było przewidywaną decyzją premiera. SPS, na czele z jej liderem, znana jest z utrzymywania dobrych relacji z Federacją Rosyjską. Symboliczna stała się w tym kontekście także pierwsza oficjalna podróż A. Vučića, który odbył ją właśnie do Moskwy, gdzie spotkał się z prezydentem Władimirem Putinem (Horváth, 2017). W rządzie znaleźli się również: Rasim Ljajić z SDPS, odpowiedzialny za resort handlu, telekomunikacji i turystyki; Aleksandar Vulin z PS w roli ministra pracy, zatrudnienia, spraw społecznych i weteranów oraz przedstawiciel PUPS, Milan Krkobabić, pełniący funkcję ministra bez teki.

---

² Wiele gałęzi serbskiej gospodarki wciąż w dużej mierze opiera się na wydobyciu węgla – w takiej sytuacji zarządzanie resortem górnictwa i energii jest kluczowe dla rozwoju gospodarczego kraju.

Tabela 18. Skład rządu pod przewodnictwem Aleksandara Vučića
powołanego w 2016 roku

Funkcja	Imię i nazwisko	Afiliacja partyjna
Premier	Aleksandar Vučić (do 31.05.2017)	SNS
Pierwszy wicepremier, minister spraw zagranicznych; w okresie 31.05–29.06.2017 pełniący obowiązki premiera	Ivica Dačić	SPS
Wicepremier, minister spraw wewnętrznych	Nebojša Stefanović	SNS
Wicepremier, minister transportu, budownictwa i infrastruktury	Zorana Mihajlović	SNS
Wicepremier, minister handlu, telekomunikacji i turystyki	Rasim Ljajić	SDPS
Minister finansów	Dušan Vujović	bezpartyjny, nominowany przez SNS
Minister gospodarki	Goran Knežević	SNS
Minister rolnictwa i środowiska	Branislav Nedimović	SNS
Minister górnictwa i energii	Aleksandar Antić	SPS
Minister sprawiedliwości	Nela Kuburović	bezpartyjna, nominowana przez SNS
Minister obrony	Zoran Đorđević	SNS
Minister administracji publicznej i lokalnej	Ana Brnbić	bezpartyjna, nominowana przez SNS
Minister edukacji, nauki i rozwoju technologicznego	Mladen Šarčević	bezpartyjny, nominowany przez SNS
Minister zdrowia	Zlatibor Lončar	bezpartyjny, nominowany przez SNS
Minister pracy, zatrudnienia, spraw społecznych i weteranów	Aleksandar Vulin	PS

Tabela 18 (cd.)

Funkcja	Imię i nazwisko	Afiliacja partyjna
Minister młodzieży i sportu	Vanja Udovičić	SNS
Minister kultury i informacji	Vladan Vukosavljević	bezpartyjny, nominowany przez SNS
Minister bez teki ds. integracji europejskiej	Jadranka Joksimović	SNS
Minister bez teki	Slavica Đukić Dejanović	SPS
Minister bez teki	Milan Krkobabić	PUPS

Źródło: opracowanie własne na podstawie doniesień prasowych i danych z oficjalnej strony Rządu Republiki Serbii (*New Serbian government...*, 2016; *Izabrana nova Vlada...*, 2016; *Sastav, Vlada Republike Srbije*, 2016).

A. Vučić zaprosił nadwyżkowych koalicjantów do współpracy na forum rządu (mimo że mógł sprawować władzę bez nich), ponieważ planował kolejne reformy gospodarcze i administracyjne, do przeprowadzenia których potrzebne mu było szerokie poparcie społeczne. Współtworzenie rządu przez przedstawicieli partii, które w wyborach parlamentarnych cieszyły się dużą popularnością (szczególnie SPS, która w koalicji z JS zdobyła prawie 11% głosów, tym samym plasując się na drugim miejscu), miało na celu ustabilizowanie sytuacji politycznej i społecznej w kraju podczas wdrażania tych reform.

W dniu 14 sierpnia 2016 roku zawarto jeszcze jedną umowę koalicyjną – pomiędzy SNS i VMSZ. Było to właściwie przedłużenie istniejącego aliansu – pierwszą taką umowę partie SNS i VMSZ podpisały podczas procesu tworzenia rządu w 2014 roku. Tekst obu porozumień był niemal identyczny i skupiał się na współpracy w zakresie reform społecznych (między innymi na partycypacji politycznej mniejszości narodowych, rozwoju infrastruktury na poziomie regionalnym,

historycznym pojednaniu) (Horváth, 2017). Dzięki zawartej w 2016 roku umowie politycy VMSZ objęli stanowiska sekretarzy stanu w wybranych ministerstwach. Ferenc Vickó został sekretarzem stanu w ministerstwie zdrowia, Annamária Vicsek, jako sekretarz stanu, miała być odpowiedzialna za edukację, Imre Kern – za infrastrukturę, a Atilla Juhász – za rolnictwo (*Coalition agreement between...*, 2016). Na współpracę partii A. Vučića i I. Pastora zwracał już uwagę prezydent T. Nikolić, który w maju 2016 roku stwierdził w wywiadzie, że VMSZ wydaje się jedynym pewnym koalicjantem dla SNS (*President gives Vucic...*, 2016).

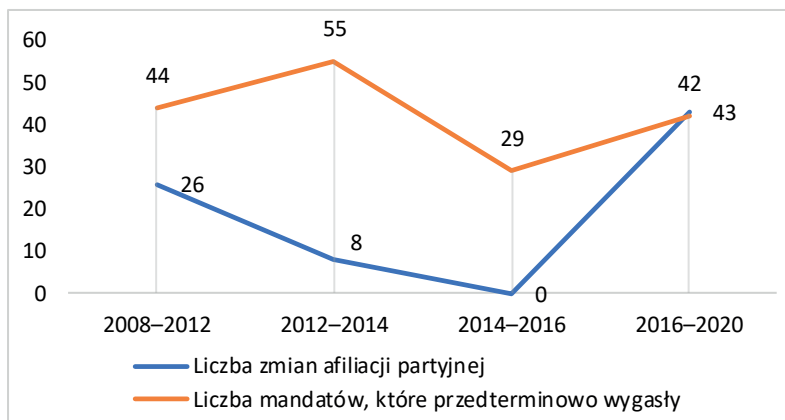
3. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii XI kadencji w ujęciu przyczynowo-skutkowym

Po przyjęciu nowej Konstytucji Republiki Serbii w 2006 roku odbyło się w tym państwie jak dotąd pięć elekcji parlamentarnych (w tym dwie miały charakter przedterminowy), wyznaczających ramy czasowe kolejnych czterech zakończonych kadencji Zgromadzenia Narodowego RS:

- 2008–2012 – VIII kadencja Zgromadzenia Narodowego RS;
- 2012–2014 – IX kadencja Zgromadzenia Narodowego RS;
- 2014–2016 – X kadencja Zgromadzenia Narodowego RS;
- 2016–2020 – XI kadencja Zgromadzenia Narodowego RS.

W Zgromadzeniu Narodowym RS VIII kadencji (w latach 2008–2012) *party-switching* odnotowany został 26 razy (zob. wykres 2). Najliczniejszy w tej kadencji (jak również w ogóle do tej pory) „odpływ” parlamentarzystów nastąpił z SRS. 24 deputowanych opuściło zarówno partię, jak i grupę parlamentarną. Niedługo potem ci sami deputowani stworzyli

nową partię polityczną i grupę parlamentarną – rządzącą obecnie w Serbii SNS. Poza wspomnianą zmianą afiliacji, która zaburzyła nie tylko osobową, lecz także partyjną strukturę parlamentarną, miały miejsce jeszcze dwa przypadki fluktuacji międzypartyjnych. Jeden z deputowanych opuścił grupę parlamentarną SDP, a inny – grupę DSS. Dołączyli oni odpowiednio do grup SDPS oraz DLR (*Demokratske levice Roma*). W Zgromadzeniu Narodowym RS VIII kadencji mandat wygaszono przedterminowo w sumie 44 posłom. W każdym z tych przypadków nowy mandat objął kolejny polityk kandydujący z tożsamej listy wyborczej.

Wykres 2. Fluktuacje w wykonywaniu mandatu deputowanego do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w kolejnych kadencjach parlamentarnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie stworzonej bazy danych

W Zgromadzeniu Narodowym RS IX kadencji (w latach 2012–2014) doszło do ośmiu zmian afiliacji partyjnych. Największą liczbę deputowanych utraciła grupa parlamentarna DS – odeszło z niej sześciu deputowanych. Partię Narodową (NS) opuścił jeden deputowany. Zasilili oni szeregi takich ugru-

powań, jak: Grupa G17, SNS, SDS oraz powstała w 2013 roku partię Razem dla Serbii (*Zajedno za Srbiju*, ZZS). Mimo zaledwie dwuletniej kadencji aż pięćdziesięciu pięciu deputowanym wygaszono w jej trakcie ich mandat parlamentarny. Była to najwyższa liczba przedterminowych wygaszeń w analizowanym okresie. Miejsca wszystkich deputowanych, których mandat wygasł, zajęli nowi parlamentarzyści.

W Zgromadzeniu Narodowym RS X kadencji (2014–2016) nie odnotowano ani jednego przypadku zmiany afiliacji partyjnej. Struktura partyjna parlamentu nie została również zachwiana w wyniku wygaśnięcia w trakcie kadencji 29 mandatów parlamentarnych. Wszyscy deputowani, którzy objęli wygasłe mandaty, co do zasady dołączali do tych samych grup parlamentarnych, do których należeli ich poprzednicy.

W Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji (2016–2020) doszło do 43 przypadków zmian afiliacji partyjnej i 42 przypadków przedterminowego wygaszenia mandatu parlamentarnego.

W kolejnych podrozdziałach zrekonstruowałam wszystkie fluktuacje, jakie zdarzyły się w XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS (łącznie 85). Dokonałam tego na podstawie oficjalnych dokumentów parlamentarnych oraz artykułów prasowych (głównie z internetowych wydań periodyków *Blic*, *Danas*, *Politika*). Pogłębione studium przypadku fluktuacji w wykonywaniu mandatów parlamentarnych podzielone zostało na części dotyczące *party-switching* oraz *replacement*. Tam, gdzie to było możliwe, wskazane zostały także motywacje deputowanych, którzy zmienili afiliację partyjną lub których mandat uległ wygaszeniu przed końcem kadencji.

Wszystkie następujące po sobie przypadki fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanych w Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji zaprezentowane zostały w formie graficznej w tabeli 19.

3.1. Zmiany afiliacji partyjnych (*party-switching*)

Pierwsze miesiące XI kadencji parlamentarnej charakteryzowały się wysokim poziomem intensyfikacji konfliktów wewnątrzpartyjnych. Ich rezultatem było rozwiązanie grupy parlamentarnej DSS, do którego doszło już na początku listopada 2016 roku (*DSS ostao bez...*, 2016).

Sytuacja ta była konsekwencją całej serii innych zdarzeń. Na początku października w wyniku konfliktu wewnątrz partii z grupy parlamentarnej DSS wykluczony został Đorđe Vukadinović (*Nova Stranka u Srbiji. Rašković Ivić...*, 2016). Deputowany nie zgadzał się na podejmowanie współpracy opozycyjnej DSS z będącą u władzy SNS (*Nova Stranka u Srbiji. Rašković Ivić...*, 2016). W tym samym miesiącu z grupy parlamentarnej DSS usunięta została Sanda Rašković Ivić, która w Zgromadzeniu Narodowym RS pełniła funkcję przewodniczącej grupy. Odejście Đ. Vukadinovicia oraz „pozbycie się” deputowanej, jak określali to zajście współpracownicy S. Rašković Ivić, miało zacieśnić współpracę pomiędzy DSS a rządzącą SNS. DSS była w parlamencie partią opozycyjną wobec rządu, jednak poza Zgromadzeniem Narodowym RS, między innymi na poziomie lokalnym, członkowie ugrupowania chętnie współpracowali z SNS. S. Rašković Ivić była zaś znana z częstej krytyki ówczesnego premiera A. Vučića oraz polityki prowadzonej przez jego rząd. Wykluczenie przewodniczącej grupy parlamentarnej DSS spowodowało, że decyzję o rezygnacji z członkostwa w grupie i partii podjął w tym samym miesiącu Slaviša Ristić (*Bivši potpredsednik DSS...*, 2016). Polityk nie ukrywał, że zakończenie współpracy również było związane z rosnącymi wpływami SNS wewnątrz partii Miloša Jovanovicia. W wywiadzie dla gazety *Danas* stwierdził, że: „Jest to polityka minimalnej niechęci do reżimu, cichej współpracy i działania konstruktywnej opozycji” (Milenković, 2016).

Tabela 19. Fluktuacije w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii XI kadencji

Grupa parlamentarna	Logo	3.06.2016	3.06.2016	6.06.2016
		Konfiguracja powyborcza (liczba mandatów)	Aleksandar Vučić (SNS) mianowany na członka rządu. Ljiljana Habjanović Đurović (SAM) rezygnuje z mandatu deputowanej.	Svetlana Kozić (DJB) rezygnuje z mandatu deputowanej. Rasim Ljajić (SDPS) mianowany na członka rządu.
Serbska Partia Postępowa (<i>Srpska napredna stranka</i> , SNS)		99	98 (↓ 1)	98
Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i> , SPS)		23	23	23
Serbska Partia Radykalna (<i>Srpska radikalna stranka</i> , SRS)		23	23	23
Wystarczy (<i>Dosta je bilo</i> , DJB)		16	16	15 (↓ 1)
Partia Demokratyczna (<i>Demokratska stranka</i> , DS)		15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (<i>Socijaldemokratska partija Srbije</i> , SDPS)		8	8	7 (↓ 1)
Partia Zjednoczonych Emerytów (<i>Partija ujedinjenih penzionera Srbije</i> , PUPS)		9	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandżaku (<i>Liberalno-demokratska partija – Stranka demokratske akcije Sandžaka</i> , LDP–SDA)		7	7	7
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)		7	7	7
Partia Zjednoczonej Serbii (<i>Jedinstvena Srbija</i> , JS)		6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (<i>Demokratska stranka Srbije</i> , DSS)		6	6	6
Partia Socjaldemokratyczna (<i>Socijaldemokratska stranka Srbije</i> , SDS)		5	5	5

Grupa parlamentarna	Logo	3.06.2016	3.06.2016	6.06.2016
		Konfiguracja powyborcza (liczba mandatów)	Aleksandar Vučić (SNS) mianowany na członka rządu. Ljiljana Habjanović Đurović (SAM) rezygnuje z mandatu deputowanej.	Svetlana Kozić (DJB) rezygnuje z mandatu deputowanej. Rasim Ljajić (SDPS) mianowany na członka rządu.
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (<i>Liga socijaldemokrata Vojvodine</i> , LSV)		5	5	5
Związek Węgrów Wojwodiny (<i>Savez vojvođanskih Mađara</i> , VMSZ)		5	5	5
Ruch Socjalistów – Narodowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (<i>Pokret socijalista – Narodna seljačka stranka – Ujedinjena seljačka stranka</i> , PS–NSS–USS)		5	5	5
Nowa Serbia (<i>Nova Srbija</i> , NS)		5	5	5
Partia Nowoczesnej Serbii (<i>Stranka moderne Srbije</i> , SMS)		0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (<i>Vojvođanski front – Srbija 21</i> , VF–S21)		0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (<i>Nova Srbija – Pokret za spas Srbije</i> , NS–PZSS)		0	0	0
Klub Niezależnych Posłów (<i>Klub samostalnih poslanika</i> , KSP)		0	0	0
Polityka musi być inna (<i>Politika mora biti drugačija</i> , PMBD)		0	0	0
Klub wolnych deputowanych (<i>Slobodni poslanici</i> , SP)		0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (<i>Samostalni</i> , SAM)		6	5 (↓ 1)	5
SUMA		250	248	246

Grupa parlamentarna	26.06.2016	28.06.2016	1.08.2016	10.08.2016	11.08.2016
	Biljana Rubaković (<i>Dveri</i>) rezygnuje z mandatu deputowanej.	Sulejman Ugljanin (LDP–SDA) rezygnuje z mandatu deputowanego.	Srđan Kružević (JS) zostaje burmistrzem Nowego Sadu i rezygnuje z mandatu deputowanego.	Stanislava Janošević (SNS), Nenad Mitrović (SNS), Jovan Jovanović (DJB), Ivan Bauer (SDPS), Dragan Vesović (<i>Dveri</i>), Bajro Gegić (LDP–SDA) otrzymują mandaty za deputowanych, w miejsce polityków, którzy z nich zrezygnowali.	Aleksandar Antić (SPS), Ivica Dačić (SPS), Slavica Đukić Dejanović (SPS), Goran Knežević (SNS), Milan Krkobabić (PUPS), Gordana Predić (SDPS) mianowani na członków rządu – rezygnują z mandatów deputowanych. Živko Vrcelji (SNS) zostaje dyrektorem szpitala i rezygnuje z mandatu deputowanego.
Serbska Partia Postępową (SNS)	98	98	98	100 (↑ 2)	98 (↓ 2)
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	23	23	23	23	20 (↓ 3)
Serbska Partia Radykalna (SRS)	23	23	23	23	23
Wystarczy (DJB)	15	15	15	16 (↑ 1)	16
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	8 (↑ 1)	7 (↓ 1)
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	9	9	9	8 (↓ 1)
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	7	6 (↓ 1)	6	7 (↑ 1)	7
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	6 (↓ 1)	6	6	7 (↑ 1)	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	5 (↓ 1)	5	5
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	6	6	6	6	6
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	5	5	5	5	5
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	5	5	5	5	5
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	0	0	0	0	0
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	0	0	0	0	0
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	5	5	5	5	5
SUMA	245	244	243	249	242

Grupa parlamentarna	3.10.2016	4.10.2016	5.10.2016	6.10.2016
	Andrej Mladenović (SNS) zostaje wiceburmistrzem Belgradu i rezygnuje z mandatu deputowanego.	Dijana Vukomanović w wyniku konfliktu wewnątrz partii opuszcza grupę parlamentarną SPS i zostaje niezależną deputowaną.	Petronijević Milisav (SPS), Vesna Ivković (SPS), Neđo Jovanović (SPS), Mladen Lukić (SNS), Radoslav Jović (SNS), Predrag Jelenković (SDPS), Studenka Kovačević (SNS), Vera Paunović (PUPS), Jelena Vujić Obradović (JS) otrzymują mandaty parlamentarne, w miejsce polityków, którzy z nich zrezygnowali. Đorđe Vukadinović odchodzi z DSS i zostaje niezależnym deputowanym.	Sanda Rašković-Ivić zostaje wykluczona z grupy parlamentarnej DSS i zostaje niezależną deputowaną.
Serbska Partia Postępowa (SNS)	97 (↓ 1)	97	100 (↑ 3)	100
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	20	19 (↓ 1)	22 (↑ 3)	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	23	23	23	23
Wystarczy (DJB)	16	16	16	16
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	8	8	9 (↑ 1)	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	7	7	7	7
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	5	5	6 (↑ 1)	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	6	6	5 (↓ 1)	4 (↓ 1)
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	5	5	5	5
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	5	5	5	5
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	0	0	0	0
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	0	0	0	0
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	5	6 (↑ 1)	7 (↑ 1)	8 (↑ 1)
SUMA	241	241	250	250

Grupa parlamentarna	22.10.2016	1.11.2016	1.12.2016	9.12.2016	16.12.2016	28.12.2016
	Slaviša Ristić w wyniku konfliktu wewnątrz partii opuszcza grupę parlamentarną DSS i zostaje niezależnym deputowanym.	Milan Lapčević, Gorica Gajić i Dejan Šulkić opuszczają DSS i pozostają niezależni. Grupa parlamentarna DSS zostaje rozwiązana z powodu niewystarczającej liczby deputowanych.	Velimir Stanojević (NS) mianowany na członka rządu. Rezygnuje z mandatu deputowanego.	Goran Pekarski (NS) otrzymuje mandat parlamentarny po rezygnacji Velimira Stanojevicia (NS).	Ivica Tončev (SPS) zostaje mianowany na członka rządu i rezygnuje z mandatu deputowanego.	Ivana Dinić (SPS) otrzymuje mandat parlamentarny po rezygnacji Ivicy Tončeva (SPS).
Serbska Partia Postępowa (SNS)	100	100	100	100	100	100
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22	22	22	21 (↓ 1)	22 (↑ 1)
Serbska Partia Radykalna (SRS)	23	23	23	23	23	23
Wystarczy (DJB)	16	16	16	16	16	16
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	9	9	9	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	7	7	7	7	7	7
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	3 (↓ 1)	0 (↓ 3)	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	5	5	5	5	5	5
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	5	5	4 (↓ 1)	5 (↑ 1)	5	5
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	0	0	0	0	0	0
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	0	0	0	0	0	0
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	9 (↑ 1)	12 (↑ 3)	12	12	12	12
SUMA	250	250	249	250	249	250

Grupa parlamentarna	19.01.2017	30.01.2017	31.01.2017	3.02.2017
	Goran Pekarski, Dubravka Filipovski, Mladen Grujić, Dragan Jovanović i Miroslav Markićević w wyniku konfliktu wewnątrz partii opuszcza grupę parlamentarną Nowa Serbia i pozostają niezależnymi deputowanymi. Grupa parlamentarna NS zostaje rozwiązana z powodu niewystarczającej liczby deputowanych.	Śmierć deputowanego Konstantina Arsenovicia (PUPS).	Marinka Tepić opuszcza grupę parlamentarną LSV i pozostaje niezależną deputowaną. Grupa parlamentarna LSV zostaje rozwiązana z powodu niewystarczającej liczby deputowanych.	Niezależni deputowani: Sanda Rašković-Ivić, Slaviša Ristić, Đorđe Vukadinović, Dijana Vukomanović, Goran Pekarski i Miroslav Markićević (SNS) zakładają nową grupę parlamentarną Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (<i>Nova Srbija – Pokret za spas Srbije</i> , NS–PZSS).
Serbska Partia Postępową (SNS)	100	100	100	99 (↓ 1)
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22	22	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	23	23	23	23
Wystarczy (DJB)	16	16	16	16
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	8 (↓ 1)	8	8
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	7	7	7	7
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	5	5	4 (↓ 1)	4
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0 (↓ 5)	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	0	0	0	6 (↑ 6)
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	0	0	0	0
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	17 (↑ 5)	17	18 (↑ 1)	13 (↓ 5)
SUMA	250	249	249	249

Grupa parlamentarna	14.02.2017	20.02.2017	24.02.2017	11.04.2017	12.04.2017
	Goran Čabradi rezygnuje z członkostwa w grupie parlamentarnej LSV i pozostaje niezależnym deputowanym. Grupa parlamentarna LSV zostaje rozwiązana z powodu niewystarczającej liczby deputowanych.	Aleksandra Čabreja, Jovan Jovanović i Sonja Pavlović opuszczają grupę parlamentarną <i>Dosta je bilo</i> (DJB) i pozostają niezależnymi deputowanymi.	W wyniku rozwiązania grupy parlamentarnej LSV Olena Papuga, Nada Lazić i Nenad Čanak zasilają szeregi grupy parlamentarnej LDP–SDA.	Bojan Pajtić (DS) rezygnuje z wykonywania mandatu deputowanego.	Marko Milenković (SRS) rezygnuje z wykonywania mandatu deputowanego.
Serbska Partia Postępowa (SNS)	99	99	99	99	99
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22	22	22	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	23	23	23	23	22 (↓ 1)
Wystarczy (DJB)	16	13 (↓ 3)	13	13	13
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	14 (↓ 1)	14
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	8	8	8	8	8
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	7	7	10 (↑ 3)	10	10
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	3 (↓ 1)	3	0 (↓ 3)	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	6	6	6	6	6
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	0	0	0	0	0
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	14 (↑ 1)	17 (↑ 3)	17	17	17
SUMA	249	249	249	248	247

Grupa parlamentarna	19.04.2017	21.04.2017	31.05.2017	29.06.2017	29.06.2017	19.07.2017
	Marko Blagojević (SAM) rezygnuje z wykonywania mandatu deputowanego.	Jelisaveta Veljković (PUPS), Vera Jovanović (SNS), Dušan Milisavljević (DS), Filip Stojanović (SRS) otrzymują mandaty parlamentarne w miejsce polityków, którzy z nich zrezygnowali.	Niezależni deputowani: Aleksandra Čabraja, Jovan Jovanović, Sonja Pavlović, Marinka Tepić, Zoran Živković zakładają nową grupę parlamentarną Klub Niezależnych Posłów (<i>Klub samostalnih poslanika</i> , KSP).	Śmierć deputowanego Jovo Ostojicia (SRS).	Branko Ružić (SPS) zostaje mianowany na członka rządu.	Ružica Nikolić (SRS) i Dejan Radenković (SPS) otrzymują mandaty parlamentarne, w miejsce polityków, którzy z nich zrezygnowali.
Serbska Partia Postępowa (SNS)	99	100 (↑ 1)	100	100	100	100
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22	22	22	21 (↓ 1)	22 (↑ 1)
Serbska Partia Radykalna (SRS)	22	23 (↑ 1)	23	22 (↓ 1)	22	23 (↑ 1)
Wystarczy (DJB)	13	13	13	13	13	13
Partia Demokratyczna (DS)	14	15 (↑ 1)	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	8	9 (↑ 1)	9	9	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	10	10	10	10	10	10
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	0	0	0	0	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0	0	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	6	6	6	6	6	6
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	0	0	5 (↑ 5)	5	5	5
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	16 (↓ 1)	16	11 (↓ 5)	11	11	11
SUMA	246	250	250	249	248	250

Grupa parlamentarna	22.07.2017	28.08.2017	30.08.2017	8.09.2017	9.10.2017	10.10.2017	11.10.2017
	Śmierć deputowanego Miroljuba Stankovicia (PUPS).	Gozdana Banac (PUPS) otrzymuje mandat parlamentarny po śmierci Miroljuba Stankovicia (PUPS).	Milovan Bojić (SRS) rezygnuje z mandatu deputowanego.	Aleksandra Đurović (SNS) rezygnuje z mandatu deputowanej. Aleksandar Šešelj (SRS) otrzymuje mandat parlamentarny w miejsce Milovana Bojicia (SRS).	Ivan Karić (SPS) zostaje mianowany na członka rządu i rezygnuje z mandatu deputowanego.	Branislav Blažić (SNS) zostaje mianowany na członka rządu i rezygnuje z mandatu deputowanego.	Marko Gavrilović (SNS) rezygnuje z mandatu deputowanego.
Serbska Partia Postępowa (SNS)	100	100	100	99 (↓ 1)	99	99 (↓ 1)	98 (↓ 1)
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22	22	22	21 (↓ 1)	21	21
Serbska Partia Radykalna (SRS)	23	23	22 (↓ 1)	22	22	22	22
Wystarczy (DJB)	13	13	13	13	13	13	13
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	8 (↓ 1)	9 (↑ 1)	9	9	9	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	10	10	10	10	10	10	10
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	0	0	0	0	0	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0	0	0	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	6	6	6	6	6	6	6
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	5	5	5	5	5	5	5
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	11	11	11	11	11	11	11
SUMA	249	250	249	249	248	247	245

Grupa parlamentarna	12.10.2017	17.10.2017	17.11.2017	21.12.2017	1.03.2018	6.03.2018
	Branko Popović (SNS), Boban Birmančević (SNS) i Mirjana Dragaš (SPS) otrzymują mandaty par- lamentarne, w miejsce polityków, którzy z nich zrezygnowali.	Goran Pekarski opuszcza grupę parlamentarną Nowa Serbia – Ruch na ratunek Serbii (NS–PZZS) i przechodzi do grupy parlamentarnej Serbskiej Partii Postępowej (SNS).	Niezależna depu- towana, Dubravka Filipovski, dołącza do grupy parlamen- tarnej Serbskiej Partii Postępowej (SNS).	Vesna Rakonjac (SNS) rezygnuje z wykonywania mandatu deputowanej.	Aleksandar Stevanović i Nenad Božić opuszczają grupę parlamentarną DJB. A. Stevanović pozostaje niezależnym deputowanym. N. Božić dołącza do Klubu Niezależnych Posłów (KSP).	Sandra Božić (SNS) otrzymuje mandat parlamentarny w miejsce Vesny Rakonjac.
Serbska Partia Postępowa (SNS)	100 (↑ 2)	101 (↑ 1)	102 (↑ 1)	101 (↓ 1)	101	102 (↑ 1)
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22 (↑ 1)	22	22	22	22	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	22	22	22	22	22	22
Wystarczy (DJB)	13	13	13	13	11 (↓ 2)	11
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	9	9	9	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	10	10	10	10	10	10
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	0	0	0	0	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0	0	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZZS)	6	5 (↓ 1)	5	5	5	5
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	5	5	5	5	6 (↑ 1)	6
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	11	11	10 (↓ 1)	10	11 (↑ 1)	11
SUMA	248	248	248	247	247	248

Grupa parlamentarna	15.03.2018	16.03.2018	2.03.2018	12.03.2018	17.03.2018	23.03.2018	4.06.2018
	Vladimir Đurić i Ljupka Mihajlovska opuszczają grupę parlamentarną DJB i pozostają niezależnymi deputowanymi.	Miloš Bošković opuszcza grupę parlamentarną DJB i rezygnuje z mandatu deputowanego.	Tatjana Macura opuszcza grupę parlamentarną DJB i pozostaje niezależną deputowaną.	Śmierć deputowanego Zorana Krasicia (SRS).	Nada Kostić (SAM) i Zoran Despotović (SRS) otrzymują mandaty parlamentarne, w miejsce polityków, którzy z nich zrezygnowali.	Aleksandar Stevanović, Tatjana Macura, Nenad Božić, Ljupka Mihajlovska i Vladimir Đurić zakładają nową grupę parlamentarną Klub wolnych deputowanych (<i>Klub samostalnih poslanika</i> , KSP).	Željko Sušec (SNS) rezygnuje z pełnienia mandatu deputowanego.
Serbska Partia Postępową (SNS)	102	102	102	102	102	102	101 (↓ 1)
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22	22	22	22	22	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	22	22	22	21 (↓ 1)	22 (↑ 1)	22	22
Wystarczy (DJB)	9 (↓ 2)	8 (↓ 1)	7 (↓ 1)	7	7	7	7
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	9	9	9	9	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	10	10	10	10	10	10	10
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	0	0	0	0	0	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0	0	0	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	5	5	5	5	5	5	5
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	6	6	6	6	6	5 (↓ 1)	5
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0	0	5 (↑ 5)	5
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	13 (↑ 2)	13	14 (↑ 1)	14	15 (↑ 1)	11 (↓ 4)	11
SUMA	248	247	247	246	248	248	247

Grupa parlamentarna	7.06.2018	17.07.2018	19.07.2018	21.09.2018	26.09.2018	5.11.2018
	Živan Đurišić (SNS) otrzymuje mandat parlamentarny w miejsce Željka Sušeca.	Meho Omerović (SDPS) rezygnuje z pełnienia mandatu deputowanego.	Slavica Živković (SDPS) otrzymuje mandat parlamentarny w miejsce Meho Omerovicia.	Ivan Manojlović (SNS) rezygnuje z mandatu deputowanego.	Aleksandra Jevtić (SNS) otrzymuje mandat parlamentarny w miejsce Ivana Manojlovicia, który z niego zrezygnował.	Ratko Jankov, Dušan Pavlović, Branislav Mihajlović, Jasmina Nikolić, Ana Stevanović opuszczają grupę parlamentarną DJB i tworzą nową grupę parlamentarną Polityka musi być inna (<i>Politika mora biti drugačija</i> , PMBD). Grupa parlamentarna DJB zostaje rozwiązana z powodu niewystarczającej liczby deputowanych. Saša Radulović i Branka Stamenković pozostają niezależnymi deputowanymi.
Serbska Partia Postępowa (SNS)	102 (↑ 1)	102	102	101 (↓ 1)	102 (↑ 1)	102
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22	22	22	22	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	22	22	22	22	22	22
Wystarczy (DJB)	7	7	7	7	7	0 (↓ 7)
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	6 (↓ 1)	7 (↑ 1)	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	9	9	9	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	10	10	10	10	10	10
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	0	0	0	0	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0	0	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	0	0	0	0	0
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	5	5	5	5	5	5
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	5	5	5	5	5	5
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0	5 (↑ 5)
Klub wolnych deputowanych (SP)	5	5	5	5	5	5
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	11	11	11	11	11	13 (↑ 2)
SUMA	248	247	248	247	248	248

Grupa parlamentarna	13.11.2018	24.12.2018	25.12.2018	13.01.2019
	Ratko Jankov, Dušan Pavlović i Jasmina Nikolić opuszczają grupę PMBD i rezygnują z mandatów parlamentarnych. Grupa parlamentarna PMBD zostaje rozwiązana z powodu niewystarczającej liczby deputowanych. Ana Stevanović i Branislav Mihajlović pozostają niezależnymi deputowanymi.	Ivana Stojiljković (SNS) rezygnuje z mandatu deputowanej. Deputowani Nenad Božić, Tatjana Macura, Vladimir Đurić, Ljupka Mihajlovska, Aleksandar Stevanović odchodzą z grupy SP i tworzą nową grupę parlamentarną Partię Nowoczesnej Serbii (<i>Stranka moderne Srbije</i> , SMS). Grupa parlamentarna SP zostaje rozwiązana z powodu niewystarczającej liczby deputowanych.	Ljibuška Lakatoš (SNS) rezygnuje z mandatu deputowanej.	Violeta Lutovac (SNS) Đurđević otrzymuje mandat parlamentarny w miejsce Ivany Radojević.
Serbska Partia Postępową (SNS)	102	101 (↓ 1)	100 (↓ 1)	101 (↑ 1)
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22	22	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	22	22	22	22
Wystarczy (DJB)	0	0	0	0
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	9	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	10	10	10	10
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	7	7
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	0	0	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	0	5 (↑ 5)	5	5
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	5	5	5	5
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	5	5	5	5
Polityka musi być inna (PMBD)	0 (↓ 5)	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	5	0 (↓ 5)	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	15 (↑ 2)	15	15	15
SUMA	245	244	243	244

Grupa parlamentarna	22.01.2019	13.02.2019	19.02.2019	25.03.2019	23.04.2019
	Andrijana Avramov (SNS), Vojin Biljić (SAM), Nemanja Radojević (SMS) otrzymują mandaty parlamentarne, w miejsce polityków, którzy z nich zrezygnowali.	Milan Ljubić (SNS) otrzymuje mandat za Ljibušku Lakatoš, która z niego zrezygnowała.	Srđan Nogo zostaje usunięty z grupy parlamentarnej <i>Dveri</i> . Pozostaje niezależnym deputowanym.	Aleksandra Čabreja i Zoran Živković zosta- ją wydalenii z grupy parlamentarnej KSP i pozostają niezależnymi deputowanymi. Aleksandar Stevanović (SMS), Branislav Mihajlović (SAM) i Ana Stevanović (SAM) przechodzą do grupy parlamentarnej KSP.	Rozpada się grupa parlamen- tarna <i>Dveri</i> . Jej deputowani: Zoran Radojičić, Ivan Kostić, Marija Janjušević, Dragan Vesović, Boško Obradović i Miladin Ševarlić pozostają niezależnymi deputowanymi.
Serbska Partia Postępową (SNS)	102 (↑ 1)	103 (↑ 1)	103	103	103
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22	22	22	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	22	22	22	22	22
Wystarczy (DJB)	0	0	0	0	0
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	9	9	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	10	10	10	10	10
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	7	7	6 (↓ 1)	6	0 (↓ 6)
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	0	0	0	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	6 (↑ 1)	6	6	5 (↓ 1)	5
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	5	5	5	5	5
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	5	5	5	6 (↓ 2) (↑ 3)	6
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	16 (↑ 1)	16	17 (↑ 1)	17 (↑ 2) (↓ 2)	23 (↑ 6)
SUMA	248	249	249	249	249

Grupa parlamentarna	24.04.2019	25.09.2019	7.10.2019	27.11.2019	21.12.2019	21.02.2020	3.03.2020
	Niezależna deputowana Aleksandra Čabreja wstępuje do grupy parlamentarnej SPS.	Miroslav Lazanski (SAM) rezygnuje z mandatu deputowanego.	Nevenka Kostadinova (SNS) otrzymuje mandat za Miroslava Lazanskiego, który z niego zrezygnował.	Aleksandra Čabreja opuszcza grupę parlamentarną SPS i pozostaje niezależną deputowaną.	Niezależny deputowany Aleksandar Stevanović dołącza do grupy parlamentarnej SMS.	Śmierć deputowanej Very Paunović (PUPS).	Slobodan Veličković (PUPS) otrzymuje mandat parlamentarny za Verę Paunović.
Serbska Partia Postępową (SNS)	103	103	104 (↑ 1)	104	104	104	104
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	23 (↑ 1)	23	23	22 (↓ 1)	22	22	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	22	22	22	22	22	22	22
Wystarczy (DJB)	0	0	0	0	0	0	0
Partia Demokratyczna (DS)	15	15	15	15	15	15	15
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	7	7	7	7	7	7	7
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	9	9	9	9	8 (↓ 1)	9 (↑ 1)
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	10	10	10	10	10	10	10
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	0	0	0	0	0	0	0
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6	6	6	6	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0	0	0	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS)	5	5	5	5	5	5	5
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	0	0	0	0	0	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	5	5	5	5	5	5	5
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5	5	5	5	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0	0	0	0	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	5	5	5	5	6 (↑ 1)	6	6
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	0	0	0	0	0	0
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	5	5	5	5	5	5	5
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	6	6	6	6	6	6	6
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0	0	0	0	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0	0	0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	22 (↓ 1)	21 (↓ 1)	21	22 (↑ 1)	21 (↓ 1)	21	21
SUMA	249	249	250	250	250	249	250

Grupa parlamentarna	28.04.2020	29.04.2020
	Miroslav Aleksić, Goran Bogdanović i Zdravko Stanković opuszczają grupę DSS–NSS. M. Aleksić pozostaje niezależnym deputowanym. G. Bogdanović i Z. Stanković dołączają do grupy parlamentarnej DS. Grupa parlamentarna DSS–NSS zostaje rozwiązana z powodu niewystarczającej liczby deputowanych.	Marko Đurišić i Nenad Konstantinović opuszczają grupę SDS–NSS. Tomislav Žigmanov opuszcza grupę DS. Olena Papuga, Nenad Čanak i Nada Lazić opuszczają grupę LDP–SDA. Deputowani wspólnie tworzą nową grupę parlamentarną Front Wojwodiny – Serbia 21 (<i>Vojvođanski front – Srbija 21</i> , VF–S21).
Serbska Partia Postępowa (SNS)	104	104
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	22	22
Serbska Partia Radykalna (SRS)	22	22
Wystarczy (DJB)	0	0
Partia Demokratyczna (DS)	17 (↑ 2)	16 (↓ 1)
Socjaldemokratyczna Partia Serbii (SDPS)	10	10
Partia Zjednoczonych Emerytów (PUPS)	9	9
Partia Liberalno-Demokratyczna – Partia Akcji Demokratycznej Sandžaka (LDP–SDA)	10	7 (↓ 3)
Serbski Ruch Dveri (<i>Dveri</i>)	0	0
Partia Zjednoczona Serbia (JS)	6	6
Demokratyczna Partia Serbii (DSS)	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (SDS–NSS)	2 (↓ 3)	0 (↓ 2)
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	4	4
Ruch Socjalistów – Ludowa Partia Chłopska – Zjednoczona Partia Chłopska (PS–NSS–USS)	5	5
Nowa Serbia (NS)	0	0
Partia Nowoczesnej Serbii (SMS)	6	6
Front Wojwodiny – Serbia 21 (VF–S21)	0	6 (↑ 6)
Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZSS)	5	5
Klub Niezależnych Posłów (KSP)	6	6
Polityka musi być inna (PMBD)	0	0
Klub wolnych deputowanych (SP)	0	0
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	22 (↑ 1)	22
SUMA	250	250

Źródło: opracowanie własne.

W lutym 2017 roku S. Rašković Ivić, S. Ristić, Đ. Vukadinović z trzema innymi parlamentarzystami: Dijana Vukomanović, która opuściła grupę parlamentarną SPS w październiku 2016 roku (SPS: *Dve ostavke...*, 2016), Miroslavem Markicievićem i Goranem Pekarskim – byłym członkiem NS – utworzyli nową grupę parlamentarną Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (*Nova Srbija – Pokret za spas Srbije*, NS–PZZS) (*Sanda Rašković Ivić*, Istinomer, 2020; *Dorđe Vukadinović*, Istinomer, 2020). G. Pekarski pozostał w tej grupie parlamentarnej do października 2017 roku, kiedy to postanowił wesprzeć administrację A. Vučicia i wstąpił do najliczniejszej grupy parlamentarnej SNS (*Od Velje u SNS i POKS...*, 2017)³.

Tym sposobem w parlamencie pozostało troje deputowanych reprezentujących DSS: Milan Lapčević, Gorica Gajić i Dejan Šulkić. W związku z niewystarczającą liczbą parlamentarzystów niezbędną do utrzymania grupy parlamentarnej DSS w tej formie przestało funkcjonować w Zgromadzeniu Narodowym RS. Politycy od końca listopada 2016 roku wykonywali swoje obowiązki jako parlamentarzyści niezależni.

Kolejne problemy fluktuacyjne pojawiły się wewnątrz NS. Były one po części konsekwencją rozpadu koalicji NS i SNS. Dnia 20 stycznia 2017 roku lider NS Vladimir Ilić zapowiedział bowiem zakończenie współpracy z partią A. Vučicia. Kryzys w relacjach pomiędzy koalicjantami był spowodowany ambicjami obu polityków w związku ze zbliżającymi się wówczas wyborami prezydenckimi. V. Ilić zintensyfikował regularną krytykę rządu, nazywając stronników premiera „kłamcami i oszustami” (Nasković, 2017). Według

---

³ Warto podkreślić, że wspomniany G. Pekarski, przed wstąpieniem do NS–PZZS, a następnie do SNS, przez niespełna rok pełnił swoją funkcję w ramach koalicyjnej Nowej Serbii (*Nova Srbija*, NS) (*Poslanik Nove Srbije...*, 2017).

premiera A. Vučicia lider NS odszedł z koalicji, ponieważ nie otrzymał stanowiska dyrektora spółki państwowej, o które bezpośrednio prosił premiera (*Vučić o Velimiru Iliću...*, 2017). V. Ilić podtrzymywał swoją argumentację dotyczącą niezgodności koalicjantów w odniesieniu do politycznych kandydatur w wyborach prezydenckich. Lider NS ostatecznie postanowił poprzeć w nich jednego z konkurentów A. Vučicia, Vuka Jeremicia.

Konflikt wewnątrz koalicji skutkował zmianą afiliacji partyjnej części deputowanych. Partię NS opuściła między innymi Dubravka Filipovski, która w styczniu 2017 roku postanowiła kontynuować karierę polityczną jako niezależna posłanka, jednak już w listopadzie 2017 roku zdecydowała się dołączyć do grupy parlamentarnej SNS. Tłumaczyła w mediach, że dla deputowanej „SNS jest gwarantem stabilności politycznej i gospodarczej w Serbii, gwarantem ochrony interesów narodowych Serbii i wdrażania reform” (*Dubravka Filipovski pristupila...*, 2017). Podobnie jak D. Filipovski i G. Pekarski, podczas konfliktu koalicjantów po stronie A. Vučicia opowiedział się Mladen Grujić (Milenković, 2017).

Polityce lidera NS sprzeciwił się również Dragan Jovanović. W odpowiedzi na publiczną krytykę ze strony partyjnego współpracownika V. Ilić doprowadził do usunięcia D. Jovanovicia z partii. Oficjalnie V. Ilić oskarżył D. Jovanovicia o sfałszowanie dyplomu. Ten drugi odpierał zarzuty, tłumacząc, że lider NS obawia się jego konkurencji w walce o partyjne przywództwo (Milenković, 2017; Čekerevac, 2017).

W lutym 2017 roku w Zgromadzeniu Narodowym RS zainaugurowała swoją działalność nowa grupa parlamentarna LDP–LSV–SDA (*Liberalno demokratska partija – Liga socijaldemokrata Vojvodine – Stranka demokratske akcije Sandžaka*) (*Nova poslanička grupa...*, 2017). W wyborach parlamentarnych kandydaci LDP Čedomira Jovanovicia

i LSV Nenada Čanaka kandydowali z koalicyjnej listy wyborczej, na której znaleźli się również przedstawiciele SDS Borisa Tadicia. SDA Sandžaka Sulejmana Ugljanina zarejestrowała w wyborach parlamentarnych własną listę wyborczą. Przewagą SDA w wyborach było to, że jako partia reprezentująca mniejszości nie musiała przekraczać progu wyborczego, by partycypować w procesie alokacji mandatów parlamentarnych.

Grupa LDP–SDA uformowała się już na początku kadencji, jednak w lutym 2017 roku dołączyli do niej deputowani afiliowani przy LSV. Byli to N. Čanak, partyjny lider, oraz dwie posłanki – Nada Lazić i Olena Papuga. Członkowie LDP twierdzili w mediach, że przystąpienie posłów LSV do klubu parlamentarnego LDP–SDA jest logiczną konsekwencją współpracy politycznej między partiami, które wspólnie walczą o poszanowanie europejskich i obywatelskich wartości w Serbii (*Nova poslanička grupa...*, 2017). Niemniej jednak prawdziwym powodem połączenia była strategiczna kalkulacja wynikająca z parlamentarnej arytmetyki. Miesiąc wcześniej, w styczniu 2017 roku, LSV opuściła bowiem Marinka Tepić, w ten sposób pozbawiając grupę parlamentarną wymaganej przepisami liczby pięciu deputowanych. Przyczyną odejścia M. Tepić z LSV był jej sprzeciw wobec decyzji przewodniczącego N. Čanaka o wystawieniu własnej kandydatury w wyborach prezydenckich, po tym jak uprzednio zadeklarował on poparcie dla Sašy Jankovicia (*Marinika Tepić izašla...*, 2017).

Parlamentarzyści LDP–LSV–SDA współpracowali ze sobą do kwietnia 2020 roku. Wówczas, dokładnie 29 kwietnia – w obliczu nadchodzących wyborów parlamentarnych – ogłoszono, że deputowani afiliowani przy partiach Serbia 21 (*Srbija 21*), DSHV i LSV utworzyli nową grupę parlamentarną o nazwie Front Wojwodiny – Serbia 21 (*Vojvodanski front – Srbija 21*, FV–S21). W skład nowej grupy weszli N. Čanak,

N. Lazić i O. Papuga (którzy opuścili sojusz parlamentarny LDP–LSV–SDA), przewodniczący Demokratycznego Sojuszu Chorwatów w Wojwodinie (*Demokratski savez Hrvata u Vojvodini*, DSHV) Tomislav Žigmanov oraz Marko Đurišić i Nenad Konstantinović – przedstawiciele ugrupowania Serbia 21 (*Formirana poslanička grupa Vojvođanski...*, 2020). Na czele nowej grupy parlamentarnej stanął M. Đurišić, a jego zastępcą został lider LSV N. Čanak. Politycy „przegrupowali się” kolejny już raz, jednak w tym przypadku połączenie sił nastąpiło tuż przed zakończeniem kadencji i kolejnymi wyborami parlamentarnymi, co mogło wskazywać na równoczesne utworzenie koalicji przedwyborczej. Przedstawiciele Frontu Wojwodiny – Serbii 21 podkreślali, że ich celem jest wspieranie demokratyzacji oraz przeciwstawienie się nasilającemu się nacjonalizmowi i tradycjonalizmowi oraz że podczas kampanii wyborczej nadal będą promować politykę proeuropejską (*Formiran novi poslanički klub Vojvođanski...*, 2020).

M. Đurišić i N. Konstantinović, dołączając do FV–S21, uprzednio opuścili SDS – partię B. Tadića. Były prezydent skrytykował decyzję swoich współpracowników, twierdząc, że rezygnacja z SDS i przejście do FV–S21 (to jest ugrupowania, które nie ma zamiaru bojkotować zbliżających się wyborów parlamentarnych, tym samym wspierając rosnącą w siłę partię A. Vučića) nie jest przejawem realizacji dalekosiężnych i szlachetnych celów politycznych, a jedynie indywidualnych ambicji (*Tadić: Đurišić i Konstantinović...*, 2020).

W lutym 2017 roku opinia publiczna mogła dostrzec pierwsze poważne przejawy kryzysu wewnątrz kolejnej grupy parlamentarnej *Dosta je bilo* (DJB). Spór wewnętrzny, który doprowadził do opuszczenia przez większość posłów ugrupowania Saša Radulovicia, „tlił się” właściwie już od początku kadencji. Należy podkreślić, że sam lider DJB był przez media przedstawiany jako postać kontrowersyjna (Klanšček, 2016).

W statucie stowarzyszenia DJB przewidziano podział kompetencji pomiędzy właściwe organy – między innymi zarząd, radę nadzorczą, sekretarza generalnego i przede wszystkim zgromadzenie, które mieli tworzyć wszyscy członkowie stowarzyszenia. Kompetencje te ograniczały jednak S. Radulovicia w realizacji jego politycznych ambicji, dlatego postanowił on utworzyć – odrębny od stowarzyszenia – ruch polityczny *Dosta je bilo*. Lider napisał dla niego odrębny statut. Przewidywano w nim również ukonstytuowanie organu plenarnego w postaci zgromadzenia, jednak statutowy skład tego gremium został znacząco ograniczony i nie stanowili go już wszyscy członkowie DJB (a tak wcześniej funkcjonowało to w stowarzyszeniu DJB) (Klanšček, 2016).

W listopadzie 2016 roku zarząd główny ruchu DJB liczył dziesięć osób. Członkowie ci wybrali między innymi na przewodniczącego S. Radulovicia. Dochodziło też jednak do sytuacji, w której dziesięcioosobowy zarząd wykluczał z ruchu pojedynczych członków, którzy kandydowali w wyborach parlamentarnych i lokalnych z list wyborczych DJB. Podjęte działania wydawały się nie tylko szkodliwe dla członków zwyczajnych, zaangażowanych w funkcjonowanie stowarzyszenia DJB, lecz także, jak donosiły gazeta *Danas* i portal informacyjny *N1*, niezgodne ze statutem stowarzyszenia, które zostało zarejestrowane jako pierwsze (nim zarejestrowano DJB jako ruch polityczny) (Klanšček, 2016; *Vladimir Đurić: Saša...*, 2018). W wyborach parlamentarnych i lokalnych swoich kandydatów zgłaszać mogą bowiem partie i grupy obywateli, takie prawo nie przysługuje zaś ruchom i stowarzyszeniom. Ostatecznie, DJB w wyborach w 2016 roku wzięło udział jako grupa obywateli (*Druga godišnja Skupština...*, 2016).

Do poruszonej kwestii odniósł się między innymi Vladimir Đurić – deputowany należący do DJB do marca 2018 roku, kiedy to postanowił opuścić grupę parlamentarną, by

następnie w grudniu dołączyć do nowo powstałej grupy parlamentarnej – Partii Nowoczesnej Serbii (*Stranka moderne Srbije*, SMS). Deputowany za pośrednictwem mediów przeproszał swoich wyborców za wprowadzenie ich w błąd. Z jednej strony utrzymywał, że po zakończonej procedurze wyborczej okazało się, że DJB nie zostało zarejestrowane jako partia polityczna. Według polityka władze DJB zataiły prawdę przed kandydatami. Z drugiej strony, jak podkreślał, sami politycy biorący udział w wyborach nie zweryfikowali nieprawdziwych informacji – tym samym nie zapoznali się ze statutem DJB, którego przepisy były kluczowe w kontekście relacji lidera ruchu z pozostałymi zaangażowanymi członkami (*Vladimir Đurić: Saša...*, 2018). S. Radulović odpierał zarzuty i wskazywał, że DJB uniemożliwiono zarejestrowanie się jako partii politycznej ze względu na odmienny do rządzącej SNS stosunek do kwestii kosowskiej (*Vladimir Đurić: Saša...*, 2018). Władze DJB oskarżały o utrudnianie rejestracji głównie Anę Brnabić, która wówczas, stojąc na czele Ministerstwa administracji publicznej i lokalnej, miała odrzucić wnioski o rejestrację partii bez podania uzasadnienia prawnego (*Unutrašnji izbori...*, 2017).

Szeregowi deputowani DJB mieli jednak także poważne zastrzeżenia wobec transparentności finansowania działań promocyjnych i wyborczych ugrupowania. V. Đurić w swoim medialnym oświadczeniu podkreślił, że na spotkaniu zarządu głównego DJB poprosił Branke Stamenković, członkinię rady nadzorczej, o udostępnienie dokumentacji związanej z wydatkowaniem budżetu, ze szczególnym uwzględnieniem finansowania dwóch kampanii wyborczych. Jego prośba została zignorowana (*Vladimir Đurić: Saša...*, 2018).

W wyniku opisywanego konfliktu grupę parlamentarną DJB opuścili Aleksandra Čabreja, Jovan Jovanović i Sonja Pavlović (*Bivši poslanici „Dosta je bilo”...*, 2017).

Parlamentarzyści ci w maju 2017 roku, przy wsparciu dwóch posłów z partii NS, Mariniki Tepić i Zorana Živkovicia, założyli nową grupę parlamentarną Klub niezależnych deputowanych (*Klub samostalnih poslanika*, KSP) (*Bivši poslanici DJB...*, 2017). Członkowie nowej grupy przyznali, że ma ona charakter techniczny, a jej utworzenie miało na celu zapewnienie im większej ilości czasu na wyrażanie swoich poglądów podczas sesji parlamentarnych. Przywództwo w grupie miało mieć charakter rotacyjny, a jako pierwszy stanowisko przewodniczącego miał objąć J. Jovanović. W wyborach prezydenckich KSP poparł kandydaturę Sašy Jankovicia.

W kwietniu 2018 roku grupa parlamentarna DJB zakończyła działalność w parlamencie. Z 16 deputowanych, którzy zdobyli mandaty z afiliacją ugrupowania S. Radulovicia, do tego miesiąca nie zmieniło jej jedynie tylko dwoje: lider DJB S. Radulović i B. Stamenković (*Saša Radulović ostao bez poslaničke...*, 2018; Štetin Lakić, 2018). Deputowana, jako jedyna z grona parlamentarnych współpracowników S. Radulovicia, stanęła po stronie lidera ugrupowania i odpierała stawiane mu zarzuty. Według B. Stamenković lider DJB niesłusznie znalazł się w ogniu krytyki związanej z finansowaniem ugrupowania. Deputowana podkreślała, że Branislav Mihajlović, jako osoba odpowiedzialna za finanse DJB, miał w tym zakresie pełną swobodę i był wolny od nacisków (Štetin Lakić, 2018). Lojalna postawa B. Stamenković nie wystarczyła jednak do utrzymania grupy parlamentarnej i dlatego zarówno ona sama, jak i lider DJB od kwietnia 2018 roku pozostawali parlamentarzystami niezależnymi.

Inaczej zdecydowało pięcioro parlamentarzystów, którzy w podobnym czasie postanowili zrezygnować z członkostwa w DJB i opuścić tę grupę parlamentarną. Należeli do nich: Aleksandar Stevanović, Nenad Božić, Vladimir Đurić, Tatjana Macura i Ljupka Mihajlovska. Posłowie ci doprowadzili

do powstania nowej grupy parlamentarnej – Klubu wolnych deputowanych (*Klub slobodni poslanici*, SP). Przewodniczącą grupy została T. Macura, a jej zastępcą – V. Đurić. Klub wolnych deputowanych powstał głównie ze względów taktycznych. Jego podstawowymi celami były stworzenie instytucjonalnej platformy dla współpracy byłych członków DJB oraz uzyskanie uprawnienia do dłuższych i częstszych wystąpień z mównicy parlamentarnej, które przysługują wyłącznie członkom sformalizowanych grup parlamentarnych (*Registrovana još jedna...*, 2018).

Dnia 14 grudnia 2018 roku, w efekcie współpracy części byłych członków DJB i Sojuszu Socjaldemokratycznego (*Socijaldemokratski savez*)⁴, powstała wspomniana już Partia Nowoczesnej Serbii (*Stranka moderne Srbije* – SMS) (*Formirana Stranka moderne...*, 2018). Deputowani SMS nie ukrywali, że opuścili grupę parlamentarną DJB także na znak protestu przeciwko stylowi przywództwa oraz braku transparentności w zakresie finansowania ugrupowania i procesu rejestracji DJB jako partii politycznej. Celem programowym SMS stało się wdrożenie nowych rozwiązań systemowych, dzięki którym zwiększyłaby się szansa na zrównanie praw i obowiązków wszystkich obywateli. Na poziomie parlamentarnym członkowie SMS chcieli również działać na rzecz ułatwienia obywatelom rozwijania prywatnych przedsiębiorstw (*Registrovana još jedna...*, 2018; *Program Stranke moderne Srbije*, Stranka moderne Srbije, 2020). Pod koniec XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS SMS liczyła sześćcioro deputowanych.

Grupy parlamentarne SMS, KSP i SP nie były jedynymi powstałymi w wyniku rozłamu, do jakiego doszło wewnątrz DJB. W listopadzie 2018 roku Ana Stevanović, Ratko Jankov, Jasmina Nikolić, Dušan Pavlović i Branislav Mihajlović,

---

⁴ Sojusz przestał istnieć tuż po połączeniu się członków Sojuszu Socjaldemokratycznego i byłych członków DJB.

byli członkowie DJB, postanowili kontynuować współpracę w ramach nowo powstałej grupy parlamentarnej Polityka musi być inna (*Politika mora biti drugačija*, PMBD) (*Rasपाला से poslanička grupa DJB...*, 2018). Zaledwie po kilku dniach (13 listopada 2018 roku) troje z pięciorga deputowanych – R. Jankov, J. Nikolić i D. Pavlović – podjęło decyzję o rezygnacji ze sprawowania mandatu i opuściło Zgromadzenie Narodowe (*Otišli iz DJB – vraćaju...*, 2018). Tym samym grupa parlamentarna PMBD przestała działać i została formalnie rozwiązana. A. Stevanković i B. Mihajlović kontynuowali pracę parlamentarną jako deputowani niezależni.

W dniu 25 marca 2019 roku doszło do kolejnych zmian wewnątrz jednej z grup powstałych w wyniku rozpadu DJB. A. Čabreja i Z. Živković zostali relegowani z KSP (grupy powstałej w maju 2017 roku). A. Čabreja skrytykowała pozostałych jej członków, stwierdzając, że ugrupowanie jest kopią powstałego w 2018 roku opozycyjnego Sojuszu dla Serbii (*Savez za Srbiju*), założonego przez Dragana Đilasa, które planowało bojkot zaplanowanych na 2020 rok wyborów parlamentarnych. Według przedstawicieli ośmiu partii, które weszły w skład Sojuszu, zapowiadane wybory mogłyby zostać sfalszowane (Čekerevac, 2019). Miejsca A. Čabreji i Z. Živkovića w KSP zajęli A. Stevanović i B. Mihajlović, przede wszystkim, by spełnić wymóg liczby pięciu deputowanych niezbędny do tego, aby grupa parlamentarna nadal mogła istnieć na forum Zgromadzenia Narodowego RS (*Tepić na čelu Kluba...*, 2019). Zarówno A. Stevanović, jak i B. Mihajlović byli wcześniej członkami grupy parlamentarnej DJB. A. Stevanović opuściła ją w marcu, a B. Mihajlović – w listopadzie 2018 roku. Do tego czasu pozostawali niezależnymi parlamentarzystami, niepowiązanymi z żadną z partii politycznych (Čekerevac, 2019).

Dnia 24 kwietnia 2019 roku A. Čabreja dołączyła do Partii Zielonych (*Zelena stranka*, ZES) i w ten sposób stała się jej

drugim reprezentantem w Zgromadzeniu Narodowym RS (*Čabreja novi poslanik...*, 2019). Mimo akcesu do partii deputowana nie dołączyła do koalicyjnej grupy parlamentarnej DS, której członkiem od początku kadencji był lider ZES Goran Čabradi. Dnia 27 listopada 2019 roku A. Čabreja ogłosiła, że nie jest już członkiem tej partii (*Aleksandra Čabreja*, Istinomer, 2020).

Kolejną grupą parlamentarną, która uległa rozpadowi w badanej kadencji, było *Dveri*, które zakończyło działalność w kwietniu 2019 roku. Na początku kadencji tworzyło ją sześcioro deputowanych. Członkowie grupy *Dveri* kandydowali z koalicyjnej listy *Dveri*–DSS.

W lutym 2019 roku z partii i grupy parlamentarnej *Dveri* wykluczony został Srđan Nogo – polityk, który był znany ze skandalizujących wypowiedzi. W październiku 2018 roku stwierdził między innymi, że „Premier Ana Brnabić powinna zostać powieszona, jeśli podpisze Konwencję Dublińską i wpuści do Serbii imigrantów” (*Obradović: Za Dveri...*, 2019; *Nogo poneo vešala...*, 2019). S. Nogo oznajmił, że wykluczenie go z klubu i partii odbyło się nielegalnie i dlatego formalnie sam złożył deklarację wystąpienia z *Dveri* 23 kwietnia 2019 roku (*Poslanička grupa Dveri...*, 2019). W kwietniu z partii i grupy parlamentarnej został usunięty także Zoran Radojičić, deputowany, który stawał w obronie S. Noga. Z. Radojičića wykluczono, zarzucając mu próbę „przejęcia partii” i naruszenia jej statutu (*Poslanička grupa Dveri...*, 2019). Ponieważ liczebność grupy parlamentarnej zmniejszyła się w ten sposób do czterech, przestała ona formalnie działać. Pozostałych czworo afiliowanych przy niej wcześniej deputowanych (Marija Janjušević, Ivan Kostić, Dragan Vesović i Boško Obradović) od 23 kwietnia 2019 roku sprawowało swój mandat jako niezależni.

Pod koniec kadencji parlamentarnej w Zgromadzeniu Narodowym RS doszło do kolejnych fluktuacji w sprawowaniu mandatów deputowanych. W kwietniu 2020 roku miał

miejsce rozpad grupy parlamentarnej Partii Socjaldemokratycznej i Partii Narodowej (*Socijaldemokratska stranka, Narodna stranka*, SDS–NS). W dniu 28 kwietnia 2020 roku Goran Bogdanović i Zdravko Stanković przeszli z SDS–NS do grupy parlamentarnej DS.

Niesprawujący mandatu parlamentarnego prezes SDS, B. Tadić, przekonywał w mediach, że jego partia wraz z koalicyjną NS zdecydowały się w ten sposób na połączenie z grupą parlamentarną DS. Według B. Tadića był to strategiczny zabieg przed zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi, które – w jego opinii – miały dać szansę na pokonanie SNS (*Dva poslanika SDS...*, 2020). Lider SDS twierdził, że: „[...] to ważny krok w kierunku zjednoczenia w wielkim DS, w którym każdy, kto chce walczyć z autokracją w Serbii, jest mile widziany. Bez odnowienia wielkiego DS nie ma zwycięstwa nad reżimem Vučića!” (*Dva poslanika SDS...*, 2020).

Należy zwrócić uwagę, że z liczącej pięciu deputowanych grupy SDS–NS jedynie dwóch parlamentarzystów zasililo szeregi DS. Pozostali deputowani grupy w kolejnych dniach ogłosili własne polityczne decyzje. Miroslav Aleksić, który w 2018 roku przeszedł do Partii Narodowej (NS) (Milenković, 2018a), zdecydował się pozostać deputowanym niezależnym. Natomiast Marko Đurišić i Nenad Konstantinović, jako przedstawiciele założonej na początku 2020 roku partii Serbia 21 (*Srbija 21*), postanowili współtworzyć nową grupę parlamentarną FV–S21 (*Formirana poslanička grupa Vojvodanski...*, 2020).

3.2. Wygaszenia i zastąpienia mandatów (*replacement*)

W Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji doszło do 42 przypadków zjawiska *replacement*. Poniżej zaprezentowane zostały zmiany deputowanych z uwzględnieniem przyczyny przedterminowego wygaszenia mandatu parlamentarnego.

Dnia 3 czerwca 2016 roku odbyła się pierwsza sesja XI kadencji Zgromadzenia Narodowego. Tuż po jej rozpoczęciu kilkoro deputowanych, którzy otrzymali wystarczającą liczbę głosów, aby objąć mandat parlamentarny, zdecydowało o rezygnacji ze sprawowania tego mandatu. Byli to między innymi niezależna, choć kandydująca z listy SNS, Ljiljana Habjanović Đurović – serbska pisarka, która w wywiadzie dla gazety *Blic* podkreśliła, że cieszy się ze swojego udziału w sukcesie wyborczym A. Vučića, jednak sama woli poświęcić się pracy pisarskiej i nie zamierza wykonywać mandatu poselskiego (*Habjanović Đurović: Zašto...*, 2016) – oraz Svetlana Kozić, kandydująca równolegle w wyborach parlamentarnych na poziomie republiki i prowincji, która postanowiła ostatecznie sprawować mandat deputowanej w Zgromadzeniu AP Wojwodiny (*Izborne liste za izbore...*, 2016). W konsekwencji tych rezygnacji mandaty parlamentarne objęli Nenad Mitrović (SNS) oraz Jovan Jovanović (DJB).

Jednym z częstych odnotowywanych przypadków była rezygnacja z pełnionego mandatu ze względu na powołanie deputowanego na stanowisko rządowe – stanowisko premiera, stanowisko ministerialne lub sekretarza generalnego w jednym z resortów.

A. Vučić w kolejnej kadencji ponownie został premierem nowo powołanego rządu, w związku z czym zrezygnował ze swojego mandatu w Zgromadzeniu Narodowym RS. Dzięki temu w sierpniu 2016 roku do Zgromadzenia Narodowego RS dostała się Stanislava Janošević. Członkini SNS aktywnie działała na forum parlamentarnym przez resztę kadencji, między innymi w trzech komitetach i licznych grupach przyjaźni (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2016). Wraz z rozpoczęciem kadencji parlamentarnej na członka rządu powołany został także Rasim Ljajić z SDPS, który formalnie swój mandat deputowanego sprawował zaledwie trzy

dni (*Cabinet revealed...*, 2016). Miejsce R. Ljajicia zajął Ivan Bauer, również związany z SDPS (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2016).

W sierpniu 2016 roku, po kilkumiesięcznych przetargach koalicyjnych, A. Vučić zdecydował się na ponowną współpracę z socjalistami, a I. Dačić został powołany na stanowisko wicepremiera rządu (*Cabinet revealed...*, 2016). W Zgromadzeniu Narodowym RS zasiadła wówczas, po raz pierwszy w swojej karierze politycznej, Vesna Ivković, członkini SPS (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2016), która objęła mandat po I. Dačiću.

Tego samego dnia do grona deputowanych Zgromadzenia Narodowego RS dołączył także Nedo Jovanović. Kandydat, podobnie jak w przypadku wyborów parlamentarnych w 2014 roku, otrzymał mandat parlamentarny dzięki powołaniu w skład rządu parlamentarzystów z ramienia SPS. W jedenastej kadencji N. Jovanović zastąpił Slavice Đukić Dejanović, która we wcześniejszych latach pełniła funkcję ministra zdrowia i ministra rodziny, a w latach 2008–2012 była przewodniczącą Zgromadzenia Narodowego RS. W sierpniu 2016 roku otrzymała propozycję nominacji na ministra bez teki, na którą przystała (*Cabinet revealed...*, 2016). Stanowisko ministra górnictwa i energii utrzymał Aleksandar Antić z SPS, który za ten resort był odpowiedzialny już od 2014 roku. Po ponownej nominacji A. Antić zrezygnował z mandatu parlamentarnego, który w następstwie objął Milisav Petronijević (*Cabinet revealed...*, 2016). Ministrem bez teki 11 sierpnia 2016 roku został również Milan Krkobabić z koalicyjnej partii PUPS. Jego mandat objęła kolejna na liście kandydatka, Vera Paunović, która jednak 21 lutego 2020 roku zmarła (*Great Loss for...*, National Assembly, 2020). Wówczas to – po dwóch tygodniach – mandat parlamentarny przypadł Slobodanowi Veličkovićowi (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2020).

Dnia 23 sierpnia 2016 roku na stanowisko sekretarza stanu w ministerstwie edukacji, nauki i rozwoju technologicznego została powołana Gordana Predić z SDPS (Andrić, 2016). Wygasły mandat objął następnie wieloletni członek DS, a od 2014 roku polityk koalicyjnej SDPS Predrag Jelenković (*Jelenković novi narodni...*, 2016).

Nominacje na rządowe stanowisko otrzymał także Goran Knežević, którego w Zgromadzeniu zastąpiła Studenka Kovačević, po raz pierwszy mając możliwość pracy na forum parlamentarnym (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2016).

W grudniu 2016 roku na stanowisko sekretarza stanu w ministerstwie spraw zagranicznych powołany został Iviča Tončev z koalicyjnej SPS (*Iviča Tončev državni sekretar...*, 2016). Jego miejsce w parlamencie zajęła Ivana Dinić, która wcześniej dwukrotnie zasiadała w ławach parlamentarnych z ramienia SPS (*RIK dodelio mandat...*, 2016; *Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2016). W tym samym miesiącu A. Vučić zaproponował Velimirowi Stajoneviciowi z partii Nowa Serbia (*Nova Srbija*, NS) objęcie stanowiska sekretarza stanu w ministerstwie rolnictwa. Kilka dni później wygasły mandat V. Stanojevicia objął Goran Pekarski.

Dnia 2 kwietnia 2017 roku odbyły się w Serbii wybory prezydenckie. Na urząd prezydenta kandydowało jedenastu polityków, w tym A. Vučić – lider SNS oraz ówczesny premier kraju, który od sześciu lat sprawował nieprzerwanie swe rządy. A. Vučić wygrał wybory w pierwszej turze, zdobywając 55,08% głosów (Stojanović, Dragaš, 2017). Na drugim miejscu, z wynikiem 16,35% oddanych głosów, uplasował się S. Janković, były rzecznik praw obywatelskich, który zrezygnował z tego stanowiska w lutym 2017 roku, by wystartować w prezydenckiej elekcji. Po wyborach wygranych przez A. Vučića pełniącym obowiązki premiera został I. Dačić – lider koalicyjnej SPS.

W czerwcu 2017 roku – po tym, jak A. Vučić został zaprzysiężony na prezydenta Serbii – powołano nowy rząd pod przewodnictwem Any Brnabić. Nominację na ministra administracji publicznej i lokalnej otrzymał w nim Branko Ružić z SPS (przejął kierownictwo nad resortem, którym wcześniej zarządzała A. Brnabić). Rząd nowej premier stanowił jedynie pewną rekonstrukcję wcześniejszego gabinetu A. Vučića (zob. tabela 20). Kierowanymi ministerstwami „zamienili się” Zoran Đorđević i Aleksandar Vulin (Jevtić, 2017a; Surk, 2017). Powstało nowe ministerstwo integracji europejskiej, na czele którego stanęła Jadranka Joksimović, pełniąca w dwóch poprzednich rządach A. Vučića funkcję ministra bez teki (*Kabinet Ane Brnabić...*, 2017). Miejsce J. Joksimović zajął Nenad Popović z utworzonej w 2014 roku Serbskiej Partii Narodowej (*Srpska narodna stranka*, SNS). N. Popović w nowym rządzie wziął odpowiedzialność za dział innowacji i rozwoju technologicznego (*U vladi još jedan...*, 2017). Biorąc pod uwagę fluktuację mandatów deputowanych, powołanie nowego rządu nie wpłynęło znacząco na zmiany osobowe i strukturalne oraz nie zachwiało układem sił politycznych, który ukształtował się jeszcze za czasów premierostwa A. Vučića.

Tabela 20. Skład rządu Republiki Serbii pod przewodnictwem Any Brnabić

Funkcja	Imię i nazwisko	Afiliacja partyjna
Premier	Ana Brnabić	SNS
Pierwszy wicepremier, minister spraw zagranicznych	Ivica Dačić	SPS
Wicepremier, minister spraw wewnętrznych	Nebojša Stefanović	SNS
Wicepremier, minister transportu, budownictwa i infrastruktury	Zorana Mihajlović	SNS
Wicepremier, minister handlu, telekomunikacji i turystyki	Rasim Ljajić	SDPS

Tabela 20 (cd.)

Funkcja	Imię i nazwisko	Afiliacja partyjna
Minister finansów	Dušan Vujović (do 2018)*	bezpartyjny, nominowany przez SNS
	Siniša Mali (od 2018)	SNS
Minister gospodarki	Goran Knežević	SNS
Minister rolnictwa	Branislav Nedimović	SNS
Minister ochrony środowiska	Goran Trivan	SPS
Minister górnictwa i energii	Aleksandar Antić	SPS
Minister sprawiedliwości	Nela Kuburović	bezpartyjna, nominowana przez SNS
Minister administracji publicznej i lokalnej	Branko Ružić	SPS
Minister obrony	Aleksandar Vulin	PS
Minister integracji europejskiej	Jadranka Joksimović	SNS
Minister edukacji, nauki i rozwoju technologicznego	Mladen Šarčević	bezpartyjny, nominowany przez SNS
Minister zdrowia	Zlatibor Lončar	SNS
Minister pracy, zatrudnienia, spraw społecznych i weteranów	Zoran Đorđević	SNS
Minister młodzieży i sportu	Vanja Udovičić	SNS
Minister kultury i informacji	Vladan Vukosavljević	bezpartyjny, nominowana przez SNS
Minister bez teki	Slavica Đukić Dejanović	SPS
Minister bez teki	Milan Krkobabić	PUPS
Minister bez teki	Nenad Popović	SNP

* Dušan Vujović zrezygnował z funkcji ministra finansów z przyczyn osobistych (*Vujović podneo ostavku...*, 2018).

Źródło: opracowanie własne na podstawie doniesień prasowych: Jevtić, 2017a; *Two new ministries...*, 2017; 157 „za”, 55 „protiv”..., 2017.

Dnia 10 października 2017 roku na stanowisko sekretarza stanu w ministerstwie ochrony środowiska powołany został Branislav Blažić z SNS, co wymagało wygaszenia jego mandatu i zastąpienia go nowym mandatem deputowanego (*Ministarstvo zaštite životne...*, 2017). Mandat ten otrzymał Branko Popović – także członek rządzącej SNS (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2017).

W dniu 16 marca 2018 roku z mandatu deputowanego do Zgromadzenia Narodowego RS zrezygnował Miloš Bošković. Nieoficjalnie prasa donosiła o narastającym konflikcie wewnątrz ugrupowania DJB pod wodzą S. Radulovicia. M. Bošković w oficjalnych wystąpieniach podkreślał, że decyzja o rezygnacji jest motywowana niezadowoleniem ze stylu przywództwa grupy parlamentarnej (*Miloš Bošković napustio...*, 2018). Następną w kolejności kandydatką do objęcia mandatu była na liście wyborczej DJB Nada Kostić (*Nada Kostić, član...*, 2018).

Kolejnym przypadkiem, kiedy deputowany nie może sprawować mandatu parlamentarnego, jest objęcie przez parlamentarzystę urzędu w administracji państwowej na szczeblu centralnym, regionalnym lub lokalnym, albo objęcie kierowniczego stanowiska w placówce publicznej. Tak stało się między innymi w przypadku Živka Vrcelja, który 12 sierpnia 2016 roku – po niespełna dwóch miesiącach od zaprzysiężenia – złożył pisemną rezygnację z dalszego wykonywania mandatu, ponieważ rząd Wojwodiny powołał go na stanowisko pełniącego obowiązki dyrektora szpitala w Sremskiej Mitrovicy (*Dr Živko Vrcelj, imenovan...*, 2016). Wstępny okres zatrudnienia obejmował sześć miesięcy, jednak w styczniu 2017 roku Ž. Vrcelj został powołany na kolejną czteroletnią kadencję dyrektora w tamtejszej placówce medycznej. Po dwóch miesiącach miejsce tego polityka w parlamencie zajął Mladen Lukić (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2016).

W sierpniu 2016 roku rezygnację z pełnienia mandatu parlamentarnego złożył Srđan Kružević, mianowany na wiceburmistrza Nowego Sadu (Kovačević, 2016). W październiku 2016 roku wygasły po nim mandat objęła Jelena Vujić Obradović z JS (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2016).

Radoslav Jović był jednym z kandydatów SNS, który po ogłoszeniu wyniku wyborów parlamentarnych nie uzyskał mandatu, jednak w konsekwencji rezygnacji Andreja Mladenovicia, założyciela Niezależnej Partii Demokratycznej Serbii (*Nezavisna demokratska stranka Srbije*, NDSS), objął mandat 5 października 2016 roku. A. Mladenović nie mógł formalnie godzić dwóch mandatów – deputowanego do Zgromadzenia Narodowego RS oraz wiceburmistrza Belgradu i w ostateczności zdecydował o wyborze stanowiska w administracji lokalnej (*Mladenović posle pisanja...*, 2016).

Dnia 30 października 2017 roku deputowany SRS Milovan Bojić ogłosił chęć powrotu do wykonywania zawodu lekarza i zrezygnował z dalszego wypełniania mandatu parlamentarzysty. Okazało się, że w listopadzie został powołany na stanowisko dyrektora ośrodka medycznego *Institut za kardiovaskularne bolesti Dedinje* (Popadić, 2017). Jak donosili dziennikarze gazety *Blic*, nominacja ta była poprzedzona lobbingiem V. Šešelja oraz przetargami pomiędzy SRS i SNS (Jevtić, 2017b). M. Bojicia w Zgromadzeniu Narodowym RS zastąpił Aleksandar Šešelj (SRS).

Pod koniec 2017 roku swoją rezygnację ze sprawowania mandatu złożyła Vesna Rakonjac – deputowana afiliowana przy rządzącej SNS. Parlamentarzystka w grudniu 2017 roku zaczęła zarządzać referatem biomedycyny w ministerstwie zdrowia (*Veće plate za poslanike...*, 2017). Wygasły mandat objęła po niej Sandra Božić, dla której był to parlamentarny debiut (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2018).

Dnia 25 grudnia 2018 roku swoją rezygnację złożyła Ljibuška Lakatoš, która na początku miesiąca została wybrana na przewodniczącą Słowackiej Rady Narodowej w Serbii (*Ljibuška Lakatoš na čelu...*, 2018)⁵. Deputowaną zastąpił, kandydujący z listy SNS, Milan Ljubić.

Niejednokrotnie w Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji deputowani rezygnowali z dalszego wykonywania mandatu parlamentarnego wskutek konfliktów wewnątrzpartyjnych.

Dušan Milisavljević został zaprzysiężony po tym, jak z mandatu parlamentarnego zrezygnował Bojan Pajtić, działający w DS od 1996 roku i liderujący tej partii w latach 2014–2016. Jego decyzja, jak tłumaczył polityk, była związana z poparciem masowych protestów studentów, które cyklicznie były organizowane w miastach uniwersyteckich, a które wzbudzały konflikt wewnątrz partii B. Pajticia (Stojanović, 2017). Młodzi Serbowie i młode Serbki demonstrowali głównie przeciwko szerzącej się korupcji, domagając się rządów prawa i transparentności władz.

W kwietniu 2017 roku, do Zgromadzenia Narodowego RS dołączył Filip Sotjanović. Zastąpił on Marko Milenkovića z SRS. Zmiany w opozycyjnej SRS były konsekwencją wewnętrznego konfliktu w partii pomiędzy M. Milenkovićem

---

⁵ Zgodnie z Ustawą o wyborach członków parlamentu (*Zakon o izboru narodnih poslanika*, 2000) mandat deputowanego wygasa przedterminowo, między innymi gdy deputowany obejmuje funkcję lub stanowisko, których zgodnie z ustanowionym prawem nie można łączyć z wykonywaniem mandatu posła (wykonywanie mandatu w Zgromadzeniu Narodowym RS, obejmowanie stanowisk i urzędów administracji publicznej – na poziomie centralnym, regionalnym i lokalnym). Do wskazanych przypadków zalicza się sytuacja, w której deputowany Zgromadzenia Narodowego RS zostaje wybrany na członka jednej z dwudziestu rad mniejszości narodowych, działających na terenie Serbii (*O izborima za članove...*, Republička Izborna Komisija, 2020).

a partyjnym liderem V. Šešeljem, który publicznie oskarżył tego pierwszego o zdradę oraz prowadzenie kampanii politycznej na rzecz premiera A. Vučicia (*Izdajnik SRS vratio...*, 2017). Prawdopodobnie odejście M. Milenkovicia odbyło się pod presją lidera SRS, jednak w analizowanym artykule nie zostało to wprost stwierdzone.

Zdarzają się również sytuacje, kiedy powód rezygnacji z pełnionego mandatu trudno jest zaklasyfikować do jednej ze wspomnianych we wcześniejszych akapitach przyczyn. Może być on częściowo powiązany z utratą zaufania wyborców i dobrego wizerunku przez deputowanych. Niejednokrotnie w takich sytuacjach na rezygnację deputowanego naciskają liderzy partyjni. Tak było między innymi w przypadku rezygnacji Meho Omerovicia – polityka afiliowanego przy SDPS. Złożył on mandat po incydencie, który miał miejsce na lotnisku we Frankfurcie. W strefie wolnocłowej parlamentarzysta miał wynieść ze sklepu kosmetyki bez ich opłacenia. Został natychmiast aresztowany. Pomimo prób wytłumaczenia sytuacji władze SDPS – według Đ. Vukadinovicia z NS – wywierały presję na M. Omeroviciu, by ten jak najszybciej zrezygnował z parlamentarnego mandatu (*Meho Omerović podneo...*, 2018). Dnia 19 lipca 2018 roku mandat poselski po M. Omeroviciu objęła Slavica Živković z SDPS (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2018).

Cztery mandaty w kadencji 2016–2020 uległy wygaszeniu wskutek mianowania deputowanych na stanowiska ambasadorów i konsulów generalnych w serbskich placówkach zagranicznych. Vera Jovanović objęła mandat po Marko Blagojeviću, który został powołany na stanowisko ambasadora na Cyprze (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2018). Pod koniec 2017 roku swoją rezygnację ze sprawowania mandatu złożyła Aleksandra Đurović – deputowana afiliowana przy rządzącej SNS. Deputowana została mianowana

przez prezydenta A. Vučića szefową serbskiej misji dyplomatycznej przy Radzie Europy (*Aleksandra Đurović novi šef...*, 2017). Wygasły mandat objęła Ana Čarapić, również związana z SNS (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2018). Dnia 24 grudnia 2018 roku wygaszono mandat Iwany Stojiljković, która otrzymała nominację na stanowisko konsula generalnego we Włoszech (*Srpska ne zaboravlja...*, 2019). W dniu 25 września 2019 roku Republikańska Komisja Wyborcza przyjęła rezygnację Miroslava Lazanskiego – deputowanego niezależnego, jednak kandydującego do parlamentu z listy SNS. Powodem rezygnacji było przejęcie przez niego obowiązków ambasadora Serbii w Rosji (Apostolovski, 2019; *MP and journalist...*, 2019). Miejsce I. Stojiljković zajęła Violeta Lutovac Đurđević (SNS), a M. Lazanskiego zastąpiła Nevenka Kostadinova (SNS).

W pięciu przypadkach *replacement* w Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji miał miejsce wskutek śmierci deputowanych. Dnia 21 kwietnia 2017 roku, w wyniku śmierci Konstantina Arsenovicia – wieloletniego członka PUPS – mandat otrzymała członkini tej partii, Jelisaveta Veljković (*Premينو potpredsednik Skupštine...*, 2017). W lipcu 2017 roku poinformowano o śmierci Miroljuba Stankovicia (PUPS), którego zastąpiła Grozdana Banac (*RIK dodelio dva...*, 2017). Dla niej była to pierwsza okazja do wykonywania mandatu deputowanej. Mimo że wcześniej wielokrotnie (w 2012, 2014 oraz 2016 roku) kandydowała do parlamentu, to za każdym razem bezskutecznie. Wygaśnięciu na skutek śmierci uległ także mandat Jovo Ostojicia z SRS⁶.

---

⁶ J. Ostojić był postacią wzbudzającą kontrowersje w związku z oskarżeniami, jakie w 2015 roku postawił mu Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (MTKJ). J. Ostojić miał zastraszać i ofiarować łapówki świadkom zeznającym w procesie lidera SRS, V. Šešelja. MTKJ domagał się ekstradycji polityka, na co nie zgodził się serbski

Jego miejsce w parlamencie zajęła Ružica Nikolić, związana z SRS od 2008 roku. W kwietniu 2018 roku zmarł inny deputowany SRS, Zoran Krasić, członek partii od 1991 roku (*Zoran Krasić*, Istinomer, 2020). Mandat deputowanego do Zgromadzenia Narodowego RS objął wówczas Zoran Despotović (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2018).

Nie w każdym odnotowanym przypadku zjawiska *re-placement* w badanej kadencji udało się dotrzeć do informacji o subiektywnej motywacji deputowanego, którego mandat uległ przedterminowemu wygaszeniu. Niemniej jednak wciąż istotne pozostaje wskazanie tych wydarzeń, które oddziaływały na strukturę osobową Zgromadzenia Narodowego.

Dnia 28 czerwca 2016 roku z mandatu deputowanego do Zgromadzenia Narodowego RS zrezygnował lider SDA, Sulejman Ugljanin, którego w sierpniu zastąpił Bajro Gegić (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2016). Kolejna na liście wyborczej, po liderze partyjnym, była wprowadzić Minela Kalender, ale nie zdecydowała się przyjąć mandatu. Został on powierzony B. Gegićowi (Novosel, 2020).

W październiku 2017 roku Boban Birmančević zastąpił Marko Gavrilovicia (zmiana w ramach SNS), a Mirjana Dragaš otrzymała mandat wskutek odejścia z parlamentu Ivana Karicia (zmiana w ramach SPS) (*Tri nova poslanička...*, 2017).

Dnia 13 listopada 2018 roku troje deputowanych – R. Jankov, J. Nikolić i D. Pavlović (PMBD) – podjęło decyzję o rezygnacji ze sprawowania mandatu i opuściło Zgromadzenie Narodowe RS (*Otišli iz DžB – vraćaju...*, 2018). W tym przypadku również nieznane są przyczyny rezygnacji

---

sąd. W marcu 2017 roku Interpol wydał tzw. „czerwone zawiadomienie”, które wskazuje na wysoki priorytet aresztowania oskarżonego. W związku ze śmiercią J. Ostojicia sprawa nie doczekała się rozwiązania (*Haški tribunal mesec...*, 2017).

deputowanych. Wiadomo natomiast, że konsekwencją opuszczenia Zgromadzenia Narodowego RS przez deputowanych był rozpad grupy parlamentarnej PMBD. Mandat po R. Jan-kovie objęła Andrijana Avramov, która w 2016 roku starała się też o mandat z listy wyborczej DJB. A. Avramov – w obliczu rozpadu jej macierzystej frakcji – po objęciu funkcji deputowanej 22 stycznia 2019 roku zdecydowała się zasilić szereg rządzącej SNS (*DJB dobija...*, 2019). W tym samym dniu mandaty deputowanych do Zgromadzenia Narodowego RS objęli jeszcze: jako niezależny deputowany – Vojin Biljić (mandat po J. Nikolić) oraz Nemanja Radojević (mandat po D. Pavloviciu). Ten ostatni kandydował z listy DJB, ale po wejściu do parlamentu dołączył do powstałej w trakcie trwania kadencji grupy SMS (*Dodela mandata, Republička Izborna Komisija*, 2019).

We wrześniu 2018 roku Zgromadzenie Narodowe RS opuścił Ivan Manojlović, jednak ani polityk, ani jego współpracownicy nie podali powodów rezygnacji z mandatu (*Ivan Manojlović*, 2019; *55. sednica Odbora...*, 2018). Deputowana go zastąpiła, kandydująca z listy SNS, Aleksandra Jevtić. Oficjalne powody złożenia mandatu nie były również znane w przypadku Željka Sušeca. Jego rezygnację poprzedził natomiast konflikt z opozycyjną posłanką Mariniką Tepić. Ž. Sušec miesiąc przed rezygnacją zwrócił się z prośbą do serbskiej agencji wywiadu ds. bezpieczeństwa o rozpoczęcie procedury weryfikacji, czy deputowana M. Tepić była w przeszłości powiązana z agentami służb zagranicznych. M. Tepić odrzuciła oskarżenia, które padły ze strony polityka SNS, a w odpowiedzi sama oskarżyła go o przyjmowanie nieksięgowanych korzyści finansowych, w należącej do Ž. Sušeca spółce (*Politički bumerang: Zašto...*, 2018). Obie sprawy nie doczekały się rozwiązania, jednak niespełna miesiąc później Ž. Sušec zrezygnował z mandatu, zaś M. Tepić spekulowała

w mediach, że do rezygnacji zmusiły polityka władze SNS (Milenković, 2018b). Miejsce byłego parlamentarzysty zajął związany z SNS Živan Đurišić.

4. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii XI kadencji w ujęciu systemowym i socjodemograficznym

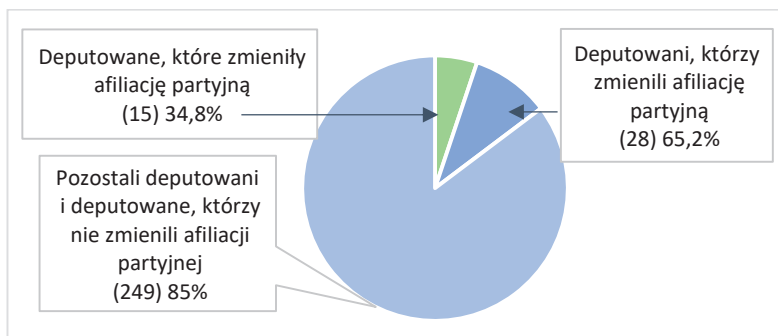
4.1. Zmiany afiliacji partyjnej (*party-switching*)

Zmiany afiliacji partyjnej w kadencji parlamentarnej 2016–2020 były stosunkowo częstym zjawiskiem. W porównaniu z wcześniejszymi kadencjami (począwszy od 2008 roku) w Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji *party-switching* występował najczęściej. Łącznie 43 deputowanych zmieniło grupę parlamentarną przynajmniej raz, co stanowi 14,7% rzeczywistej grupy 292 deputowanych, którzy sprawowali mandat w analizowanej kadencji.

W tej grupie znalazło się 28 mężczyzn, którzy stanowili ponad 65% populacji deputowanych zmieniających afiliację oraz 9,5% rzeczywistej grupy 292 deputowanych. Natomiast 15 kobiet, które dokonały zmiany afiliacji partyjnej, stanowiły niespełna 35% analizowanej grupy deputowanych, którzy zmienili przynależność partyjną (zob. wykres 3), oraz 5,1% rzeczywistej grupy 292 deputowanych.

Parlamentarzystki, które dokonały zmiany afiliacji partyjnej, stanowiły 15% rzeczywistej liczby 100 deputowanych kobiet w badanej kadencji. Parlamentarzyści, którzy zmienili afiliację partyjną, stanowili 14,5% rzeczywistej liczby 192 deputowanych mężczyzn w badanej kadencji. **Z przeprowadzonej analizy wynika zatem, że kobiety nieznacznie częściej niż mężczyźni decydowały się na**

zmianę przynależności partyjnej, jednak różnica ta jest niewielka.

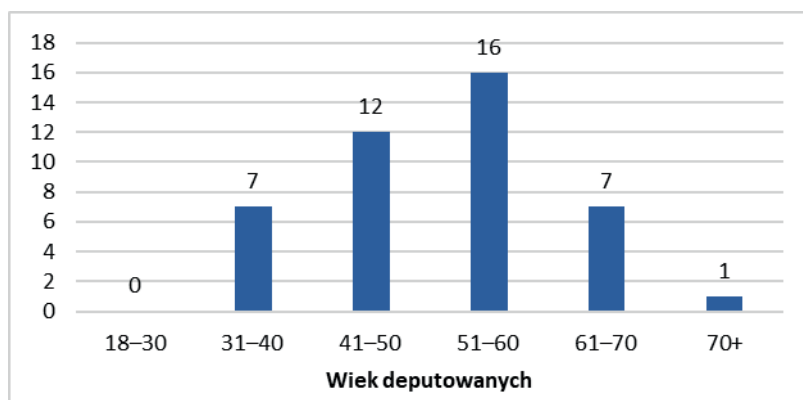
Wykres 3. *Party-switching* w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii XI kadencji z uwzględnieniem podziału na płeć deputowanych

Źródło: opracowanie własne

Badania przeprowadzone przez Semrę Sevi, Antoine'a Yoshinakę oraz Andre Blaisa (2018), będące analizą kandyjskiego parlamentu, wskazują, że kobiety rzadziej decydowały się na *party-switching* niż mężczyźni zasiadający w parlamencie. Tożsame wnioski płyną z wcześniej przeprowadzonych przez Barbarę Norrander (1999) badań skupiających się na Kongresie USA. Autorka wnioskuję, że kobiety były mniej skłonne do zmiany afiliacji partyjnej. Warto wskazać na ważny aspekt, który wyróżnia powyższe studia analityczne. Podano w nich badaniom fluktuacje w sprawowaniu mandatów przez deputowanych, ale jedynie w państwach, w których współczynnik partycypacji politycznej kobiet kształtował się na relatywnie wysokim poziomie (Kanada i USA). W przypadku Serbii poziom ten jest jednak niski, a badania politologów wskazują na ogromną skalę szerszego zjawiska – dyskryminacji kobiet w życiu publicznym (Mršević, Janković, 2018; Bojić, Grahovac, 2018).

Parlamentarzyści w analizowanej kadencji zostali również poddani klasyfikacji ze względu na kryterium wieku (zob. wykres 4). Podczas analizy wyodrębniono sześć grup wiekowych parlamentarzystów: 18–30 lat, 31–40 lat, 41–50 lat, 51–60 lat, 61–70 lat oraz powyżej 71 lat. Zarówno bierne, jak i czynne prawo wyborcze w Serbii przysługuje obywatelom, którzy najpóźniej w dniu wyborów ukończyli osiemnaście lat.

Najczęściej zmian afiliacji partyjnych dokonywali deputowani w przedziale wiekowym 51–60 lat. Dane przedstawione na wykresie 4 wskazują, że w grupie deputowanych w przedziale wiekowym 51–60 lat zmiany afiliacji partyjnej dokonało 16 z nich. W Zgromadzeniu Narodowym RS tę grupę wiekową tworzyło 79 deputowanych. A zatem zmiany dokonało 20,3% wszystkich deputowanych w tym przedziale wiekowym. Najliczniejszą grupę w Zgromadzeniu Narodowym RS stanowili deputowani w przedziale wiekowym 41–50 lat (łącznie 84 deputowanych). Afiliację partyjną w trakcie kadencji zmieniło 12 z nich, czyli 14,3% tej grupy.

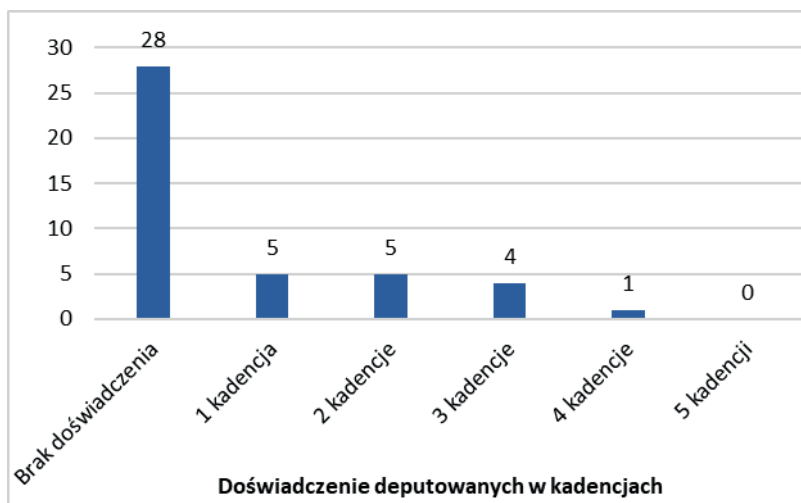
Wykres 4. *Party-switching* w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii XI kadencji z uwzględnieniem podziału na wiek deputowanych

Źródło: opracowanie własne

W przedziale wiekowym 31–40 lat siedmioro parlamentarzystów zmieniło afiliację partyjną. Stanowili oni 15,5% ogólnej grupy 45 deputowanych w tym przedziale wiekowym. W badanej kadencji również siedmioro deputowanych z grupy 56 parlamentarzystów w przedziale wiekowym 61–70 lat zmieniło przynależność partyjną – co oznacza, że *party-switching* dotyczył 12,5% deputowanych z tej grupy. Zaledwie jeden deputowany z grupy 24 parlamentarzystów w przedziale wiekowym powyżej 70 lat zdecydował się na zmianę afiliacji partyjnej. Stanowił on 4,2% tej grupy. Ani jeden przypadek *party-switching* nie został odnotowany w grupie parlamentarzystów w przedziale wiekowym 18–30 lat.

Z analizy można zatem wywnioskować, że **najczęściej zmian afiliacji partyjnych dokonywali deputowani w przedziale wiekowym 51–60 lat**. E. Semenova (2015) oraz W. Heller i C. Merzhon (2005a) dowodzą, że istnieje zależność pomiędzy wiekiem deputowanego a częstotliwością występowania zjawiska *party-switching*. Badacze wskazują, że młodsi politycy są bardziej skłonni to osiągnięcia celów politycznych, szczególnie awansów stanowiskowych, między innymi poprzez zmianę afiliacji partyjnej. W przypadku Zgromadzenia Narodowego RS XI kadencji nie odnotowano takiego związku pomiędzy młodym wiekiem deputowanych a wysoką liczbą dokonanych przez nich zmian afiliacji partyjnych.

Na wykresie 5 została przedstawiona liczba zmian afiliacji partyjnych w Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji z uwzględnieniem kryterium doświadczenia parlamentarnego deputowanych. W przypadku każdego parlamentarzysty wykonywanie mandatu sprawdzano w odniesieniu do pięciu kadencji parlamentarnych: 2004–2007, 2007–2008, 2008–2012, 2012–2014, 2014–2016. Wskazana cezura czasowa wynikała głównie z dostępności oficjalnych danych (*Arhiva saziva*, Narodna Skupština, 2004).

Wykres 5. *Party-switching* w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii XI kadencji z uwzględnieniem doświadczenia parlamentarnego deputowanych

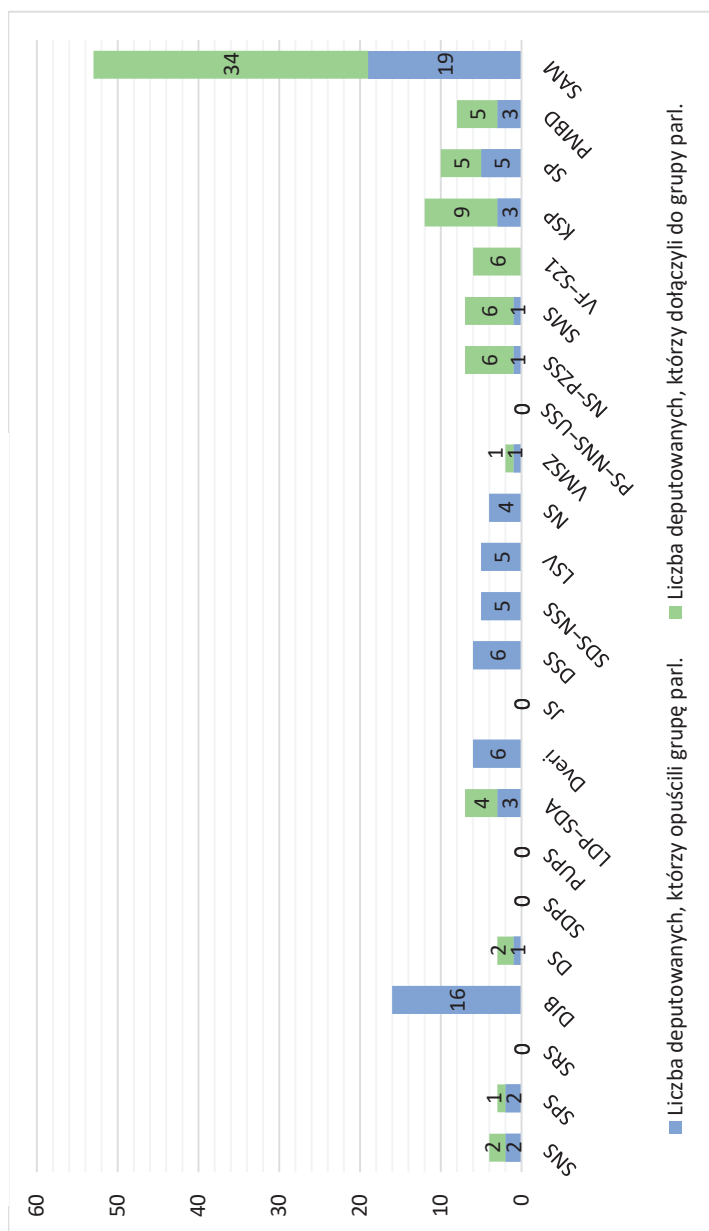
Źródło: opracowanie własne

W odniesieniu do kryterium, jakim jest doświadczenie deputowanych, którzy zdecydowali się na *party-switching*, zauważyć można, że dla 65% parlamentarzystów spośród wszystkich deputowanych, którzy dokonali zmiany afiliacji partyjnej, praca w XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS była parlamentarnym debiutem. Stanowili oni 22,2% grupy wszystkich 126 deputowanych nieposiadających doświadczenia parlamentarnego. Pięcioro deputowanych, którzy dokonali *party-switching* posiadało możliwie najkrótsze doświadczenie parlamentarne – zaledwie jedną kadencję. Stanowili oni 11,6% analizowanej grupy 43 parlamentarzystów, którzy dokonali zmiany afiliacji partyjnej oraz 8,9% grupy wszystkich 56 deputowanych posiadających doświadczenie o długości jednej kadencji. Również pięcioro deputowanych posiadających dwukadencyjne doświadczenie zmieniło

przynależność partyjną w badanej kadencji. Podobnie stanowili oni 11,6% analizowanej grupy 43 parlamentarzystów, którzy dokonali zmiany afiliacji partyjnej, oraz 8,2% grupy wszystkich 61 deputowanych posiadających doświadczenie o długości dwóch kadencji. Pośród grupy 22 deputowanych, którzy wcześniej trzykrotnie pełnili mandat parlamentarny, czworo deputowanych zmieniło afiliację partyjną w badanej kadencji (co oznaczało, że zmian dokonało 18,1% z nich). Zaledwie jeden parlamentarzysta z pięciokadencyjnym doświadczeniem zmienił afiliację partyjną – stanowił on 2,3% analizowanej grupy 43 parlamentarzystów, którzy dokonali zmiany afiliacji partyjnej oraz 5,5% grupy 18 deputowanych z takim samym doświadczeniem. **Najczęściej zatem zmian afiliacji partyjnych dokonywali deputowani-debiutanci, jednak należy mieć na uwadze, że kolejną grupą, w której najczęściej dochodziło do zjawiska *party-switching*, byli deputowani z doświadczeniem trzech kadencji parlamentarnych.**

Goldie Shabad i Kazimierz Ślomeczynski dowiedli, że wraz z nabywaniem doświadczenia parlamentarnego deputowani coraz rzadziej decydują się na zmianę afiliacji partyjnych. Badacze podkreślają, że jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy może być fakt, że doświadczeni politycy z większą precyzją potrafią przewidzieć zachowania wyborców. Wówczas ewentualna decyzja o zmianie partii politycznej poprzedzona jest wnikliwą analizą (Shabad, Ślomeczynski, 2004, s. 159). Na podstawie przeprowadzonej przeze mnie analizy nie można natomiast jednoznacznie stwierdzić, że wraz ze wzrostem doświadczenia, wyrażonym w liczbie kadencji, spada liczba przypadków zmian afiliacji partyjnej w badanej kadencji.

Na wykresie 6 przedstawione zostały zmiany afiliacji partyjnych w kadencji 2016–2020 serbskiego parlamentu z podziałem na wszystkie grupy parlamentarne.

Wykres 6. *Party-switching* w XI kadencji Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w podziale na grupy parlamentarne

Źródło: opracowanie własne

Uwzględniono również deputowanych niezależnych (SAM), którzy formalnie nie stworzyli grupy parlamentarnej. Uwzględnienie tych parlamentarzystów pokazuje, że aż 34 deputowanych – przynajmniej przez jakiś czas – nie należało do żadnej grupy parlamentarnej. W większości analizowanych przypadków deputowany, który zdecydował się na odejście z jednej grupy parlamentarnej i zasilenie szeregów innej, nie podejmował tej decyzji od razu i w tym czasie pozostawał deputowanym niezależnym. Jest to istotne spostrzeżenie, gdyż w parlamencie powstały dwie grupy, które zrzeszały parlamentarzystów nieidentyfikujących się z żadną partią polityczną. Były to: Klub niezależnych deputowanych (KSP) oraz Niezależni deputowani (SP).

Pośród 23 (*sic!*) grup parlamentarnych, które zdołały się ukonstytuować w analizowanej czteroletniej kadencji, zaledwie pięć (czyli mniej niż jedna czwarta) nie doświadczyło zjawiska *party-switching*, co oznacza, że żaden z członków nie opuścił grupy, ale też żaden deputowany do niej nie dołączył. Można więc stwierdzić, że były to stabilne grupy.

Jedną z nich była grupa SRS, parlamentarna reprezentacja partii politycznej, która powstała w 1991 roku. SRS przez całą kadencję liczyła 23 członków. Kolejnymi stabilnymi grupami były: SDPS (10 deputowanych), PUPS (9 deputowanych), JS (6 deputowanych) oraz PS–NNS–USS (5 deputowanych). W koalicyjnej grupie parlamentarnej partii rządzącej SNS zanotowano jedynie dwa przypadki opuszczenia grupy oraz dwa przypadki dołączenia do niej nowych członków. A zatem w ostatecznym bilansie grupa ta przez pełną kadencję utrzymała swój stan posiadania.

Warto podkreślić, że zdanie badaczy na ten temat jest podzielone. S. Desposato (2006a, s. 16) wskazuje, że partie opozycyjne są bardziej narażone na *party-switching* niż partie, które są u władzy, ponieważ partie opozycyjne nie są

w stanie zagwarantować deputowanym realizacji ambicji politycznych w zakresie obejmowania stanowisk rządowych. Badania przeprowadzone przez D. O'Brien i Y. Shomer (2013, s. 128–129) dowodzą jednak, że prawdopodobieństwo zmiany afiliacji partyjnej przez deputowanego jest niemal takie samo w przypadku partii rządzących i opozycyjnych.

Najwięcej przypadków zmian afiliacji partyjnej odnotowano w grupie parlamentarnej DJB, która zresztą z tego powodu uległa rozpadowi. Warto podkreślić, że DJB to ruch polityczny, a następnie partia polityczna, która powstała tuż przed wyborami parlamentarnymi w 2016 roku. Oznaczało to, że DJB jako grupa parlamentarna debiutowała w Zgromadzeniu Narodowym RS, Zgromadzeniu AP Wojwodyny oraz na szczeblu lokalnym⁷. Większość jej deputowanych mandat do Zgromadzenia Narodowego RS objęła wówczas po raz pierwszy.

Podczas XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS w sześciu grupach parlamentarnych odnotowano jedynie „odpływ” deputowanych. Były to: DJB, *Dveri*, DSS, SDS–NSS, LSV i NS. Wszystkie z wymienionych grup przestały ostatecznie działać w parlamencie ze względu na zbyt małą liczbę członków. O ile w przypadku DJB był to rozpad debiutującej

---

⁷ Należy odróżnić zjawisko *party-switching* na poziomie centralnym, regionalnym i lokalnym. Choć w analizowanej kadencji odnotowano wielu deputowanych, którzy debiutowali w roli parlamentarzystów na poziomie centralnym, posiadali oni już doświadczenie polityczne w parlamencie Wojwodyny lub w instytucjach publicznych na poziomie lokalnym (m.in. rady gminy). Organizacja pozarządowa CRTA stworzyła interaktywną bazę danych *Kto rządzi* (*Ko je na vlasti*), która zawiera informacje o wszystkich zmianach afiliacji partyjnych polityków na szczeblu lokalnym. Porównując dane zebrane przez CRTA na poziomie lokalnym z danymi zebranymi przeze mnie na poziomie centralnym, zauważyć można, że częstym zjawiskiem jest awans danego polityka z poziomu lokalnego na poziom centralny.

grupy parlamentarnej, o tyle żadne z pozostałych ugrupowań nie było „parlamentarnym nowicjuszem”. W przypadku połowy grup parlamentarnych, które musiały zakończyć działalność w trakcie kadencji, ich członkowie założyli nowe grupy parlamentarne (między innymi byli deputowani DJB, SDS–NSS, LSV i NS). Byli deputowani *Dveri* zdecydowali się pozostać niezależni, natomiast członkowie DSS zasilili inne, istniejące już, grupy parlamentarne (DS i VF–S21).

Już po zaprzysiężeniu parlamentu w konfiguracji partyjnej wynikającej z rezultatu wyborów, w kolejnych latach w serbskim parlamencie ukonstytuowało się sześć nowych grup parlamentarnych: KSP, NS–PZSS, SMS, SP, VF–S21 i PMBD. W przypadku SP, KSP i PMBD założycielami i pierwszymi członkami tych grup byli dawni członkowie DJB. W związku z tym, że dwie z tych grup (SP i PMBD) nie przetrwały do końca kadencji, członkowie SP (wcześniej członkowie DJB) założyli kolejną grupę parlamentarną – SMS. Trzech członków SP zrezygnowało z pełnienia mandatu, a dwóch zasililo szeregi KSP. Spośród 16 deputowanych DJB niezależnymi parlamentarzystami po rozpadzie tej grupy parlamentarnej pozostało do końca kadencji tylko dwoje z nich: lider ugrupowania S. Radulović oraz B. Stamenković.

Serbscy parlamentarzyści nie są silnie przywiązani do swoich partii politycznych. Ponad 17% konstytucyjnej liczby 250 deputowanych, a 14,7% rzeczywistej liczby 292 deputowanych w latach 2016–2020 przynajmniej raz dokonało zmiany afiliacji partyjnej. 34% deputowanych, których dotyczył *party-switching*, pozostało niezależnymi parlamentarzystami i nie dołączyło do żadnej grupy parlamentarnej.

Dla początku i końca badanej XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS obliczony został współczynnik efektywnej liczby partii na poziomie parlamentarnym (zob. tabela 21).

Markku Laakso i Rein Taagepera (1979) zaproponowali następujący wzór, na podstawie którego dokonano obliczeń:

$$N_s = \frac{1}{\sum s_i^2}$$

gdzie N_s to efektywna liczba partii, a s_i to odsetek miejsc w parlamencie zajmowanych przez daną partię (Laakso, Taagepera, 1979)⁸.

Tabela 21. Liczba grup parlamentarnych i współczynnik efektywnej liczby partii na poziomie parlamentarnym w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii

	Początek kadencji – 2016 rok	Koniec kadencji – 2020 rok
Liczba grup parlamentarnych	16	14
Współczynnik efektywnej liczby partii na poziomie parlamentarnym	5,49	5,24

Źródło: opracowanie własne.

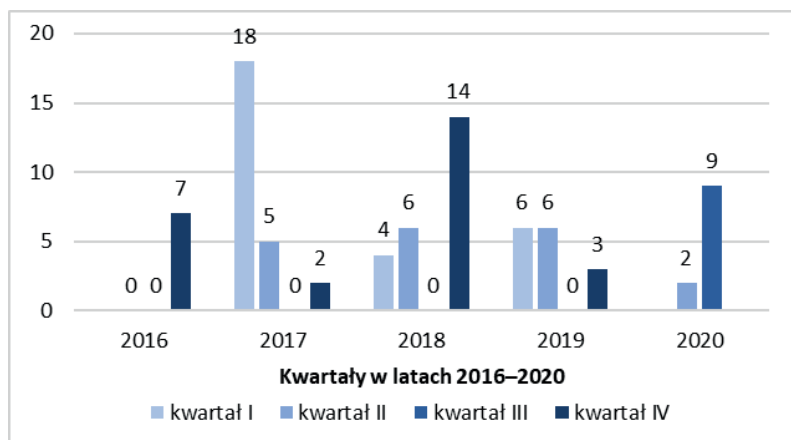
Na początku kadencji ukonstytuowało się 16 grup parlamentarnych. Na końcu kadencji ich liczba spadła do 14. Współczynnik dla początku kadencji wyniósł 5,49, a dla końca kadencji – 5,24. Jak podkreśla Ryszard Herbut (2008, s. 219), wartość współczynnika 5,0 i więcej wskazuje na występowanie systemu wielopartyjnego, charakteryzującego się silnym poziomem dekoncentracji. Warto jednak zwrócić uwagę, że

⁸ Współczynnik ten pozwala ustalić efektywną liczbę partii, które mają realny wpływ na system partyjny. Zatem efektywna liczba partii to hipotetyczna liczba partii o równej sile, które razem wzięte wywierałyby taki sam efekt na stopień fragmentacji systemu partyjnego, jak aktualnie wywierają partie obecne w systemie o nierównym rozmiarze (Michalak, 2012, s. 97).

w odniesieniu do konstytucyjnej liczby mandatów SNS posiadała ich niemal 40%. Kolejne dwie partie (SPS i SRS) miały po 9,2% mandatów każda. Wskazuje to na silną pozycję rządzącej SNS. Różnica współczynnika dla początku i końca kadencji wyniosła zaledwie 0,25, co pozwala wnioskować, że pod względem liczbowym nie doszło do znaczącego zniekształcenia systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym.

W trakcie XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS 43 deputowanych przynajmniej raz dokonało zmiany afiliacji partyjnej. Warto jednak zauważyć, że samych przypadków *party-switching* odnotowano 82 (zob. wykres 7).

Oznacza to, że niektórzy deputowani dokonali więcej niż jednej zmiany. Jest to istotna różnica, która pozwala wnioskować, że liczbowe dane wskazujące jedynie podmiot zjawiska *party-switching* (deputowanych) mogą znacząco odbiegać od liczby wszystkich przypadków tego zjawiska, do jakich doszło w trakcie kadencji parlamentarnej.

Wykres 7. Wszystkie przypadki *party-switching* w XI kadencji Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii z uwzględnieniem podziału na kwartały w latach 2016–2020

Źródło: opracowanie własne

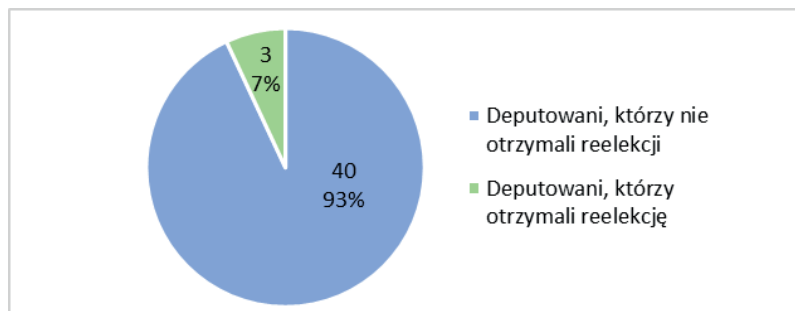
Najwięcej zmian zostało dokonanych w I kwartale 2017 roku. Stanowiły one niespełna 22% wszystkich odnotowanych zmian afiliacji partyjnej w badanej kadencji. W tym okresie grupę parlamentarną NS opuściło czterech deputowanych, grupę DJB opuściło trzech deputowanych, a grupę LSV pięciu deputowanych, doprowadzając do rozpadu tej ostatniej. Wówczas powstała również nowa grupa parlamentarna Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZZS), którą założyło pięciu deputowanych. Kolejnym aktywnym okresem w odniesieniu do fluktuacji wewnątrzparlamentarnych był IV kwartał 2018 roku. Wynikało to z rozpadu grupy parlamentarnej DJB (opuściło ją wówczas siedmioro deputowanych) i powstania dwóch nowych grup parlamentarnych: Polityka musi być inna (PMBD) oraz Partii Nowoczesnej Serbii (SMS).

Warto zwrócić uwagę, że w pierwszych dwóch kwartałach 2020 roku doszło łącznie do 11 zmian afiliacji partyjnych. Stanowiły one 25% wszystkich przypadków *party-switching* w badanej kadencji, co nie potwierdza tezy L. Pinto (2015), według której zbliżające się wybory parlamentarne intensyfikują zmiany afiliacji partyjnych, ponieważ ich celem jest zwiększenie szans na ponowne zdobycie mandatu parlamentarnego.

Spośród ogólnej liczby 43 deputowanych, którzy w XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS zmienili afiliację partyjną, w kolejnych wyborach kandydowało 16 parlamentarzystów.

Z tej grupy reelekcję uzyskało zaledwie troje, stanowiąc 6,9% wszystkich deputowanych, którzy dokonali zmiany afiliacji partyjnej, oraz 18,8% grupy deputowanych, którzy zmienili przynależność partyjną i kandydowali w kolejnych wyborach parlamentarnych. Byli to Goran Pekarski, Dubravka Filipovski i Mladen Grujić – ówcześni członkowie partii NS i SNS. G. Pekarski dołączył do grupy Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (NS–PZZS), D. Filipovski

dołączyła do grupy parlamentarnej SNS, a M. Grujić pozostał niezależnym deputowanym (*Nova Srbija...*, *Otvoreni Parlament*, 2020; *Dubravka Filipovski pristupila...*, 2017).

Wykres 8. *Party-switching* w XI kadencji Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii z uwzględnieniem deputowanych, którzy otrzymali mandat w XII kadencji

Źródło: opracowanie własne

Kolejne wybory do Zgromadzenia Narodowego RS zostały przeprowadzone 21 czerwca 2020 roku. Ich zwycięzcą ponownie okazała się koalicja skupiona wokół partii SNS i urzędującego prezydenta. Kandydaci zarejestrowani na listach „Aleksandar Vučić – Dla naszych dzieci” (*Aleksandar Vučić – Za našu decu*) zdobyli w skali całego kraju ponad 60% głosów, co przełożyło się na 188 mandatów parlamentarnych (o 57 więcej w stosunku do wyborów z 2016 roku). Politycy kandydujący z koalicyjnej listy wyborczej SPS I. Dačića zdobyli 32 mandaty parlamentarne. Na trzecim miejscu uplasowała się lista wyborcza „Aleksandar Šapić – Zwycięstwo dla Serbii” (*Aleksandar Šapić – Pobeda za Srbiju*), na którą głos oddało 3,8% wyborców, dzięki czemu jej reprezentanci uzyskali w parlamencie 11 mandatów (*Ukupni rezultati izbora...*, *Republička Izborna Komisija*, 2020).

Wybory parlamentarne w 2020 roku zostały zbojkotowane przez wiele partii i ruchów politycznych – również tych, które w kadencji 2016–2020 posiadały swoją parlamentarną reprezentację. Główną siłą polityczną zorganizowanego bojkotu był Sojusz dla Serbii (*Savez za Srbiju*), w skład którego wchodziły między innymi DS, *Dveri* oraz NS. Do bojkotu dołączyła również partia Razem dla Serbii (*Zajedno za Srbiju*), która do wyborów parlamentarnych w 2016 roku przystąpiła w koalicji z DS (*SZS raspisao bojkot...*, 2020; *Tadić: Opstruiše nas...*, 2020). Krytyce poddawano również decyzję SNS o obniżeniu progu wyborczego z 5% na 3%. Członkowie partii opozycyjnych zarzucali partii rządzącej, że propozycja zmiany nie była z nimi uprzednio konsultowana, a w warunkach bojkotu wyborów obniżenie progu wyborczego pozwoli na wejście do parlamentu niewielkich ugrupowań politycznych, tworząc wrażenie pluralizmu parlamentarnego (Savić, 2020). Ponadto zagraniczni obserwatorzy wskazywali na liczne nieprawidłowości podczas całego procesu wyborczego oraz wykorzystanie aparatu administracyjnego państwa i mediów publicznych w kampanii na rzecz jednej listy wyborczej, co mogło mieć znaczący wpływ na ostateczne wyniki wyborcze (*Republika Srbija...*, OSCE, 2020, s. 3, 12, 16–18).

Politolodzy wskazują, że deputowani decydujący się na zmianę afiliacji partyjnej kierują się między innymi perspektywą reelekcji (Ślomczyński, Shabad, Zielinski, 2008; Mershon, Shvetsova, 2008). Trudno odnieść ten wniosek do badanego przypadku, ponieważ serbskie wybory parlamentarne w 2020 roku były specyficzne z powodu próby ich zbojkotowania – w konsekwencji wielu kandydatów partii opozycyjnych wobec SNS nie kandydowało w tych wyborach – oraz ze względu na opinie zagranicznych obserwatorów, którzy wskazywali na możliwość fałszowania wyników wyborczych (*Republika Srbija...*, OSCE, 2020).

4.2. Wygaszenia i zastąpienia mandatów (*replacement*)

W latach 2016–2020 mandaty 42 deputowanych uległy wygaszeniu przed końcem kadencji. Stanowili oni 16,8% konstytucyjnej liczby 250 deputowanych i 14,4% rzeczywistej liczby 292 parlamentarzystów. Wszystkie wakaty zostały objęte przez nowych deputowanych. Zgodnie z opisanymi w niniejszym rozdziale regulacjami prawnymi miejsce deputowanego, którego mandat uległ wygaszeniu, zajmował kolejny kandydat z tej samej listy wyborczej przy uwzględnieniu kryterium liczby głosów oddanych na kandydatów.

W pięciu przypadkach mandat uległ wygaśnięciu w związku ze śmiercią deputowanego. Wśród pozostałych 37 przypadków wiele wygaszeń było konsekwencją dwukrotnego formowania rządu podczas XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS. Pierwszy rząd, pod przewodnictwem A. Vučića, został powołany w 2016 roku. Następnie, drugi rząd, pod przewodnictwem A. Brnabić, został powołany w 2017 roku. W populacji parlamentarzystów, których mandaty wygaszało w trakcie kadencji 2016–2020, 21% stanowili deputowani, którzy zostali powołani na stanowiska ministerialne i nie mogli dalej pełnić swoich funkcji parlamentarnych z uwagi na zasadę *incompatibilitas*.

Sześcioro deputowanych zrezygnowało z pełnienia mandatu tuż po pierwszej sesji parlamentarnej w wyniku przyjęcia innej propozycji zawodowej lub równoczesnego otrzymania mandatu parlamentarnego w Zgromadzeniu AP Wojwodiny. Rezygnacje z mandatu parlamentarnego, które były spowodowane konfliktami wewnątrz grup parlamentarnych doprowadziły do rozpadu dwóch grup – Polityka musi być inna (PMBD), w listopadzie 2018 roku oraz Niezależnych Deputowanych (SP) w grudniu 2018 roku.

Tabela 22. Wygaszenia i zastąpienia mandatów w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii w latach 2016–2020

Data zastąpienia	Wygaszony mandat		Grupa parlamentarna	Nowo objęty mandat (zastąpienie – <i>replacement</i>)		Grupa parlamentarna
10.08.2016	Aleksandar	Vučić	SNS	Stanislava	Janošević	SNS
10.08.2016	Ljiljana	Habjanović Đurović	SAM	Nenad	Mitrović	SNS
10.08.2016	Svetlana	Kozić	DJB	Jovan	Jovanović	KSP
10.08.2016	Rasim	Ljajić	SDPS	Ivan	Bauer	SDPS
10.08.2016	Biljana	Rubaković	<i>Dveri</i>	Dragan	Vesović	SAM
10.08.2016	Sulejman	Ugljanin	LDP-SDA	Bajro	Gegić	LDP-SDA
5.10.2016	Aleksandar	Antić	SPS	Milislav	Petronijević	SPS
5.10.2016	Živko	Vrcelj	SNS	Mladen	Lukić	SNS
5.10.2016	Ivica	Dačić	SPS	Vesna	Ivković	SPS
5.10.2016	Slavica	Đukić Dejanović	SPS	Neđo	Jovanović	SPS
5.10.2016	Andrej	Mladenović	SNS	Radoslav	Jović	SNS
5.10.2016	Goran	Knežević	SNS	Studenka	Kovačević	SNS
5.10.2016	Milan	Krkobabić	PUPS	Vera	Paunović	PUPS
5.10.2016	Jelena	Vujić Obradović	JS	Srđan	Kružević	JS
5.10.2016	Gordana	Predić	SDPS	Predrag	Jelenović	SDPS
9.12.2016	Velimir	Stanojević	NS	Goran	Pekarski	NS
28.12.2016	Ivica	Tončev	SPS	Ivana	Dinić	SPS
21.04.2017	Konstantin	Arsenović	PUPS	Jelisaveta	Veljković	PUPS
21.04.2017	Marko	Blagojević	SAM	Vera	Jovanović	SNS
21.04.2017	Bojan	Pajić	DS	Dušan	Milislavljević	DS

21.04.2017	Marko	Milenković	SRS	Filip	Stojanović	SRS
19.07.2017	Jovo	Ostojić	SRS	Ružica	Nikolić	SRS
19.07.2017	Branko	Ružić	SPS	Dejan	Radenković	SPS
28.08.2017	Mirosljub	Stanković	PUPS	Grozdana	Banac	PUPS
21.09.2017	Milovan	Bojić	SRS	Aleksandar	Šešeljić	SRS
21.09.2017	Aleksandra	Đurović	SNS	Ana	Čarapić	SNS
12.10.2017	Branislav	Blažić	SNS	Branko	Popović	SNS
12.10.2017	Marko	Gavrilović	SNS	Boban	Birmančević	SNS
12.10.2017	Ivan	Karić	SPS	Mirjana	Dragaš	SPS
6.03.2018	Vesna	Rakonjac	SNS	Sandra	Božić	SNS
17.03.2018	Miloš	Bošković	DJB	Nada	Kostić	SAM
17.03.2018	Zoran	Krasić	SRS	Zoran	Despotović	SRS
7.06.2018	Željko	Sušec	SNS	Živan	Đurišić	SNS
19.07.2018	Meho	Omerović	SDPS	Slavica	Živković	SDPS
26.09.2018	Ivan	Manojlović	SNS	Aleksandra	Jevtić	SNS
13.01.2019	Ivana	Stojiljković	SNS	Violeta	Lutovac Đurđević	SNS
22.01.2019	Ratko	Jankov	PMBD	Andrijana	Avramov	SNS
22.01.2019	Jasmina	Nikolić	PMBD	Vojin	Biljić	SAM
22.01.2019	Dušan	Pavlović	PMBD	Nemanja	Radojević	SMS
13.02.2019	Ljibuška	Lakatoš	SNS	Milan	Ljubić	SNS
7.10.2019	Miroslav	Lazanski	SAM	Nevenka	Kostadinova	SNS
3.03.2020	Vera	Paunović	PUPS	Slobodan	Velicković	PUPS

Źródło: opracowanie własne.

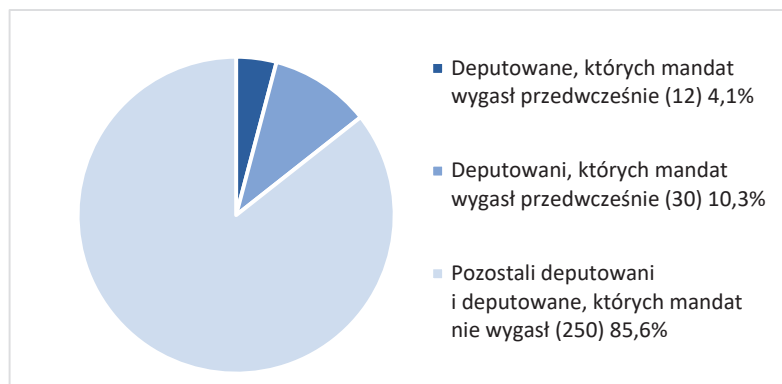
Na wykresach 9–11 przedstawione zostały wyniki analizy socjodemograficznej zjawiska *replacement* w Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji.

W grupie 42 deputowanych, którzy opuścili Zgromadzenie, znalazło się 71,4% mężczyzn i 28,6% kobiet. Mandaty 12 parlamentarzystek uległy przedterminowemu wygaszeniu – stanowiło to 12% ogólnej populacji 100 kobiet w badanej kadencji. Przedterminowe wygaszenie mandatów zostało odnotowane w przypadku 30 parlamentarzystów, którzy stanowili 15,6% populacji 192 deputowanych mężczyzn w kadencji 2016–2020.

W badanej grupie deputowanych, których dotyczyło zjawisko *replacement*, najwięcej przedterminowych wygaszeń wystąpiło wśród parlamentarzystów, którzy w badanym okresie znajdowali się w przedziale wiekowym powyżej 70 lat (mandat 20,8% deputowanych tej grupy uległ przedterminowemu wygaszeniu). *Replacement* dotyczył 11 z 56 parlamentarzystów w przedziale wiekowym 61–70 lat – stanowili oni 19,6% wskazanej grupy. W przypadku najliczniejszej grupy wiekowej 41–50 lat (84 parlamentarzystów), mandat 17,8% z nich uległ wygaszeniu. Następnie, *replacement* dotyczył 11,4% deputowanych w grupie 79 parlamentarzystów w przedziale wiekowym 51–60 lat oraz 4,4% deputowanych w grupie 45 parlamentarzystów w przedziale wiekowym 31–40 lat. Z mandatu parlamentarnego nie zrezygnował natomiast żaden deputowany w przedziale wiekowym 18–30 lat.

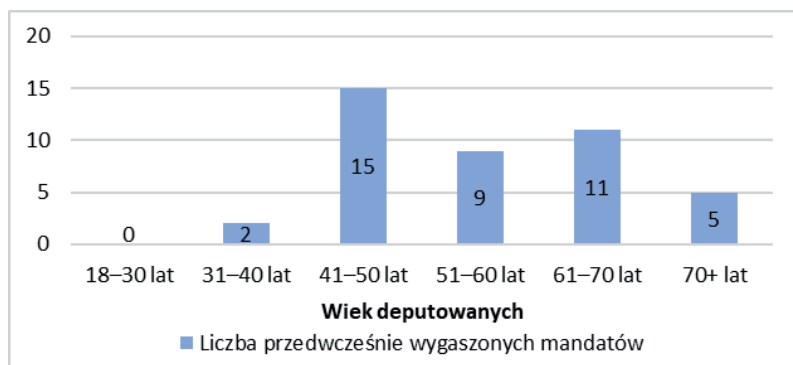
Najwięcej przypadków zjawiska *replacement* zostało odnotowanych w grupie deputowanych posiadających najdłuższe doświadczenie parlamentarne (5 kadencji) – mandat 33,3% z nich został wygaszony przed końcem kadencji. Choć mandat aż 15 deputowanych-debiutantów wygasł przedterminowo, stanowili oni jedynie 11,9% populacji 126 parlamentarzystów

nieposiadających doświadczenia. Najrzadziej *replacement* występował w grupie deputowanych, którzy posiadali czterokadencyjne doświadczenie – mandaty zaledwie 5,5% tej grupy 18 parlamentarzystów wygasły przedterminowo.

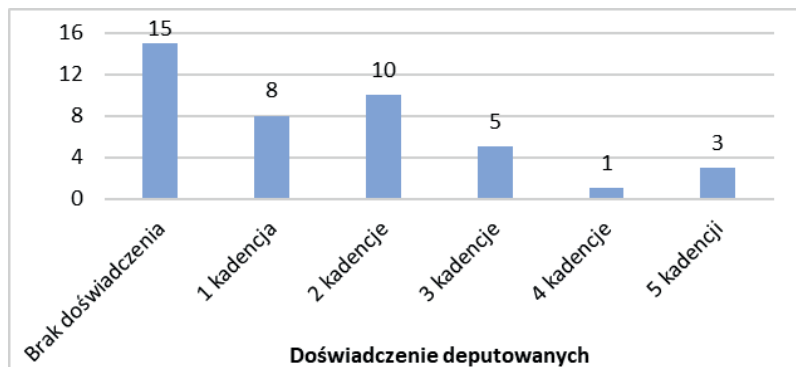
Wykres 9. *Replacment* w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii w latach 2016–2020 z uwzględnieniem podziału na płeć deputowanych

Źródło: opracowanie własne

Wykres 10. *Replacment* w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii w latach 2016–2020 z uwzględnieniem wieku deputowanych

Źródło: opracowanie własne

Wykres 11. *Replacement* w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii w latach 2016–2020

Źródło: opracowanie własne

Dane przedstawione na wykresach obrazują zjawisko zastąpienia mandatów parlamentarnych, któremu – jak dotąd – nie poświęcono w literaturze dostatecznie wiele uwagi. W przypadku Zgromadzenia Narodowego RS XI kadencji *party-switching* i *replacement* okazały się fenomenami wzajemnie powiązanymi. Aż dziewięcioro z grupy 42 parlamentarzystów, którzy zastępowali deputowanych odchodzących ze Zgromadzenia Narodowego RS przed końcem XI kadencji, przystępowało do innej grupy parlamentarnej niż ta, do której należał zastępowany przez nich deputowany.

Zmiana afiliacji partyjnej może być wynikiem wielu czynników, na przykład konfliktu wewnątrz partii, nacisków i presji wywieranej przez lidera lub pozostałych członków partii, maksymalizacji szansy na reelekcję. Niemal w każdej sytuacji zmiana przynależności partyjnej jest indywidualną decyzją deputowanego. Wyjątkiem jest rozwiązanie partii politycznej, w wyniku której jej deputowany jest zmuszony zmienić przynależność partyjną. W przypadku zjawiska, jakim jest *replacement*, niektóre z powodów wygaśnięcia

mandatu – śmierć, choroba uniemożliwiająca pełnienie funkcji, są niezależne od parlamentarzysty. Wymienione przypadki sprawiają, że spada wartość poznawcza analizy zależności pomiędzy czynnikami socjodemograficznymi a występowaniem zjawiska *replacement*.

5. Podsumowanie

W niniejszym rozdziale przedstawiono wyniki pogłębionego studium przypadku fluktuacji w sprawowaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Narodowego RS XI kadencji.

Analiza dogmatyczna obowiązujących aktów prawnych wykazała, że serbski ustawodawca nie poświęcił wystarczająco wiele uwagi zagadnieniom zmian afiliacji partyjnej oraz zastąpień wygaszanych mandatów. W świetle przeprowadzonych badań uznać zatem należy, że brak szczegółowych regulacji w Ustawie o wyborach członków parlamentu, Ustawie o Zgromadzeniu Narodowym, a także w Konstytucji Republiki Serbii sprzyjają zjawiskom *party-switching* oraz *replacement*.

W rozdziale omówiono wyniki wyborów parlamentarnych, które odbyły się 24 kwietnia 2016 roku, traktując je jako wkład do analizowanego systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym. Aby precyzyjnie zobrazować zmiany składu osobowego, do których doszło w parlamencie, oraz zaprezentować polityczne tło tych wydarzeń, analizie poddany został także proces formowania koalicyjnego rządu, który powstał dopiero cztery miesiące po przeprowadzeniu wyborów.

Badania empiryczne wykazały, że w latach 2016–2020 aż 43 deputowanych przynajmniej raz opuściło grupę parlamentarną, a mandaty kolejnych 42 deputowanych uległy wygaszeniu przed końcem kadencji. Fluktuacje mandatów

w trakcie kadencji dotyczyły zatem łącznie 85 deputowanych, co stanowiło 34% konstytucyjnej liczby parlamentarzystów i 29% rzeczywistej liczby 292 deputowanych. Badana kadencja była też tą, podczas której odnotowano najwięcej przypadków zmian afiliacji partyjnej w porównaniu z minionymi kadencjami (począwszy od 2008 roku, to jest pierwszego parlamentu ukonstytuowanego po przyjęciu nowej Konstytucji Republiki Serbii).

Decyzję o zmianie afiliacji partyjnej podejmowali głównie deputowani w przedziale wiekowym 51–60 lat oraz parlamentarzyści, którzy nie posiadali doświadczenia parlamentarnego. Kobiety nieznacznie częściej niż mężczyźni decydowały się na opuszczenie dotychczasowej grupy parlamentarnej i członkostwo w nowej grupie lub pozostanie niezależną deputowaną. Jedynie trzech deputowanych, którzy zdecydowali się opuścić dotychczasową grupę parlamentarną i dołączyć do innej bądź pozostać niezależnymi, uzyskało reelekcję na kolejną kadencję.

W całej XI kadencji Zgromadzenia Narodowego RS działały w sumie 23 grupy parlamentarne. Największa liczba parlamentarzystów odeszła z DJB. Ta grupa parlamentarna po utracie 14 deputowanych *de facto* przestała istnieć. W wyniku rozpadu DJB powstały trzy nowe grupy parlamentarne.

Poza deputowanymi, którzy opuścili DJB, parlamentarzyści, którzy zdecydowali się na *party-switching*, utworzyli kolejne trzy grupy parlamentarne. Z sześciu nowo powstałych grup cztery funkcjonowały do końca kadencji parlamentu. Różnica między wartościami współczynnika efektywnej liczby partii na poziomie parlamentarnym, obliczonymi dla początku i końca kadencji, wyniosła 0,25, co oznacza, że nie doszło do znaczącego zniekształcenia systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym.

Mimo tej zmiany wartość współczynnika oscylującego w granicy 5,5 należy ocenić jako wysoką. Wskazuje ona na znaczący stopień fragmentaryzacji systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym niezależnie od momentu kadencji. Odpowiedzialność za tę fragmentaryzację ponosiły jednakże z reguły relatywnie niewielkie ugrupowania opozycyjne. Silna pozycja rządzącej SNS pozostała niezachwiana, a struktura osobowa jej zaplecza parlamentarnego – w trakcie kadencji praktycznie nie uległa zmianie. Znaczące przekształcenia nie dotknęły również SPS i SRS, co oznacza, że największą stabilnością odznaczały się w analizowanym okresie dwie najliczniejsze grupy parlamentarne. Wyniki badań zaprezentowane w niniejszym rozdziale znalazły częściowe potwierdzenie w analizach innych autorów badających zjawisko *party-switching* na poziomie parlamentarnym.

Rozdział IV

Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny

1. Prawne regulacje dotyczące funkcjonowania grup parlamentarnych i wykonywania mandatu deputowanego w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny

Analizując przepisy regulujące pracę deputowanych oraz utworzonych przez nich grup parlamentarnych, należy podkreślić wagę toczącej się wśród serbskich badaczy dyskusji dotyczącej charakteru mandatu parlamentarnego (Spasojević, Stojiljković, 2018; Vučićević, 2016). Temat ten został obszerniej opisany w rozdziale pierwszym i trzecim, jednak przypomnienie tej kwestii jest istotne z punktu widzenia analizy dokumentów regulujących pracę deputowanych w Zgromadzeniu AP Wojwodiny. Do tej pory serbscy politolodzy i prawnicy nie doszli do konsensusu w zakresie wykładni prawa i próby określenia, czy mandat parlamentarny ma charakter wolny czy imperatywny (Pešić, 2007). Mimo że ta naukowa dyskusja toczy się głównie na poziomie centralnym, znajduje ona swoje odzwierciedlenie także na poziomie prowincji.

1.1. Zmiana afiliacji partyjnej deputowanego

Pracę deputowanych, grup parlamentarnych, komitetów oraz pozostałych organów Zgromadzenia AP Wojwodiny reguluje Regulamin Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji

Wojwodiny (*Poslovník o radu Skupštine...*, 2018). Zgodnie z Regulaminem na pierwszej sesji parlamentarnej Prowincjonalna Komisja Wyborcza (*Pokrajinska Izborna Komisija*, PIK) zobligowana jest do potwierdzenia mandatów uzyskanych przez kandydatów w wyborach do parlamentu prowincji. Podczas pierwszej sesji parlamentarnej z grona nowych deputowanych wybierany jest również Przewodniczący i Wiceprzewodniczący Zgromadzenia oraz formowane są grupy parlamentarne. Pozostałe organa parlamentarne (miedzy innymi komisje i komitety) mogą zostać utworzone na pierwszej sesji, jednak ustawodawca nie narzuca takiego obowiązku (*Poslovník o radu Skupštine...*, 2018, art. 5).

Regulamin Zgromadzenia AP Wojwodiny przewiduje powołanie Komisji ds. administracyjnych i mandatów (*Poslovník o radu Skupštine...*, 2018, art. 55). Spośród wielu obowiązków Komisji należy wspomnieć przede wszystkim o tych, które bezpośrednio wpływają na pracę parlamentarzystów. Weryfikuje ona miedzy innymi zaświadczenia o wyborze deputowanych oraz zatwierdza sprawozdanie PIK z przeprowadzonych wyborów. Następnie przedstawia Zgromadzeniu przygotowane własne sprawozdanie wraz z wnioskiem o zatwierdzenie lub wygaśnięcie mandatu poszczególnych deputowanych. Członkowie Komisji są także zobowiązani do uchwalania aktów regulujących status, oświadczenia majątkowe i uprawnienia deputowanych oraz innych osób powołanych przez Zgromadzenie (*Poslovník o radu Skupštine...*, 2018, art. 70).

Regulacje dotyczące procesu formowania i funkcjonowania grup parlamentarnych zostały zawarte w sekcji drugiej Regulaminu. Zgodnie z art. 37 grupę parlamentarną może utworzyć co najmniej pięciu deputowanych. Deputowany może być członkiem tylko jednej grupy parlamentarnej. Jeśli członek danej grupy podejmie decyzję o rezygnacji z członkostwa, przewodniczący grupy powinien przedstawić

pisemną rezygnację przewodniczącemu Zgromadzenia. Każda inna zmiana personalna, która zachodzi wewnątrz danej grupy parlamentarnej, również musi zostać podana do informacji przewodniczącego Zgromadzenia. W praktyce oznacza to jeszcze jedną – poza rezygnacją deputowanego – sytuację: kiedy do wskazanej grupy dołącza nowy deputowany (*Poslovník o radu Skupštine...*, 2018, art. 38). W przyjętym dokumencie można dodatkowo odnaleźć regulacje odnoszące się do reprezentowania grupy parlamentarnej podczas sesji Zgromadzenia. Obowiązek reprezentacji należy do przewodniczącego grupy, a w przypadku jego nieobecności Regulamin przewiduje procedurę zastępczą (*Poslovník o radu Skupštine...*, 2018, art. 39–40).

Regulamin nie reguluje szczegółowo statusu, obowiązków oraz uprawnień deputowanych. Informacje dotyczące wykonywania funkcji parlamentarzysty wraz z powiązanimi z tą funkcją uprawnieniami zostały zbiorczo zawarte w Regulaminie Pracy Zgromadzenia AP Wojwodiny. Wynika z nich, że kadencja deputowanego trwa cztery lata i jest tożsama z kadencją Zgromadzenia AP Wojwodiny. W przypadku stanu wyjątkowego lub wojny Zgromadzenie AP Wojwodiny może jednak zdecydować o przedłużeniu kadencji parlamentarzystów, dopóki taki stan będzie istniał lub dopóki nie zostaną stworzone warunki do wyboru nowych deputowanych. Ustawodawca uregulował co prawda kwestie finansowe związane z pełnieniem funkcji parlamentarzysty¹, niemniej jednak w żadnym z wymienionych powyżej aktów nie znajdziemy przepisów regulujących pracę deputowanych w Zgromadzeniu AP Wojwodiny – tym bardziej w odniesieniu do reguł zmiany afiliacji partyjnych w trakcie kadencji.

---

¹ Zostały one zawarte w Decyzji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w sprawie dochodów posłów (*Odluka o primanjima poslanika u Skupštini Autonomne pokrajine Vojvodine*, 2014).

1.2. Wygaszenie i zastąpienie mandatu deputowanego

Jedynym aktem prawnym przyjętym przez Zgromadzenie AP Wojwodiny, który reguluje zagadnienia bezpośrednio związane z mandatem parlamentarnym, jest przyjęta w 2014 roku Decyzja Zgromadzenia Prowincjonalnego w sprawie wyboru deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2014). Wspomniane kwestie dotyczą przedterminowego wygaśnięcia mandatu parlamentarnego lub utraty mandatu, które mogą nastąpić w określonych w dokumencie sytuacjach.

Zgodnie z art. 53 Decyzji Zgromadzenia (2014) mandat wygasa przed upływem okresu, na jaki został wybrany deputowany, w następujących przypadkach:

- jeżeli deputowany samodzielnie złożył rezygnację;
- jeżeli deputowany został skazany prawomocnym wyrokiem sądowym na co najmniej sześciomiesięczną karę bezwarunkowego pozbawienia wolności;
- jeżeli deputowany został pozbawiony prawomocnym wyrokiem sądowym zdolności do czynności prawnych;
- jeżeli deputowany podjął inne obowiązki związane z funkcją, której nie można wypełniać jednocześnie z funkcją deputowanego;
- jeżeli deputowany utracił miejsce zamieszkania na terytorium prowincji;
- jeżeli deputowany utracił obywatelstwo Republiki Serbii;
- w przypadku śmierci deputowanego.

Procedura rezygnacji z mandatu nie jest skomplikowana. Oczekuje się od deputowanego osobistego złożenia rezygnacji w formie pisemnej. Pismo musi zostać opatrzone pieczęcią organu właściwego do poświadczania podpisów. Następnie jest ono składane na ręce Przewodniczącego Zgromadzenia w terminie trzech dni od dnia poświadczenia (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2014, art. 53). Termin wygaśnięcia

mandatu deputowanego potwierdza się na najbliższej sesji po otrzymaniu zawiadomienia o przyczynach wygaśnięcia mandatu oraz po spełnieniu innych warunków formalnych.

Opisane przypadki są odwzorowaniem sytuacji wymienionych w Ustawie o wyborach członków Zgromadzenia Narodowego RS (*Zakon o izboru narodnih poslanika*, 2000). Na poziomie parlamentu prowincji, tak jak na poziomie republiki, nie ma ram czasowych, które określałyby możliwość przyjęcia do Zgromadzenia AP Wojwodiny nowego deputowanego w miejsce parlamentarzysty, którego mandat wygasł wskutek jednej z wymienionych przyczyn.

2. Wybory w 2016 roku jako wkład do systemu partyjnego na poziomie legislatury regionalnej

2.1. Sytuacja przedwyborcza

Dnia 24 kwietnia 2016 roku przeprowadzono wybory do Zgromadzenia AP Wojwodiny. Wybory zostały zaplanowane w tym samym terminie, co wybory parlamentarne na szczeblu centralnym. Już po przedterminowych republikańskich wyborach parlamentarnych z 2014 roku pojawiały się opinie ekspertów, którzy twierdzili, że poparcie dla partii dotąd dominujących w systemie partyjnym na poziomie prowincji zaczyna systematycznie spadać (Horváth, 2017, s. 30).

Cztery lata wcześniej, w 2012 roku obie tury wyborów regionalnych w Wojwodinie wygrała koalicja B. Pajticia Wybór dla lepszej Wojwodiny (*Izbor za bolju Vojvodinu*), zdobywając łącznie 58 mandatów. Na drugim miejscu (22 mandaty) uplasowała się koalicja pod przywództwem T. Nikolicia Poruszmy Wojwodinę (*Pokrenimo Vojvodinu*). Trzecią siłą w Zgromadzeniu AP Wojwodiny stała się wówczas koalicja I. Daćicia – SPS–PUPS–JS–SDPS. Po wyborach uformował

się rząd B. Pajticia z DS, który trzy stanowiska ministerialne powierzył swoim koalicjantom. Ministrem kultury i informacji został Slaviša Grujić z LSV. Marinika Čobanu z tej samej partii otrzymała stanowisko ministra sportu i młodych. Teka ministra edukacji i społeczności etnicznych została powierzona Andorowi Deli z VMSZ.

Po niespełna dwóch latach od wyborów regionalnych, w 2014 roku, przeprowadzono przedterminowe wybory republikańskie, które bezsprzecznie wygrała SNS. Obserwując stale rosnący poziom poparcia dla partii rządzącej, politycy od początku 2015 roku spekulowali na temat zasadności przeprowadzenia przedterminowych wyborów do Zgromadzenia AP Wojwodiny (Horváth, 2017, s. 29). Deputowani do Zgromadzenia Narodowego RS afiliowani przy SNS oskarżali deputowanych do parlamentu prowincji o to, że jego skład nie odzwierciedla preferencji społeczeństwa, a ich działania nie są zgodne z priorytetowymi potrzebami mieszkańców Wojwodiny. Dodatkowo w 2014 roku wieloletni premier prowincji B. Pajtić został wybrany na nowego ogólnokrajowego lidera DS. Na stanowisku przewodniczącego partii zastąpił Dragana Đilasa. Doprowadziło to do sytuacji, w której premier Wojwodiny stał się jednocześnie aktywnym liderem jednej z najbardziej rozpoznawalnych partii opozycyjnych na szczeblu centralnym. Dla polityków SNS był to wystarczający argument do tego, by wobec B. Pajticia rozpocząć polityczny atak. Krytykę przewodniczącego DS oparto na zarzutach współudziału w aferach korupcyjnych, w które premier Wojwodiny – sprawujący ten urząd od 2004 roku – miał być bezpośrednio zamieszany (Kostić, 2016).

Dnia 14 grudnia 2015 roku, kilka dni po rozpoczęciu rozmów negocjacyjnych Serbii z UE, serbska policja aresztowała 80 osób podejrzanych o przestępstwa finansowe z wykorzystaniem środków publicznych (Kostić, 2016; *Serbia arrests 80...*,

2015). Wśród zatrzymanych znaleźli się byli urzędnicy państwowi – między innymi Slobodan Milosavljević z DS, który w latach 2007–2008 pełnił funkcję ministra rolnictwa, lasu i gospodarki wodnej, oraz Zorana Marković, która w latach 2010–2012 kierowała rządową agencją antykorupcyjną. Oskarżenia o nadużycia władzy i przestępstwa finansowe wobec wszystkich zatrzymanych sięgały aż do 2004 roku, a kwota korzyści majątkowych miała sięgać 70 milionów dolarów (*Serbia arrests 80...*, 2015). Według B. Pajticia aresztowania były motywowane politycznie. Przewodniczący partii zwracał uwagę na fakt, że większość z zatrzymanych osób było wówczas członkami opozycyjnej i odbudowującej swą popularność DS (Sekularac, 2015).

Problemy DS w regionie wojewódzkim nie były jedynie konsekwencją napiętych relacji politycznych B. Pajticia z partią rządzącą na poziomie centralnym. SNS, zdobywając coraz większą przychylność mniejszych partii opozycyjnych, nawiązała współpracę z dotychczasowymi koalicjantami DS w Wojewodzinie. Wspomniany już VMSZ, którego przedstawiciel zasiadał w wojewódzkim rządzie pod przewodnictwem premiera B. Pajticia, po wyborach parlamentarnych do Zgromadzenia Narodowego RS w 2014 roku podpisał umowę koalicyjną z SNS. Podpisany dokument zakładał kontynuację współpracy między SNS i VMSZ przed kolejnymi wyborami lokalnymi. Pokłosiem tych wydarzeń było też to, że politycy VMSZ zrezygnowali ze współpracy koalicyjnej z DS w wielu istotnych wojewódzkich gminach – między innymi w Suboticy i Kikindzie oraz w mieście Zrenjanin.

Jak jednak zauważają Dejan Bursać i Dušan Vučićević (2021), w rzeczywistości VMSZ przez kolejne dwa lata balansowało pomiędzy współpracą z DS w Wojewodzinie a zacieśnianiem relacji z SNS na poziomie republiki. Dodatkowo VMSZ wchodziło w koalicję z DS jedynie w tych gminach, w których

inne konfiguracje koalicyjne były niemożliwe. W tym czasie podobną strategię „balansowania” przyjął drugi z liderów partii tworzących koalicję z DS – N. Čanak przewodzący LSV. N. Čanak – podobnie jak lider VMSZ I. Pastor – współpracował zarówno z SNS, jak i z DS. Ostatecznie uznać można to za polityczny sukces SNS, której celem działań podejmowanych od 2014 roku było osłabienie DS oraz jej lidera i jednocześnie premiera Wojwodiny B. Pajticia. Sam B. Pajtić został uwikłany w afery korupcyjne, a w najbardziej newralgicznym momencie – to jest w połowie 2015 roku, kiedy najważniejsze podmioty w serbskim systemie partyjnym debatowały o zasadności przeprowadzenia przyspieszonych wyborów parlamentarnych w Wojwodinie – koalicjanci DS otwarcie wypowiedzieli jej lojalność, skłaniając się ku balansowaniu pomiędzy dwoma wrogimi obozami politycznymi SNS i DS.

Na przestrzeni dekad, w trakcie procesu demokratyzacji i powstawania systemu wielopartyjnego w Serbii i Wojwodinie, zarejestrowano kilkaset partii i ruchów politycznych. Relevantną rolę w systemie zdołały odegrać między innymi te ugrupowania, których hasła odwoływały się do poszerzenia zakresu autonomii terytorialnej Wojwodiny, na przykład LSV, Partia Wojwodiny (VP), oraz te ugrupowania, których głównym celem programowym stała się ochrona mniejszości etnicznych i narodowych (na przykład VMSZ). Należy jednak zwrócić uwagę, że podobnie jak partie zorientowane etnicznie i/lub regionalnie zdołały stopniowo pozyskać poparcie na poziomie centralnym, tak partie ogólnokrajowe sukcesywnie decydowały się na zintensyfikowanie swojej aktywności w parlamencie prowincji.

Prowincjonalna Komisja Wyborcza przed wyborami w 2016 roku zarejestrowała 15 list wyborczych (o jedną więcej w stosunku do poprzednich wyborów parlamentarnych), spośród których pięć stanowiły listy reprezentujące mniejszości

narodowe i etniczne (zob. tabela 23). Były to: Sojusz Węgrów Wojwodiny, koalicja Węgierskiego Ruchu na rzecz Autonomii i Demokratycznej Unii Węgrów Wojwodiny, koalicje Partii Zielonych i Partii Słowackiej, Ruch Serbsko-Rosyjski, a także koalicja Tolerancja Wojwodińska, w skład której weszły Partia Wojwodiny, Partia Czarnogórska i Partia Sandzaku (Bursać, Vučićević, 2021, s. 151). Na ośmiu listach wyborczych znalazła się maksymalna możliwa do zgłoszenia liczba 120 kandydatów. Najmniej, bo zaledwie 34 kandydatów, zarejestrowano na liście M. Đurđević. Warto podkreślić, że proces rejestracji list wyborczych nie w każdym przypadku przebiegał bezproblemowo.

Tabela 23. Listy wyborcze zarejestrowane przed wyborami do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2016 roku

Nr listy	Lista wyborcza	Liczba zgłoszonych kandydatów
1.	Aleksandar Vučić – Serbia wygrywa (Aleksandar Vučić – <i>Srbija pobeđuje</i>)	120
2.	Praca i Wiedza dla Wojwodiny – DS, DSHV, NOVA, ZEP – dr Bojan Pajtić (<i>Za Vojvodinu rada i znanja</i> – DS, DSHV, NOVA, ZEP-Zeleni – dr Bojan Pajtić)	120
3.	Ivica Dačić – Socjalistyczna Partia Serbii (SPS), Zjednoczona Serbia – Dragan Marković Palma (JS), Ruch Patriotyczny Serbii (PPS) (Ivica Dačić – <i>Socijalistička partija Srbije</i> (SPS), <i>Jedinstvena Srbija</i> – Dragan Marković Palma (JS), <i>Patriotski pokret Srbije</i> (PPS))	120
4.	Nenad Čanak – Liga Socjaldemokratów Wojwodiny – Podnieś głowę! (Nenad Čanak – <i>Liga socijaldemokrata Vojvodine</i> – <i>Digni glavu!</i>)	120
5.	Związek Węgrów Wojwodiny – Ištvan Pastor (<i>Savez vojvođanskih Mađara</i> – Ištvan Pastor)	120

Tabela 23 (cd.)

Nr listy	Lista wyborcza	Liczba zgłoszonych kandydatów
6.	Dr Vojislav Šešelji – Serbska Partia Radykalna (dr Vojislav Šešelji – <i>Srpska radikalna stranka</i>)	120
7.	<i>Dveri</i> –DSS – Sanda Rašković Ivić – Boško Obradović	120
8.	Boris Tadić, Čedomir Jovanović – Sojusz na rzecz Lepszej Wojwodiny – Partia Liberalno-Demokratyczna (LDP), Partia Socjaldemokratyczna (SDS) (Boris Tadić, Čedomir Jovanović – <i>Savez za bolju Vojvodinu</i> – <i>Liberalno-demokratska partija</i> (LDP), <i>Socijaldemokratska stranka</i> (SDS))	119
9.	Ruch Ludowy Dinara–Drina–Dunaj – Tomislav Bokan (<i>Narodni pokret Dinara–Drina–Dunav</i> – Tomislav Bokan)	120
10.	Węgierski Ruch dla Autonomii – dr Tamaš Korhec – DZVM – Aron Čonka (<i>Mađarski pokret za autonomiju</i> – dr Tamaš Korhec – DZVM – Aron Čonka)	60
11.	Partia Zielona (<i>Zelena stranka</i> , ZS)	71
12.	Ruch Serbsko-Rosyjski – Aleksandar Đurđev (<i>Srpsko ruski pokret</i> – Aleksandar Đurđev)	61
13.	Za Wolną Serbię – Zavetnici – Milica Đurđević (<i>Za slobodnu Srbiju</i> – <i>Zavetnici</i> – Milica Đurđević)	34
14.	Tolerancja Wojwodiny (<i>Vojvođanska tolerancija</i>)	60
15.	Wystarczy – Saša Radulović (<i>Dosta je bilo</i> – Saša Radulović, DJB)	80

Źródło: *Izborne liste..., Pokrainska izborna komisija*, 2016.

Pomimo spełnienia wymogów formalnych początkowo odrzucono wniosek o zarejestrowanie listy Tolerancji Wojwodiny. Dopiero po przywróceniu jej statusu koalicji kilku partii mniejszości rejestracja kandydatów zakończyła się sukcesem. Jako ostatnią zarejestrowano listę *Dosta je bilo* (DJB) sygnowaną nazwiskiem S. Radulovicia. Podczas pierwszej próby procedowania wniosku o rejestrację PIK odrzuciła wniosek,

argumentując to tym, iż został on złożony przez podmiot nie-upoważniony. Pod wnioskiem o rejestrację listy podpisało się wówczas dziewięć osób, podczas gdy ustawowym wymogiem była liczba dziesięciu osób. Reprezentanci ruchu DJB skierowali jednak do Sądu Administracyjnego prośbę o uwzględnienie swojego wniosku. Postępowanie zakończyło się z korzyścią dla listy wyborczej DJB S. Radulovicia, która ostatecznie została zarejestrowana zaledwie siedem dni przed wyborami (*Pokrajinska Izborna Komisija*, 2016a). Komplikacje formalne spotkały także grupę osób próbujących zarejestrować listę wyborczą Obywatele i Obywatelki Serbii (*Građani i građanke Srbije*)². PIK, która najpierw ogłosiła rejestrację wspomnianej listy wyborczej, następnie swoją decyzję – w wyniku sprzeciwu zgłoszonego przez osobę prywatną – unieważniła. Ponadto Komisja podała w wątpliwość wiarygodność podpisów przedłożonych przez koalicjantów (*RIK: Odbijena lista Građani i građanke Srbije*, 2016).

D. Bursać i D. Vučićević zauważają, że równoległe przeprowadzenie wyborów na poziomie centralnym i prowincjonalnym pozwoliło na współpracę tych samych partii politycznych na poziomie republiki i prowincji (Bursać, Vučićević, 2021, s. 153). Autorzy nadmieniają jednak, że ze względu na specyfikę serbskiego systemu partyjnego oraz zawiązywanie szerokich i nieformalnych koalicji przedwyborczych trudno jest wskazać na poszczególne partie wchodzące w skład wspomnianych koalicji (Bursać, Vučićević, 2021, s. 153).

Warto dodać, że koalicyjne formy współpracy w serbskim systemie partyjnym mają niejednokrotnie charakter wertykalny. Wynika to z dwóch powodów. Po pierwsze, w procesie politycznej kooperacji wyłania się „partia-lider”, która wykorzystuje ugruntowany wizerunek swoich reprezentantów,

---

² Lista Obywatele i Obywatelki Serbii została stworzona w ramach współpracy Partii Romskiej z Partią Bunjevci – Obywatele Serbii.

stabilną pozycję w systemie partyjnym oraz lojalność elektoratu do „firmowania” powstałej koalicji. Bardzo często indywidualne zobowiązania członków takiej partii są większe niż zobowiązania pozostałych podmiotów koalicyjnych, ale większe są także potencjalne korzyści, które można odnieść po wygranych wyborach. Po drugie, i – jak się wydaje – ważniejsze w kontekście trudności w zdefiniowaniu wszystkich podmiotów tworzących koalicje, w procesie negocjacji przedwyborczych silniejsze partie polityczne „wchłaniają” te słabsze. Najczęściej jest to warunkiem stawianym mniejszym ugrupowaniom, które w pojedynkę nie miałyby szansy na przekroczenie progu wyborczego. Nie są one wówczas równym partnerem koalicyjnym, a jedynie „partią-klientem”, która w procesie wyborczym „zasila szeregi” silniejszego ugrupowania. Przykładem obu opisanych sytuacji jest lista wyborcza A. Vučić – Serbia wygrywa. Tworzyło ją aż siedem partii: SRS, SDPS, PUPS, PS, SPO, NS i Naprzód Słowacy (*Slovaci napred*)³.

Duško Radosavljević (2016) wskazuje natomiast na horyzontalny wymiar wyborów z 2016 roku. Według badacza elekcja ma charakter horyzontalny, jeśli odbywa się równolegle na różnych poziomach. Oznacza to, że mamy do czynienia z systemem, w którym liderzy list są liderami partyjnymi – zarówno na poziomie republiki, jak i na poziomie prowincji. Wzrasta wówczas ryzyko, że wybory przybiorą formę

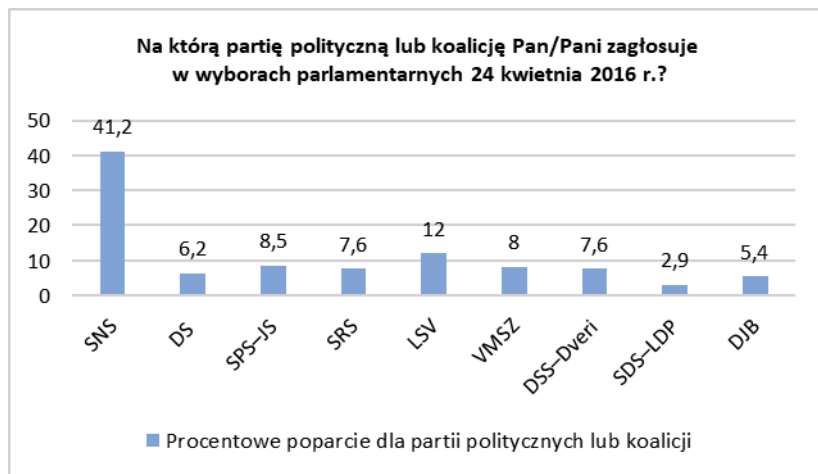
³ Ostatnia z wymienionych partii reprezentowała słowacką mniejszość narodową. W wyborach w 2016 roku był to jedyny przypadek, kiedy partia reprezentująca mniejszość narodową lub etniczną dołączyła do tak szerokiej koalicji wyborczej partii o zasięgu ogólnokrajowym. W związku z regulacjami, które wyłączają ugrupowania o takim charakterze z wymogu przekroczenia pięcioprocentowego progu wyborczego, wspomniane partie startują w wyborach w pojedynkę lub, ewentualnie, w węższym gronie ugrupowań, które mają specyficzny i etnicznie zorientowany elektorat.

plebiscytu, w którym wyborcy wyrażają poparcie lub sprzeciw wobec rządu republikańskiego (Radosavljević, 2016, s. 245).

Analizując listy wyborcze, warto zwrócić uwagę na różnicę między poziomem republiki i prowincji. Poza liczbą samych zgłoszonych list była to pozycja LSV, która – kierując się racjonalną kalkulacją większego poparcia, na które mogła liczyć w Wojwodinie – postanowiła w pojedynkę zarejestrować listę w wyborach regionalnych, podczas gdy w wyborach republikańskich zawiązała koalicję z SDS i LPD. W wyborach regionalnych zabrakło reprezentacji serbskiej lewicy. Borko Stefanović, który w 2015 roku stworzył partię Lewica Serbii (*Levica Srbije*), zdecydował o samodzielnym „starcie” ugrupowania w wyborach do Zgromadzenia Narodowego RS, jednak jego partia nie zarejestrowała listy wyborczej w wyborach do Zgromadzenia AP Wojwodiny. Fakt ten może dziwić, zważywszy na to, że B. Stefanović pochodzi z Nowego Sadu i tam też budował swoje zaplecze polityczne.

W dniach 28–31 marca 2016 roku Centrum Wolnych Wyborów i Demokracji (CeSID) przeprowadziło sondaż wyborczy na grupie tysiąca obywateli uprawnionych do oddania głosu w wyborach parlamentarnych (*Koga biste za premijera...*, 2016). Podobnie jak na poziomie republiki, największym poparciem na szczęblu AP Wojwodiny cieszyła się koalicja skupiona wokół rządzącej SNS (zob. wykres 12). Sondaż wskazywał, że zbliżony wynik wyborczy w prowincji i republice mogą uzyskać DJB oraz koalicja SPS–JS. 7,6% ankietowanych w Wojwodinie było zdecydowanych oddać głos na listę koalicyjną DSS–*Dveri*, co stanowiło sondażowy wynik o cztery punkty procentowe wyższy niż na poziomie republiki. Różnica w poparciu dla partii politycznych była jednak szczególnie zauważalna w odniesieniu do ugrupowań reprezentujących mniejszości. Wyniki sondażu przeprowadzonego w prowincji wskazywały na utrzymującą

się popularność LSV oraz VMSZ, czyli partii reprezentujących interesy mniejszości węgierskiej. Poparcie dla tych ugrupowań wynikało głównie ze struktury narodowościowej Wojwodiny, w której 13% ludności stanowi mniejszość węgierska. CeSID, na podstawie przeprowadzonej ankiety, prognozował frekwencję wyborczą w Wojwodinie na poziomie 53% (*Koga biste za premijera...*, 2016). Przewidywania ekspertów okazały się nieco zaniżone, ponieważ frekwencja wyborcza 24 kwietnia 2016 roku wyniosła ostatecznie 56% (*Izbori Vojvodina 2016...*, 2016).

Wykres 12. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w Wojwodinie w marcu 2016 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Koga biste za premijera...*, 2016

Kampania wyborcza w Wojwodinie w dużej mierze została zdominowana przez retorykę ogólnokrajową, a wybory parlamentarne przerodziły się w rywalizację pomiędzy A. Vučićem, ówczesnym premierem Republiki Serbii i liderem SNS, a B. Pajticiem, szefem rządu prowincji. SNS na czele z liderką

listy Mają Gojković oraz przy wsparciu A. Vučicia regularnie organizowało na terenie miast Wojwodiny wiece poparcia dla partii rządzącej. Liderem listy DS był Miroslav Vasin, przewodniczący DS w Wojwodinie, choć znalazła się na niej również kandydatura B. Pajticia. Zarówno DS, jak i SNS postanowiło zatem na pierwszych miejscach swoich list wyborczych umieścić regionalnych liderów partyjnych. O ile jednak liderka regionalna SNS M. Gojković (w latach 2004–2008 burmistrzini Nowego Sadu) była polityczką rozpoznawalną w całej Serbii, o tyle lider regionalny DS nie cieszył się popularnością wśród opinii publicznej. Serbscy politolodzy wskazują ponadto, że SNS potraktowała wybory na trzech poziomach (centralnym, regionalnym i lokalnym) jako krajowe referendum nad poparciem dla rządów partii w republice (Bursać, Vučićević, 2021, s. 153–154).

Popularność przywódców w kampanii wyborczej starali się wykorzystać także SRS i koalicja SDS–LDP. Lider tej pierwszej, V. Šešelj, w marcu 2016 roku został uniewinniony przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii w Hadze od zarzutów zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych. Uniewinnienie V. Šešelja zdynamizowało aktywność przedwyborczą SRS nie tylko dzięki działaczom partyjnym, którzy zintensyfikowali swoje zaangażowanie w działania promocyjne, lecz także dzięki wyborcom, którzy uaktywnili się po uniewinnieniu lidera SRS i zaczęli licznie gromadzić się na wiecach wyborczych. Koalicja SDS–LDP w kampanii wyborczej również zdecydowała się na strategię dyskutowania popularności liderów współpracujących ze sobą partii – B. Tadicia i Č. Jovanovicia. LSV, która w wyborach regionalnych postanowiła zarejestrować listę samodzielnie, skupiła się na bezpośrednim kontakcie z wyborcami, regularnie organizując wiece wyborcze oraz spotkania promocyjne w mniejszych miastach.

Ugrupowaniem, które wprowadziło kampanijną „świeżość” w Wojwodinie, było DJB S. Radulovicia. Kandydaci oparli swoją kampanię na mediach społecznościowych, w których regularnie publikowali swoje postulaty lub prowadzili transmisje wideo. Portale, takie jak *Facebook* i *Twitter*, służyły także do krytyki politycznych przeciwników – głównie rządzącej SNS, którą członkowie DJB oskarżali o wzrost poziomu korupcji w administracji publicznej. S. Radulović wraz ze swoimi współpracownikami trafnie zidentyfikowali swój elektorat – głównie ludzi młodych, studentów, obywateli określających swój status ekonomiczny i społeczny jako zadowalającą, pochodzących z obszarów miejskich (Bursać, Vučićević, 2021, s. 155).

2.2. Analiza wyników elekcji parlamentarnej

Wybory parlamentarne do Zgromadzenia AP Wojwodiny i do Zgromadzenia Narodowego RS przeprowadzone zostały 24 kwietnia 2016 roku. W wyborach regionalnych kandydaci dziewięciu z piętnastu list wyborczych otrzymali mandaty parlamentarne (zob. tabela 24). Należy zauważyć, że sześć spośród zwycięskich list zobowiązanych było do przekroczenia pięcioprocentowego progu wyborczego, natomiast trzy – VMSZ, DZVM oraz ZS – otrzymało mandaty mimo nieprzekroczenia progu, ponieważ zostały zarejestrowane jako partie reprezentujące mniejszości. Warto odnotować, że w przeprowadzonych wyborach regionalnych 9,22% stanowiły głosy oddane na listy wyborcze, których kandydaci nie zdobyli żadnego mandatu. Dla porównania – na poziomie republiki takich głosów było jedynie 3,43% (Bursać, Vučićević, 2021, s. 160).

Tabela 24. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Wojewodiny w 2016 roku

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Liczba mandatów	Odsetek mandatów (w %)
Aleksandar Vučić – Serbia wygrywa (Aleksandar Vučić – <i>Srbija pobeđuje</i>)	428 452	44,48	63	52,50
Ivica Dačić – Socjalistyczna Partia Serbii (SPS), Zjednoczona Serbia – Dragan Marković Palma (JS), Ruch Patriotyczny Serbii (PPS) (Ivica Dačić – <i>Socijalistička partija Srbije</i> (SPS), <i>Jedinstvena Srbija</i> – Dragan Marković Palma (JS), <i>Patriotski pokret Srbije</i> (PPS))	85 311	8,86	12	10,00
Dr Vojislav Šešelj – Serbska Partia Radykalna (dr Vojislav Šešelj – <i>Srpska radikalna stranka</i>)	73 742	7,66	10	8,33
Praca i Wiedza dla Wojewodiny – DS, DSHV, NOVA, ZEP – dr Bojan Pajtić (<i>Za Vojvodinu rada i znanja</i> – DS, DSHV, NOVA, ZEP-Zeleni – dr Bojan Pajtić)	69 740	7,24	10	8,33
Nenad Čanak – Liga Socjaldemokratów Wojewodiny – Podnies głowę! (Nenad Čanak – <i>Liga socijaldemokrata Vojvodine</i> – <i>Digni glavu!</i>)	61 979	6,43	9	7,50
Wystarczy – Saša Radulović (<i>Dosta je bilo</i> – Saša Radulović, DJB)	53 317	5,54	7	5,83
Związek Węgrów Wojewodiny – Ištvan Pastor (<i>Savez vojvođanskih Mađara</i> – Ištvan Pastor)	47 034	4,88	6	5,00
Węgierski ruch dla autonomii – dr Tamaš Korhec – DZVM – Aron Čonka (<i>Mađarski pokret za autonomiju</i> – dr Tamaš Korhec – DZVM – Aron Čonka)	16 452	1,71	2	1,67
Partia Zielona (<i>Zelena stranka</i> , ZS)	10 970	1,14	1	0,83

Tabela 24 (cd.)

Lista wyborcza	Liczba głosów	Odsetek głosów (w %)	Liczba mandatów	Odsetek mandatów (w %)
<i>Dveri</i> –DSS – Sanda Rašković Ivić – Boško Obradović	31 218	3,24	0	0,00
Boris Tadić, Čedomir Jovanović – Sojusz na rzecz Lepszej Wojwodiny – Partia Liberalno-Demokratyczna (LDP), Partia Socjaldemokratyczna (SDS) (Boris Tadić, Čedomir Jovanović – <i>Savez za bolju Vojvodinu</i> – <i>Liberalno-demokratska partija</i> (LDP), <i>Socijaldemokratska stranka</i> (SDS))	26 800	2,78	0	0,00
Ruch Ludowy Dinara–Drina–Dunaj – Tomislav Bokan (<i>Narodni pokret Dinara–Drina–Dunav</i> – Tomislav Bokan)	15 285	1,59	0	0,00
Ruch Serbsko-Rosyjski – Aleksandar Đurđev (<i>Srpsko ruski pokret</i> – Aleksandar Đurđev)	5 574	0,58	0	0,00
Za Wolną Serbię – Zаветници – Milica Đurđević (<i>Za slobodnu Srbiju</i> – Zаветници – Milica Đurđević)	5 000	0,52	0	0,00
Tolerancja Wojwodiny (<i>Vojvođanska tolerancija</i>)	4 943	0,51	0	0,00
Razem	935 817	87,94	120	100
Frekwencja	55,7%			

Źródło: Rezultati Izborna za poslanike..., Pokrajinska izborna komisija, 2016.

Zwycięzcą wyborów okazała się lista A. Vučića, której reprezentanci zdobyli ponad połowę mandatów w Zgromadzeniu AP Wojwodiny. Jak już wspomniano, SNS oraz jej koalicjanci wykorzystywali w swojej kampanii głównie retorykę ogólnokrajową, nie przywiązując większej wagi do problemów prowincji. Niemniej jednak strategia ta okazała się trafna. W Wojwodinie SNS zwyciężyła bowiem między innymi w Suboticy, Temerinie i Bečeju, czyli w gminach mieszanych etnicznie, w których Serbowie nie stanowią większości mieszkańców.

Na drugim miejscu uplasowała się SPS, zdobywając niecałe 9% głosów, co pozwoliło partii na uzyskanie 12 mandatów parlamentarnych. Choć wynik SPS okazał się słabszy w porównaniu do poprzednich wyborów z 2012 roku (zob. tabela 25), była to minimalna różnica, najprawdopodobniej dlatego, że SPS posiada bardzo lojalny elektorat (Petrović, 2017, s. 125).

Tabela 25. Porównanie liczby mandatów będącej rezultatem wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2012 i 2016 roku⁴

Partia	Liczba mandatów w 2012 roku	Liczba mandatów w 2016 roku	Zdobyte głosy w 2016 roku (w %)
Serbska Partia Postępowa (SNS)	22	63	44,48
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS)	13	12	8,86
Serbska Partia Radykalna (SRS)	5	10	7,66

⁴ W tabeli zamiast oficjalnych nazw list wyborczych użyte zostały nazwy partii politycznych, mimo iż w przypadku niektórych z nich (np. SNS) lista wyborcza miała charakter koalicyjny. Niemniej taki zabieg niejednokrotnie stosowany jest przez analityków Republikańskiej Komisji Wyborczej (RIK), opracowujących wyniki wyborcze. W celu porównawczym uwzględnione zostały tylko te partie, których kandydaci otrzymali mandaty parlamentarne w wyborach w 2012 lub 2016 roku. Zob. *Republička izborna komisja*, <http://pik.skupstinavojvodine.gov.rs>.

Tabela 25 (cd.)

Partia	Liczba mandatów w 2012 roku	Liczba mandatów w 2016 roku	Zdobyte głosy w 2016 roku (w %)
Partia Demokratyczna (DS)	58	10	7,24
Demokratyczna Partia Serbii (SDS)	4	–	–
Odwroćenie (<i>Preokret</i>)	1	–	–
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	10	9	6,43
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	7	6	4,88
Wystarczy – Saša Radulović (DJB)	–	7	5,54
Węgierski Ruch Nadziei (PMN)	–	2	1,71
Partia Zielonych (ZS)	–	1	1,14

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: Horváth, 2017.

Tyle samo mandatów i zbliżoną liczbę głosów otrzymały listy DS i SRS. Dla DS była to wyborcza porażka, ponieważ w stosunku do wyborów parlamentarnych z 2012 roku na listę tej partii oddano o 140 tysięcy mniej głosów. Słabnąca pozycja ugrupowania była konsekwencją wewnętrznych podziałów oraz konfliktów, do których dochodziło od 2012 roku. Otwarty konflikt B. Pajticia z A. Vučićem negatywnie wpłynął na odbiór DS w regionie (Cvetković, 2015; Dragojlo, 2016). Warto także zwrócić uwagę na wynik SRS, bowiem wskazuje on na to, że uniewinnienie V. Šešelja zmobilizowało radykalny elektorat. Atmosfera triumfu po zakończeniu procesu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii w Hadze pomogła ponownie umocnić popularność lidera tej partii.

Przebieg kampanii wyborczej oraz rezultaty wyborcze poszczególnych list dowodziły, że dynamika polityczna w Wojwodinie zależy w dużej mierze od wydarzeń na szczeblu ogólnokrajowym. Zatarciu uległy również wcześniejsze

wzorce rywalizacji wyborczej, które w mniejszych gminach opierały się na podziałach etnicznych i narodowych. Nacjonalistyczne hasła, o które oskarżano SNS, były w kampanii wyborczej konsekwentnie eliminowane (Kokot, 2017).

2.3. Formowanie rządu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny po wyborach w 2016 roku

Inauguracyjna sesja nowo wybranego parlamentu regionu odbyła się 2 czerwca 2016 roku. Lider VMSZ I. Pastor 91 głosami został kolejny raz wybrany na stanowisko Przewodniczącego Zgromadzenia AP Wojwodiny (Horváth, 2017, s. 40). Formowanie rządu powierzono Igorowi Miroviciowi – jednemu z członków krajowego zarządu SNS.

Proces tworzenia rządu był bardzo dynamiczny. Koalicyjny gabinet został powołany już 20 czerwca 2016 roku (*Pokrajinska vlada dobija...*, 2016). Serbscy komentatorzy wskazywali, że SNS zdecydował się na rząd koalicyjny na poziomie prowincji w celu stworzenia pozorów funkcjonującego pluralizmu politycznego (Dragojlo, 2016). Lider SNS Igor Mirović podkreślał jednak, że choć jego partia zdecydowała się na współpracę, między innymi z VMSZ, najważniejsze decyzje będą podejmowane przez członków SNS – partii, która cieszy się największym zaufaniem obywateli (*Mirović o Vladi...*, 2016).

Nowy rząd składał się z 12 sekretariatów⁵. W stosunku do składu poprzedniego rządu powołano o jeden sekretariat więcej, a osiem z nich zostało przemianowanych (*Pokrajinska vlada dobija...*, 2016). Każdemu sekretarzowi powierzony został określony zakres obowiązków. Członkami rządu zostali politycy, którzy afiliowani byli przy partiach politycznych posiadających w parlamencie łącznie 81 ze 120 mandatów,

---

⁵ W rządzie AP Wojwodiny odpowiednikami ministerstw rządów na poziomie republiki są sekretariaty rządu (*Informator o radu...*, 2021, s. 4).

co pozwalało na utrzymanie kwalifikowanej większości 2/3. Premierem, pierwszym wicepremierem oraz sekretarzami do spraw: rozwoju regionalnego, współpracy międzyregionalnej i samorządu lokalnego, urbanistyki i ochrony środowiska oraz rolnictwa, gospodarki wodnej i leśnictwa zostali członkowie SNS (zob. tabela 26). Ivan Đoković z SPS otrzymał stanowisko drugiego wicepremiera oraz powierzono mu resort gospodarki i turystyki. Funkcję wicepremiera miał sprawować Mihalj Njilaš z VMSZ, który jednocześnie był odpowiedzialny za edukację, administrację i kwestie związane z mniejszościami narodowymi.

Tabela 26. Skład rządu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny pod przewodnictwem Igora Mirovicia

Funkcja	Imię i nazwisko	Afiliacja partyjna
Premier	Igor Mirović	SNS
Wicepremier	Đorđe Milićević	SNS
Wicepremier, sekretarz prowincji ds. gospodarki i turystyki	Ivan Đoković	SPS
Wicepremier, sekretarz prowincji ds. edukacji, administracji i mniejszości narodowych	Mihalj Njilaš	VMSZ
Sekretarz prowincji ds. rolnictwa, gospodarki wodnej i leśnictwa	Vuk Radojević	SNS
Sekretarz prowincji ds. szkolnictwa wyższego i badań naukowych	Zoran Milošević	bezpartyjny, mianowany przez SNS
Sekretarz prowincji ds. kultury, informacji publicznej i stosunków ze wspólnotami wyznaniowymi	Miroslav Štatkić (do 06.03.2018)	bezpartyjny, mianowany przez SNS
	Dragana Milošević (od 06.03.2018)	SNS
Sekretarz prowincji ds. urbanistyki i ochrony środowiska	Vladimir Galić	SNS
Sekretarz prowincji ds. zdrowia	Zoran Gojković	bezpartyjny, nominowany przez SNS

Funkcja	Imię i nazwisko	Afiliacja partyjna
Sekretarz prowincji ds. polityki społecznej, demografii i równości pćci	Predrag Vuletić	PS
Sekretarz prowincji ds. finansów	Smiljka Jovanović	bezpartyjna, nominowana przez SNS
Sekretarz prowincji ds. rozwoju regionalnego, współpracy między-regionalnej i samorządu lokalnego	Ognjen Bjelić	SNS
Sekretarz prowincji ds. energii, budownictwa i transportu	Nenad Grbić	bezpartyjny, nominowany przez SNS
Sekretarz prowincji ds. sportu i młodzieży	Vladimir Batez	bezpartyjny, nominowany przez SNS

Źródło: opracowanie władne na podstawie danych z: *Pokrajinska vlada...*, 2016.

Współpraca SNS, SPS i VMSZ nie była zaskoczeniem z dwóch powodów. Po pierwsze, SPS i SNS współpracują ze sobą na szczeblu centralnym i lokalnym, również w zakresie obsady stanowisk w organach władzy wykonawczej. Po drugie, przedstawiciele VMSZ od lat zasiadali w rządzie AP Wojowidny, realizując interesy mniejszości węgierskiej. W rządzie I. Mirovicia aż sześć stanowisk zostało powierzonych politykom bezpartyjnym.

3. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji w ujęciu chronologicznym

Podczas pierwszej sesji regionalnego parlamentu, która odbyła się 2 czerwca 2016 roku, najstarszy deputowany, Vućeta Tošković, zarządził głosowanie nad przygotowanym

Raportem Komisji ds. Zatwierdzania Mandatów Deputowanych w Zgromadzeniu AP Wojwodiny (*Izveštaj Komisije za odobravanje mandata poslanika Skupštine AP Vojvodine*). Potwierdzono mandaty wszystkich 120 posłów wybranych do Zgromadzenia (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 1, 2016). Tym samym Zgromadzenie zostało ukonstytuowane i wygaśnięciu uległy mandaty deputowanych minionej kadencji.

Również podczas pierwszej sesji parlamentarnej Przewodniczący Zgromadzenia przedstawił siedem utworzonych grup parlamentarnych. Były one następujące:

- 1) Aleksandar Vučić – Serbia Wygrywa (Aleksandar Vučić – *Srbija pobeđuje*, SNS), której przewodniczącym został Milenko Jovanov, a jego zastępcą – Goran Savić;
- 2) Związek Węgrów Wojwodiny – Ištvan Pastor (*Savez vojvodanskih Mađara* – Ištvan Pastor, VMSZ), której przewodniczącą została Lenke Erdelj, a jej zastępcą – Ilona Pelt;
- 3) Partia Demokratyczna – Demokratyczny Związek Chorwatów w Wojwodinie (DS–DSHV), której przewodniczącym został Borislav Novaković, a jego zastępcą – Nenad Borović;
- 4) Socjalistyczna Partia Serbii (*Socijalistička partija Srbije*, SPS), której przewodniczącym został Pavle Budakov, a jego zastępcą – Svetlana Babić;
- 5) Dr Vojislav Šešelj – Serbska Partia Radykalna (*Dr Vojislav Šešelj – Srpska radikalna stranka*, SRS), której przewodniczącym został Đurađ Jakšić, a jego zastępcą – Milan Ćuk;
- 6) Liga Socjaldemokratów Wojwodiny – Partia Zielonych (*Liga socijaldemokrata Vojvodine* – *Zelena stranka*, LSV–ZS), której przewodniczącym został Branislav Bogaroški, a jego zastępcą – Branislava Jeftić;
- 7) Wystarczy – Saša Radulović (*Dosta je bilo* – Saša Radulović, DJB), której przewodniczącą została Svetlana Kozić, a jej zastępcą – Aleksandar Zelenski.

W tabeli 27 zaprezentowane zostały wszystkie następujące po sobie przypadki fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanych w Zgromadzeniu AP Wojwodiny VIII kadencji. Analiza fluktuacji wewnątrzparlamentarnych w ujęciu chronologicznym oraz socjodemograficznym i systemowym znajduje się w dalszej części niniejszego podrozdziału.

Pierwsze zmiany personalne w grupach parlamentarnych miały miejsce już 20 czerwca 2016 roku. Wówczas grupę LSV–ZS opuściła Branislava Jeftić, jedyna przedstawicielka Partii Zielonych w Zgromadzeniu AP Wojwodiny, która postanowiła wypełniać swój mandat jako posłanka niezależna. W związku z tą zmianą afiliacji partyjnej funkcję nowego wiceprzewodniczącego tej grupy parlamentarnej objął Dejan Čapo. W tym samym czasie członkowie grupy zdecydowali o zmianie jej nazwy, z oczywistych powodów rezygnując z członu *Zelena stranka* (ZS). Zatem zaledwie po 18 dniach kadencji Zgromadzenia AP Wojwodiny jedna z grup parlamentarnych zmieniła swoją nazwę – z LSV–ZS na Ligę Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV).

Również 20 czerwca 2016 roku z dalszego pełnienia mandatu zrezygnowali Dušan Bajatović (SPS) i Maja Gojković (SNS) (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 3, 2016). W przypadku obojga deputowanych rezygnacja z wykonywania mandatu w parlamencie regionalnym wiązała się z objęciem mandatu parlamentarnego na poziomie republiki (*Maja Gojković reelected...*, 2016; *Dušan Bajatović na čelu...*, 2017).

Dnia 20 czerwca 2016 roku formalnie odbyły się dwie sesje parlamentarne. Druga z nich została w pełni poświęcona powołaniu rządu. Przewodniczący Zgromadzenia zgłosił I. Mirovicia (SNS) jako kandydata na Przewodniczącego Rządu Prowincji. W tym samym czasie, poza I. Miroviciem, dwóch deputowanych zostało wybranych na członków rządu, dlatego zrezygnowali oni z pełnienia funkcji parlamentarzystów.

Byli to Đorđe Milićević i Vladimir Galić (obaj z SNS) (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 3, 2016).

W dniu 18 lipca 2016 roku kolejni deputowani zdecydowali o rezygnacji z mandatów deputowanych do Zgromadzenia AP Wojwodiny. Byli to Srđan Kružević (JS) i Rade Basta (SNS) (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 4, 2016). Srđan Kružević (JS) został wybrany na stanowisko burmistrza Nowego Sadu i z uwagi na zasadę *incompatibilitas* złożył pisemną rezygnację z dalszego wykonywania mandatu deputowanego. R. Basta (SNS) nie poinformował publicznie o powodach rezygnacji z mandatu deputowanego, ale pięć miesięcy później zakończył swoją współpracę z SNS i przeszedł do JS oraz został przewodniczącym tej partii w okręgu pomorawskim (*Basta novi predsednik...*, 2016). W tym samym czasie z członkostwa w swojej macierzystej partii JS zrezygnował też zresztą S. Kružević (*Srđan Kružević napustio...*, 2016).

Na tej samej sesji parlamentarnej, 18 lipca 2016 roku, poinformowano, że w miejsce parlamentarzystów, którzy zrezygnowali z mandatu, do Zgromadzenia AP Wojwodiny dołączyli nowi deputowani. Byli to: Zdravko Simić, Dragana Đurić Bulatović, Tihomir Stojaković i Predrag Petrović (wszyscy z SNS) oraz Jovana Medenica i Slavenko Unković (reprezentanci listy wyborczej I. Daćicia, którzy zastąpili deputowanych z koalicyjnej grupy parlamentarnej SPS–JS) (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 4, 2016).

Podczas piątej sesji parlamentarnej, 15 września 2016 roku, Przewodniczący Zgromadzenia AP Wojwodiny, I. Pastor, poinformował, że z dalszego wykonywania mandatu zrezygnował Goran Savić. Członek SNS, dla którego kadencja 2016–2020 była parlamentarnym debiutem, został mianowany dyrektorem Rządowego Funduszu Wojwodiny (*Sastanak predstavnika Razvojnog...*, 2016). W związku z niemożnością łączenia obu stanowisk G. Savić opuścił parlament (*Saziv*

Tabela 27. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji

Grupa parlamentarna	Logo	2.06.2016	20.06.2016	20.06.2016	18.08.2016
		Konfiguracja powyborcza (liczba mandatów)	Igor Mirović (SNS), Đorđe Milićević (SNS) i Vladimir Galić (SNS) mianowani na członków rządu.	Branislava Jeftić opuszcza grupę parl. LSV i pozostaje niezależną deputowaną. Maja Gojković (SNS) i Dušan Bajatović (SPS) rezygnują z mandatu deputowanych.	Srđan Kružević (SPS) zostaje nominowany na burmistrza Nowego Sadu i rezygnuje z mandatu deputowanego. Rade Basta (SNS) rezygnuje z mandatu deputowanego.
Serbska Partia Postępowa (SNS)		63	60 (↓ 3)	59 (↓ 1)	58 (↓ 1)
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS) – Partia Zjednoczonej Serbii (JS)		11	11	10 (↓ 1)	9 (↓ 1)
Serbska Partia Radykalna, <i>Srpska radikalna stranka</i> (SRS)		10	10	10	10
Partia Demokratyczna, <i>Demokratska Stranka</i> (DS) – Demokratyczny Związek Chorwatów w Wojwodinie, <i>Demokratski savez Hrvata u Vojvodini</i> (DSHV)		10	10	10	10
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny, <i>Liga socijaldemokrata Vojvodine</i> (LSV)		10	10	9 (↓ 1)	9
Wystarczy, <i>Dosta je bilo</i> (DJB)		7	7	7	7
Związek Węgrów Wojwodiny, <i>Savez vojvođanskih Mađara</i> (VMSZ)		6	6	6	6
Alternatywa dla Wojwodiny, <i>Alternativa za Vojvodinu</i> (AZV)		0	0	0	0
Posłowie niezrzeszeni, <i>Samostalni poslanici</i> (SAM)		3	3	4 (↑ 1)	4
SUMA		120	116	115	113

Grupa parlamentarna	18.08.2016	15.09.2016	28.09.2016	17.10.2016	2.11.2016	2.11.2016	2.11.2016
	Tihomir Stojaković (SNS), Dragana Đurić Bulatović (SNS), Predrag Petrović (SNS), Zdravko Simić (SNS), Slavenko Unković (SPS) Jovana Medenica (SPS) otrzymują mandaty parlamentarne w miejsce polityków, którzy z nich zrezygnowali.	Tatiana Vujačić (SNS) otrzymuje mandat parlamentarny, w miejsce Gorana Savicia (SNS), który zrezygnował z mandatu.	Amir Bislimi i Jelena Balašević opuszczają grupę parlamentarną DS–DSHV i pozostają niezależnymi deputowanymi.	Arsen Kurjački zostaje wydalony z grupy parlamentarnej DJB i pozostaje niezależnym deputowanym.	Đorđe Stojić (LSV) rezygnuje z mandatu deputowanego.	Saša Šućurović (LSV) otrzymuje mandat parlamentarny w miejsce Đorđa Stojića, który z niego zrezygnował.	Niezależni deputowani: Amir Bislimi, Jelena Balašević, Arsen Kurjački, Tamaš Korhec i Aron Čonka tworzą nową grupę parlamentarną Alternatywa dla Wojwodiny (AZV).
Serbska Partia Postępowa (SNS)	62 (↑ 4)	63 (↑ 1)	63	63	63	63	63
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS) – Partia Zjednoczonej Serbii (JS)	11 (↑ 2)	11	11	11	11	11	11
Serbska Partia Radykalna (SRS)	10	10	10	10	10	10	10
Partia Demokratyczna (DS) – Demokratyczny Związek Chorwatów w Wojwodinie (DSHV)	10	10	8 (↓ 1)	8	8	8	8
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	9	9	9	9	8 (↓ 1)	9 (↑ 1)	9
Wystarczy (DJB)	7	7	7	6 (↓ 1)	6	6	6
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	6	6	6	6	6	6	6
Alternatywa dla Wojwodiny (AZV)	0	0	0	0	0	0	5 (↑ 5)
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	4	4	6 (↑ 2)	7 (↑ 1)	7	7	2 (↓ 5)
SUMA	119	120	120	120	120	120	120

Grupa parlamentarna	15.12.2016	20.12.2016	21.02.2017	12.04.2017	12.04.2017	12.04.2017	6.03.2018
	Zoran Slavujević (SNS) zostaje powołany na stanowisko dyrektora centrum medycznego i rezygnuje z mandatu parlamentarnego.	Marko Karanfilović (SNS) otrzymuje mandat parlamentarny, w miejsce Zorana Slavujevicia, który z niego zrezygnował.	Tamaš Korhec (AZV) rezygnuje z mandatu deputowanego. Zlata Đerić opuszcza grupę parl. SNS i przechodzi do grupy parl. AZV.	Branislav Novaković opuszcza grupę parl. DS–DSHV i dołącza do AZV. Akoš Elvedi (AZV) otrzymuje mandat parlamentarny w miejsce Tamaša Korheca.	Goran Gonđa (SAM) dołącza do grupy parl. SPS–JS.	Jovana Medenica opuszcza grupę parl. SPS–JS i dołącza do grupy parl. SNS.	Dragana Milošević (SNS) zostaje powołana na członka rządu i rezygnuje z mandatu parlamentarnego.
Serbska Partia Postępowa (SNS)	62 (↓ 1)	63 (↑ 1)	62 (↓ 1)	62	62	63 (↑ 1)	62 (↓ 1)
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS) – Partia Zjednoczonej Serbii (JS)	11	11	11	11	12 (↑ 1)	11 (↓ 1)	11
Serbska Partia Radykalna (SRS)	10	10	10	10	10	10	10
Partia Demokratyczna (DS) – Demokratyczny Związek Chorwatów w Wojwodinie (DSHV)	8	8	8	8	8	8	8
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	9	9	9	9	9	9	9
Wystarczy (DJB)	6	6	6	6	6	6	6
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	6	6	6	6	6	6	6
Alternatywa dla Wojwodiny (AZV)	5	5	5 (↓ 1) (↑ 1)	7 (↑ 2)	7	7	7
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	2	2	2	2	1 (↓ 1)	1	1
SUMA	119	120	119	120	120	120	119

Grupa parlamentarna	29.03.2018	29.03.2018	8, 31.05.2018	20.12.2018	13.02, 28.05.2019	18.09.2019
	Marko Šijan (SNS) otrzymuje mandat parlamentarny w miejsce Drahanj Milošević, która z niego zrezygnowała.	Svetlana Kozić i Ivan Stijepović opuszczają grupę parl. DJB i pozostają niezależnymi deputowanymi.	Rozpad grupy parl. DJB. Aleksandar Zelenski, Dejan Maksimović, Zorica Demjanović i Katica Bengin pozostają niezależnymi deputowanymi.	Svetlana Kozić (SAM) dołącza do grupy parl. AZV.	Jelena Delić opuszcza grupę parl. SRS i pozostaje niezależną deputowaną. Śmierć R. Strikovicia (SPS–JS). Mandat otrzymuje G. Latković (SPS–JS).	Nenad Borović opuszcza grupę parl. DS–DSHV i dołącza do grupy parl. SNS.
Serbska Partia Postępowa (SNS)	63 (↑ 1)	63	63	63	63	64 (↑ 1)
Socjalistyczna Partia Serbii (SPS) – Partia Zjednoczonej Serbii (JS)	11	11	11	11	11 (↓ 1)(↑ 1)	11
Serbska Partia Radykalna (SRS)	10	10	10	10	9 (↓ 1)	9
Partia Demokratyczna (DS) – Demokratyczny Związek Chorwatów w Wojwodinie (DSHV)	8	8	8	8	8	7 (↓ 1)
Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (LSV)	9	9	9	9	9	9
Wystarczy (DJB)	6	4 (↓ 2)	0 (↓ 4)	0	0	0
Sojusz Węgrów Wojwodiny (VMSZ)	6	6	6	6	6	6
Alternatywa dla Wojwodiny (AZV)	7	7	7	8 (↑ 1)	8	8
Posłowie niezrzeszeni (SAM)	1	3 (↑ 2)	7 (↑ 4)	6 (↓ 1)	7 (↑ 1)	7
SUMA	120	120	120	120	120	120

Źródło: opracowanie własne.

2016–2020, Broj sednice: 5, 2016). Do Zgromadzenia AP Wojwodiny dołączyli natomiast Sreten Jovanović, który po odejściu Rade Basty (SNS) został członkiem koalicyjnej grupy parlamentarnej SPS–JS, oraz Tatiana Vujačić, która dołączyła do grupy SNS po rezygnacji Gorana Savicia (SNS) (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 5, 2016).

We wrześniu 2016 roku, w wyniku konfliktu wewnątrz grupy parlamentarnej DS–DSHV, Amir Bislimi i Jelena Balasević opuścili grupę i pozostali niezależnymi deputowanymi.

Miesiąc później, 10 października 2016 roku, deputowany Arsen Kurjački został relegowany z grupy parlamentarnej DJB (*„Dosta je bilo” isključio...*, 2016). Doszło do tego w wyniku zarzutów, jakie sformułował wobec niego Zarząd Główny DJB. A. Kurjački miał nawiązać współpracę z rządzącą SNS, podczas gdy DJB od początku było ugrupowaniem opozycyjnym wobec A. Vučića i jego ugrupowania. Członkowie Zarządu w komentarzu do zaistniałej sytuacji podnieśli między innymi kwestię braku lojalności partyjnej ze strony deputowanego (*„Dosta je bilo” isključio...*, 2016). W wywiadzie dla portalu *Telepromter* stwierdzili: „A. Kurjački wielokrotnie działał wbrew naszej polityce, wstrzymał się od głosu podczas wyboru I. Mirovicia na premiera Wojwodiny, mimo że nasza frakcja głosowała przeciw” (Čonkaš, 2016). Ponadto parlamentarzyście zarzucano pobieranie dodatku poselskiego do zakwaterowania w momencie, kiedy mieszkał już w Nowym Sadzie i dodatek mu nie przysługiwał. A. Kurjački miał także lekceważyć obowiązki parlamentarne, przede wszystkim te wynikające z członkostwa w Komisji ds. bezpieczeństwa.

Jak wskazywano w poprzednim rozdziale, niektórzy politycy związani z ugrupowaniem S. Radulovicia zarzucali władzom partii, że jej struktury są „dysfunkcyjną fasadą” i nie spełniają swojej roli. Niejednokrotnie w wątpliwość podawano zarówno transparentność działań organów partyjnych,

jak i prawdziwość komentarzy członków Zarządu Głównego DJB, które pojawiały się w prasie (Klanšček, 2016; *Vladimir Đurić: Saša...*, 2018). Sam A. Kurjački informował, że opuszczenie DJB było jego indywidualną decyzją i podjął ją w konsekwencji sprzeciwu wobec niedemokratycznych praktyk w partii, które w ostatnim okresie zauważalnie się nasiliły (*„Alternativa za Vojvodinu” tvrdi...*, 2016).

Siódma sesja parlamentarna, która odbyła się 2 listopada 2016 roku, rozpoczęła się od poinformowania przez I. Pastora deputowanych o rezygnacji Đorđa Stojšicia (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 7, 2016). Đ. Stojšić był deputowanym, który posiadał doświadczenie na forum parlamentarnym Zgromadzenia Narodowego RS i zasiadał w nim w latach 2012–2016. W 2016 roku bez sukcesu kandydował do Zgromadzenia Narodowego RS. W Zgromadzeniu AP Wojwodiny był członkiem grupy parlamentarnej LSV. Deputowany nie podał powodu rezygnacji z mandatu, jednak z partią pozostał związany również po opuszczeniu parlamentu prowincji. Đ. Stojšić, reprezentując LSV, publicznie krytykował deputowanego SRS, Vojislava Kulačanina, oskarżanego w prasie o szerzenie szowinistycznych haseł wobec mniejszości chorwackiej (*LSV: Pokrajinski poslanik SRS...*, 2017). Do grupy parlamentarnej LSV – w miejsce Đ. Stojšicia – dołączył Saša Šućurović, pozostając w niej do końca kadencji parlamentarnej (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 7, 2016).

Dnia 2 listopada 2016 roku A. Bislimi i J. Balašević, którzy dwa miesiące wcześniej opuścili grupę DS–DSHV, powołali nową grupę parlamentarną pod nazwą Alternatywa dla Wojwodiny – Ruch Węgierski – DZVM – Nowa Serbia (*Alternativa za Vojvodinu – Madjarski pokret – DZVM – Nova Srbija, AZV*) (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 7, 2016). Alternatywa dla Wojwodiny stała się tym samym ósmą grupą parlamentarną. Inicjatorzy nowej grupy parlamentarnej

kandydowali do parlamentu z listy wyborczej Praca i wiedza dla Wojwodiny – DS, DSHV, Nova, ZEP-Zeleni – dr Bojan Pajtić (*Za Vojvodinu rada i znanja* – DS, DSHV, Nova, ZEP-Zeleni – dr Bojan Pajtić). Poza wspomnianymi inicjatorami do grupy dołączyło jeszcze trzech niezależnych parlamentarzystów: Tamaš Korhec i Aron Čonka (kandydowali z listy DZVM – Aron Čonka) oraz A. Kurjački. A. Čonka i T. Korhec do momentu swojego akcesu do AZV wypełniali swoje mandaty jako niezależni deputowani.

W porozumieniu zawartym między politykami przystępującymi do AZV czytamy, że „stworzenie sformalizowanej płaszczyzny współpracy wynikało z poczucia, iż członkowie podzielają pewne wspólne wartości polityczne i społeczne, dla realizacji których są gotowi działać razem w ramach tej samej grupy parlamentarnej w Zgromadzeniu Wojwodiny”⁶ (Čonkaš, 2016). B. Jeftić, jedna z założycielek grupy, podkreślała, że Serbia nie potrzebuje kolejnych nowych partii politycznych i uznała, że współpraca na forum grupy parlamentarnej będzie dla jej członków wystarczająca. Jednocześnie nie wykluczyła, że w przyszłości zostanie zarejestrowane nowe ugrupowanie polityczne (*„Alternativa za Vojvodinu” turdi...*, 2016).

W dniu 15 grudnia 2016 roku rezygnację z dalszego pełnienia mandatu deputowanego złożył Zoran Slavujević. W latach 2008–2013 z ramienia DS polityk był aktywny w samorządzie lokalnym. Od 2013 roku był związany z SNS. Trzy lata po wstąpieniu do SNS po raz pierwszy kandydował do parlamentu regionalnego. Po siedmiu miesiącach kadencji został mianowany na stanowisko dyrektora centrum gerontologicznego w Sremie, co stało się powodem zaprzestania aktywności politycznej na forum parlamentarnym.

---

⁶ Tekst porozumienia dostępny jest w artykule prasowym, który ukazał się na łamach internetowego portalu *Blic* (Čonkaš, 2016).

Miejsce Z. Slavujevicia zajął Marko Karanfilović (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 8, 2016).

Dnia 21 lutego 2017 roku z mandatu do Zgromadzenia AP Wojwodiny zrezygnował T. Korhec – deputowany, który był członkiem nowo powstałej w listopadzie 2016 roku grupy parlamentarnej AZV (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 10, 2017). T. Korhec w minionych kadencjach był wieloletnim sekretarzem Wojwodiny ds. administracji i mniejszości narodowych oraz przewodniczącym Ruchu Węgierskiego (*Mađarski pokret*) (Kolundžija, 2016). Na początku 2017 roku został mianowany na sędziego Sądu Konstytucyjnego i w związku z brakiem możliwości łączenia mandatu deputowanego z tą funkcją publiczną zdecydował się zrezygnować z parlamentarnego mandatu (*„Alternativa za Vojvodinu” ima...*, 2017). Grupie AZV groziło wówczas rozwiązanie spowodowane brakiem wymaganej minimalnej liczby pięciu członków. Aby temu zapobiec, do AZV dołączyła Zlata Đerić – do początku 2017 roku deputowana związana z SNS⁷ (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 10, 2017).

Po niespełna dwóch miesiącach od rezygnacji T. Korheca, 12 kwietnia 2017 roku, w skład Zgromadzenia AP Wojwodiny wszedł Akoš Elvedi – podobnie jak T. Korhec, przedstawiciel DZVM (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 11, 2017). A. Elvedi dołączył do grupy parlamentarnej AZV. W tym samym miesiącu członkiem AZV został Branislav Novaković, który odszedł z grupy parlamentarnej DS–DSHV. Zakończenie przez niego współpracy z DS było spowodowane konfliktem wewnątrz partii, który osiągnął swoją kulminację tuż przed wyborami prezydenckimi w 2017 roku. Władze DS postanowiły w ostatniej chwili wycofać się z poparcia kandydata na prezydenta Vuka Jeremicia. Zdaniem B. Novakovicia

---

⁷ Nie udało się dotrzeć do informacji o powodach, dla których Z. Đerić zdecydowała się na opuszczenie grupy parlamentarnej SNS.

takie zachowanie odbiegało od demokratycznych standardów, które partia reprezentowała przez lata. B. Novaković pozostał w grupie parlamentarnej AZV do końca kadencji (*Borislav Novaković*, Istinomer, 2020; „*Alternativa za Vojvodinu*” *ima...*, 2017).

Dnia 12 kwietnia 2017 roku zmianie uległa struktura i nazwa grupy parlamentarnej SPS. Grupę przemianowano na Socjalistyczną Partię Serbii – Zjednoczoną Serbię (*Socijalistička partija Srbije – Jedinstvena Srbija*, SPS–JS). Powodem zmiany było dołączenie do grupy parlamentarnej SPS dwóch deputowanych, którzy przez poprzedni rok formalnie pozostawali posłami niezależnymi, wciąż jednak należącymi do partii Zjednoczona Serbia (JS) (*Skupština Vojvodine usvojila...*, 2017). Tego samego dnia Przewodniczący Zgromadzenia AP Wojwodiny poinformował też o zmianach personalnych w grupie parlamentarnej SNS, do której dołączyła J. Medenica (wcześniej JS). Deputowana nie podała powodu, dla którego zdecydowała się na zmianę afiliacji partyjnej (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 11, 2017; *Skupština Vojvodine usvojila...*, 2017).

Kolejne zmiany personalne w Zgromadzeniu AP Wojwodiny miały miejsce 6 marca 2018 roku. Dragana Milošević zastąpiła Miroslava Štatkicia na stanowisku sekretarza do spraw kultury, informacji publicznej i stosunków ze wspólnotami wyznaniowymi w rządzie prowincji (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 18, 2018). Była to pierwsza personalna zmiana dokonana w rządzie SNS. W związku z powołaniem D. Milošević na to stanowisko deputowana była zobligowana do złożenia rezygnacji z wykonywania mandatu. Oficjalnie M. Štatkić podał się do dymisji ze względu na objęcie innego stanowiska. Media donosiły jednak, że były sekretarz został do niej zmuszony przez lidera SNS (*Mirović: Njilaš će...*, 2018; *Programi za „ozdravljenje”...*, 2018). Po opuszczeniu

rządu M. Štatkić, kompozytor oraz profesor Akademii Muzycznej, otrzymał stanowisko dyrektora Instytutu Kultury Wojwodiny (Kovačević, 2018). W związku z powołaniem D. Milošević na sekretarza i jej rezygnacją z mandatu parlamentarnego nowym zaprzysiężonym deputowanym został Marko Šijan – członek SNS, który do tej pory był działaczem w samorządzie lokalnym (*Saopštenje Gradskog odbora...*, 2018; *Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 20, 2018).

W dniu 29 marca 2018 roku z grupy parlamentarnej DJB wykluczona została Svetlana Kozić, a w ślad za tym grupę opuścił Ivan Stijepović. Konflikt wewnątrzpartyjny w DJB znajdował swoje odzwierciedlenie zarówno w Zgromadzeniu AP Wojwodiny, jak i w Zgromadzeniu Narodowym RS. Spór polityczny dotyczył także struktur partyjnych poza parlamentami. Zarząd partii odniósł się do opuszczenia DJB przez S. Kozić i I. Stijepovicia twierdząc, że „wykluczeni członkowie ignorowali wiążące decyzje, stworzyli frakcje i starali się doprowadzić do zniszczenia organizacji” (*DJB isključio tri poslanika, pokrajinsku...*, 2018). W odpowiedzi na zarzuty S. Kozić i I. Stijepović wydali oświadczenie, w którym podkreślali: „[...] lider ruchu, Saša Radulović, wraz z kręgiem swoich bliskich współpracowników przygotowują się do dokonania partyjnego zamachu stanu poprzez regularne podejmowanie decyzji i działań, które nie mają podstaw prawnych w statucie i regulaminie partii” (*DJB isključio tri poslanika, pokrajinsku...*, 2018). I. Stijepović podkreślał, że nie został wykluczony z partii, lecz sam zrezygnował z członkostwa. Byli deputowani wskazywali również, że władze partyjne nie reprezentują wartości, które przyświecały politykom podczas tworzenia DJB, a działają jedynie we własnym interesie, realizując personalne ambicje polityczne.

Dnia 8 maja 2018 roku do grona secesjonistów z DJB dołączyli Katica Bengin i Zorica Demianović, a 31 maja 2018 roku,

jako ostatni, grupę opuścili Aleksandar Zelenski i Dejan Maksimović. Deputowani ci postanowili nie dołączać do innych grup parlamentarnych i pozostali parlamentarzystami niezależnymi (*Da li su bivši članovi Dosta...*, 2018; *Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 22, 2018). Ich odejście z DJB, podobnie jak w przypadku I. Stijepovicia, było konsekwencją narastającego konfliktu wewnątrz partii oraz sprzeciwu wobec wykluczenia S. Kozić (*Da li su bivši članovi Dosta...*, 2018). W tym samym dniu, podczas 22 sesji parlamentarnej, I. Pastor poinformował deputowanych o rozwiązaniu grupy parlamentarnej DJB (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 22, 2018).

Dekompozycja grupy DJB w Zgromadzeniu AP Wojwodiny miała swoje polityczne konsekwencje. Parlamentarzyści SRS zarzucali przeciwnikom politycznym z byłej już DJB, że nie powinni dłużej sprawować swoich mandatów parlamentarnych, ponieważ utracili formalną afiliację przy ugrupowaniu politycznym, z list którego kandydowali do parlamentu. Đurađ Jakšić, deputowany SRS, podczas 23 sesji parlamentarnej odniósł się bezpośrednio do wiceprzewodniczącego Zgromadzenia AP Wojwodiny I. Stijepovicia, który na to stanowisko został wybrany większością głosów, reprezentując ugrupowanie DJB S. Radulovicia, a nie jako deputowany niezależny. Zastrzeżenia członków SRS do działań polityków DJB sięgały początków kadencji. Ci pierwsi postanowili wówczas złożyć skargę do Sądu Konstytucyjnego, kwestionując legalność siedmiu mandatów parlamentarnych uzyskanych w prowincji przez kandydatów z listy DJB, ponieważ ich zdaniem „[...] ruch ten [DJB] nie spełnił podstawowych warunków uczestnictwa w wyborach prowincjonalnych” (*Da li su bivši članovi Dosta...*, 2018). Đ. Jakšić sugerował dwa możliwe rozwiązania: unieważnienie wyborów parlamentarnych i rozpisanie nowych lub wygaszenie mandatów członków DJB, a następnie zaprzysiężenie nowych parlamentarzystów w związku

z powstałymi wakatami. Do końca VIII kadencji Zgromadzenia AP Wojwodiny Sąd Konstytucyjny nie odniósł się do skargi wyborczej złożonej przez deputowanych SRS (*Da li su bivši članovi Dosta...*, 2018; *Zašto Ustavni sud...*, 2016).

Dnia 20 grudnia 2018 roku, po ośmiu miesiącach od opuszczenia grupy parlamentarnej DJB, S. Kozić postanowiła dołączyć do grupy parlamentarnej AZV (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 27, 2018).

Na 28 sesji parlamentarnej, 13 lutego 2019 roku, przewodniczący I. Pastor poinformował o śmierci parlamentarzysty Radoslava Strikovicia (SPS–JS), który w latach 2008–2012 pełnił funkcję sekretarza prowincji ds. energetyki i surowców mineralnych (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 28, 2019; *Radoslav Striković*, Istinomer, 2020). W ramach procedury zastąpienia deputowanego (*replacement*) do grupy parlamentarnej SPS–JS dołączył wówczas Goran Latković – następny w kolejności kandydat na liście wyborczej I. Daćicia (według kryterium liczby zdobytych głosów), który pierwotnie nie otrzymał mandatu parlamentarnego (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 33, 2019). W dniu 29 kwietnia 2019 roku zmarł kolejny deputowany, Milan Todorović (SNS). Mandat po zmarłym M. Todoroviću miesiąc później objęła Jasmina Stevanović (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 30, 2019). Do 2013 roku była ona aktywną polityczką DSS na szczeblu lokalnym. Jednak w 2013 roku wszyscy deputowani DSS w Zgromadzeniu Miasta Subotica zmienili afiliację partyjną i dołączyli do SNS. W tym gronie znalazła się także J. Stevanović.

Kolejną odnotowaną zmianą personalną w parlamencie regionalnym było relegowanie Jeleny Delić z grupy parlamentarnej SRS, o którym poinformowano na 30 sesji parlamentarnej, 28 maja 2019 roku (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 30, 2019). Oficjalnym powodem wykluczenia deputowanej była

niezgodność J. Delić z władzami partyjnymi w zakresie strategii rozwoju ugrupowania. Media donosiły natomiast nieoficjalnie, że parlamentarzystka otwarcie krytykowała marazm, jaki pojawił się wewnątrz partii V. Šešelja (*Šešelju se raspada stranka...*, 2020). W późniejszych latach śladami J. Delić podażyło wielu polityków związanych z SRS na szczeblu centralnym, regionalnym i lokalnym. Władze ugrupowania szczególnie dotkliwie odczuły to w Wojwodinie, gdzie struktury partyjne SRS niemal uległy rozpadowi (*Šešelju se raspada stranka...*, 2020).

Ostatnią zmianą wewnątrzparlamentarną, którą odnotowano w kadencji 2016–2020, była zmiana afiliacji partyjnej Nenada Borovicia. Dnia 18 września 2019 roku ten deputowany DS–DSHV ogłosił swoje przejście do grupy parlamentarnej SNS (*Saziv 2016–2020*, Broj sednice: 33, 2019). Jednak kilka miesięcy wcześniej, bo już w czerwcu tego roku, postępowanie dyscyplinarne wobec N. Borovicia wszczęły władze partyjne DS. Procedura była konsekwencją zarzucanego politykowi braku lojalności partyjnej. Jako jeden z nielicznych członków DS sprzeciwił się bowiem bojkotowi ogólnokrajowych wyborów parlamentarnych, które planowane były na 2020 rok. W chwili ogłoszenia decyzji o zmianie afiliacji partyjnej postępowanie dyscyplinarne wciąż było w toku, jednak N. Borović w udzielonym wywiadzie stwierdził: „[...] postępowanie dyscyplinarne nadal trwa, ale sam postanowiłem je przerwać. Zbuntowałem się zwłaszcza przeciwko temu, że DS prowadzi politykę, która jest dyktowana przez Dragana Đilasa i przez niego narzucana”⁸ (Kovačev, 2019; *Nenad Borović prelazi...*, 2019).

---

⁸ D. Đilas w latach 2012–2014 pełnił funkcję przewodniczącego DS. W 2016 roku opuścił DS, a dwa lata później, we wrześniu 2018 roku, współtworzył porozumienie ugrupowań opozycyjnych Sojusz dla Serbii (*Savez za Srbiju*, SZS). SZS zrzeszało głównie partie lewicowe

4. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji w ujęciu systemowym i socjodemograficznym

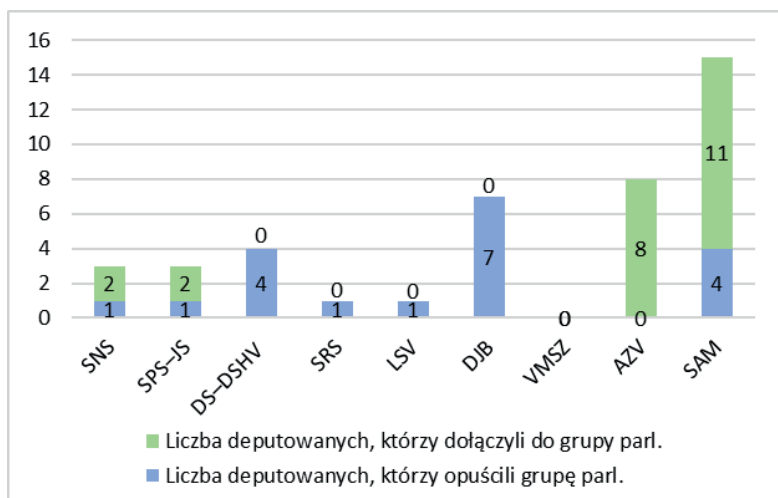
4.1. Zmiany afiliacji partyjnej (*party-switching*)

Zmiany afiliacji partyjnych w kadencji parlamentarnej 2016–2020 były stosunkowo częstym zjawiskiem. *Party-switching* wystąpił w Zgromadzeniu AP Wojwodiny VIII kadencji 24 razy. Przynajmniej 18 deputowanych raz zmieniło przynależność partyjną. Oznacza to, że na zmianę afiliacji partyjnej zdecydowało się 13,4% rzeczywistej liczby 134 deputowanych.

Wykres 13 przedstawia zmiany afiliacji partyjnych w Zgromadzeniu AP Wojwodiny w latach 2016–2020 roku z uwzględnieniem podziału na ukonstytuowane w trakcie kadencji grupy parlamentarne. Na skumulowanym wykresie przedstawiono zarówno liczbę parlamentarzystów, którzy opuścili daną grupę parlamentarną, jak i liczbę tych, którzy do niej dołączyli. Na wykresie uwzględniono również deputowanych niezależnych (*samostalni*, SAM), którzy formalnie nie tworzyli grupy parlamentarnej. Uwzględnienie tych polityków jest istotnym elementem analizy, gdyż dane wskazują, że aż 11 spośród 18 deputowanych, którzy dokonali zmiany afiliacji, tymczasowo lub do końca kadencji wykonywało swoje obowiązki jako parlamentarzyści niezależni. Wówczas nie należeli oni do żadnej grupy parlamentarnej.

---

i centroprawicowe, takie jak DS i NS. Kiedy D. Đilas zaprosił do współpracy *Dveri*, ugrupowanie uważane za skrajnie prawicowe, wielu polityków (w tym opozycyjnych deputowanych na szczęblu republiki i prowincji) otwarcie krytykowało władze swoich partii, które kontynuowały współpracę w ramach SZS (Jukić, 2020; *U Beogradu i zvanično...*, 2018).

Wykres 13. *Party-switching* w VIII kadencji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w podziale na grupy parlamentarne

Źródło: opracowanie własne

Dokładnie w sześciu analizowanych przypadkach, w których deputowany decydował się na zmianę afiliacji partyjnej, przez krótszy lub dłuższy czas – pomiędzy odejściem z jednej grupy a dołączeniem do innej – pozostawał niezależnym parlamentarzystą. Jako przykład wskazać można dwóch członków grupy parlamentarnej AZV, która powstała 2 listopada 2016 roku. A. Kurjački po opuszczeniu DJB przez miesiąc pozostawał niezależnym deputowanym. W przypadku S. Kozic pomiędzy jej wykluczeniem z grupy parlamentarnej DJB a dołączeniem przez nią do AZV minęło osiem miesięcy, podczas których sprawowała mandat jako parlamentarzystka niezależna.

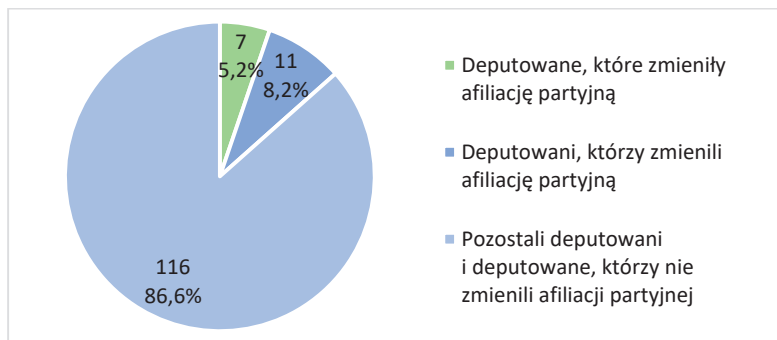
W VIII kadencji Zgromadzenia AP Wojwodiny największa liczba deputowanych opuściła grupę DJB, doprowadzając tym samym do jej rozwiązania. Pięciu byłych członków DJB do końca kadencji pozostało bez nowej afiliacji partyjnej.

Dwoje deputowanych dołączyło do grupy parlamentarnej AZV. Dla ruchu DJB kadencja 2016–2020 stanowiła jego parlamentarny debiut – zarówno na poziomie republiki, jak i na poziomie prowincji. W obu przypadkach debiut ten zakończył się rozpadem grup parlamentarnych.

Drugą – pod względem liczby opuszczających ją deputowanych – grupą parlamentarną była koalicyjna grupa DS–DSHV. Powodem dekompozycji stał się w tym przypadku konflikt wewnątrz DS, który dotyczył wyborów nowych władz partyjnych i elekcji prezydenckiej. Trzech parlamentarzystów DS dołączyło do innej grupy parlamentarnej (AZV), która pozostawała w opozycji wobec rządu. Jeden z byłych członków DS–DSHV, N. Borović, dołączył do rządzącej SNS.

Wśród wszystkich odnotowanych przypadków zmian afiliacji partyjnej niespełna 39% stanowiły kobiety, a ponad 61% – mężczyźni. Kobiety, które zmieniły afiliację, stanowiły 5,2% wszystkich 134 deputowanych, a mężczyźni, którzy zmienili afiliację, 8,2% tej grupy (zob. wykres 14). Odnosząc jednak te liczby do ogółu populacji deputowanych oraz uwzględniając podział na płeć, stwierdzić należy, że **zmian afiliacji partyjnej nieznacznie częściej dokonywały kobiety** – na 47 deputowane przypadło siedem zmian (co oznaczało, że zmian dokonało 14,9% parlamentarzystek), natomiast na 78 deputowanych przypadło 11 zmian (co oznaczało, że zmian dokonało 12,6% parlamentarzystów).

Niektórzy politolodzy twierdzą, że płeć wpływa na prawdopodobieństwo zmiany afiliacji partyjnych przez deputowanych – kobiety rzadziej decydują się na *party-switching* (Sevi, Yoshinaka, Blais, 2018). Niewielka różnica pomiędzy odsetkiem kobiet i mężczyzn decydujących się na *party-switching* w parlamencie Wojwodiny w latach 2016–2020 może stanowić argument obalający sformułowaną tezę.

Wykres 14. *Party-switching* w VIII kadencji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny z uwzględnieniem podziału na płeć deputowanych

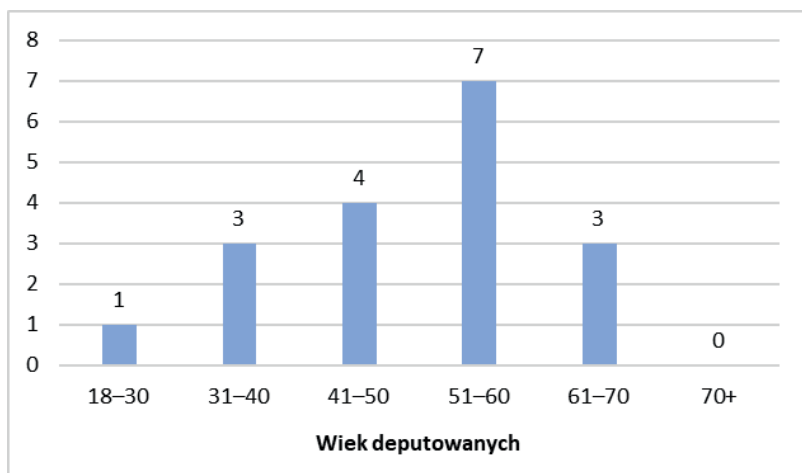
Źródło: opracowanie własne

Należy jednak podkreślić, że stosunkowo niska ogólna liczba (18) deputowanych, którzy zmienili afiliację partyjną w trakcie VIII kadencji Zgromadzenia AP Wojwodiny, nie uprawnia do daleko idących generalizacji. Podejmując próbę odniesienia przypadku Wojwodiny do tez cytowanych autorów, należy mieć na uwadze, że w Wojwodinie, pomimo przyjęcia przez parlament prowincji aktów prawnych, których celem jest zapewnienie równości płci (między innymi w zakresie reprezentacji w instytucjach regionalnych⁹), poziom

⁹ Odnosząc się do liczby kobiet obecnych w Zgromadzeniu AP Wojwodiny VIII kadencji, warto podkreślić, że w 2009 roku parlament przyjął Decyzję Zgromadzenia w sprawie równości płci (*Pokrajinska skupštinska odluka o ravnopravnosti polova*). Ustawodawca wskazał, że wszystkie terminy użyte w niniejszej decyzji w formie męskiej oznaczają ich odpowiedniki płci żeńskiej (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2009, art. 4). Kobiety i mężczyźni mają równe prawo do swobodnego dostępu do wszystkich usług i stanowisk w organach prowincji, a także do pełnienia wszelkich funkcji politycznych i publicznych. Kobieta i mężczyzna zatrudnieni w organach regionalnych mają prawo

partycypacji politycznej kobiet od lat pozostaje niski (Mrše-
vić, Janković, 2018; Bojić, Grahovac, 2018).

Wykres 15 przedstawia zjawisko *party-switching* w parlamencie regionalnym z uwzględnieniem podziału na wiek deputowanych. Podobnie jak w przypadku Zgromadzenia Narodowego RS, parlamentarzyści zostali zaklasyfikowani do jednej z sześciu grup wiekowych.

Wykres 15. *Party-switching* w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji z uwzględnieniem podziału na wiek deputowanych

Źródło: opracowanie własne

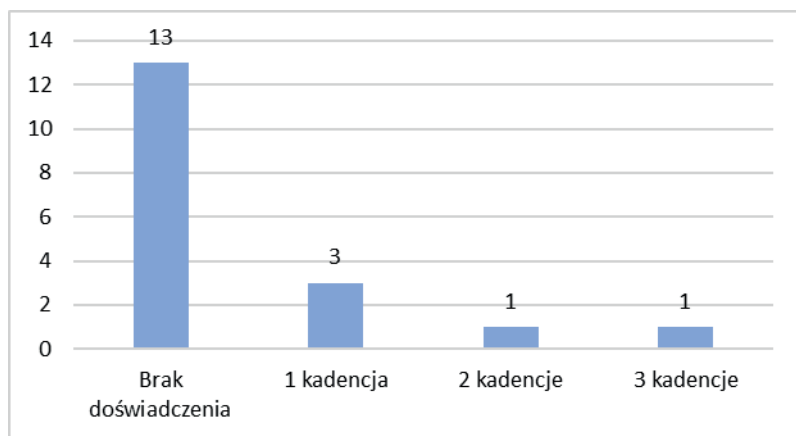
Dane przedstawione na wykresie 15 wskazują, że w grupie deputowanych w przedziale wiekowym 51–60 lat zmiany

do jednakowego dochodu za jednakowy charakter i jednakową wagę wykonywanej pracy (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2009, art. 11, 17). Zgodnie z artykułem 18 Decyzji kobiety i mężczyźni mają takie samo prawo do wybierania oraz bycia wybranym do Zgromadzenia AP Wojwodiny. Co najmniej 30% mandatów powinno zostać przydzielone kandydatom słabiej reprezentowanej płci (*Pokrajinska skupštinska odluka...*, 2009, art. 18).

afiliacji partyjnej dokonało siedmioro z nich. Należy jednak pamiętać, że w Zgromadzeniu AP Wojwodiny ta grupa wiekowa była również najliczniejsza – w sumie tworzyło ją 43 deputowanych. Zmiany dokonało zatem 16,3% wszystkich deputowanych w przedziale wiekowym 51–60 lat. Drugą najliczniejszą grupę (38 deputowanych) stanowili parlamentarzyści w przedziale wiekowym 41–50 lat. Afiliację partyjną w trakcie kadencji zmieniło 10,5% z nich. W przedziale wiekowym 31–40 lat (22 deputowanych) trzech parlamentarzystów dokonało zmiany afiliacji partyjnej – stanowili oni 13,6% tej grupy. Również trzech deputowanych w przedziale wiekowym 61–70 lat zmieniło przynależność partyjną w badanej kadencji – stanowili oni 12,5% (24) deputowanych w tym przedziale wiekowym. Zaledwie jeden deputowany w przedziale wiekowym 18–30 lat zdecydował się na taki krok, jednak stanowił on 33,3% tej grupy liczącej łącznie trzech parlamentarzystów.

E. Semenova (2015) oraz W. Heller i C. Mershon (2005b) dowodzą, że istnieje zależność pomiędzy wiekiem deputowanego a częstotliwością występowania zjawiska *party-switching*. Badacze wskazują, że młodsi politycy są bardziej skłonni do osiągnięcia swoich celów politycznych, szczególnie awansów stanowiskowych, między innymi poprzez zmianę afiliacji partyjnej. Pośród wszystkich wyróżnionych grup wiekowych największy odsetek deputowanych, którzy dokonali *party-switching* został odnotowany w grupie wiekowej 18–30 lat. Należy mieć jednak na uwadze, że była to zarazem najmniej liczna grupa (składająca się zaledwie z trzech deputowanych). Następną grupą, w której największy odsetek deputowanych dokonał zmiany afiliacji partyjnej, byli deputowani w wieku 51–60 lat. Co więcej, ta grupa deputowanych była najliczniejsza w badanej kadencji (43 deputowanych).

Wykres 16 przedstawia zjawisko *party-switching* w Zgromadzeniu AP Wojwodiny VIII kadencji z uwzględnieniem doświadczenia parlamentarnego deputowanych. Wśród wszystkich deputowanych, którzy w trakcie trwania kadencji dokonali zmiany afiliacji partyjnej, najliczniejszą grupą (13 z 18 parlamentarzystów) byli deputowani-debiutanci. Stanowili oni ponad 72% analizowanej grupy 18 parlamentarzystów oraz 16,3% grupy wszystkich 80 deputowanych nieposiadających doświadczenia parlamentarnego. Siedmioro spośród 13 deputowanych-debiutantów, którzy zdecydowali się na zmianę afiliacji partyjnej w trakcie parlamentarnej kadencji, opuściło grupę parlamentarną DJB. Była to jedyna grupa parlamentarna, która w latach 2016–2020 w Zgromadzeniu AP Wojwodiny uległa rozwiązaniu.

Wykres 16. *Party-switching* w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji z uwzględnieniem doświadczenia parlamentarnego deputowanych

Źródło: opracowanie własne

Trzech deputowanych, którzy dokonali *party-switching*, posiadało możliwie najkrótsze doświadczenie – zaledwie jed-

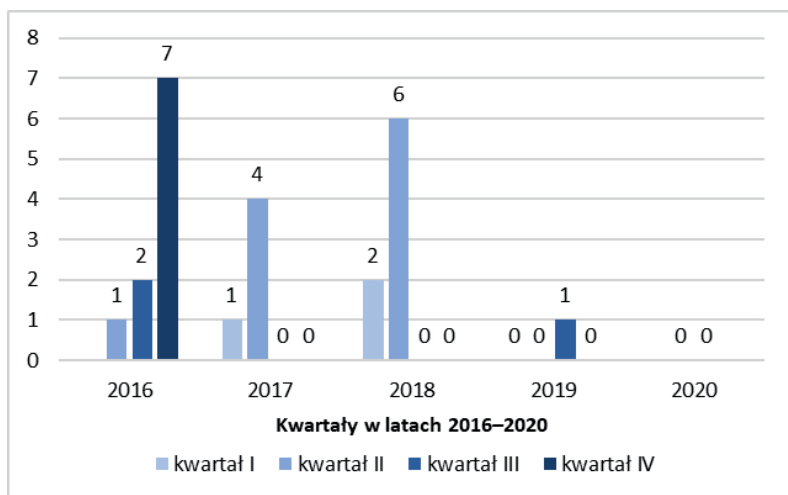
na kadencję. Stanowili oni 16,7% analizowanej grupy 18 parlamentarzystów oraz 8,3% grupy wszystkich 36 deputowanych posiadających doświadczenie o długości jednej kadencji. Następnie zaledwie jeden deputowany, który posiadał dwukadencyjne doświadczenie, dokonał zmiany afiliacji partyjnej. Stanowił on 5,5% analizowanej grupy 18 parlamentarzystów oraz 9,1% grupy wszystkich 11 deputowanych posiadających takie samo doświadczenie.

Jeden deputowany, który zasiadał w parlamencie trzykrotnie, w badanej kadencji zmienił afiliację partyjną. Stanowił on 5,5% analizowanej grupy 18 parlamentarzystów oraz 14,2% grupy wszystkich ośmiu deputowanych posiadających doświadczenie o długości trzech kadencji. Najczęściej afiliację partyjną zmieniali deputowani-debiutanci. Warto jednak podkreślić, że na drugim miejscu znaleźli się parlamentarzyści z trzykadencyjnym doświadczeniem.

G. Shabad i K. Slomczynski dowiedli, że wraz z nabywaniem doświadczenia parlamentarnego deputowani coraz rzadziej decydują się na zmianę afiliacji partyjnych. Badacze podkreślają, że jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy może być fakt, że doświadczeni politycy z większą precyzją potrafią przewidzieć zachowania wyborców. Wówczas ewentualna decyzja o zmianie partii politycznej poprzedzona jest wnikliwą analizą (Shabad, Slomczynski, 2004, s. 159). **Na podstawie przeprowadzonej analizy Zgromadzenia AP Wojewodiny VIII kadencji nie można jednoznacznie stwierdzić, że wraz ze wzrostem doświadczenia, wyrażonym w liczbie kadencji, spada liczba przypadków zmian afiliacji partyjnej w badanej kadencji.**

W trakcie VIII kadencji Zgromadzenia AP Wojewodiny 18 deputowanych przynajmniej raz dokonało zmiany afiliacji partyjnej. Warto jednak zwrócić uwagę, że samych przypadków *party-switching* odnotowano 24 (zob. wykres 17).

Wykres 17. *Party-switching* w VIII kadencji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny z uwzględnieniem podziału na kwartały w latach 2016–2020

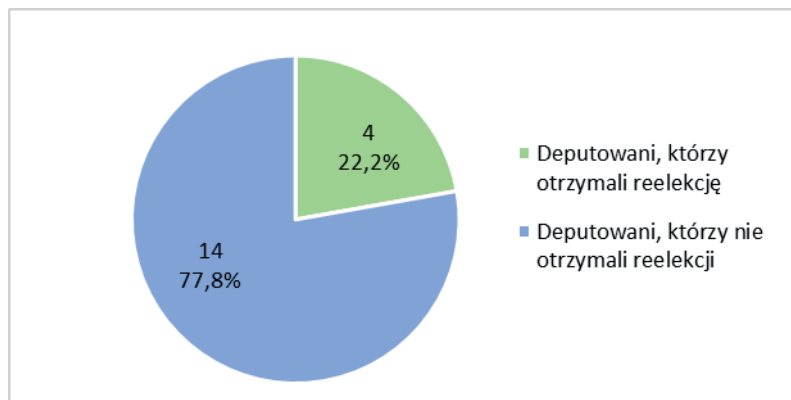
Źródło: opracowanie własne

Oznacza to, że niektórzy deputowani dokonali więcej niż jednej zmiany. Jest to istotna różnica, która wskazuje, że liczbowe dane uwzględniające jedynie podmiot zjawiska *party-switching* mogą różnić się od liczby przypadków wystąpienia tego zjawiska.

Najwięcej odnotowanych zmian zostało dokonanych w IV kwartale 2016 roku. Było to konsekwencją opuszczenia przez pięcioro deputowanych grupy parlamentarnej DS–DSHV, a następnie utworzenia przez nich nowej grupy parlamentarnej AZV. Sześć zmian odnotowanych w II kwartale 2018 roku wynikało z rozpadu grupy parlamentarnej DJB. Istotnym spostrzeżeniem jest również to, że w pierwszych dwóch kwartałach 2020 roku nie doszło do ani jednej zmiany afiliacji partyjnej, co **nie potwierdza tezy, zgodnie z którą zbliżające się wybory parlamentarne**

intensyfikują aktywność deputowanych (w tym zmiany afiliacji partyjnej) zmierzającą do maksymalizacji wyników wyborczych i szansy na kolejną reelekcję (Pinto, 2015).

Zaledwie troje z 18 (to jest 16,7%) deputowanych, którzy przynajmniej raz dokonali zmiany afiliacji partyjnej w Zgromadzeniu AP Wojwodiny VIII kadencji, zdołało uzyskać reelekcję i rozpocząć sprawowanie mandatu w kolejnej kadencji (zob. wykres 18).

Wykres 18. *Party-switching* w VIII kadencji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny z uwzględnieniem deputowanych, którzy uzyskali reelekcję

Źródło: opracowanie własne

Był to N. Borović, który w kadencji 2016–2020 przeszedł z opozycyjnej DS do rządzącej SNS. Wyborcy zdecydowali się poprzeć po raz kolejny także J. Medenicę, była członkinię koalicyjnej grupy SPS–JS, która – podobnie jak N. Borović – dołączyła w trakcie kadencji do SNS. Trzecim politykiem z grupy deputowanych zmieniających partyjne afiliacje, który uzyskał reelekcję, był B. Novaković. Po wielu latach współpracy odszedł on z DS i w 2017 roku zasilił szeregi nowo powstałej AZV.

Wszyscy deputowani, którzy w VIII kadencji dokonali zmiany afiliacji partyjnej i kandydowali w kolejnych wyborach parlamentarnych, ponownie otrzymali mandaty. Poza wspomnianymi N. Boroviciem, J. Medenicą i B. Novakoviciem, żaden z parlamentarzystów, którzy zdecydowali się na *party-switching* w latach 2016–2020, nie kandydował w wyborach parlamentarnych w 2020 roku. Należy jednak wziąć pod uwagę, że wybory te były częściowo bojkotowane przez partie opozycyjne skupione wokół DS. Do bojkotu przyłączyło się także wielu polityków, którzy rozpoczynali VIII kadencję Zgromadzenia AP Wojwodiny jako deputowani afiliowani przy DJB. W tym gronie była między innymi S. Kozić (wykluczona z DJB w marcu 2018 roku), która nawoływała mieszkańców Wojwodiny do bojkotu, twierdząc, że: „[...] jest [on] potrzebny, aby nowe wybory odbyły się na uczciwych warunkach” (Milenković, 2018).

Kolejne wybory parlamentarne w Wojwodinie zostały przeprowadzone 21 czerwca 2020 roku. Odnotowano liczne nieprawidłowości, które zgłaszali wyborcy, kandydaci na deputowanych, członkowie organizacji pozarządowych Centrum Wolnych Wyborów i Demokracji (CeSID) oraz Centrum Badań, Przejrzystości i Odpowiedzialności (CRTA) (*CRTA: Bez nepravilnosti...*, 2020; *Finalne preporuke za...*, CeSID, 2020; *Mirović: SNS osvojila...*, 2020). Wskazywano także na zawłaszczenie mediów publicznych przez partię rządzącą oraz dyskryminację pozostałych ugrupowań, które zarejestrowały swoje listy wyborcze, jednak podczas kampanii wyborczej nie miały równego dostępu do publicznych środków masowego przekazu (*Finalne preporuke za...*, CeSID, 2020).

Wybory ponownie wygrała koalicja skupiona wokół SNS, zdobywając 73 mandaty (czyli o 10 więcej w porównaniu do wyników poprzedniej elekcji). SPS, której liderem w prowincji był Dušan Bajatović, postanowiła kontynuować współ-

pracę z JS. Kandydaci tej koalicyjnej listy uzyskali 13 mandatów. Swój wynik w stosunku do wyborów parlamentarnych z 2016 roku poprawił także VMSZ I. Pastora, zdobywając 11 mandatów (a więc o pięć więcej niż przed czterema laty) (*Rezultati izbora za poslanike...*, Pokrajinska Izborna Komisija, 2020).

DSHV nie zdecydował się na dalszą współpracę przedwyborczą z DS i w elekcji w 2020 roku zarejestrował wspólną listę z LSV. Przyniosło to efekt w postaci 5,12% głosów i sześciu mandatów (LSV utraciło tym samym cztery mandaty). Największym przegranym tych wyborów okazała się jednak SRS, zarządzana w Wojwodinie przez Đurada Jakšicia. Partia zdobyła zaledwie 3,3% głosów i cztery mandaty (spadek liczby mandatów o sześć). Do Zgromadzenia AP Wojwodiny IX kadencji powróciła DSS. Pojawiło się w nim także jedno nowe ugrupowanie – narodowo-konserwatywny Ruch na rzecz Odnowy Królestwa Serbii (*Pokret obnove Kraljevine Srbije*) – założone w 2017 roku przez Žike Gojkovicia.

Choć wielokrotnie cytowani w tej pracy badacze twierdzą, że jednym z priorytetowych celów deputowanych decydujących się na zmianę afiliacji partyjnej jest maksymalizacja szansy na reelekcję (Ślomeczynski, Shabad, Zielinski, 2008; Mershon, Shvetsova, 2008), nie sposób odnieść ich wniosków do przypadku Wojwodiny z dwóch względów. Po pierwsze, jedna pełna kadencja jest wciąż niewystarczającą cezurą czasową do miarodajnego zweryfikowania takich twierdzeń. Po drugie, wybory parlamentarne w 2020 roku były specyficzne przez wzgląd na próbę ich zbojkotowania i fakt, że w konsekwencji wielu kandydatów partii opozycyjnych wobec SNS w ogóle w tych wyborach nie kandydowało.

Dla początku i końca badanej kadencji parlamentarnej obliczony został współczynnik efektywnej liczby partii na

poziomie parlamentarnym w Zgromadzeniu AP Wojwodiny (zob. tabela 28). Markku Laakso i Rein Taagepera (1979) zaproponowali następujący wzór, na podstawie którego dokonano obliczeń:

$$N_s = \frac{1}{\sum s_i^2}$$

gdzie N_s to efektywna liczba partii, a s_i to odsetek miejsc w parlamencie zajmowanych przez daną partię (Laakso, Taagepera, 1979)¹⁰.

Tabela 28. Liczba grup parlamentarnych i współczynnik efektywnej liczby partii na poziomie parlamentarnym w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny

	Początek kadencji – 2016 rok	Koniec kadencji – 2020 rok
Liczba grup parlamentarnych	8	8
Współczynnik efektywnej liczby partii	3,21	3,14

Źródło: opracowanie własne.

Zarówno na początku, jak i na końcu VIII kadencji Zgromadzenia AP Wojwodiny aktywnych było osiem grup parlamentarnych. Jednak wartość współczynnika efektywnej liczby partii na początku kadencji wyniosła 3,21, a na końcu kadencji – 3,14. Dowodzi to tego, że przez cały okres badanej kadencji na poziomie parlamentarnym istniał system

¹⁰ Współczynnik ten pozwala ustalić efektywną liczbę partii, które mają realny wpływ na konfigurację systemu partyjnego. Zatem efektywna liczba partii to hipotetyczna liczba partii o równej sile, które – razem wzięte – wywierałyby taki sam efekt na stopień fragmentacji systemu partyjnego, jak aktualnie wywierają partie obecne w systemie o nierównym rozmiarze (Michalak, 2012, s. 97).

wielopartyjny z partią dominującą (Herbut, 2008, s. 216) – rządzącą SNS. Różnica wartości współczynnika mierzono dla początku i końca kadencji wyniosła zaledwie 0,07, co z kolei wskazuje na to, że **fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia AP Wojwodiny VIII kadencji nie spowodowały istotnej rekonfiguracji systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym.**

Bartłomiej Michalak twierdzi, że współczynnik efektywnej liczby partii jest obciążony wadami, które w pewnych sytuacjach mogą powodować zniekształcenia pomiaru (Michalak, 2012, s. 98). W odniesieniu do przypadku Zgromadzenia AP Wojwodiny warto podkreślić, że choć na początku i na końcu kadencji w parlamencie obecnych było osiem grup parlamentarnych, to bilans ten nie uwzględnia rozwiązania jednej grupy (DJB) i powstania nowej grupy (AZV), zwłaszcza że obie – DJB na początku kadencji i AZV na końcu kadencji – liczyły dokładnie tylu samych (siedmioro) deputowanych.

4.2. Wygaszenia i zastąpienia mandatów (*replacement*)

W analizowanym okresie mandaty 14 deputowanych do Zgromadzenia AP Wojwodiny wygaszono przed upływem pełnej czteroletniej kadencji (zob. tabela 29). Parlamentarzyści ci stanowili zatem 11,6% statutowej liczby deputowanych (120) i 10,4% rzeczywistej liczby deputowanych (134). Wszystkie w ten sposób powstałe wakaty zostały wkrótce uzupełnione przez nowych deputowanych. Zgodnie z opisanymi w niniejszym rozdziale regulacjami prawnymi mandat deputowanego, którego mandat wygasł, zajmował kolejny kandydat z tej samej listy wyborczej – według kryterium liczby głosów oddanych na poszczególnych kandydatów.

Tabela 29. Zastąpienia mandatów w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2016–2020

Data zastąpienia	Wygasty mandat		Grupa parlamentarna	Nowy mandat		Grupa parlamentarna
20.06.2016	Gojković	Maja	SNS	Đurić Bulatović	Dragana	SNS
20.06.2016	Mirović	Igor	SNS	Stojaković	Tihomir	SNS
20.06.2016	Miličević	Đorđe	SNS	Petrović	Predrag	SNS
20.06.2016	Galić	Vladimir	SNS	Simić	Zdravko	SNS
18.07.2016	Bajatović	Dušan	SPS–JS	Medenica	Jovana	SPS–JS
18.07.2016	Kružević	Srđan	SPS–JS	Unković	Slavenko	SPS–JS
18.07.2016	Baste	Rade	SNS	Jovanović	Sreten	SPS–JS
15.09.2016	Savić	Goran	SNS	Vujacić	Tatiana	SNS
2.11.2016	Stojić	Đorđe	LSV	Šućurović	Saša	LSV
15.12.2016	Slavujević	Zoran	SNS	Karanfilović	Marko	SNS
21.02.2017	Korhec	Tamaš	AZV	Elvedži	Akoš	AZV
6.03.2018	Milošević	Dragana	SNS	Šijan	Marko	SNS
13.02.2019	Striković	Radoslav	SPS–JS	Latković	Goran	SPS–JS
29.04.2019	Todorović	Milan	SNS	Stevanović	Jasmina	SNS

Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa parlamentarzystów, których mandat uległ wcześniejszemu wygaśnięciu, afiliowana była przy rządzącej SNS. Trzech deputowanych należało do koalicyjnej grupy parlamentarnej SPS–JS. Mandaty dwóch deputowanych – R. Strikowicia i M. Todorowicia – wygaszono z przyczyn obiektywnych – wskutek śmierci parlamentarzystów. Czterech deputowanych zrezygnowało z dalszego wykonywania mandatu w związku z powołaniem na stanowiska sekretarza w rządzie prowincji lub – jak w przypadku I. Mirovicia – premiera rządu. M. Gojković i D. Bajatović zrezygnowali z mandatu w Zgromadzeniu AP Wojwodiny na rzecz sprawowania mandatu parlamentarnego w Zgromadzeniu Narodowym RS. Kolejne rezygnacje były związane z objęciem stanowiska lub urzędu, które w myśl zasady *incompatibilitas* uniemożliwiało dalsze pełnienie mandatu lub konfliktami powstałymi wewnątrz grupy parlamentarnej. 10 z 14 odnotowanych przypadków miało miejsce na początku kadencji regionalnego parlamentu (to jest do końca 2016 roku).

Wykresy 19–21 przedstawiają wyniki analizy socjodemograficznej zjawiska *replacement* w Zgromadzeniu AP Wojwodiny w latach 2016–2020.

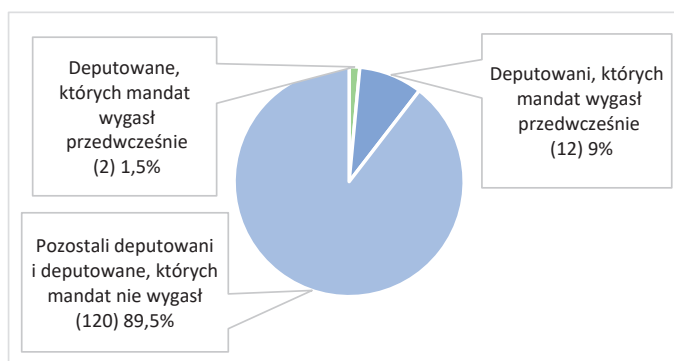
W grupie 14 deputowanych, którzy opuścili Zgromadzenie, znalazło się 85,7% mężczyzn i 14,3% kobiet. Dwa mandaty deputowanych, które uległy wygaszeniu, stanowiły zaledwie 4,6% populacji kobiet w badanej kadencji oraz 1,5% wszystkich 134 deputowanych. W przypadku mężczyzn doszło do 12 wygaszeń mandatów, co stanowiło 13,8% populacji mężczyzn w badanej kadencji i 9% wszystkich 134 deputowanych.

W badanej grupie deputowanych, których dotyczyło zjawisko *replacement*, najwięcej przedterminowych wygaszeń wystąpiło pośród deputowanych, którzy w badanym okresie znajdowali się w przedziale wiekowym 51–60 lat. Stanowili oni 16,3% grupy 43 deputowanych w tym samym przedziale wiekowym. Mandat pięciorga z 38 parlamentarzystów w przedziale

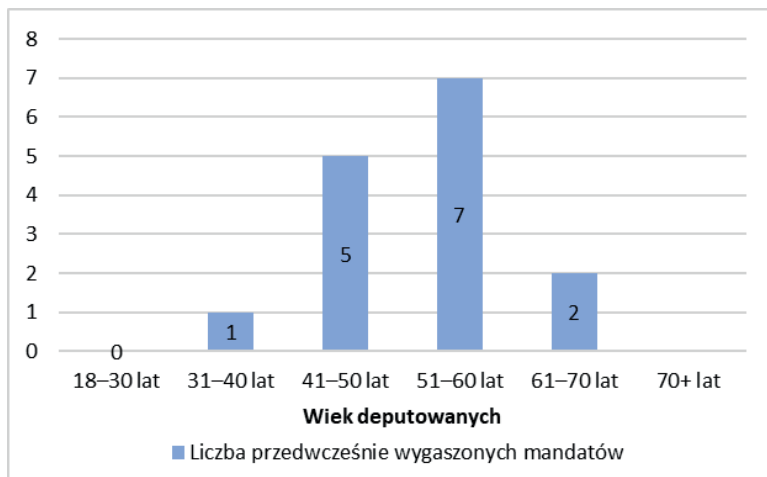
wiekowym 41–50 lat również uległ przedterminowemu wygaszeniu – to jest 13,2% tej grupy. W przypadku grupy wiekowej 61–70 lat mandat 8,3% deputowanych tej grupy uległ wygaszeniu. 4,6% deputowanych spośród grupy 22 parlamentarzystów w przedziale wiekowym 31–40 lat zrezygnowało z dalszego pełnienia mandatu. Z parlamentu prowincjonalnego nie zrezygnował natomiast żaden deputowany w przedziale wiekowym 18–30 lat oraz powyżej 70 roku życia.

Połowa z analizowanej grupy deputowanych, których mandat został wygaszony przed końcem kadencji, nie posiadała wcześniejszego doświadczenia parlamentarnego. Należy jednak podkreślić, że była to najliczniejsza grupa w parlamencie (80 deputowanych), więc *replacement* dotyczył 8,8% parlamentarzystów tej grupy. Biorąc pod uwagę odsetek deputowanych w konkretnej grupie wiekowej, mandaty ulegały wygaśnięciu najczęściej w grupie tych, którzy posiadali doświadczenie o długości trzech kadencji (14,3% tej grupy). Warto natomiast podkreślić, że była to najmniej liczna grupa w badanej kadencji – tworzyły ją zaledwie siedmioro parlamentarzystów.

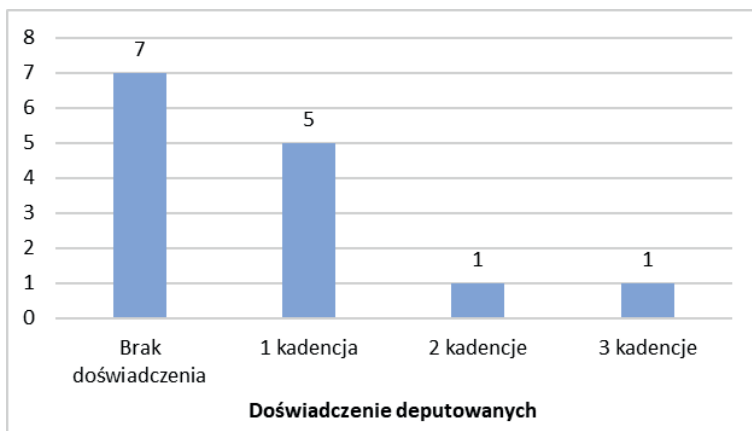
Wykres 19. *Replacement* w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2016–2020 z uwzględnieniem podziału na płeć deputowanych

Źródło: opracowanie własne

Wykres 20. *Replacement* w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2016–2020 z uwzględnieniem podziału na wiek deputowanych

Źródło: opracowanie własne

Wykres 21. *Replacement* w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2016–2020 z uwzględnieniem doświadczenia deputowanych

Źródło: opracowanie własne

Dane przedstawione na wykresach obrazują zjawisko zastąpienia mandatów parlamentarnych, któremu – jak dotąd – nie poświęcono w literaturze dostatecznie wiele uwagi. W przypadku Zgromadzenia AP Wojwodiny VIII kadencji *party-switching* i *replacement* okazały się fenomenami niemal odrębnymi. Aż 13 z grupy 14 parlamentarzystów, którzy zastępowali odchodzących przed końcem kadencji deputowanych, przystępowało do tych samych grup parlamentarnych. W jednym przypadku deputowany, który otrzymał mandat parlamentarny w wyniku rezygnacji deputowanego afiliowanego przy SNS, zdecydował się dołączyć do koalicyjnej grupy parlamentarnej SPS–JS.

5. Podsumowanie

W niniejszym rozdziale przedstawiono wyniki pogłębionego studium przypadku fluktuacji w sprawowaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia AP Wojwodiny VIII kadencji.

Analizie dogmatycznej poddane zostały akty prawne, które w Zgromadzeniu regulują aktywność parlamentarną zarówno w odniesieniu do funkcjonowania grup parlamentarnych, jak i w odniesieniu do statusu deputowanych. Były to Regulamin Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny oraz Decyzja Zgromadzenia Prowincjonalnego w sprawie wyboru deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny. Z przeprowadzonej analizy wynika, że ustawodawca nie poświęcił wystarczającej uwagi przepisom, które miałyby na celu uregulowanie aktywności parlamentarnej związanej ze zmianą afiliacji partyjnej i zastępowanie przedterminowo wygaszonych mandatów. W Decyzji odnaleźć można jedynie wskazanie

wybranych sytuacji, w których mandat deputowanego może ulec wcześniejszemu wygaśnięciu.

Prezentacja wyników badań poprzedzona została omówieniem wyników wyborów parlamentarnych, które odbyły się 24 kwietnia 2016 roku, równocześnie z wyborami do Zgromadzenia Narodowego RS. Przedstawiony został także dynamiczny proces formowania rządu koalicyjnego, w skład którego weszli przedstawiciele SNS i SPS.

Badania empiryczne wykazały, że w latach 2016–2020 18 deputowanych przynajmniej raz zmieniło afiliację partyjną. Stanowili oni 15% statutowej grupy 120 deputowanych oraz 13,4% rzeczywistej grupy 134 deputowanych, którzy sprawowali mandat w analizowanej kadencji. Z pełnienia mandatu parlamentarnego zrezygnowało 14 deputowanych. Grupa ta stanowiła 11,6% statutowej liczby deputowanych i 10,4% rzeczywistej liczby parlamentarzystów w VIII kadencji Zgromadzenia AP Wojwodiny.

W omawianej kadencji rozpadowi uległa jedna z ośmiu grup parlamentarnych. DJB pod przewodnictwem S. Kozić została rozwiązana w czerwcu 2018 roku. Ostateczna liczba grup parlamentarnych nie zmieniła się jednak, ponieważ w listopadzie 2018 roku w wojwodińskim parlamencie ukonstytuowała się nowa grupa AZV. Jej założycielami byli deputowani, którzy wcześniej należeli do grup parlamentarnych DJB oraz DS–DSHV.

Silna pozycja rządzącej SNS mimo to pozostała niezachwiana, a struktura osobowa jej zaplecza parlamentarnego w trakcie badanej kadencji praktycznie nie uległa zmianie (odnotowano jedynie nerelevantną dla funkcjonowania systemu partyjnego fluktuację +2/–1). Stabilną pozycję w parlamencie prowincjonalnym utrzymała, znacznie mniej liczna niż SNS, grupa SPS–JS, w której także

odnotowano nierelevantną dla funkcjonowania systemu partyjnego fluktuację $+1/-2$.

Różnica między wartościami współczynnika efektywnej liczby partii na poziomie parlamentarnym, obliczonymi dla początku i końca kadencji, wyniosła 0,07, co oznacza, że fluktuacje w wykonywaniu mandatów nie zniekształciły konfiguracji systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym. Wyniki badań zaprezentowane w niniejszym rozdziale znalazły jedynie częściowe potwierdzenie w analizach innych autorów badających zjawisko *party-switching* na poziomie parlamentarnym.

Zakończenie

Przeprowadzone przeze mnie badania wynikały w dużej mierze z przekonania, że zmiany afiliacji partyjnych przez deputowanych (*party-switching*) oraz zmiany składu osobowego parlamentu wynikające z wygaśnięcia mandatów niektórych deputowanych przed upływem pełnej kadencji (*replacement*) – nazywane przeze mnie zbiorczo fluktuacjami w wykonywaniu mandatów parlamentarnych – są niezwykle istotnymi zjawiskami, które mogą prowadzić do istotnych rekonfiguracji systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym, a w konsekwencji – do destabilizacji systemu politycznego oraz spadku poziomu zaufania obywateli do instytucji państwa.

Choć spośród dwóch wymienionych zjawisk *party-switching* uznawany jest przez niektórych badaczy za „parlamentarną aberrację” (Heller, Mershon, 2009b, s. 287) i jest częściej obserwowany w państwach, które cechuje niski poziom instytucjonalizacji systemu partyjnego (McMenamin, Gwiazda, 2011, s. 838), należy zauważyć, że dokonuje się on także w parlamentach państw uznawanych za skonsolidowane demokracje o wysokim poziomie instytucjonalizacji systemu partyjnego (Janda, 2009; Montinola, 1999). Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych (zarówno *party-switching*, jak i *replacement*) są więc ważne nie tylko z powodu ich powszechności, lecz także ze względu na to, co skala ich występowania mówi o wybranych aspektach systemu politycznego danego państwa i czego możemy się dowiedzieć, dokonując pogłębionej analizy tych fluktuacji.

Liczne fluktuacje w wykonywaniu mandatu deputowanego zostały odnotowane zarówno w Zgromadzeniu Narodowym RS, jak i w Zgromadzeniu AP Wojwodiny.

W Zgromadzeniu Narodowym RS decyzję o zmianie afiliacji partyjnej podjęło 43 spośród 292 (a zatem – 14,7%) deputowanych, którzy sprawowali swój mandat w XI kadencji parlamentarnej (czyli w latach 2016–2020). Spośród 23 grup parlamentarnych, które ukonstytuowały się w analizowanej kadencji, zaledwie pięć (mniej niż jedna czwarta) nie doświadczyło zjawiska *party-switching*. Mandat parlamentarny przed upływem kadencji wygaszono 42 deputowanym, co stanowiło niemal 17% pierwotnego składu osobowego Zgromadzenia Narodowego RS ukształtowanego po elekcji parlamentarnej w 2016 roku. Wprawdzie w pięciu z tych przypadków przyczyną zdarzenia *replacement* była śmierć parlamentarzysty, niemniej jednak ogólna liczba zastąpień mandatów i tak okazała się bardzo wysoka.

W Zgromadzeniu AP Wojwodiny decyzję o zmianie afiliacji partyjnej podjęło 18 spośród 134 (a zatem – 13,4%) deputowanych, którzy sprawowali swój mandat w latach 2016–2020. Spośród ośmiu grup parlamentarnych, które ukonstytuowały się w analizowanej kadencji, zaledwie jedna nie doświadczyła zjawiska *party-switching*. Mandat parlamentarny przed upływem kadencji wygaszono 14 deputowanym, co stanowiło nieco ponad 11,5% pierwotnego składu osobowego Zgromadzenia AP Wojwodiny ukształtowanego po elekcji parlamentarnej w 2016 roku (w dwóch przypadkach przyczyną zdarzenia *replacement* była śmierć parlamentarzysty).

Przypadek skrajnie sfragmentaryzowanych systemów partyjnych na poziomie centralnym (w Serbii) i na poziomie regionalnym (w Wojwodinie) w instytucjonalnym otoczeniu systemu nieskonsolidowanej demokracji nie potwierdza wielu

ugruntowanych w nauce twierdzeń dotyczących fluktuacji w wykonywaniu mandatów deputowanych.

Dwóm twierdzeniom nie udało się wprowadzić na podstawie analizowanych przypadków zaprzeczyć, ale istnieją przesłanki skłaniające do uznania, że ich rzetelna weryfikacja wymaga poszerzenia prowadzonych badań o inne przypadki. Z ostrożnością można jednak założyć, że analizowane przypadki nie zanegowały hipotezy, zgodnie z którą proporcjonalny system wyborczy sprzyja częstotliwości występowania fluktuacji wewnątrzparlamentarnych. Podobnie przeprowadzone przeze mnie badania jedynie częściowo potwierdzają hipotezę, zgodnie z którą niewielkie doświadczenie parlamentarne deputowanych zwiększa prawdopodobieństwo występowania fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego.

Jednak trzy kolejne upowszechnione w literaturze przedmiotu twierdzenia nie tylko nie znalazły potwierdzenia w przeprowadzonej analizie, ale pierwsze z nich może wręcz stanowić przesłankę do udowodnienia twierdzenia przeciwnego. Zarówno w Zgromadzeniu Narodowym RS, jak i w Zgromadzeniu AP Wojwodiny: a) bliskość kolejnych wyborów parlamentarnych nie wpłynęła na zwiększenie częstotliwości zdarzeń *party-switching* i *replacement* (podczas gdy powszechnie przyjmuje się, że im bliżej wyborów, tym zmian następuje więcej), b) w Zgromadzeniu Narodowym RS oraz Zgromadzeniu AP Wojwodiny nie odnotowano związku pomiędzy młodym wiekiem deputowanych a wysoką liczbą dokonanych przez nich zmian afiliacji partyjnych (podczas gdy dotychczasowe badania dowodziły, że deputowani im są młodszy, tym mniej lojalni). W obu analizowanych parlamentach kobiety nieznacznie częściej niż mężczyźni decydowały się na zmianę afiliacji partyjnej. Poniżej przedstawiam uzasadnienie tych konkluzji.

1. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a system wyborczy

Pierwszą grupą weryfikowanych twierdzeń były te związane z aspektami strukturalno-instytucjonalnymi. Jedna z ugruntowanych w literaturze przedmiotu hipotez wskazywała na istnienie zależności pomiędzy proporcjonalnym systemem wyborczym a częstotliwością występowania fluktuacji w wykonywaniu mandatów deputowanych. Dowodziła tego E. Semenova (2015), według której system proporcjonalny nie tylko sprzyja rywalizacji wielopartyjnej, lecz także wpływa na zwiększenie częstotliwości zmian wewnątrzparlamentarnych.

W Republice Serbii obowiązuje proporcjonalny system wyborczy (w wariantcie zamkniętych list, z jednym okręgiem wyborczym oraz formułą d'Hondta). W Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji 43 deputowanych zmieniło afiliację partyjną (stanowili oni 17,2% konstytucyjnej liczby deputowanych w parlamencie), a mandat 42 deputowanych wygasł z przyczyn nieobiektywnych przed zakończeniem kadencji (stanowili oni 16,8% konstytucyjnej liczby deputowanych w parlamencie). W AP Wojwodiny od 2014 roku również obowiązuje proporcjonalny system wyborczy, w wariantcie zamkniętych list, z jednym okręgiem wyborczym oraz formułą d'Hondta. Wybory parlamentarne w 2016 roku były pierwszą elekcją przeprowadzoną z zastosowaniem proporcjonalnej ordynacji wyborczej. W kadencji 2016–2020 w Zgromadzeniu AP Wojwodiny przynależność partyjną zmieniło 18 deputowanych (stanowili oni 15% statutowej liczby deputowanych w parlamencie prowincji), a mandat 14 deputowanych wygasł z przyczyn nieobiektywnych przed zakończeniem kadencji (stanowili oni 11,6% statutowej liczby deputowanych w parlamencie).

Nie da się zatem – na podstawie przeanalizowanych danych – sfalsyfikować ugruntowanego w literaturze twierdzenia, zgodnie z którym proporcjonalny system wyborczy sprzyja zwiększeniu częstotliwości zmian afiliacji partyjnych. Należy jednak podkreślić, że przeprowadzone przeze mnie badania dotyczą jednej kadencji parlamentarnej i w celu pełnej weryfikacji tej hipotezy należałoby poszerzyć zakres badań nad zjawiskiem *party-switching* i *replacement* o kolejne cykle wyborcze, zwracając uwagę na konkretne elementy systemów wyborczych warunkujące stopień ich proporcjonalności, takie jak na przykład zastosowana formuła wyborcza czy podział państwa na okręgi wyborcze.

2. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a cykl wyborczy

Podczas badanej kadencji (2016–2020) w Zgromadzeniu Narodowym RS 42 deputowanych przynajmniej raz zmieniło afiliację partyjną, lecz samych zdarzeń *party-switching* odnotowałam łącznie 84. Najwięcej zmian dokonywano w pierwszym kwartale 2017 roku (18 przypadków) i w czwartym kwartale 2018 roku (14 przypadków). W pierwszym i drugim kwartale 2020 roku odnotowałam 11 przypadków zjawiska *party-switching*.

W Zgromadzeniu AP Wojwodiny, w latach 2016–2020, 18 deputowanych przynajmniej raz dokonało zmiany afiliacji partyjnej, lecz samych zdarzeń *party-switching* odnotowałam łącznie 24. Najczęściej deputowani podejmowali tego typu działania w czwartym kwartale 2016 roku, a następnie – w drugim kwartale 2018 roku. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim kwartale 2020 roku zdarzenia *party-switching* w parlamencie prowincji nie wystąpiły w ogóle.

L. Pinto dowodzi, że zbliżające się wybory parlamentarne intensyfikują aktywność deputowanych (w tym dokonywanie przez nich zmian afiliacji partyjnej) zmierzającą do maksymalizacji wyników wyborczych i zwiększenia swoich szans na reelekcję. Badania Johna Aldricha i Willia-Bianco (1992) oraz Erika Herrona (2002) wzmacniają to twierdzenie. Badacze ci wskazują, że parlamentarzysta jest bardziej skłonny do zmiany afiliacji partyjnej, jeśli działanie to uznaje za zwiększenie swoich szans na uzyskanie reelekcji w nadchodzących wyborach. Wyniki przeprowadzonej analizy – zarówno w odniesieniu do Zgromadzenia Narodowego RS, jak i Zgromadzenia AP Wojwodiny – nie potwierdzają tak postawionej hipotezy. Wręcz przeciwnie: zebrane dane dowiodły, że do zmian afiliacji partyjnych dochodziło częściej w pierwszej połowie analizowanych kadencji, a odnotowywano ich mniej bądź nie odnotowano ich wcale w dwóch ostatnich kwartałach kadencji.

3. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a wiek deputowanych

Drugą grupą weryfikowanych twierdzeń były te związane z aspektami socjodemograficznymi. Zgodnie z pierwszą z socjodemograficznych hipotez ugruntowanych w literaturze przedmiotu należało się spodziewać, że im młodszy będą deputowani, tym częściej będzie dochodziło do zmian afiliacji partyjnej (*party-switching*). Wnioski płynące z przeprowadzonych przeze mnie badań mogą stanowić argument, który nie potwierdza tej hipotezy.

Analiza zmian afiliacji partyjnych w Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji z uwzględnieniem kryterium wieku deputowanych wykazała, że najczęściej przynależność

partyjną zmieniali parlamentarzyści w przedziale wiekowym 51–60 lat. Odnotowałam w nim 16 przypadków *party-switching*, co stanowiło 37,2% wszystkich zaobserwowanych zmian przynależności partyjnej oraz 32% populacji deputowanych w tym przedziale wiekowym. W wyodrębnionej grupie najmłodszych parlamentarzystów (18–31 lat) nie zaobserwowałam ani jednej zmiany afiliacji partyjnej w badanej kadencji – stanowili oni 2,7% populacji wszystkich deputowanych.

W parlamencie na poziomie prowincji do zmian afiliacji partyjnych także relatywnie najczęściej dochodziło wśród deputowanych należących do grupy wiekowej 51–60 lat. Odnotowałam w niej siedem przypadków, co stanowi 38,8% wszystkich zaobserwowanych zmian przynależności partyjnej oraz 33,3% statutowej grupy deputowanych w tym samym przedziale wiekowym. Wśród najmłodszej z wyróżnionych grup wiekowych (18–30 lat) w badanej kadencji zaledwie jeden deputowany zdecydował się na *party-switching*, jednak stanowił on 33,3% (z trzech deputowanych) statutowej grupy deputowanych w tym przedziale wiekowym oraz 5,5% ogólnej populacji deputowanych zmieniających afiliację.

4. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a doświadczenie deputowanych

W Zgromadzeniu Narodowym RS 28 deputowanych spośród łącznej liczby 43 parlamentarzystów (nieco ponad dwie trzecie analizowanej grupy), którzy dokonali zmiany afiliacji partyjnej, nie posiadało doświadczenia parlamentarnego. Stanowili oni 22,2% grupy wszystkich 126 deputowanych nieposiadających doświadczenia parlamentarnego. Niemniej, z grupy 22 deputowanych, którzy wcześniej trzykrotnie sprawowali mandat parlamentarny, czworo deputowanych

zmieniło afiliację partyjną w badanej kadencji (co oznaczało, że zmian dokonało 18,1% z nich).

W Zgromadzeniu AP Wojwodiny aż dla 13 spośród 18 deputowanych (ponad 72% analizowanej grupy), którzy dokonali zmiany afiliacji partyjnej, kadencja 2016–2020 była parlamentarnym debiutem. Stanowili oni 16,3% grupy wszystkich 80 deputowanych nieposiadających doświadczenia parlamentarnego. Z grupy ośmiorga deputowanych, którzy zasiadali w parlamencie trzykrotnie, w badanej kadencji jeden parlamentarzysta zmienił afiliację partyjną, jednak stanowił on 14,2% tej grupy.

W obu przypadkach odnotowałam, że najczęściej zmian afiliacji partyjnych dokonywali deputowani nieposiadający doświadczenia parlamentarnego, ale nie można wprost wskazać, że wraz z nabytym doświadczeniem spadała liczba przypadków *party-switching*.

Dane te jedynie częściowo pozwalają potwierdzić hipotezę zakładającą, że im krótsze doświadczenie parlamentarne deputowanych, tym większe prawdopodobieństwo występowania fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego. Podobnie, wyniki przeprowadzonych przeze mnie badań do pewnego stopnia potwierdzają wnioski G. Shabad i K. Słomczynskiego (2004), którzy dowiedli, że wraz z nabywaniem doświadczenia parlamentarnego deputowani coraz rzadziej decydują się na zmianę afiliacji partyjnych.

5. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów a płeć deputowanych

S. Sevi, A. Yoshinoko, A. Blais (2018) oraz B. Norrander (1999) wskazują, że płeć jest relewantnym kryterium podczas prognozowania prawdopodobieństwa zmiany afiliacji

partyjnych przez deputowanych. Podkreślają, że kobiety są mniej skłonne do zmiany przynależności do danej partii politycznej.

W Zgromadzeniu Narodowym RS spośród 43 deputowanych, którzy zmienili przynależność partyjną, na ten krok zdecydowało się 15 kobiet i 28 mężczyzn (kolejno: 34,8% i 65,2% ogólnej populacji deputowanych zmieniających przynależność partyjną). Parlamentarzystki, które dokonały zmiany afiliacji partyjnej, stanowiły 15% rzeczywistej liczby 100 kobiet w badanej kadencji. Deputowani, którzy zmienili afiliację partyjną, stanowili 14,5% rzeczywistej liczby 192 mężczyzn w badanej kadencji. W przypadku Zgromadzenia AP Wojwodiny, w których zjawisko *party-switching* dotyczyło 18 deputowanych, afiliację partyjną zmieniło siedem kobiet i 11 mężczyzn (kolejno: 38,8% i 61,2% badanej grupy parlamentarzystów, którzy zmienili przynależność partyjną). Parlamentarzystki, które dokonały zmiany afiliacji partyjnej, stanowiły 14,9% rzeczywistej liczby 47 kobiet w badanej kadencji. Deputowani, którzy zmienili afiliację partyjną, stanowili 12,6% rzeczywistej liczby 87 mężczyzn w badanej kadencji.

Z przeprowadzonej przeze mnie analizy wynika, iż to kobiety nieznacznie częściej decydowały się na *party-switching*, co mogłoby wskazywać na obalenie postawionej hipotezy. Jej weryfikacja wymaga jednak przytoczenia szerszego kontekstu społeczno-politycznego. Badania B. Norrander (1999) oraz S. Sevi, A. Yoshinaki i A. Blaisa (2018) dotyczyły państw (Kanady i USA), w których współczynnik partycypacji politycznej kobiet kształtował się na relatywnie wysokim poziomie. W przypadku Serbii poziom ten jest niski. Badania politologów wskazują na ogromną skalę szerszego zjawiska dyskryminacji kobiet w życiu publicznym (Mršević, Janković, 2018; Bojić, Grahovac, 2018), która może mieć znaczenie dla częstości występowania fluktuacji w wykonywaniu mandatów

deputowanych w populacji kobiet i mężczyzn. Wymaga to jednak zastosowania wieloczynnikowych analiz statystycznych na większej grupie obiektów.

***

Oprócz weryfikacji powyższych twierdzeń moje badania dostarczyły innych – niezakładanych na początkowym ich etapie – wniosków. Niezwykle interesująca okazała się analiza dogmatyczna aktów prawnych, które regulują w Serbii i Wojwodinie status deputowanych i tryb prac obu parlamentów: krajowego i regionalnego. Badacze podkreślają, że mechanizmy formalnoprawne, których celem jest trwale lub tymczasowe ograniczenie takich zjawisk, jak *party-switching* i *replacement*, częściej przyjmowane są przez parlamenty państw, w których demokracja nie jest skonsolidowana, a system partyjny jest słabo zinstytucjonalizowany, rzadziej zaś – w parlamentach krajów, które można określić jako skonsolidowane demokracje (Nikolenyi, 2016; Janda, 2009; Montinola, 1999). Serbski ustawodawca nie poświęcił jednak tym zagadnieniom wiele uwagi. Można zatem uznać, że brak precyzyjnych regulacji dotyczących tych kwestii sprzyja występowaniu fluktuacji w wykonywaniu mandatów przez deputowanych na poziomie republiki i prowincji.

Zmiany wewnątrzparlamentarne na pewno nie sprzyjają procesowi instytucjonalizacji silnie spolaryzowanych i sfragmentaryzowanych systemów partyjnych w Serbii i Wojwodinie. *Party-switching* oraz *replacement* odgrywają kluczową rolę w ciągłej rekonfiguracji osobowej i partyjnej struktury parlamentarnej, a serbski parlament krajowy jest tego skrajnym przykładem. W Zgromadzeniu Narodowym RS XI kadencji ukonstytuowały się w sumie 23 grupy parlamentarne.

Co ciekawe, trzy z nich (Klub niezależnych posłów, KSP; Polityka musi być inna, PMBD oraz Klub wolnych deputowanych, SP) zostały powołane wyłącznie po to, by zrzeszać tak zwanych parlamentarzystów niezależnych. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych w sposób ewidentny naruszają także zasadę reprezentacji na poziomie parlamentarnym. Częste zmiany afiliacji partyjnych oraz wygaszanie mandatów parlamentarnych przed końcem kadencji (i w efekcie zmiany w strukturze osobowej parlamentu) w widoczny sposób zaburzyły wolę wyborców odzwierciedloną w rezultacie wyborczym i powyborczej konfiguracji obu zgromadzeń.

Ciekawym wnioskiem wynikającym z analizy zgromadzonych danych jest stwierdzenie braku interferencji zjawisk *party-switching* i *replacement* pomiędzy dwoma analizowanymi parlamentami. Można o niej mówić jedynie w trzech przypadkach – gdy Dušan Bajatović (SPS), Maja Gojković (SNS) oraz Svetlana Kozić (DJB) po „podwójnej” wygranej w wyborach do obu parlamentów w 2016 roku zdecydowali się sprawować mandaty bądź w Zgromadzeniu Narodowym RS (D. Bajatović i M. Gojković), bądź w Zgromadzeniu AP Wojwodiny (S. Kozić), rezygnując tym samym z mandatów w drugiej z izb.

Zaprezentowane konkluzje skłaniają do refleksji nad potrzebą kontynuacji badań prowadzonych w zakresie fluktuacji w sprawowaniu mandatów deputowanych. Jestem bowiem przekonana, że wyniki przeprowadzonych przeze mnie badań mogą stać się przyczynkiem do dalszego pogłębiania i poszerzania pola badawczego przez innych badaczy.

Jednym z głównych problemów, na które natrafiłam w swoich badaniach, była dostępność danych. Dostęp do dokumentów i archiwów, na bazie których można zrekonstruować *party-switching* oraz *replacement* w poprzednich kadencjach parlamentów Serbii i Wojwodiny, wydaje się na

razie niemożliwy. Wierzę jednak, że w przyszłości uda się tę barierę przełamać i dzięki temu uzupełnić moje wnioski o dodatkowe dane.

Ponadto w niniejszej pracy zwróciłam szczególną uwagę na zjawisko zastępowania mandatu deputowanego (*replacement*), który to aspekt fluktuacji wewnątrzparlamentarnych był dotąd w literaturze przedmiotu właściwie pomijany. Jak wskazałam w rozdziałach teoretycznym i analitycznych, odgrywa on zaś istotną rolę w funkcjonowaniu systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym. W tym aspekcie także otwiera się więc przed badaczami nowe pole eksploracji.

Liczę, że wyniki niniejszych badań okażą się pomocne dla tych badaczy, którzy poszukują danych do wykorzystania w analizach porównawczych i którzy dzięki tym danym będą mogli poszerzyć grupę badanych parlamentów o nowe przypadki.

Bibliografija

Akty prawne

- Le Règlement de l'Assemblée nationale 2014* L'Assemblée nationale, https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/divers/texte_reference/02_reglement_assemblee_nationale
- Odluka IUz – 52/2008* (Službeni glasnik Republike Srbije br. 34/2010).
- Odluka o primanjima poslanika u Skupštini Autonomne pokrajine Vojvodine* (Službeni list AP Vojvodine br. 54/2014, 4/2015 i 38/2018).
- Opinia Komisji Europejskiej w sprawie wniosku Serbii o członkostwo w Unii Europejskiej*, (KOM(2011) 668, 12.10.2011). Dostępne online: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0668:FIN:PL:PDF>
- Pokrajinska skupštinska odluka o izmenama i dopuni Pokrajinske skupštinske odluke o izboru poslanika u Skupštinu Autonomne pokrajine Vojvodine*. (Službeni list AP Vojvodine br. 12/20).
- Pokrajinska skupštinska odluka o ravnopravnosti polova*. (Službeni list AP Vojvodine br. 14/2004 i 18/2009).
- Pokrajinska skupštinska odluka o izboru poslanika u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine*. (Službeni list AP Vojvodine br. 20/2014).
- Poslovnik o radu Skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine*. (Službeni list AP Vojvodine br. 60/2018 – prečišćen tekst).
- Ustav Republike Srbije*. (Službeni glasnik Republike Srbije br. 98/2006).
- Statut Autonomne pokrajine Vojvodine*. (Službeni list AP Vojvodine br. 20/2014).
- Zakon o finansiranju političkih aktivnosti*. (Službeni glasnik Republike Srbije br. 43/2011).
- Zakon o Narodnoj skupštini*. (Službeni glasnik Republike Srbije br. 9/2010).
- Zakon o političkim strankama*. (Službeni glasnik Republike Srbije br. 36/2009 i 61/2015).

- Zakon o utvrđivanju nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine.* (Službeni glasnik Republike Srbije br. 99/2009 i 67/2012).
- Zakon o izboru narodnih poslanika.* (Službeni glasnik Republike Srbije br. br. 35/2000, 57/2003 – Odluka US RS, 72/2003 – drugi zakon, 18/2004, 85/2005).
- Zakon o izmjenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika.* (Službeni glasnik Republike Srbije br. 36/2011).

Dokumenty źródłowe

- Dosta je bilo. (2018). *Statut stranke „Dosta je bilo”*. Dostępne online: <https://dostajebilo.rs/blog/2017/05/01/statut-stranke-dosta-je-bilo/?lang=lat>
- Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave. (2020). *Jedinstveni birački spisak*. Dostępne online: <http://mduls.gov.rs/registri/jedinstveni-biracki-spisak/?script=lat>
- Ministarstvo Javne Uprave i Lokalne Uprave. (2020). *Registar političkih stranaka*. Dostępne online: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Izvod-iz-registra-politickih-stranaka-25.03.2021.pdf?script=lat>
- Narodna Skupština Srbije. (2016). *Druga sednica Odbora za administrativno-budžetska i mandatno-imunitetska pitanja*. Dostępne online: http://www.parlament.rs/Druga_sednica_Odbora_za_administrativno-bud%C5%BEetska_i_mandatno-imunitetska_pitanja.29252.941.html
- Narodna Skupština Republike Srbije. (2018). *55. sednica Odbora za administrativno-budžetska i mandatno-imunitetska pitanja*. Dostępne online: http://www.parlament.gov.rs/55._sednica_Odbora_za_administrativno-bud%C5%BEetska_i_mandatnoimunitetska_pitanja.34803.941.html
- Nations in Transit. (2015). *Serbia*. Dostępne online: <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2015>
- Nations in Transit. (2016). *Serbia*. Dostępne online: <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2016>
- Nations in Transit. (2017). *Serbia*. Dostępne online: <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2017>
- Nations in Transit. (2018). *Serbia*. Dostępne online: <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2018>
- Nations in Transit. (2019). *Serbia*. Dostępne online: <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2019>

- Nations in Transit. (2020). *Serbia*. Dostępane online: <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2020>
- Pokrajinska Izborna Komisija. (1996). *Rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine raspisanih za 17. novembra 1996. godine*. Dostępane online: <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs/sadrzaj/1novembar%201996.pdf>
- Pokrajinska Izborna Komisija. (1996). *Rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine raspisanih za 8. oktobra 1996. godine*. Dostępane online: <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs/sadrzaj/12000.pdf>
- Pokrajinska Izborna Komisija. (2000). *Rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine raspisanih za 8. oktobra 2000. godine*. Dostępane online: <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs/sadrzaj/12000.pdf>
- Pokrajinska Izborna Komisija. (2004). *Rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine raspisanih za 19. septembar 2004. godine*. Dostępane online: <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana?s=rezultati2004&i=2004>
- Pokrajinska Izborna Komisija. (2004). *Rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine raspisanih za 11. maj 2008. godine*. Dostępane online: <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs/sadrzaj/2008izvestajorezultatima2008.pdf>
- Pokrajinska Izborna Komisija. (2012). *Rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine raspisanih za 6. maj 2012. godine*. Dostępane online: <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana?s=rezultati2012&i=2012>
- Pokrajinska Izborna Komisija. (2020). *Rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine održanih 21. juna 2020. godine*. Dostępane online: <http://pik.skupstinavojvodine.gov.rs/sadrzaj/2020Rezultati.pdf>
- Pokrajinska izborna komisija. (2016). *Izborne liste za izbore za poslanike u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine*. Dostępane online: <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana?s=izborneliste&i=2016>
- Pokrajinska izborna komisija. (2016a). *Rezultati Izbora za poslanike u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine*. Dostępane online: <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs/sadrzaj/2016KonacniRezultati.pdf>

- Republička izborna komisija. (2012) *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine, 6. maj 2012. godine*. Dostupne online: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2012.php>
- Republička izborna komisija. (2014). *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine održani 16. i 23. marta 2014. godine*. Dostupne online: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2014.php>
- Republička izborna komisija. (2016). *Izborne liste*. Dostupne online: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/izbori-za-narodne-poslanike-2016-izborne-liste.php>
- Republička izborna komisija. (2003). *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine održani 28. decembra 2003. godine*. Dostupne online: <http://www.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2003.php>
- Republička izborna komisija. (2008). *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine održani 11. maja 2008 godine*. Dostupne online: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2008/Pdf/G20086027.pdf>
- Republička Izborna Komisija. (2020). *Ukupni rezultati izbora za narodne poslanike Narodne skupštine 2020. godine*. Dostupne online: <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/sr/9386/ukupni-rezultati-izbora-za-narodne-poslanike-narodne-skupstine-2020-godine.php>
- Savez voJVodanskih Mađara. (2004). *Program Saveza voJVodanskih Mađara*. Dostupne online: <http://www.vmsz.org.rs/sr/content/program>
- Savez voJVodanskih Mađara. (2016). *Coalition agreement between the VMSZ and the SNS*. Dostupne online: <http://www.vmsz.org.rs/hirek/tortenesek/koalicios-szerzodes-0>
- Skupština Autonomne pokrajine VoJVodine. (2016). *Informator o radu Skupštine Autonomne Pokrajine VoJVodine*. Dostupne online: <https://www.skupstinavoJVodine.gov.rs/fajlovi/file/Informator/Informator%20Skupstine%20APV%20SRL.pdf>
- Skupština Autonomne pokrajine VoJVodine. (2016). *Saziv 2016–2020. Broj sednice: 1*. Dostupne online: <https://www.skupstinavoJVodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=149&t=z&j=SRL>
- Skupština Autonomne pokrajine VoJVodine. (2016). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 2*. Dostupne online: <https://www.skupstinavoJVodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=151&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine VoJVodine. (2016). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 3*. Dostupne online: <https://www.skupstinavoJVodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=151&t=z&j=SRC>

- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2016). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 4*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=152&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2016). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 5*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=153&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2016). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 7*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=155&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2016). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 8*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=156&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2017). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 10*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=158&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2017). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 11*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=159&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2018). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 18*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=166&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2018). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 20*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=168&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2018). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 21*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=169&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2018). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 22*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=170&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2018). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 27*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=175&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2019). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 28*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=176&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2019). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 30*. Dostępne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=178&t=z&j=SRC>

- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2019). *Saziv 2016–2020, Broj sednice: 33*. Dostupne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=sednice&id=181&t=z&j=SRC>
- Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine. (2020). *Informator o radu Skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine*. Dostupne online: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/fajlovi/file/Informator/Informator%20Skupstine%20APV%20SRL.pdf>
- Skupština Opštine Bajina Bašta. (2016). *Izbori 2016*. Dostupne online: <https://bajinabasta.rs/izbori-2016-konacni-rezultati/>
- Stranka moderne Srbije. (2020). *Program Stranke moderne Srbije*. Dostupne online: <https://moderna.org.rs/issues/>

Raporty

- Centar za slobodne izbore i demokratiju. (1997). *Oko izbora. Izveštaj Centra za slobodne izbore i demokratiju sa parlamentarnih i pred-sedničkih izbora u Srbiji*. Dostupne online: <http://www.cesid.rs/pdfovi/OKO%20IZBORA%201.pdf>
- Centar za slobodne izbore i demokratiju. (2020). *Finalne preporuke za unapređenje izbornog procesa. Parlamentarni Izbori*. Dostupne online: http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2020/09/Finalne-preporuke-za-unapre%C4%91enje-izbornog-procesa-Final-recommendations-for-improving-the-electoral-process_CeSID.pdf
- New Zealand Constitutional Advisory Panel. (2013). *New Zealand's Constitution. A Report on a Conversation*. Dostupne online: <https://www.justice.govt.nz/assets/Documents/Publications/Constitutional-Advisory-Panel-Full-Report-2013.pdf>
- OSCE. (2016). *Republika Srbija. Prevremeni parlamentarni izbori 24. april 2016. Ograničena misija za posmatranje izbora OEBS/KDILJP-a konačni izveštaj*. Dostupne online: <https://www.rik.parlament.gov.rs/extfile/sr/677/Izvestaj%20OEBS%20izbori%202016%20.pdf>
- OSCE. (2020). *Serbia, Parliamentary Elections, 21 June 2020: ODIHR Special Election Assessment Mission Final Report*. Dostupne online: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/3/466026.pdf>
- Pokrajinska Vlada. (2021). *Informator o radu Pokrajinske vlade*. Dostupne online: <http://www.vojvodina.gov.rs/sites/default/files/INFORMATOR%20februar%202021.pdf>

- Republički zavod za statistiku. (2007). *Izbori za narodne poslanike Narodne Skupštine Republike Srbije*. Dostępne online: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2007/pdf/G20076008.pdf>
- Transparency International. (2014). *Serbia: Overview of Political Corruption*, https://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/Serbia_overview_of_political_corruption_2014_1.pdf
- Transparency International. (2020). *Corruption perception index. Serbia*. Dostępne online: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/srb>
- Venice Commission. (2016). *Parameters on the relationship between the parliamentary majority and the opposition in a democracy: a checklist*. Opinion No. 845 / 2016.
- Westminster Foundation for Democracy. (2020). *Youth emigration and political distrust in Serbia*. London, UK. Dostępne online: <https://www.wfd.org/wp-content/uploads/2020/05/WFD-Serbia-Research-Survey-and-analysis-Youth-emigration-and-Political-Distrust-2020.pdf>

Monografie i artykuły naukowe

- Ágh, A. (1999). The Parliamentarization of the East Central European Parties: Party Discipline in the Hungarian Parliament, 1990–1996. W S. Bowler, D. M. Farrell, R. S. Katz (red.), *Party Discipline and Parliamentary Government* (s. 167–188). Columbus: Ohio State University.
- Alberski, R., Cichosz, M. (2017). *Gra o regiony 2014. Wybory do sejmików województw*. Wrocław: Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Alberski, R., Kozierska, J. (2010). Wszyscy ludzie prezydenta (Dutkiewicza). Wybory do sejmiku województwa dolnośląskiego. W R. Alberski, M. Cichosz, K. Kobielska (red.), *Gra o regiony. Wybory do sejmików województw w 2010 roku* (s. 55–68). Katowice: Wydawnictwo Remar.
- Aldrich, J. H. (1995). *Why parties?: The Origin and Transformation of Political Parties in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Aldrich, J. H., Bianco, W. T. (1992). A Game-theoretic Model of Party Affiliation of Candidates and Office Holders. *Mathematical and Computer Modelling*, 16(8–9), 103–116. [https://doi.org/10.1016/0895-7177\(92\)90090-8](https://doi.org/10.1016/0895-7177(92)90090-8)

- Allahar, A. L., Valdés, N. P. (2013). The Bureaucratic Imperative: Economic and Political Challenges to Cuban Socialism in the Early 21st Century. *The CLR James Journal*, 19(1/2), 392–422. <https://doi.org/10.5840/clrjames2013191/219>
- Alonso, S., Ruiz-Rufino, R. (2007). Political Representation and Ethnic Conflict in New Democracies. *European Journal of Political Research*, 46(2), 237–267. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00693.x>
- Andeweg, R. B. (2003). Beyond Representativeness? Trends in Political Representation. *European Review*, 11(2), 147–161. <https://doi.org/10.1017/S1062798703000164>
- Antoszewski, A. (2014). System polityczny jako przedmiot badań politologii i nauki prawa konstytucyjnego. *Wrocławskie Studia Erazmianskie. Studia Erasmiana Wratislaviensia*, z. VIII, 13–28.
- Antoszewski, A. (red.). (2002). *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Avioutskii, V. (2007). *Aksamitne rewolucje*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Babić, M. (2013). *The Impact of the European Union on Party Systems. The case of Serbia and Montenegro*, W E. Kużelewska, D. Kloza (red.), *Elections to the European Parliament as a Challenge for Democracy* (s. 359–371). Warszawa–Białystok: Centre for Direct Democracy Studies – Vrije Universiteit Brussel.
- Barrow, L. K. (2007). Party On? Politicians and Party Switching in Mexico. *Politics*, 27(3), 165–173. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9256.2007.00296.x>
- Beha, A. (2015). Disputes over the 15-point Agreement on Normalization of Relations Between Kosovo and Serbia. *Nationalities Papers*, 43(1), 102–121. <https://doi.org/10.1080/00905992.2014.990367>
- Bellantoni, C. (2010, maj 13). Specter's '09 Party-switching Comments put in Context. *Talking Points Memo*. Dostępne online: <http://tpmdc.talkingpointsmemo.com/2010/05/>
- Beretka, K. (2014). Fragile Autonomy Arrangements in the Republic of Serbia: The Territorial Autonomy of Vojvodina and the National Minority Councils. W L. Salat, S. Constantin, A. Osipov, I. G. Székely (red.), *Autonomy Arrangements Around the World: A Collection of Well and Lesser Known Cases* (s. 247–273). Cluj: Romanian Institute for Research on National Minorities.

- Bergman, T., Müller, W. C., Strøm, K., Blomgren, M. (2003). *Democratic Delegation and Accountability: Cross-National Patterns*. Oxford: Oxford University Press.
- Beyme, K. von (2005). *Współczesne teorie polityczne*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Bieber, F. (2003). The Serbian Opposition and Civil Society: Roots of the Delayed Transition in Serbia. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 17(1), 73–90. <https://doi.org/10.1023/A:1025388926816>
- Bjelica, S. (2020). Disputes Over the Autonomy of Vojvodina from the Creation to the Breakup of Yugoslavia. *Istorija 20. veka*, (1), 147–162. <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2020.1.bje.147-162>
- Bochsler, D. (2007). *The Spread of the Ethnic/Nationalist Divide over Post-communist Europe*. Symposium “Post-communist Social and Political Conflicts: Citizenship and Consolidation in New Democracies of South East Europe” at the New Europe College, Bucharest, 1–3.
- Bochsler, D. (2010a). The Party System of Serbia. W V. Stojarová, P. Emerson (red.), *Party Politics in the Western Balkans* (s. 119–138). London: Routledge.
- Bochsler, D. (2010b). Regional Party Systems in Serbia. W V. Stojarová, P. Emerson (red.), *Party Politics in the Western Balkans* (s. 151–170). London: Routledge.
- Bojić, B., Grahovac, J. (2018). Diskriminacija Iskriminacija Žena u Politici. *Naučno-stručni časopis*, 16, 49–57. <https://doi.org/10.7251/SVA1816049B>
- Bowler, S., Farrell, D. M., Katz, R. S. (1999). *Party Discipline and Parliamentary Government*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Bujwid-Kurek, E. (1996). System partyjny Republiki Serbii. W M. Grzybowski, A. Zięba (red.), *Współczesne systemy partyjne wybranych państw europejskich* (s. 207–235). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bujwid-Kurek, E. (2005). Od „pseudodemokracji” do „demokracji”: serbska scena polityczna w zarysie (lata 1992–2003). *Politeja*, 2(4), 150–163.
- Bujwid-Kurek, E. (2009). Samodzielne Kosowo: studium przypadku. W A. Citkowska-Kimla, M. Kiwior-Filo, B. Szlachta (red.), *Doktryny, historia, władza* (s. 79–91). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Bujwid-Kurek, E. (2011). Populizm w państwach Bałkanów Zachodnich. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 8(4), 255–266.
- Bujwid-Kurek, E. (2012). *Serbia w nowej przestrzeni ustrojowej: dzieje, ustrój, konstytucja*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Burdeau, G., Hamon, F., Troper, M. (1995). *Droit constitutionnel*. Paris: LGDJ.
- Bursać, D., Vučićević, D. (2021). Election Boycott in a Hybrid Regime: The Case of 2020 Parliamentary Elections in Serbia. *New Perspectives*. <https://doi.org/10.1177/2336825X211009106>
- Carey, J. M. (2007). Competing Principals, Political Institutions, and Party Unity in Legislative Voting. *American Journal of Political Science*, 51(1), 92–107. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00239.x>
- Casal Bértoa, F. (2011). *Sources of party system institutionalization in new democracies: lessons from East Central Europe*, Working Paper, EUI SPS, 2011/01.
- Casal Bértoa, F. (2017). Political parties or party systems? Assessing the ‘myth’ of institutionalisation and democracy. *West European Politics*, 40(2), 402–429. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1216921>
- Cichosz, M. (2011). Wroclawska scena polityczna przed wyborami 2010 roku. *Studia Politologiczne*, 20, 178–193.
- Cichosz, M. (2016). Partie i system partyjny w Republice Serbii. W A. Jagiello-Szostak (red.), *Republika Serbii. Aspekty polityki wewnętrznej i międzynarodowej* (s. 31–46). Wrocław: O.W. Atut.
- Claessen, C., Bailer, S., Turner-Zwinkels, T. (2021). The Winners of Legislative Mandate: An Analysis of Post-parliamentary Career Positions in Germany and the Netherlands. *European Journal of Political Research*, 60(1), 25–45. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12385>
- Colomer, J. M. (2014). Equilibrium Institutions: The Federal-proportional Trade-off. *Public Choice*, 158(3–4), 559–576. <https://doi.org/10.1007/s11127-012-0014-1>
- Czachor, R. (2014). *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych* (vol. 3). Wrocław: Fundacja Instytut Polsko-Rosyjskiego.
- Czachor, R. (2017). Teoria systemowo-funkcjonalna a badania i zarządzanie społecznościami lokalnymi. *Społeczności Lokalne. Studia Interdyscyplinarne*, 1, 17–35.
- Czerwiński, M. (2006). Kulturowe aspekty bośniacko-hercegowińskich języków wobec językowych narzędzi wyznaczania odrębności etnonarodowej. *Socjolingwistyka*, 20, 65–77.

- Czeszejko-Sochacki, Z. (1997). *Prawo parlamentarne w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Dalton, R. J., Farrell, D. M., McAllister, I. (2011). *Political Parties and Democratic Linkage: How Parties Organize Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Dassonneville, R., Dejaeghere, Y. (2014). Bridging the Ideological Space: A Cross-national Analysis of the Distance of Party Switching. *European Journal of Political Research*, 53(3), 580–599. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12049>
- Dawson, J. (2019). *Cultures of Democracy in Serbia and Bulgaria: How Ideas Shape Publics*. New York–London: Routledge.
- de Dios, M. S. (1999). Parliamentary Party Discipline in Spain. W S. Bowler, D. M. Farrell, R. S. Katz (red.), *Party Discipline and Parliamentary Government* (s. 141–162). Columbus: Ohio State University Press.
- Desposato, S. W. (2006a). Parties for rent? Ambition, ideology, and party switching in Brazil's chamber of deputies. *American Journal of Political Science*, 50(1), 62–80. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00170.x>
- Desposato, S. W. (2006b). The Impact of electoral rules on legislative parties: Lessons from the Brazilian Senate and Chamber of Deputies. *The Journal of Politics*, 68(4), 1018–1030. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2006.00487.x>
- Desposato, S. W. (2009). Party Switching in Brazil: Causes, Effects, and Representation. W W. Heller, C. Mershon (red.), *Political Parties and Legislative Party Switching* (s. 109–146). New York: Palgrave Macmillan.
- Diamond, L., Gunther, R. (red.). (2001). *Political Parties and Democracy*. Baltimore–London: JHU Press.
- Dogan, M., Narbonne, J. (1955). *Les Françaises face à la politique. Comportement politique et condition sociale*. Paris: Cahiers de la Fondation Nationale des Sciences Politiques.
- Duhamel, O., Meny, Y. (1992). *Dictionnaire constitutionnel*. Paris: P.U.F.
- Đurić, V. (2012). Дилеме слободног мандата: између воље народа и власти странака. *Nova srpska politička misao*, 20(01–02), 179–203.
- Duverger, M. (1954). *Political Parties: Their Organisation and Activity in The Modern State*. New York: Methuen and Company.
- Duverger, M. (1966). *The Idea of Politics*. London: Methuen.

- Easton, D. (1957). An Approach to the Analysis of Political Systems. *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, 9(3), 383–400. <https://doi.org/10.2307/2008920>
- Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley and Sons.
- Eckhardt, K. (2018). Mandat przedstawicielski a tzw. klauzula czechosłowacka (rozważania na tle przepisów Konstytucji Ukrainy). W R. Balicki (red.), *Dookoła Wojtek... Księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi* (s. 567–581). Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Economides, S., Ker-Lindsay, J. (2015). 'Pre-Accession Europeanization': The Case of Serbia and Kosovo. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 53(5), 1027–1044. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcms.12238>
- Fenno, R. F. (1973). *Congressmen in Committees*. Boston: Little, Brown and Co.
- Fijałkowski, M. (2017). Transfery poselskie jako źródło nowych inicjatyw politycznych. *Acta Politica Polonica*, (42), 5–15. <https://doi.org/10.18276/ap.2017.42-01>
- Gagatek, W. (2017). Mechanizm wyłaniania kandydatów na przewodniczącego Komisji Europejskiej przez partie polityczne na poziomie europejskim: geneza, założenia, konsekwencje polityczne i instytucjonalne. *Studia Politologica*, 254(19), 18–39. <https://doi.org/10.24917/20813333.19.2>
- Gajowniczek, T. (2014). Scena polityczna województwa warmińsko-mazurskiego w latach 1998–2014. W W. T. Modzelwski (red.), *Region Warmii i Mazur w europejskich procesach integracyjnych* (s. 52–63). Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych UWM.
- Giannetti, D., Laver, M. (2001). Party System Dynamics and the Making and Breaking of Italian Governments. *Electoral Studies*, 20(4), 529–553. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(00\)00048-2](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(00)00048-2)
- Ginsberg, B. (1982). *Polling and the Transformation of Public Opinion*. Paper presented at the Annual Meeting of the APSA (Denver, Co, September 1982).
- Goati, V. (2002). Partije Srbije od 1990. do 2002. u komparativnoj perspektivi. W V. Goati (red.), *Srbija izme_u posle 5. oktobra 2000* (s. 9–44). Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.

- Goati, V. (2004). *Partije i partijski sistem u Srbiji*. Odbor za građansku inicijativu. Niš: OGI.
- Goati, V. (2005). *Internal Relations of Political Parties in Serbia. Organizational Structures and Internal Party Democracy in South Eastern Europe*. Sofia: GorexPress.
- Goati, V. (2006). *Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*. Belgrade: Friedrich Ebert Stiftung.
- Goati, V. (2007). Parlamentarizam i partijski sistem Srbije. W V. Pavlović, S. Orlovićs (red.), *Dileme i izazovi parlamentarizma* (s. 129–139). Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Goati, V., Srbija, T. (2011). Podsystem političkog predstavnictva, 'Ahilova peta' poretka u Srbiji. *Preporuke za izmenu izbornog zakonodavstva u Srbiji*. Beograd: Nacionalni demokratski institut za međunarodne odnose, 10–11.
- Grajewski, K. (2006). *Status prawny posła i senatora*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Grajewski, K. (2009). *Odpowiedzialność posłów i senatorów na tle zasady mandatu wolnego*. Kraków: Wolters Kluwer.
- Grose, C. R., Yoshinaka, A. (2003). The Electoral Consequences of Party Switching by Incumbent Members of Congress, 1947–2000. *Legislative Studies Quarterly*, 28(1), 55–75. <https://doi.org/10.3162/036298003X200809>
- Grubanović, S. (2004). Vojvodina: Calming the Waters. *Transitions Online*, 9(20).
- Gwiazda, A. (2017). Powolna normalizacja relacji Stanów Zjednoczonych z Kubą. *Ameryka Łacińska. Kwartalnik analityczno-informacyjny*, 1(91), 65–78.
- Hagemann, S. (2007) Applying ideal point estimation methods to the Council of Ministers. *European Union Politics*, 8(2), 279–296. <https://doi.org/10.1177/1465116507076433>
- Harrop, M., Miller, W. L. (1987). Psychological, Economic and Sociological Models of Voting. W C. Van der Eijk, M. N. Franklin (red.), *Elections and Voters*. London: Palgrave.
- Hazan, R. Y. (2003). Does Cohesion Equal Discipline? Towards a Conceptual Delineation, *Journal of Legislative Studies* 2003, 9(4), 1–11.
- Hazan, R. Y., Rahat, G. (2015). Parties, Politicians, and Parliaments: The Impact of Intra-Party Democracy on Party Unity. W R. Johnston, C. Sharman (red.), *Parties and Party Systems: Structure and Context* (s. 108–125). Vancouver: UBC Press.

- Heller, W. B., Mershon, C. (2009a). Introduction: Legislative Party Switching, Parties, and Party Systems. W W. Heller, C. Mershon (red.), *Political Parties and Legislative Party Switching*. (s. 6–29). New York: Palgrave Macmillan.
- Heller, W. B., Mershon, C. (2009b). Integrating Theoretical and Empirical Models of Party Switching. W W. B. Heller, C. Mershon (red.), *Political Parties and Legislative Party Switching* (s. 3–28). New York: Palgrave Macmillan.
- Heller, W. B., Mershon, C. (2009c). Legislator Preferences, Party Desires: The Impact of Party Switching on Legislative Party Positions. W W. Heller, C. Mershon (red.), *Political Parties and Legislative Party Switching* (s. 173–200). New York: Palgrave Macmillan.
- Heller, W. B., Mershon, C. (2005a). *Legislator Preferences, Party Desires: Party Switching and the Foundations of Policy Making in Legislatures*, Presentation at the 2005 Workshop of the Party Switching Research Group, University of Virginia, Charlottesville.
- Heller, W. B., Mershon, C. (2005b). Party Switching in the Italian Chamber of Deputies, 1996–2001. *The Journal of Politics*, 67(2), 536–559. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2005.00328.x>
- Herbut, R. (2008). Systemy partyjne. W A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie: analiza porównawcza*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Herbut, R., Antoszewski, A. (1995). *Leksykon politologii*. Wrocław: Wydawnictwo Atla 2.
- Herron, E. S. (2002). Causes and Consequences of Fluid Faction Membership in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 54(4), 625–639. <https://doi.org/10.1080/09668130220139190>
- Heywood, A. (2009). *Politologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Horváth, L. (2017). Extraordinary Elections in Serbia. *Hungarian Journal of Minority Studies*, 1(1), 25–44.
- Huntington, S. (1995). *Trzecia fala demokratyzacji*. Warszawa: PWN.
- Huntington, S. P. (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Iwanek, J. (2001). Europejskie standardy ustrojowe: samorząd, autonomia, federalizm. W P. Dobrowolski, M. Stolarczyk, O. Szura (red.), *Proces integracji Polski z Unią Europejską* (s. 165–175). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Iwanek, J., (2014). Autonomia terytorialna – płaszczyzna dialogu czy konfliktów? W A. Kamińska, E. Kraus, K. Ślęczka (red.), *Jak*

- możliwy jest dialog?* Sosnowiec. Dostępne online: <http://www.sbc.org.pl/Content/134300/PDF/Iwanek.pdf>
- Jagiello, A. (2008). Mniejszość węgierska w Wojwodinie. *Wschodnioznawstwo*, 2, 177–192.
- Jagiello-Szostak, A. (2013). Kwestie narodowościowe na Bałkanach jako przykład konfliktu cywilizacyjnego – wybrane zagadnienia. *Zeszyty Naukowe/Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki*, 1(167), 24–35.
- Janda, K. (1990). *Toward a performance theory of change in political parties*. 12th World Congress of the International Sociological Association, Madrid.
- Janda, K. (2009). *Laws Against Party Switching, Defecting, or Floor-Crossing in National Parliaments*. World Congress of the International Political Science Association, Santiago, Chile.
- Jovanovic, M. (2016). Instrumentalization of the 2016 Parliamentary Elections – the Start for the 2017 Presidential Elections, Избори у Србији 2016. године: „историјска” или „Пирова” победа, 280.
- Jovanović, M. (1997). *Izborni sistemi. Izbori u Srbiji 1990–1996*. Beograd: Institut za političke studije & Službeni glasnik.
- Jovanović, M. (2018). *Izborni i partijski sistem u funkciji prezidencijalizacije parlamentarizma u Srbiji*. Beograd: Fondacija Centar za javno pravo – Projekti.
- Kagarlitsky, B. (2004, październik 11). Is European Division Really Over? *Transnational Institute*. Dostępne online: <https://www.tni.org/en/article/is-european-division-really-over>
- Kam, C. J. (2009). *Party Discipline and Parliamentary Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kamath, P. M. (1985) Politics of Defection in India in the 1980s, *Asian Survey*, 25(10), 1039–1054. <https://doi.org/10.2307/2644180>
- Kato, J., Laver, M. (1998). Theories of Government Formation and the 1996 General Election in Japan. *Party Politics*, 4(2), 229–252. <https://doi.org/10.1177/1354068898004002005>
- Kato, J., Yamamoto, K. (2009). Competition for Power: Party Switching and Party System Change in Japan. W W. Heller, C. Mershon (red.), *Political Parties and Legislative Party Switching* (s. 233–264). New York: Palgrave Macmillan.
- Kelzen, H. (1951). *Opšta teorija prava i države*. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke.

- Kędzia, Z., Hauser, A. (2007). *The Impact of Political Party Control over the Exercise of the Parliamentary Mandate*. Geneva: Inter-Parliamentary Union.
- Killian, M., Wilcox, C. (2008). Do Abortion Attitudes Lead to Party Switching? *Political Research Quarterly*, 61(4), 561–573. <https://doi.org/10.1177/1065912907312981>
- Klein, E., (2016). Electoral Rules and Party Switching: How Legislators Prioritize Their Goals. *Legislative Studies Quarterly*, 41(3), 715–738. <https://doi.org/10.1111/lsq.12128>
- Komšić, J. (2007). Ideje autonomije i regionalizma među političkim strankama Srbije. W Z. Lutovac (red.), *Ideologija i političke stranke u Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung/Institut društvenih nauka.
- Komšić, J. (2014). Principles of constitutionalism and their violation in Serbia: The issue of Vojvodina in the light of the decisions of the Serbian Constitutional Court 2013. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 86(9–10), 549–572.
- Koniuszewska, E. (2015). Instytucja incompatibilitas w prawie samorządu terytorialnego. *Acta Iuris Stetinensis*, 11(3), 39–58. <https://doi.org/10.18276/ais.2015.11-03>
- Kopyś, T. (2008). Położenie mniejszości węgierskiej w Wojwodinie w drugiej połowie XX wieku. W P. Czubik (red.), *Balkany u progu zjednoczonej Europy* (s. 55–64). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Europeistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Korhecz, T. (2002). Vojvodina – The Struggle for Autonomy. *Helsinki Monitor*, 4, 285–298. <https://doi.org/10.1163/092509702761939317>
- Korhecz, T. (2013). Statut autonomne pokrajine u ustavnom pravu Republike Srbije. (The Statute of the Autonomous Region in the Constitutional Law of the Republic of Serbia). *Pravni zapisi*, 4(2), 436–466. <https://doi.org/10.5937/pravzap5-4039>
- Kovačević, D. (2014). Institucionalizacija partijskog sistema u Srbiji. *Politički život*, (10), 63–72.
- Krastev, I. (2002). The Balkans: Democracy without Choices. *Journal of Democracy*, 13(3), 39–53. <https://doi.org/10.1353/jod.2002.0046>
- Kreuzer, M., Pettai, V. (2009). Party Switching, Party Systems, and Political Representation. W W. Heller, C. Mershon (red.), *Political Parties and Legislative Party Switching* (s. 265–286). New York: Palgrave Macmillan.
- Kreweras, G. (1965). *Aggregation of Preference Orderings*. Mathematics and Social Sciences I: Proceedings of the seminars of

- Menthon-Saint-Bernard, France (1–27 July 1960) and of Gösing, Austria (3–27 July 1962).
- Kruk, M. (1993). Koncepcja mandatu przedstawicielskiego w doktrynie i w praktyce. *Przegląd Sejmowy*, 4, 30.
- Krysieniel, K., Wojnicki, J. (2009). *Partie i systemy partyjne państw byłej Jugosławii. Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Czarnogóra, Macedonia, Serbia, Słowenia*. Pułtusk–Warszawa: Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztora.
- Laakso, M., Taagepera, R. (1979). „Effective” Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), 3–27. <https://doi.org/10.1177/001041407901200101>
- Lansford, T. (red.). (2015). *Political Handbook of the World 2015*. New York: CQ Press.
- Lansford, T. (red.). (2019). *Political Handbook of the World 2018–2019*. California–London: CQ Press.
- Lapidoth, R. (1997). *Autonomy. Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*. Washington: United States Institute of Peace Press.
- Laver, M., Shepsle, K. A. (1996). *Making and Breaking Governments: Cabinets and Legislatures in Parliamentary Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laver, M., Benoit, K. (2003). The Evolution of Party Systems Between Elections. *American Journal of Political Science*, 47(2), 215–233. <https://doi.org/10.1111/1540-5907.00015>
- Lazar, Z. (2007). *Vojvodina amidst Multiculturalism and Regionalization*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Lazea, D. D. (2015). Domestic Politics and European Integration in Serbia. The Year 2012 and the Paradox of Moderate Nationalism. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 183, 99–104. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.851>
- Leston-Bandeira, C. (2004). *From legislation to legitimization: the role of the Portuguese parliament*. London: Routledge.
- Leston-Bandeira, C. (2009). Dissent in a Party-based Parliament: The Portuguese Case. *Party Politics*, 15(6), 695–713. <https://doi.org/10.1177/1354068809334556>
- Levitsky, S., Cameron, M. A. (2003). Democracy without Parties? Political Parties and Regime Change in Fujimori’s Peru. *Latin American Politics and Society*, 45(3), 1–33. <https://doi.org/10.1111/j.1548-2456.2003.tb00248.x>
- Libor, G. (2015). Walijski system partyjny – próba typologizacji. *Studia Politologiczne*, 37, 334–347.

- Lijphart, A. (1984). Measures of Cabinet Durability: A Conceptual and Empirical Evaluation. *Comparative Political Studies*, 17(2), 265–279. <https://doi.org/10.1177/0010414084017002006>
- Lijphart, A. (2012). *Patterns of Democracy*. New Heaven–London: Yale University Press.
- Linz, J. J., Stepan, A. (1996). *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe*. Baltimore–London: Johns Hopkins University Press.
- Lipset, S. M. (2000). The Indispensability of Political Parties. *Journal of Democracy*, 11(1), 48–55. <https://doi.org/10.1353/jod.2000.0016>
- Lončar, J. (2016). Electoral Accountability and Substantive Representation of National Minorities: The Case of Serbia. *East European Politics and Societies*, 30(4), 703–724.
- Lukić, T., Jovanović, G., Bubalo Živković, M., Lalić, M., Đerčan, B. (2014). Montenegrins in Vojvodina Province, Serbia. *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography*, 8(1), 43–54. <https://doi.org/10.5719/hgeo.2014.81.43>
- Lutovac, Z. (1994). Muslimani u političkom životu SRJ. *Социолошки преглед*, 28(4), 519–526.
- Mainwaring, S. (1999). *Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization: the Case of Brazil*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Mainwaring, S., Liñán, A. P. (1997). Party Discipline in the Brazilian Constitutional Congress. *Legislative Studies Quarterly*, 22(4), 453–483. <https://doi.org/10.2307/440339>
- Mainwaring, S., Torcal, M. (2006). Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization. W R. S. Katz, W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (s. 204–227). London–New Delhi: Sage Publications.
- Mair, P. (2005). *Democracy Beyond Parties*. Center for the Study of Democracy: Cadmus, European University Institute.
- Mair, P. (2008). Electoral Volatility and the Dutch Party System: A Comparative Perspective. *Acta Politica*, 43(2), 235–253. <https://doi.org/10.1057/ap.2008.1>
- Mallén, B. T. (2002). *Transfuguismo Parlamentario y Democracia de Partidos*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Maritain, J. (1950). The Concept of Sovereignty. *The American Political Science Review*, 44(2), 343–357. <https://doi.org/10.2307/1950275>
- Marsh, M., Norris, P. (1997). Political Representation in the European Parliament. *European Journal of Political Research*, 32(2), 153–164.

- Materska-Sosnowska, A. (2020). Instytucjonalizacja polskiego systemu partyjnego – wybrane aspekty. *Studia Politologiczne*, 22, 76–90.
- Mayhew, D. R. (2004). *Congress: The Electoral Connection*. London: Yale University Press.
- Mazur, M. (2014). *Polityka z twarzą: personalizacja parlamentarnych kampanii wyborczych w Polsce w latach 1993–2011*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- McMenamin, I., Gwiazda, A. (2011). Three Roads to Institutionalisation: Vote-, Office- and Policy-seeking Explanations of Party Switching in Poland. *European Journal of Political Research*, 50(6), 838–866. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2010.01985.x>
- Mershon, C., Heller, W. B. (2003, kwiecień 3–6). *Party Switching and Political Careers in the Spanish Congress of Deputies, 1982–1996*. Annual Meetings of the Midwest Political Science Association, Chicago, IL.
- Mershon, C., Shvetsova, O. (2008). Parliamentary Cycles and Party Switching in Legislatures. *Comparative Political Studies*, 41(1), 99–127. <https://doi.org/10.1177/0010414007303651>
- Michalak, B. (2011). Mieszane systemy wyborcze na przykładzie Włoch i Rosji. *Studia Biura Analiz Sejmowych*, (3), 51–72.
- Michalak, B. (2012). Badanie zależności pomiędzy systemem wyborczym a systemem partyjnym przy wykorzystaniu metody indeksowej. Przypadek mieszanych systemów wyborczych w Rosji i na Ukrainie oraz proporcjonalnej reprezentacji w Polsce. *Athenaeum*, 36, 94–112.
- Michalak, B. (2016). Metody Porównawcze Stosowane w Badaniach Systemów Wyborczych. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*, 51, 7–27. <https://doi.org/10.15804/athena.2016.51.01>
- Michalak, B., Sokala A., Uziębło P. (2013). *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Mihailović, S. (2001). Political Formulae for the Perseverance and Change of the Regime in Serbia. W I. Spasić, M. Subotić (red.), *Revolution and Order: Serbia After October 2000* (s. 60–72). Belgrade: Institute for Philosophy and Social Theory.
- Mikucka-Wójtowicz, D. (2012). Ewolucja systemu wyborczego Serbii w latach 1990–2011. Od manipulacji do demokratyzacji. *Studia Polityczne*, (30), 77–108.
- Mikucka-Wójtowicz, D. (2013). Serbskie wybory parlamentarne 6 maja 2012 roku jako część wielkiego wyborczego maratonu. *Studia Polityczne*, (31), 247–276.

- Mikucka-Wójtowicz, D. (2014). *Demokratyczna transformacja w Serbii i Chorwacji w latach 1990–2010*. Kraków: Wydawnictwo Libron.
- Mikucka-Wójtowicz, D. (2015). Przywództwo partyjne w Serbii: zmierzchy zasiadających liderów? W M. Hartliński (red.), *Przywództwo partyjne w państwach postkomunistycznych* (s. 35–78). Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Mikucka-Wójtowicz, D. (2016). The 2014 Parliamentary Elections in Serbia—Refresh or Reset of the Political Landscape. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia, Sectio M*, 1, 141–156.
- Mróz, G. (1994). Struktura narodowościowa Wojwodiny, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP*, 63–74.
- Monnier, A., Rychtarikova, J. (1992). The division of Europe into East and West. *Population: an English Selection*, 4, 129–159.
- Montinola, G. R. (1999). Parties and Accountability in the Philippines. *Journal of Democracy*, 10(1), 126–140. <https://doi.org/10.1353/jod.1999.0013>
- Motyl, A. J., Schnetzer, A. (red.). (2004). *Nations in Transit 2004: Democratization in East Central Europe and Eurasia*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Mršević, Z., Janković, S. (2018). Uticaj feminističke teorije na učešće žena u oružanim snagama Srbije. W *Feministička teorija je za sve: [zbornik radova sa konferencije „Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas”]*. Beograd: Univerzitet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju: Univerzitet, Fakultet političkih nauka.
- Müller, W. C., Schreiber U. (2006). Party Law. W R. S. Katz, W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (s. 435–445). London: Sage Publications.
- Nenadić, B. (2008). O parlamentarnom mandatu – primer Republike Srbije. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 56(1), 5–25.
- Nešić, A., Lazar, Ž. (2017). Appraisal of Political Culture of the Members of Political Parties in Vojvodina. *Sociologija*, 59(1), 81–101. <https://doi.org/10.2298/SOC1701081N>
- Nikolenyi, C., Shenhav, S. R. (2015). The Constitutionalisation of Party Unity: The Origins of Anti-defection Laws in India and Israel. *The Journal of Legislative Studies*, 21(3), 390–407. <https://doi.org/10.1080/13572334.2015.1044229>

- Nikolenyi, C. (2016). The Adoption of Anti-defection Laws in Parliamentary Democracies. *Election Law Journal*, 15(1), 96–108. <https://doi.org/10.1089/elj.2015.0345>
- Nohlen, D. (2004). *Prawo wyborcze i system partyjny: o teorii systemów wyborczych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Nokken, T. P. (2000). Dynamics of Congressional Loyalty: Party Defection and Roll-call behavior, 1947–97. *Legislative Studies Quarterly*, 25(3), 417–444. <https://doi.org/10.2307/440414>
- Nokken, T. P. (2009). Party Switching and the Procedural Party Agenda in the US House of Representatives. W W. B. Heller, C. Mershon (red.), *Political Parties and Legislative Party Switching*. New York: Palgrave Macmillan.
- Norrander, B. (1999). The evolution of the gender gap. *The Public Opinion Quarterly*, 63(4), 566–576.
- Norris, P. (2005). *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Brien, D. Z., Shomer, Y. (2013). A Cross-national Analysis of Party Switching. *Legislative Studies Quarterly*, 38(1), 111–141. <https://doi.org/10.1111/lsq.12005>
- Ördögh, T. (2017). Serbia: A Consolidated Democracy? *International Relations and Diplomacy*, 5(7), 426–440. <https://doi.org/10.17265/2328-2134/2017.07.004>
- Orlović, S. (2007). Europeanisation and democratisation of parties and party system of Serbia. *Politics in Central Europe*, 3(1+2), 92–104.
- Orlović, S. (2008). *Politički život Srbije. Između partiokratije i demokratije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Orlović, S. (2012). Političke posljedice izbornog sistema u Srbiji (Political Consequences of the Electoral System in Serbia). *Politički život*, 4, 19–36.
- Orlović, S. (2017). Prezidencijalizacija partija u Srbiji. *Politički život*, (14), 7–25.
- Orlović, S. (2020). Pad demokratije i redukcija ljudskih prava i sloboda u vreme pandemije: slučaj Srbija. *Politički život*, (18), 81–99.
- Panebianco, A. (1988). *Political Parties: Organization and Power*. New York: Cambridge University Press Archive.
- Paruch, W., Chmura, J. (2012). Kiedy etnos stał się demosem: uwarunkowania historyczne głównego podziału socjopolitycznego w państwach postjugosłowiańskich. W T. Bichta, M. Podolak (red.), *Systemy polityczne państw bałkańskich* (s. 11–50). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Pavlović, D. (2012). Serbia After the May 2012 Elections. *Hungarian Review*, 3(04), 21–26.
- Pavlović, D. (2016). Serbian elections 2016. *Contemporary Southeastern Europe*, 3(1), 53–58.
- Pawłowski, K. (2020). Wybory w Serbii: spodziewane zwycięstwo Serbskiej Partii Postępowej. *Instytut Europy Środkowej*, nr 212 (115/2020).
- Pedersen, M. N. (1983). Changing Patterns of Electoral Volatility in European Party Systems, 1948–1977: Explorations in Explanation. W M. Pedersen, H. Daalder, P. Mair (red.), *Western European party systems: Continuity and Change* (s. 29–66). London: Sage Publications.
- Pešić, V. (2007). State Capture and Widespread Corruption in Serbia. *CEPS Working Document*, 262(3), 1–35.
- Peters, J. E., Johnson, S., Bensahel, N., Liston, T., Williams, T. (2001). *European Contributions to Operation Allied Force. Implications for Transatlantic Cooperation*. Santa Monica: Rand Corp Santa Monica CA.
- Petrov, V. (2011). Slobodni mandat poslanika i odgovornost. *Pravni život*, 12, 774.
- Petrov, V., Manojlović, S. (2014). Ustavna načela u praksi Ustavnog suda Srbije. *Pravni principi*, Centar za javno pravo, 1–19.
- Petrović, L. (2017). Programska platforma liste Ivice Dačić-SPS, JS-Dragan Marković Palma na parlamentarnim izborima 2016. godine. W G. Pilipović, Z. Stojiljković (red.), *Stranke i javne politike* (s. 125–143). Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Petsinis, V. (2011). Regionalization amidst 'state-shrinkage': The Case of Vojvodina. *Romanian Review of European Governance Studies*, 3(5), 5–28.
- Petsinis, V. (2019). *National Identity in Serbia. The Vojvodina and a Multi-Ethnic Community in the Balkans*. London–New York: Bloomsbury Publishing.
- Pinto, L. (2015). The Time Path of Legislative Party Switching and the Dynamics of Political Competition: The Italian Case (1996–2011). *The Journal of Legislative Studies* 21(3), 323–341. <https://doi.org/10.1080/13572334.2015.1017369>
- Pisz, M. (2013). Mandat przedstawicielski w polskiej tradycji ustrojowej i we współczesnym polskim prawie konstytucyjnym. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 3(15), 173–194. <https://doi.org/10.15804/ppk.2013.03.08>

- Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Podolak, M. (2012). Rola referendum w powstawaniu państw po 1989 r. w Europie. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 4, 7–26.
- Podraza, A. (2000). *Jedna i podzielona Europa w początkach czasów nowożytnych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Potz, M. (2015). Fikcje polityczne i legitymizacja władzy w demokracji. *Wrocławskie Studia Politologiczne*, 17, 36–52.
- Presnall, A. (2009). Which Way the Wind Blows: Democracy Promotion and International Actors in Serbia. *Democratization*, 16(4), 661–681. <https://doi.org/10.1080/13510340903083026>
- Procedury wyborcze w krajach europejskich*. (2015, lipiec). Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Przywora, B. (2011). Konstytucyjna zasada niepołączalności mandatu parlamentarnego a założenia służby cywilnej. Wybrane zagadnienia. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 2(6), 207–222. <https://doi.org/10.15804/ppk.2011.02.10>
- Puzigaća, M. (1996). Fears and Elections in Vojvodina 1990–1996. *Sociologija*, 38(4), 527–538.
- Radean, M. (2019). Sometimes You Cannot Have It All: Party Switching and Affiliation Motivations as Substitutes. *Party Politics*, 25(2), 140–152. <https://doi.org/10.1177/1354068816688363>
- Radean, M. (2013). *Party Politics and Legislative Party Switching*. A Dissertation submitted to the Department of Political Science (Florida State University). Dostępne online: <https://fsu.digital.flvc.org/islandora/object/fsu%3A183865>
- Radosavljević, D. (2016). Izbori 2016. godine i (totalni?) poraz autonomne ideje u Vojvodini. W I. Vujačić, B. Vranić (red.), *Urušavanje ili slom demokratije* (s. 241–255). Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta U Beogradu.
- Rafałowski, W. (2015). Instytucjonalizacja systemów partyjnych a konsekwencje ordynacji wyborczych. Analiza porównawcza na materiale z krajów pokomunistycznych. *Studia Polityczne*, 37, 139–160.
- Reed, S. R., Scheiner, E., Thies, M. F. (2012). The End of LDP Dominance and the Rise of Party-oriented Politics in Japan. *The Journal of Japanese Studies*, 38(2), 353–376.
- Reilly, B. (2008). Ethnic Conflict in Papua New Guinea. *Asia Pacific Viewpoint*, 49(1), 12–22. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8373.2008.00357.x>

- Rekść, M. (2007). Serbska Jerozolima. Kontrowersje wokół problemu Kosowa. *Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne*, 3, 75–98.
- Rekść, M. (2013). *Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugosławii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rekść, M. (2019). New Balkan Migration Route and Its Impact on Transit Countries. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 17(4), 141–160. <https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.4.7>
- Reynolds, A., Reilly, B., Ellis, A. (2005). *New International Idea Handbook of Electoral System Design*. Stockholm: International Institute for Democracy.
- Ristić, I. (2014). Parliamentary Elections in Serbia 2014: Replay or Reset? *Contemporary Southeastern Europe*, 1(2), 80–87.
- Rousseau, J. J. (1966). *Umowa społeczna oraz uwagi o rządzie polskim*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rule, W., Zimmerman, J. F. (red.) (1994). *Electoral Systems in Comparative Perspective: Their Impact on Women and Minorities*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Runciman, D., Vieira, M. B. (2011). *Reprezentacja*. Warszawa: Wydawnictwo Sic.
- Samuels, D. (2000). Concurrent Elections, Discordant Results: Presidentialism, Federalism, and Governance in Brazil. *Comparative Politics*, 33(1), 1–20. <https://doi.org/10.2307/422421>
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Sartori, G. (2005). Party Types, Organisation and Functions. *West European Politics*, 28(1), 5–32. <https://doi.org/10.1080/0140238042000334268>
- Schlesinger, J. A. (1966). *Ambition and Politics: Politics in the United States*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Schlesinger, J. A. (1991). *Political Parties and the Winning of Office*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schmitter, P. C., Guilhot N. (2000). From Transition to Consolidation. W M. Dobry (red.), *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe*. The GeoJournal Library, vol. 55, 131–146. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4162-8_7
- Schofield, N. (2009). Switching Equilibria. W W. B. Heller, C. Merston (red.), *Political Parties and Legislative Party Switching* (s. 55–80). New York: Palgrave Macmillan.

- Scully, T. R., Mainwaring, S. (1995). Introduction. W T. R. Scully, S. Mainwaring (red.), *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America* (s. 1–36). Palo Alto: Stanford University Press.
- Sekelj, L. (2000). Parties and Elections: The Federal Republic of Yugoslavia-Change without Transformation. *Europe-Asia Studies*, 52(1), 57–75. <https://doi.org/10.1080/096681300098262>
- Semenova, E. (2015). Parliamentary Party Switching: A Specific Feature of Post-Communist Parliamentaryism? *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 46(2), 272–291.
- Sevi, S., Yoshinaka, A., Blais, A. (2018). Legislative party switching and the changing nature of the Canadian party system, 1867–2015. *Canadian Journal of Political Science*, 51(3), 665–695. <https://doi.org/10.1017/S0008423918000203>
- Shabad, G., Slomczynski, K. M. (2004). Inter-party Mobility Among Parliamentary Candidates in Post-communist East Central Europe. *Party Politics*, 10(2), 151–176. <https://doi.org/10.1177/1354068804040498>
- Shepsle, K. A. (1972). The Strategy of Ambiguity: Uncertainty and Electoral competition. *American Political Science Review*, 66(2), 555–568. <https://doi.org/10.2307/1957799>
- Skłodowski, K. (2017). Instytucja zastępcy posła w chorwackim prawie parlamentarnym. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 5(39), 127–141. <https://doi.org/10.15804/ppk.2017.05.08>
- Slomczynski, K. M., Shabad, G., Zielinski, J. (2008). Fluid Party Systems, Electoral Rules and Accountability of Legislators in Emerging Democracies: The Case of Ukraine. *Party Politics*, 14(1), 91–112. <https://doi.org/10.1177/1354068807083824>
- Słownik politologii* (2008), tłum. M. Kornobis, P. Kornobis, K. Wolański, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Snagovsky, F., Kerby, M. (2018). The Electoral Consequences of Party Switching in Canada: 1945–2011. *Canadian Journal of Political Science*, 51(2), 425. <https://doi.org/10.1017/S0008423917001445>
- Sobolewska-Myślik, K. (2012). *Partie i systemy partyjne na poziomie regionu: przykład Szkocji i Katalonii*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Sokołowski, J. (2014). Spójność, zgodność i dyscyplina ugrupowań parlamentarnych: przegląd aktualnych zagadnień badawczych. *Politeja*, 32, 45–62.
- Spasić, I., Subotić, M. (red.). (2001). *R/Evolution and Order: Serbia after October 2000*. Belgrade: Institute for Philosophy and Social Theory.

- Spasojević, D. (2019). Riding the Wave of Distrust and Alienation—New Parties in Serbia after 2008. *Politics in Central Europe*, 15(1), 139–162.
- Spasojević, D. Stojiljković, Z. (2018). Strong Leaders, Passive Members, and State-Dependency in Serbia. W S. Gherghina, A. Iancu, S. Soare (red.), *Party Members and Their Importance in Non-EU Countries* (s. 148–168). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315201177>
- Statistical Yearbook of Serbia*. (2005). Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia
- Stoczewska, B. (2010). Autonomia narodowościowa jako koncepcja rozwiązania problemu mniejszości narodowych w europejskiej (głównie polskiej) myśli politycznej XIX i XX wieku. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 3, 357–375.
- Stojanović, B., Dragaš, S. (2017). Election Analysis: The 2017 Presidential Elections in Serbia. *Српска политичка мисао*, 24(58), 371–384. <https://doi.org/10.22182/spm.5842017.20>
- Stojšin, S. (2015). Ethnic Diversity of Population in Vojvodina at the Beginning of the 21st Century. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 4(2), 25.
- Strøm, K. (1989). Inter-party Competition in Advanced Democracies. *Journal of Theoretical Politics*, 1(3), 277–300. <https://doi.org/10.1177/0951692889001003002>
- Strøm, K. (1990). A Behavioral Theory of Competitive Political Parties. *American Journal of Political Science*, 34(2), 565–598. <https://doi.org/10.2307/2111461>
- Strøm, K., Müller, W. C. (1999). Political Parties and Hard Choices. W K. Strøm, W. C. Müller (red.), *Policy, Office, or Votes* (s. 1–35). Cambridge: Cambridge University Press.
- Šturanović, P. (2018). Political Parties and Their Influence on the Parliamentary Mandate after the Fall of Communism in Montenegro and Serbia. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 18(3), 423–445.
- Sundberg, J. (1987). Exploring the Basis of Declining Party Membership in Denmark: A Scandinavian Comparison. *Scandinavian Political Studies*, 10(1), 17–38. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.1987.tb00058.x>
- Sundhaussen, H. (2014). The Balkan Peninsula: A Historical Region Sui Generis. W A. Getoš Kalac, H. Albrecht, M. Kilchling (red.),

- Mapping the Criminological Landscape of the Balkans: A Survey on Criminology and Crime with an Expedition into the Criminal Landscape of the Balkans* (s. 3–22). Berlin: Duncker–Humboldt.
- Szpala, M. (2017, maj 11). Bałkany Zachodnie coraz dalej od UE. *Biuro Analiz Sejmowych*, 6 (229), 1–4.
- Sztompka, P. (2003). Trust: A Cultural Resource. *The Annals of the International Institute of Sociology*, 9, 47–66.
- Szymanek, J. (2014). Nowe interpretacje zasady reprezentacji politycznej. *Przegląd Sejmowy*, (6), 11–34.
- Tesfay, L. M. (2020). Anti-Defection Laws in Ethiopia: Is There Any Constitutional Room? *Indonesian Journal of Social and Environmental Issues*, 1(3), 228–234. <https://doi.org/10.47540/ijsei.v1i3.69>
- Thames, F. C. (2007). Discipline and party institutionalization in post-Soviet legislatures. *Party Politics*, 13(4), 456–477. <https://doi.org/10.1177/1354068807077956>
- Thompson, M. R., Kuntz, P. (2004). Stolen Elections: The Case of the Serbian October. *Journal of Democracy*, 15(4), 159–172. <https://doi.org/10.1353/jod.2004.0074>
- Trzciński, K. (2016). Istota i główne modele power-sharing w kontekście wieloetniczności. *Zarys problematyki. Przegląd Politologiczny*, (3), 27–39. <https://doi.org/10.14746/pp.2016.21.3.2>
- Turan, İ. (1985). Changing Horses in Midstream: Party Changers in the Turkish National Assembly. *Legislative Studies Quarterly*, no. 1, 21–34. <https://doi.org/10.2307/440113>
- Turska-Kawa, A. (2015). *Determinanty chwiejności wyborczej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Van der Hulst, M. (2000). *The Parliamentary Mandate. A Global Comparative Study*. Geneva: Inter-parliamentary Union.
- Vrkatić, L. (2019). Srbi u Vojvodini i njihov državno-pravni osnov. *Sociološki Pregled*, 34(3–4), 109–131.
- Vučičević, D. (2016). Parlamentarni izbori u Srbiji 2016. *Političke analize*, 7(25), 24–31.
- Waldenberg, M. (2005). *Rozbicie Jugosławii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wojnicki, J. (2003). Partie polityczne i systemy partyjne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 roku. W T. Godlewski, A. Koseski, K. A. Wojtaszczyk (red.), *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej 1989–2002* (s. 115–126). Bydgoszcz–Pułtusk: WSP.

- Wojnicki, J. (2007). Prawo wyborcze na urząd prezydenta w Republice Serbii. W S. Grabowska, R. Grabowski (red.), *Prawo wyborcze na urząd prezydenta w państwach europejskich*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Wojnicki, J. (2014). *Skupština. Zgromadzenie Narodowe Republiki Serbii*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Wojnicki, J. (2009). System partyjny w Serbii. W K. Krysieniel, J. Wojnicki (red.), *Partie i systemy partyjne państw byłej Jugosławii. Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Czarnogóra, Macedonia, Serbia, Słowenia* (s. 143–174). Płusk–Warszawa: Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztora.
- Wolff, S. (2010). Consociationalism, Power Sharing, and Politics at the Center. W *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.65>. Dostępne online: https://feula.eu/docs/Consociationalism_Power_Sharing_and_Politics_at_the_Center.pdf.
- Yoshinaka, A. (2016). *Crossing the Aisle: Party Switching by US Legislators in the Postwar Era*. New York–Buffalo: Cambridge University Press.
- Yoshinaka, A., Grose, C. R. (2011). Ideological Hedging in Uncertain Times: Inconsistent Legislative Representation and Voter Enfranchisement. *British Journal of Political Science*, 41(4), 765–794. <https://doi.org/10.1017/S000712341100010X>
- Young, D. J. (2014). An Initial Look into Party Switching in Africa: Evidence from Malawi. *Party Politics*, 20(1), 105–115. <https://doi.org/10.1177/1354068811436041>
- Zakrzewski, P. (2015). Dylematy wokół większości parlamentarnej. *Prawo i Polityka*, (6), 25–39.
- Zuber, C. I. (2013). Beyond Outbidding? Ethnic Party Strategies in Serbia. *Party Politics*, 19(5), 758–777. <https://doi.org/10.1177/1354068811410368>
- Żukiewicz, P. (2012). *Przywództwo labilne. Mechanizmy powrotu do władzy w świetle teorii przywództwa politycznego*. Wrocław–Poznań: Centrum Analiz Systemów Politycznych.
- Żukiewicz, P. (2017). *Pozycja ustrojowa rządu w państwach postjugosłowiańskich. Analiza prawnoporównawcza*. Wrocław: Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Żukiewicz, P. (2018). Umowa poparcia dla rządu mniejszościowego – zagrożenie dla demokracji westminsterskiej? Przypadek brytyjskiego

- porozumienia Partii Konserwatywnej i Demokratycznej Partii Unionistycznej z 2017 roku. *Studia Politologiczne*, 47, 54–67.
- Żukiewicz, P. (2020). *Koalicje w systemie politycznym Nowej Zelandii. Od klasycznych do sieciowych porozumień*. Wrocław: Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Źródła prasowe i internetowe

- 157 „za”, 55 „protiv” – izabrana Vlada Srbije. (2017, czerwiec 29). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=06&dd=29&nav_category=11&nav_id=1277637
- Aleksandra Čabraja. (2020). *Istinomer*. Dostępne online: <https://www.istinomer.rs/akter/aleksandra-cabraja/>
- Aleksandra Đurović novi šef stalne misije Srbije pri Savetu Evrope. (2017, sierpień 10). *Kurir*. Dostępne online: <https://www.kurir.rs/vesti/politika/2893445/odluka-objavljena-u-sluzbenom-glasniku-aleksandra-djurovic-novi-sef-stalne-misije-srbije-pri-savetu-evrope>
- „Alternativa za Vojvodinu” ima 7 članova. (2017, kwiecień 3). *Vajdaság*. Dostępne online: <https://www.vajma.info/cikk/szerbkia-das/5428/34Alternativa-za-Vojvodinu34-ima-7-clanova.html>
- „Alternativa za Vojvodinu” tvrdi da je jedina prava opozicija i da za sada neće biti stranka. (2016, listopad 8). *021*. Dostępne online: <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/148610/Alternativa-za-Vojvodinu-tvrdi-da-je-jedina-prava-opozicija-i-da-za-sada-nece-biti-stranka.html>
- Andrić, V., Gordana Predić državna sekretarka u Ministarstvu prosvete. (2016, sierpień 20). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/drustvo/gordana-predic-drzavna-sekretarka-u-ministarstvu-prosvete/>
- Apostolovski, A., Nikad ne reci zbogom novinarstvu. (2019, lipiec 29). *Politika*. Dostępne online: <http://www.politika.rs/sr/clanak/434660/Nikad-ne- reci-zbogom-novinarstvu>
- Arhiva saziva. (2004). *Narodna Skupština*. Dostępne online: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina/-sastav/narodni-poslanici/arhiva-saziva/saziv-od-27-januara-2004.893.html>
- Arhiva. (2020). *Vlada Republike*. Dostępne online: <http://www.vojvodina.gov.rs/sr/%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%B0>
- Autonomia terytorialna. (2020). *Encyklopedia PWN*. Dostępne online: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/autonomia-terytorialna;4717436.html>

- Basta novi predsednik PO Jedinstvene Srbije. (2016, grudzień 11). *RTV*. Dostępne online: http://rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/basta-novi-predsednik-po-jedinstvene-srbije_782711.html
- Baza podataka – Dokumentacioni Priolog. (2010). *Slaviša Orlović*. Dostępne online: <https://web.archive.org/web/20120105173356/http://www.politikolog.com/files/SrbijaParlamIzbori.pdf>
- Baza podataka – Dokumentacioni Priolog. (2019). *Slavisza Orlović*. Dostępne online: <https://web.archive.org/web/20120105173356/http://www.politikolog.com/files/SrbijaParlamIzbori.pdf>
- Bivši poslanici „Dosta je bilo” osnivaju novu organizaciju. (2017, luty 24). *021*. Dostępne online: <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/156841/Bivsi-poslanici-Dosta-je-bilo-osnivaju-novu-organizaciju.html>
- Bivši poslanici DJB i Nove stranke osnovali novi poslanički klub. (2017, maj 31). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/bivsi-poslanici-djb-i-nove-stranke-osnovali-novi-poslanicki-klub/rtrdd9j>
- Bivši potpredsednik DSS Slaviša Ristić napustio stranku. (2016, październik 22). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/bivsi-potpredsednik-dss-slavisa-ristic-napustio-stranku/rd12rng>
- Blank resignation letters to be repealed soon. (2011, styczeń 22). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2011&mm=01&dd=22&nav_id=72278
- Borislav Novaković. (2020). *Istinomer*. Dostępne online: <https://www.istinomer.rs/akter/borislav-novakovic/>
- Cabinet revealed; Assembly to elect it by end of week. (2016, sierpień 8). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?dd=08&mm=08&nav_id=98841&yyyy=2016
- Čabreja novi poslanik Zelene stranke. (2019, kwiecień 24). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/cabreja-novi-poslanik-zelene-stranke/>
- Čekerevac, M., Iz Kluba samostalnih poslanika „izbrisani” Živković i Čabreja. (2019, marzec 25). *Politika*. Dostępne online: <http://www.politika.rs/sr/clanak/425849/%D0%98%D0%B7>
- Čekerevac, M., Velja rastura stranku zbog lične sujete. (2017, styczeń 28). *Politika*. Dostępne online: <http://www.politika.rs/sr/clanak/372946/Velja-rastura-stranku-zbog-licne-sujete>
- CeSid: SNS 44 odsto glasova, NDS jača od DS. (2014, marzec 3). *Mondo*. Dostępne online: <https://mondo.rs/Info/Srbija/a668218/CeSid-SNS-44-odsto-glasova-NDS-jaca-od-DS.html>

- CeSid: Za SNS bi glasalo 53% građana Srbije. (2016, kwiecień 4). *Nova srpska politička misao*. Dostępne online: <http://www.nspm.rs/hronika/cesid-za-sns-bi-glasalo-53-gradjana-srbije.html>
- Čonkaš, Z., Nova poslanička grupa Balaševićeva i Beslimi u „Alternativi za Vojvodinu”. (2016, listopad 2). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/nova-poslanicka-grupa-balaseviceva-i-beslimi-u-alternativi-za-vojvodinu/vy6b305>
- CRTA: Bez nepravilnosti izlaznost bi bila manja, oko 45 odsto. (2020, czerwiec 22). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a612486-crta-bez-nepravilnosti-izlaznost-bi-bila-manja/>
- Cvetković, J. (2015, październik 2). Pajtić spreman na poligraf, ali sa Vučićem. *Radio Slobodna Evropa*. Dostępne online: <https://www.slobodnaevropa.org/a/pajtic-spreman-na-poligraf-ali-zajedno-sa-vucicem/27283876.html>
- Da li su bivši članovi Dosta je bilo „ilegalci” u Skupštini Vojvodine? (2018, czerwiec 5). *021*. Dostępne online: <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/189999/Da-li-su-bivsi-clanovi-Dosta-je-bilo-ilegalci-u-Skupstini-Vojvodine.html>
- DJB dobija poslanički klub. (2019, styczeń 22). *Novosti*. Dostępne online: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:-773092-DJB-dobija-poslanicki-klub>
- DJB isključio tri poslanika, pokrajinsku poslanicu i pet odbornika; Isključeni članovi: Sprema se puč. (2018, marzec 29). *Insajder*. Dostępne online: <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/10873/>
- DJB ostao bez poslaničkog kluba. (2018, listopad 5). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/djb-ostao-bez-poslanickog-kluba/>
- Dodela mandata. (2016). *Republička Izborna Komisija*. Dostępne online: <https://web.archive.org/web/20180612142220/http://www.rik.parlament.gov.rs/izbori-za-narodne-poslanike-2016-dodela-mandata.php>
- Dodela mandata. (2018). *Republička Izborna Komisija*. Dostępne online: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/izbori-za-narodne-poslanike-2016-dodela-mandata.php>
- Dodela mandata. (2019). *Republička Izborna Komisija*. Dostępne online: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/izbori-za-narodne-poslanike-2016-dodela-mandata.php>
- Dodela mandata (2020). *Republička Izborna Komisija*. Dostępne online: <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/sr/9464/dodela-mandata.php>

- Dorđe Vukadinović. (2020). *Istinomer*. Dostępne online: <https://www.istinomer.rs/akter/djordje-vukadinovic/>
- Dorđević, N. (2021, marzec 24). No politics please, we're Serbs. *Emerging Europe*. Dostępne online: <https://emerging-europe.com/news/no-politics-please-were-serbs/>
- „Dosta je bilo” isključio poslanika zbog saradnje sa SNS. (2016, październik 17). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/vojvodina/dosta-je-bilo-iskljucio-poslanika-zbog-saradnje-sa-sns/6l063rw>
- Dosta je bilo: Sud oborio listu Suverenisti zbog znaka navoda. (2020, czerwiec 12). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/izbori-2020/dosta-je-bilo-sud-oborio-listu-suverenisti-zbog-znaka-navoda/>
- Dr Živko Vrcelj, imenovan za v.d. direktora mitrovačke bolnice. (2016, sierpień 3). *Opština Sremska Mitrovica*. Dostępne online: <http://www.obsm.rs/obsm/?p=86407&lang=lat>
- Dragojlo, S. (2016, czerwiec 2). Democratic Party Takes Aim at Serbia's 'Autocracy'. *Balkan Insight*. Dostępne online: <https://balkaninsight.com/2016/06/02/democratic-party-takes-aim-at-serbia-s-autocracy-05-31-2016/>
- Druga godišnja Skupština udruženja Dosta je bilo. (2016, marzec 9). *Dosta je bilo*. Dostępne online: <https://dostajebilo.rs/blog/2016/03/09/druga-godisnja-skupstina-udruzenja-dosta-je-bilo/>
- DSS ostao bez poslanickog kluba u parlamentu. (2016, listopad 1). *Srbija danas*. Dostępne online: <https://www.srbijadanas.com/vesti/srbija/dss-ostao-bez-poslanickog-kluba-u-parlamentu-2016-11-01>
- Dubravka Filipovski pristupila SNS-u. (2017, listopad 17). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a342749-dubravka-filipovski-pristupila-sns-u/>
- Dušan Bajatović na čelu Srbijagasa iako mu je istekao mandat. (2017, grudzień 20). *Insajder*. Dostępne online: <https://insajder.net/sr/sajt/tema/9038/>
- Dva poslanika SDS prešla u poslaničku grupu DS. (2020, kwiecień 28). *RTS*. Dostępne online: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9-politika/3937205/dva-poslanika-sds-presla-u-poslanicku-grupu-ds.html>
- Dveri u Skupštinskim odborima. (2016, czerwiec 21). *Beta*. Dostępne online: <https://beta.rs/vesti/vesti-politika/35128-dveri-u-skupstin-skim-odborima>
- Freedom House (2020). *Serbia*. Dostępne online: <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2020>

- Formiran novi poslanički klub Vojvođanski front-Srbija 21. (2020, kwiecień 29). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/formiran-novi-poslanicki-klub-vojvodjanski-front-srbija-21/>
- Formirana poslanička grupa Vojvođanski front-Srbija 21. (2020, kwiecień 29). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a594083-formirana-poslanicka-grupa-vojvodjanski-front-srbija-21/>
- Formirana Stranka moderne Srbije. (2018, grudzień 23). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a446446-formirana-stranka-moderne-srbije/>
- Habjanović Đurović: Zašto nisam prihvatila da budem poslanik. (2016, czerwiec 4) *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/habjanovic-djurovic-zasto-nisam-prihvatila-da-budem-poslanik/ewv3mzx>
- Haški tribunal mesec i po dana posle smrti radikala povukao poternicu. (2017, sierpień 8). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/haski-tribunal-mesec-i-po-dana-posle-smrti-radikala-povukao-poternicu/hclpw8w>
- Istraživanje: Ko raste, a ko pada?. (2014, marzec 10). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=03&dd=10&nav_category=11&nav_id=821936
- Ivan Manojlović. (2019, marzec 12). *Kruševac Press*. Dostępne online: <https://krusevacpress.com/baza/ivan-manojlovic/>
- Ivica Tončev državni sekretar u Ministarstvu spoljnih poslova. (2016, grudzień 13). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/ivica-toncev-drzavni-sekretar-u-ministarstvu-spoljnih-poslova/lvgkqkj>
- Ivković, A. (2020, czerwiec 30). Hungarian minority party achieves a “historic success” in Serbian elections: How will this affect the community? *European Western Balkans*, Dostępne online: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/06/30/hungarian-minority-party-achieves-a-historic-success-in-serbian-elections-how-will-this-affect-the-community/>
- Izbori Vojvodina 2016: SNS dobio većinu od 120 mandata. (2016, czerwiec 24). *021*. Dostępne online: <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/133779/Izbori-Vojvodina-2016-SNS-dobio-vecinu-od-120-mandata.html>
- Izborni rezultat 2016. (2020, kwiecień 26). *Vreme*. Dostępne online: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1389527>

- Izdajnik SRS vratio mandat. (2017, kwiecień 11). *Novosti*. Dostępne online: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:659767-Izdajnik-SRS-vratio-mandat>
- Jelenković novi narodni poslanik iz Niša. (2016, październik 7). *Južne Vesti*. Dostępne online: <https://www.juznevesti.com/Politika/Jelenkovic-novi-narodni-poslanik-iz-Nisa.sr.html>
- Jevtić, Ž. (2017a, wrzesień 28). Lični Šešeljev lekar postavljen za direktora „Dedinja”. *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/licni-seseljev-lekar-postavljen-za-direktora-dedinja/h15d1dh>
- Jevtić, Ž. (2017b, czerwiec 27). Potvrđeno pisanje „Blica”. Ovo su imena 21 ministra u novoj vladi Ane Brnabić, sutra izbor u Skupštini. *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/potvrdjeno-pisanje-blica-ovo-su-imena-21-ministra-u-novoj-vladi-ane-brnabic-sutra/0f0bqc6>
- Jovanović, I. (2015, sierpień 25). Serbian Minister Bans Anti-Migrant Protests. *Balkan Insight*. Dostępne online: <https://balkaninsight.com/2015/08/27/civil-sector-wows-ban-of-anti-migrants-protest-08-26-2015/>
- Jukić, I. (2020, czerwiec 18) Serbian Elections: In Extraordinary Circumstances, Ruling Party Looks to Solidify its Grip on Power. *Europe Elects*. Dostępne online: <https://europeelects.eu/2020/06/18/in-extraordinary-circumstances-serbias-ruling-party-looks-to-solidify-its-grip-on-power/>
- Kabinet Ane Brnabić položio zakletvu. (2017, czerwiec 29). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/kabinet-ane-brnabic-polozio-zakletvu/>
- Klanšček, B. (2016, listopad 15). Radulović kao Luj Četrnaesti. *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/radulovic-kao-luj-cetrnaesti/>
- Ko je na vlasti*. (2020). <http://kojenavlasti.rs/>
- Koalicioni Sporazum DOS o izornoj saradnji. (2000, grudzień 1). *Blic*. Dostępne online: https://web.archive.org/web/20140222194533/http://www.blic.rs/stara_arhiva/politika/139906/Koalicioni-Sporazum-DOS-o-izornoj-saradnji
- Koga biste za premijera, a koga za lidera opozicije. (2016, kwiecień 11). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=04&dd=11&nav_category=11&nav_id=1118660
- Kokot, M. (2017, maj 9). Serbska droga „szczęśliwego środka”. Korupcja, nacjonalizm i autorytaryzm. *Gazeta Wyborcza*. Dostępne online:

- <https://wyborcza.pl/7,75399,21786689,serbska-droga-szczesliwego-srodka-korupcja-nacjonalizm-i.html>
- Kolundžija, D. (2016, kwiecień 21). Izborne liste za #Pokrajina2016: Ko je ko? *Vojvodianska.RS*. Dostępne online: <http://vojvodjanska.rs/po-krajinski-izbori-2016/izborne-liste-za-pokrajina2016-ko-je-ko/>
- Kostić, V. (2016, czerwiec 22). Anti-Corruption Agency Brought Proceedings against 1/5 of MPs. *Center for Investigative Journalism of Serbia*. Dostępne online: <https://www.cins.rs/en/anti-corruption-agency-brought-proceedings-against-1-5-of-mps/>
- Kovačev, N. (2019, wrzesień 17). Pred isključenjem u DS-u, poslanik Nenad Borović spas našao u SNS-u. *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a526611-poslanik-ds-nenad-borovic-presao-u-sns-nisam-vise-u-organizaciji-koja-bezi-od-problema/>
- Kovačević S. (2018, marzec 6). Violinista umesto kompozitora u Mirovićevoj vladi. *Politika*. Dostępne online: <http://www.politika.rs/sr/clanak/399586/Srbija/Violinista-umesto-kompozitora-u-Mirovicevoj-vladi>
- Kovačević, S. (2016, lipiec 4). Pola novosadske vlade nova lica. *Politika*. Dostępne online: <http://www.politika.rs/sr/clanak/358531/Pola-novosadske-vlade-nova-lica>
- Ljibuška Lakatoš na čelu Nacionalnog saveta slovačke nacionalne manjine. (2018, grudzień 5). *Radio Television Stara Pazova*. Dostępne online: <https://www.rtvstarapazova.rs/sr/vest.php?id=9101>
- LSV: Pokrajinski poslanik SRS širi mržnju. (2017, wrzesień 30). *021*. Dostępne online: <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/172595/LSV-Pokrajinski-poslanik-SRS-siri-mrznju.html>
- Maja Gojkovic reelected Serbian National Assembly president. (2016, czerwiec 6). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2016&mm=06&dd=06&nav_id=98222
- Marinika Tepić izašla iz LSV, ne podržava Čankovu kandidaturu za predsednika, već Jankovića. (2017, styczeń 31). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/marinika-tepic-izasla-iz-lsv-ne-podrzava-cankovu-kandidaturu-za-predsednika-vec/84mp0tq>
- Meho Omerović podneo ostavku. (2018, lipiec 17). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/meho-omerovic-podneo-ostavku/>
- Milenković, M. R. (2016, listopad 7). Ujedinjenjem do veće minutaže. *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/ujedinjenjem-do-vece-minutaze/>

- Milenković, M. R. (2017, styczeń 26). Dragan Jovanović isključen iz Nove Srbije. *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/dragan-jovanovic-iskljucen-iz-nove-srbije/>
- Milenković, M. R. (2018a, czerwiec 8). Tepićeva: Verujem da je stranka prisilila Sušeca na ostavku. *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/tepiceva-verujem-da-je-stranka-prisilila-suseca-na-ostavku/>
- Milenković, M. R. (2018b, lipiec 9). Partijska disciplina poslanike SNS drži na okupu. *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/partijska-disciplina-poslanike-sns-drzi-na-okupu/>
- Milenković, M. R. (2018c, marzec 30). Đurić: Naše isključenje je puč krnjeg vrha DJB. *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/vesti/politika/djuric-nase-iskljucenje-je-puc-krnjeg-vrha-djb/>
- Miloš Bošković napustio DJB i vratio poslanički mandat. (2018, marzec 16). *N1*. <https://rs.n1info.com/vesti/a372170-milos-boskovic-napustio-djb-i-vratio-poslanicki-mandat/>
- Ministarstvo zaštite životne sredine dobilo dva nova državna sekretara. (2017, październik 11). *Energetski portal*. Dostępne online: <https://www.energetskiportal.rs/ministarstvo-zastite-zivotne-sredine-dobilo-dva-nova-drzavna-sekretara/>
- Mirović o Vladi Vojvodine: O koaliciji samo sa SVM. (2016, maj 11). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a159318-mirovic-o-koaliciji-u-vojvodini/>
- Mirović: Njilaš će biti smenjen ako se utvrdi da je kriv. (2018, marzec 7). *021*. Dostępne online: <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/183700/Mirovic-Njilas-ce-bit-smenjen-ako-se-utvrdi-da-je-kriv.html>
- Mirović: SNS osvojila 58,41 odsto glasova na pokrajinskim izborima. (2020, czerwiec 22). *Insajder*. Dostęp online: <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/19049/>
- Mladenović posle pisanja „Blica”: Podneću ostavku na jednu od funkcija. (2016, sierpień 18). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/mladenovic-posle-pisanja-blica-podnecu-ostavku-na-jednu-od-funkcija/bx9mp6g>
- MP and journalist becomes Serbia's new ambassador to Russia. (2019, kwiecień 11). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2019&mm=04&dd=11&nav_id=106598
- Nada Kostić, član DS-a, ali samostalni poslanik. (2018, kwiecień 26). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/nada-kostic-clan-ds-a-ali-samostalni-poslanik/>

- Nasković, D. (2017, styczeń 20). Velimir Ilić i SNS: Od gosta na slava-ma, do kritičara. *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a222533-velimir-ilic-i-sns-od-gosta-na-slavama-do-kriticara/>
- National Assembly of the Republic of Serbia. (2020, luty 24). *Great Loss for Women's Parliamentary Network*. Dostępne online: http://www.parlament.gov.rs/Great_Loss_for_Women%E2%8009s_Parliamentary_Network.38794.537.html
- Nearly 40 pct “don’t believe politicians they vote for”. (2016, kwiecień 4). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2016&mm=04&dd=04&nav_id=97576
- Nenad Borović prelazi u Srpsku Naprednu Stranku: Usprotivio sam se politici DS koju diktira Dragan Đilas, tražio sam da se ispita pronevera novca. (2019, wrzesień 17). *Kurir*. Dostępne online: <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3323061/nenad-borovic-prelazi-u-srpsku-naprednu-stranku-obracanje-javnosti-u-go-novi-sad-kurir-tv-uzivo>
- Nenadić: Nema više nazad u borbi protiv korupcije. (2013, lipiec 7). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/nenadic-nema-vise-nazad-u-borbi-protiv-korupcije/ycmf0ly>
- New Serbian government gets parliament approval. (2016, sierpień 11). *Reuters*. Dostępne online: <https://www.reuters.com/article/uk-serbia-government-idUKKCN10M1TO?edition-redirect=uk>
- Nije život jedna stranka. (2019, grudzień 5). *Istinomer*. Dostępne online: <https://www.istinomer.rs/analize/nije-zivot-jedna-stranka/>
- Nikolić raspisao izbore: Želim da pobedi SNS. (2016, kwiecień 4). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=03&dd=04&nav_category=11&nav_id=1103685
- Nogo poneo vešala, pozvao policiju da ga uhapsi. (2019, luty 9). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a459063-nogo-stefanovicu-netacni-su-vam-podaci-pricao-sam-sa-inspektorima-i-tuziocem/>
- Nova poslanička grupa – LDP–LSV–SDA Sandžaka. (2017, luty 24). *RTS*. Dostępne online: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/2660/izbori-2017/2643338/nova-poslanicka-grupa-ldp-lsv-sda-sandzaka.html>
- Nova Srbija – Pokret za spas Srbije. (2020). *Otvoreni Parlament*. Dostępne online: <https://otvoreniparlament.rs/poslanicki-klub/367>
- Nova stranka u Srbiji. Rašković Ivić, Vukadinović i Ristić osnivaju pokret „Za spas Srbije”. (2016, grudzień 15). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/nova-stranka-u-srbiji-raskovic-ivic-vukadinovic-i-ristic-osnivaju-pokret-za-spas/hhycrs4>

- Novosel, S. (2020, luty 21). Poslanik Gegić isključen iz SDA Sandžaka. *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/poslanik-gegic-iskljucen-iz-sda-sandzaka/>
- O izborima za članove nacionalnih saveta nacionalnih manjina. (2020). *Republička Izborna Komisija*. Dostępne online: <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/sr/79/o-izborima-za-clanove-nacionalnih-saveta-nacionalnih-manjina.php>
- Obradović: Za Dveri neprihvatljivo nošenje vešala, Nogo će snositi posledice. (2019, luty 11). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/obradovic-za-dveri-neprihvatljivo-nosenje-vesala-nogo-ce-snositi-posledice/>
- Od Velje u SNS i POKS. (2017, październik 19). *Novosti*. Dostępne online: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:691345-Od-Velje-u-SNS-i-POKS>
- Otišli iz DJB – vraćaju poslanički mandat. (2018, listopad 11). *Mondo*. Dostępne online: <https://mondo.rs/Info/Srbija/a1144959/Dosta-je-bilo-Dusan-Pavlovic-Jasmina-Nikolic-i-Ratko-Jankov-vracaju-poslanicki-mandat.html>
- Pokrajinska vlada dobija jedan sekretarijat više. (2016, czerwiec 20). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a170255-formiranje-vlade-vojvodine/>
- Politički bumerang: Zašto je poslanik Željko Sušec podneo ostavku? (2018, czerwiec 07). *RTV*. Dostępne online: http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/politicki-bumerang-zasto-je-poslanik-zeljko-susec-podneo-ostavku_924963.html
- Popadić, J. (2017, wrzesień 28). Ne dolazim da se svetim, „Dedinje” je moj život. *Politika*. Dostępne online: <http://www.politika.rs/scc/clanak/389720/Milovan-Bojic-ponovo-na-celu-Instituta-Dedinje>
- Poslanička grupa Dveri u Skupštini Srbije više ne postoji. (2019, kwiecień 23). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a478426-poslanicka-grupa-dveri-u-skupstini-srbije-vise-ne-postoji/>
- Poslanik Nove Srbije Goran Pekarski prešao u SNS. (2017, listopad 17). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/a335537/vesti/vesti/poslanik-nove-srbije-goran-pekarski-presao-u-sns>
- Poslednja reč pred izbore: Koliko vas će glasati? (2016, kwiecień 21). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=04&dd=21&nav_category=11&nav_id=1122724

- Predsednik Nikolić raspisao izbore za 16. Mart. (2014, styczeń 29). *Predsednik Republike Srbije*. Dostępne online: <https://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/vesti/predsednik-nikolic-raspisao-izbore-za-16-mart>
- Premiuo potpredsednik Skupštine Konstantin Arsenović. (2017, styczeń 31). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/preminuo-potpredsednik-skupstine-konstantin-arsenovic/>
- President gives Vucic mandate to put together new cabinet. (2016, maj 23). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?dd=23&mm=05&nav_id=98092&ywww=2016
- Programi za „ozdravljenje“ zdravstva. (2018, marzec 6). *Izazov*. Dostępne online: <https://www.izazov.com/planeta/programi-za-ozdravljenje-zdravstva/>
- Radoslav Striković. (2020). *Istinomer*. Dostępne online: <https://www.istinomer.rs/akter/radoslav-strikovic/>
- Radulović: SNS skupljao potpise svima koji učestvuju na izborima. (2020, czerwiec 7). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/izbori-2020/radulovic-sns-skupljao-potpise-svima-koji-ucestvuju-na-izborima/>
- Raspad DJB u Vojvodini, ostali bez jednog poslanika! (2016, październik 17). *Radio Kosava*. Dostępne online: <https://www.radiokosava.rs/raspad-djb-u-vojvodini-ostali-bez-jednog-poslanika>
- Raspala se poslanička grupa DJB – pet poslanika u „Politika mora biti drugačija“, u DJB samo Radulović i Stamenković. (2018, listopad 5). *Insajder*. Dostępne online: <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/12475/>
- Raspisani pokrajinski izbori za 24. april. (2016, marzec 22). *RTS*. Dostępne online: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/2537/izbori-2016/2253689/raspisani-pokrajinski-izbori-za-24-april.html>
- Registrovana još jedna stranka – Stranke moderne Srbije. (2018, gruzdziejn 23). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?ywww=2018&mm=12&dd=23&nav_category=11&nav_id=1485438
- RIK dodelio dva mandata. (2017, sierpień 28). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?ywww=2017&mm=08&dd=28&nav_category=11&nav_id=1297642
- RIK dodelio mandat novoj poslanici SPS umesto Tončeva. (2016, gruzdziejn 28). *Blic*. Dostępne online: <https://www.blic.rs/vesti/politika/rik-dodelio-mandat-novoj-poslanici-sps-umesto-tonceva/vmnb8jr>

- RIK: Odbijena lista Građani i građanke Srbije. (2016, kwiecień 13). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=04&dd=13&nav_category=11&nav_id=1119692
- Sanda Rašković Ivić. (2020). *Istinomer*. Dostępne online: <https://www.istinomer.rs/akter/sanda-raskovic-ivic/>
- Saopštenje Gradskog odbora Srpske napredne stranke Zrenjanin (2018, marzec 30). *Gradski radio Zrenjanin*. Dostępne online: <http://www.gradskiradiozrenjanin.com/marko-sijan-poslanik-sns-uskupstini-apv/>
- Saša Radulović ostao bez poslaničke grupe. (2018, listopad 5). *Politika*. <http://www.politika.rs/sr/clanak/415010/Sasa-Radulovic-ostao-bez-poslanicke-grupe>
- Sastanak predstavnika Razvojnog fonda APVi Grada Pančeva. (2016, sierpień 18). *Grad Pančevo*. Dostępne online: <http://www.pancevo.rs/vesti/sastanak-predstavnika-razvojnog-fonda-apv-grada-panceva/?0=lat>
- Sastav. (2016). *Vlada Republike Srbije*. Dostępne online: <http://www.arhiva2.srbija.gov.rs/vlada/sastav.php>
- Savić, M. (2020, styczeń 13). Serbia to Lower Election Threshold for Parties in Spring Vote. *Bloomberg*. Dostępne online: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-13/serbia-to-lower-election-threshold-for-parties-in-spring-vote>
- Sekularac, I. (2015, grudzień 26) Serbia arrests 80 in anti-corruption sweep, including ex-minister. *Reuters*. Dostępne online: <https://www.reuters.com/article/us-serbia-corruption-idUSKB-N0U907020151226>
- Serbia Arrests 80 in Anti-corruption Sweep (2015, grudzień 26). *VOA News*. Dostępne online: <https://www.voanews.com/europe/serbia-arrests-80-anti-corruption-sweep>
- Serbia Holds Biggest Opposition Protest in Years (2011, luty 25). *Radio Free Europe*. Dostępne online: https://www.rferl.org/a/serbia_opposition_rally/2298291.html
- Serbia: Hopefully a New Government Renews the Fight Against Corruption. (2014). *Transparency International*. Dostępne online: <https://www.transparency.org/en/news/serbia-hopefully-a-new-government-renews-the-fight-against-corruption>
- Šešelju se raspada stranka, napuštaju ga saradnici! Svima su prekipele ove dve stvari! (2020, luty 21). *Espresso*. Dostępne online: <https://www.espresso.co.rs/vesti/politika/514443/seselju-se-raspada-stranka-napustaju-ga-saradnici-svima-su-prekipele-ove-dve-stvari>

- Shamed politician resigns from party. (2019, październik 21). *News in English*. Dostępne online: <https://www.newsinenglish.no/2019/10/21/shamed-politician-resigns-from-party/>
- Skupština Vojvodine usvojila plan Banatske magistrale. (2017, kwiecień 13). 021. Dostępne online: <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/160475/Skupstina-Vojvodine-usvojila-plan-Banatske-magistrale.html>
- SNS: Razorna politika u 2011. godini. (2011, grudzień 30). *RTS*. Dostępne online: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1018652/sns-razorna-politika-u-2011.-godini.html>
- SPS: Dve ostavke, jedan odlazak. (2016, październik 4). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/sps-dve-ostavke-jedan-odlazak/>
- Srdan Kružević napustio Jedinstvenu Srbiju i prešao u SNS. (2016, grudzień 9). 021. Dostępne online: <https://www.021.rs/Novi%20Sad/komentar/150987>
- Srpska ne zaboravlja dijasporu/ (2019, luty 14). *Vesti Online*. Dostępne online: <https://arhiva.vesti-online.com/NASI-LJUDI/Evropa/727474/Srpska-ne-zaboravlja-dijasporu>
- Šta građani misle o preletanju u Skupštini Srbije? (2019). *Otvoreni Parlament*, https://otvoreniparlament.rs/uploads/istrazivanja/Infografik_Sta%20građani%20misle%20o%20preletanju.pdf
- Štetin Lakić, J. (2018, listopad 12). Stamenković: Radulović se nije mešao u finansije stranke. *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a435270-stamenkovic-radulovic-se-nije-mesao-u-finansije-stranke/>
- Stojanović, M. (2017, kwiecień 10). Bojan Pajtić: Ostavka zbog mladih. *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/ljudi/bojan-pajtic-ostavka-zbog-mladih/>
- Surk, B. (2017, czerwiec 28). Serbia Gets Its First Female, and First Openly Gay, Premier. *The New York Times*. Dostępne online: <https://www.nytimes.com/2017/06/28/world/europe/serbia-ana-brnabic-prime-minister.html>
- Svetlana Kozić (Narodna stranka): Bojkotom do novih izbora. (2019, październik 14). *Direktno*. Dostępne online: <https://direktno.rs/politika/232285/svetlana-kozic-narodna-stranka-bojkotom-do-novih-izbora.html>
- Svetlana Kozić, aktivistkinja. (2020). Oficjalny profil Svetlany Kozić na Facebooku. Dostępne online: <https://www.facebook.com/watch/?v=2684681675122636>
- Szpala, M. (2018). *Negocjacje Serbii z Kosowem – gra na czas pod presją Zachodu*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/>

- pl/publikacje/komentarze-osw/2018-08-21/negocjacje-serbii-z-koso-wem-gra-na-czas-pod-presja-zachodu
- SZS raspisao bojkot izbora. (2020, marzec 04). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/izbori-2020/szs-raspisao-bojkot-izbora/>
- Tadić: Đurišić i Konstantinović praktično napustili SDS. (2020, luty 14). *RTV*. Dostępne online: https://www.rtv.rs/sr_lat/politika/tadic-djurisic-i-konstantinovic-prakticno-napustili-sds_1094141.html
- Tadić: Opstruiše nas vlast i bojkot opozicija, neverovatna dešavanja u DS. (2020, czerwiec 6). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/izbori-2020/a607175-tadic-opstruise-nas-vlast-i-bojkot-opozicija-neverovatna-desavanja-u-ds/>
- Tepić na čelu Kluba samostalnih poslanika, Živković kaže da je laž da nije član. (2019, marzec 26). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a471013-klub-samostalnih-poslanika-promenio-je-sastav-i-predsednika/>
- Tri nova poslanika položila zakletvu. (2017, październik 12). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a334539-tri-nova-poslanika-polozila-zakletvu/>
- Tri stranke vojvodjanskih Madara potpisale koalicioni sporazum. (2016, marzec 8). *Novosti*. Dostępne online: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:594633-Tri-stranke-vojvodjanskih-Madara-potpisale-koalicioni-sporazum>
- Two new ministries to be formed, govt. composition emerges. (2017, czerwiec 27). *B92*. Dostępne online: <https://www.b92.net/eng/news/politics.php?>
- U Beogradu i zvanično formiran Savez za Srbiju (2018, wrzesień 2). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a416890-formiran-savez-za-srbiju/>
- U vladi još jedan ministar bez portfelja – Nenad Popović. (2017, czerwiec 27). *Politika*. Dostępne online: <http://www.politika.rs/sr/clanak/383801/U-vladi-jos-jedan-ministar-bez-portfelja-Nenad-Popovic>
- UK Parliament. (2020). *Chiltern Hundreds and the Manor of Northstead, Glossary*. Dostępne online: <https://www.parliament.uk/site-information/glossary/chiltern-hundreds/>
- Unutrašnji izbori u pokretu Dosta je bilo. (2017, listopad 27). *Danas*. Dostępne online: <https://www.danas.rs/politika/unutrasnji-izbori-u-pokretu-dosta-je-bilo/>
- Veće plate za poslanike, novac od kazni za narodne kuhinje i lečenje u inostranstvu. (2017, grudzień 29). *Novosti*. Dostępne online:

- <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:-703689-Vece-plate-za-poslanike-novac-od-kazni-za-narodne-kuhinje-i-lecenje-u-inostranstvu>
- Vlada Republike Srbije. (2016, sierpień 11). *Izabrana nova Vlada Republike Srbije*. Dostępne online: <https://www.srbija.gov.rs/vest/271024/izabrana-nova-vlada-republike-srbije.php>
- Vladimir Đurić: Saša Radulović sprovodi nasilje u DJB. (2018, marzec 30). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a375824-vladimir-djuric-sasa-radulovic-sprovodi-nasilje-u-djb/>
- Vučić o Velimiru Iliću: Nisam hteo da budem ucenjivan. (2017, styczeń 20). *N1*. Dostępne online: <https://rs.n1info.com/vesti/a222544-vucic-o-velji-ilicu/>
- Vujović podneo ostavku. (2018, maj 7). *B92*. Dostępne online: https://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2018&mm=05&dd=07&nav_id=1389939
- Zašto Ustavni sud čuti o sedam ilegalaca iz DJB u Skupštini AP Vojvodine?! (2016, październik 31). *Srpska radikalna stranka*. Dostępne online: <https://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/lat/saopštenja/zasto-ustavni-sud-cuti-o-sedam-ilegalaca-iz-djb-u-skupstini-ap-vojvodine.html>
- Živanović, M. (2016, styczeń 25). Šta novi izborni sistem donosi Vojvodini? *RTV*. Dostępne online: https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/sta-novi-izborni-sistem-donosi-vojvodini_682674.html
- Zoran Krasić. (2020). *Istinomer*. Dostępne online: <https://www.istinomer.rs/akter/zoran-krasic/>

Wykaz skrótów

- AP – Wojwodina – Autonomiczna Prowincja Wojwodina.
- AZV – Alternatywa dla Wojwodiny (*Alternativa za Vojvodinu*).
- CeSID – Centrum Wolnych Wyborów i Demokracji (*Centar za slobodne izbore i demokratiju*).
- CTRA – Centrum Badań, Transparentności i Odpowiedzialności (*Centar za istraživanje, transparentnost i odgovornost*).
- DEPOS – Demokratyczny Ruch Serbii (*Demokratski pokret Srbije*).
- DJB – Wystarczy (*Dosta je bilo*).
- DOS – Demokratyczna Opozycja Serbii (*Demokratska opozicija Srbije*).
- DS – Partia Demokratyczna (*Demokratska stranka*).
- DSHV – Demokratyczny Związek Chorwatów z Wojwodiny (*Demokratski savez Hrvata u Vojvodini*).
- DSS – Demokratyczna Partia Serbii (*Demokratska stranka Srbije*).
- DSVM – Demokratyczna Partia Węgrów w Wojwodinie (*Demokratska stranka vojvodanskih Mađara*).
- DZVM – Demokratyczny Związek Węgrów Wojwodiny (*Demokratska zajednica vojvodanskih Mađara*).
- FRJ – Federalna Republika Jugosławii.
- JS – Zjednoczona Serbia (*Jedinstvena Srbija*).
- KSP – Klub Niezależnych Posłów (*Klub samostalnih poslanika*).
- LDP – Partia Liberalno-Demokratyczna (*Liberalno-demokratska partija*).
- LSV – Liga Socjaldemokratów Wojwodiny (*Liga Socjaldemokrata Vojvodine*).

NDS	– Nowa Partia Demokratyczna (<i>Nova demokratska stranka</i>).
NS	– Nowa Partia (<i>Nova stranka</i>).
NS	– Nowa Serbia (<i>Nova Srbija</i>).
NS–PZSS	– Nowa Serbia – Ruch na Ratunek Serbii (<i>Nova Srbija – Pokret za spas Srbije</i>).
NSS	– Narodowa Partia Chłopska (<i>Narodna seljačka stranka</i>).
PDD	– Partia Demokratycznej Działalności (<i>Partija za demokratsko delovanje</i>).
PIK	– Komisja Wyborcza Prowincji (<i>Pokrainska Izborna Komisija</i>).
PMBD	– Polityka musi być inna (<i>Politika mora biti drugačija</i>).
PS	– Ruch Socjalistów (<i>Pokret socjalista</i>).
PUPS	– Partia Zjednoczonych Emerytów Serbii (<i>Partija ujedinenih penzionera Srbije</i>).
RIK	– Komisja Wyborcza Republiki (<i>Republička Izborna Komisija</i>).
RS	– Republika Serbii.
SDA	– Partia Akcji Demokratycznej Sandżaku (<i>Stranka demokratske akcije Sandžaka</i>).
SDP	– Sandżacka Partia Demokratyczna (<i>Sandžacka demokratska partija</i>).
SDP	– Socjaldemokratyczna Partia Serbii (<i>Socjaldemokratska partija Srbije</i>).
SDPS	– Socjaldemokratyczna Partia Serbii (<i>Socjaldemokratska partija Srbije</i>).
SDS	– Partia Socjaldemokratyczna (<i>Socjaldemokratska stranka</i>).
SDS	– Serbska Partia Demokratyczna (<i>Srpska demokratska stranka</i>).
SDU	– Unia Socjaldemokratyczna (<i>Socijaldemokratska Unija</i>).
SFRJ	– Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii.
SKS	– Związek Komunistów Serbii (<i>Savez komunista Srbije</i>).
SMS	– Partia Nowoczesnej Serbii (<i>Stranka moderne Srbije</i>).
SNO	– Serbska Odnowa Narodowa (<i>Srpska narodna obnova</i>).
SNS	– Serbska Partia Postępowa (<i>Srpska napredna Stranka</i>).

-
- SP – Klub wolnych deputowanych (*Slobodni poslanici*).
- SPO – Serbski Ruch Odnowy (*Srpski pokret obnove*).
- SPS – Socjalistyczna Partia Serbii (*Socijalistička partija Srbije*).
- SRS – Serbska Partia Radykalna (*Srpska radikalna stranka*).
- SSJ – Partia Jedności Serbskiej (*Stranka srpskog jedinstva*).
- UE – Unia Europejska.
- USS – Zjednoczona Partia Chłopska (*Ujedinjena seljačka stranka*).
- VF–S21 – Front Wojwodiny – Serbia 21 (*Vojvođanski front – Srbija 21*).
- VMSZ – Związek Węgrów Wojwodiny (*Savez vojvođanskih Mađara*).
- ZS – Zieloni Serbii (*Zeleni Srbije*).

Spis rysunków, tabel i wykresów

Rysunki

1. Model zachowań deputowanych dokonujących zmian afiliacji partyjnej według C. Mershon i O. Shvetsovej	67
2. Czteroetapowy model zjawiska <i>party-switching</i> według W. Hella i C. Mershon	70

Tabele

1. Typologia zmian afiliacji partyjnych (<i>party-switching</i>)	41
2. System wyborczy i <i>party-switching</i> w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej	58
3. Utrata mandatu parlamentarnego w wyniku zmiany członkostwa w partii politycznej	84
4. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w latach 1990–1997	105
5. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2000 roku	113
6. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2003 roku	115
7. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2007 roku	118
8. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2008 roku	121
9. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2012 roku	124

10. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w 2014 roku	130
11. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 1996 roku	150
12. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2000 roku	152
13. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2004 roku	154
14. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2008 roku	159
15. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2012 roku	161
16. Listy wyborcze zarejestrowane przed wyborami parlamentarnymi do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2016 roku	180
17. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii przeprowadzonych 14 kwietnia 2016 roku	182
18. Skład rządu pod przewodnictwem Aleksandara Vučića powołanego w 2016 roku	187
19. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii XI kadencji ... po s. 192	
20. Skład rządu Republiki Serbii pod przewodnictwem Any Brnabić	207
21. Liczba grup parlamentarnych i współczynnik efektywnej liczby partii na poziomie parlamentarnym w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii	226
22. Wygaszenia i zastąpienia mandatów w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii w latach 2016–2020	232
23. Listy wyborcze zarejestrowane przed wyborami do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2016 roku	249
24. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2016 roku	257
25. Porównanie liczby mandatów będącej rezultatem wyborów do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w 2012 i 2016 roku	259
26. Skład rządu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny pod przewodnictwem Igora Mirovicia	262
27. Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji .. po s. 266	

28. Liczba grup parlamentarnych i współczynnik efektywnej liczby partii na poziomie parlamentarnym w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny	288
29. Zastąpienia mandatów w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2016–2020	290

Wykresy

1. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w Republice Serbii w kwietniu 2016 roku	176
2. Fluktuacje w wykonywaniu mandatu deputowanego do Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w kolejnych kadencjach parlamentarnych	190
3. <i>Party-switching</i> w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii XI kadencji z uwzględnieniem podziału na płeć deputowanych ..	217
4. <i>Party-switching</i> w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii XI kadencji z uwzględnieniem podziału na wiek deputowanych ...	218
5. <i>Party-switching</i> w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii XI kadencji z uwzględnieniem doświadczenia parlamentarnego deputowanych	220
6. <i>Party-switching</i> w XI kadencji Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii w podziale na grupy parlamentarne	222
7. Wszystkie przypadki <i>party-switching</i> w XI kadencji Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii z uwzględnieniem podziału na kwartały w latach 2016–2020	227
8. <i>Party-switching</i> w XI kadencji Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii z uwzględnieniem deputowanych, którzy otrzymali mandat w XII kadencji	229
9. <i>Replacement</i> w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii w latach 2016–2020 z uwzględnieniem podziału na płeć deputowanych	235
10. <i>Replacement</i> w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii w latach 2016–2020 z uwzględnieniem wieku deputowanych ..	235
11. <i>Replacement</i> w Zgromadzeniu Narodowym Republiki Serbii w latach 2016–2020	236
12. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w Wojwodinie w marcu 2016 roku	254

13.	<i>Party-switching</i> w VIII kadencji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w podziale na grupy parlamentarne	277
14.	<i>Party-switching</i> w VIII kadencji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny z uwzględnieniem podziału na pleć deputowanych	279
15.	<i>Party-switching</i> w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji z uwzględnieniem podziału na wiek deputowanych	280
16.	<i>Party-switching</i> w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny VIII kadencji z uwzględnieniem doświadczenia parlamentarnego deputowanych	282
17.	<i>Party-switching</i> w VIII kadencji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny z uwzględnieniem podziału na kwartały w latach 2016–2020	284
18.	<i>Party-switching</i> w VIII kadencji Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny z uwzględnieniem deputowanych, którzy uzyskali reelekcję	285
19.	<i>Replacement</i> w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2016–2020 z uwzględnieniem podziału na pleć deputowanych	292
20.	<i>Replacement</i> w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2016–2020 z uwzględnieniem podziału na wiek deputowanych	293
21.	<i>Replacement</i> w Zgromadzeniu Autonomicznej Prowincji Wojwodiny w latach 2016–2020 z uwzględnieniem doświadczenia deputowanych	293

Autorka prezentuje genezę, skalę oraz dynamikę zjawiska fluktuacji w wykonywaniu mandatu deputowanego do parlamentów Serbii (na poziomie centralnym) i Wojwodiny (na poziomie regionalnym). Bada zarówno zmiany afiliacji partyjnych (*party-switching*), jak i zastąpienia deputowanych wynikające z wygaśnięcia mandatu przed upływem kadencji (*replacement*). Nie tylko zadaje pytania o prawno-instytucjonalne determinanty fluktuacji wewnątrzparlamentarnych, lecz także omawia ich konsekwencje dla systemu partyjnego na poziomie parlamentarnym. Prowadzona w książce narracja ma charakter podmiotowy i została poszerzona o analizę ewolucji systemów partyjnych Serbii i Wojwodiny. Osoby zainteresowane tematyką serbską znajdą w tej monografii wiele cennych informacji.

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

 wydawnictwo.uni.lodz.pl
 ksiegarnia@uni.lodz.pl
 (42) 665 58 63

Książka dostępna również
jako e-book

ISBN 978-83-8220-976-1

9 788382 209761